

NIKK

Nordisk institutt for
kvinne- og kjønnsforskning

Subjekt, politik och könskonstruktion: det jämställda Norden som framtidsverkstad

Rapport från en nordisk forskningskonferens 28.2.-1.3.2002, Stockholm

Red.: Guro Karstensen

Subjekt, politik och könskonstruktion: det jämställda Norden som framtidswerkstad

**Rapport från en nordisk forskningskonferens
28.2.-1.3.2002, Stockholm**

Red.: Guro Karstensen

© NIKK, 2002

Publikasjonen kan bestilles på NIKKs nettsted:

<http://www.nikk.uio.no/>

eller

NIKK

Postboks 1156 Blindern

NO 0317 Oslo

nikk@nikk.uio.no

Grafisk omslag: CDDU

Trykk: HamTrykk

Opplag: 700

ISBN: 82-7864-014-9

Forord

Den nordiska forskningskonferensen "Subjekt, politik och könskonstruktion: det jämställda Norden som framtidsverkstad" ägde rum i Stockholm 28 februari-1 mars 2002. Konferensen arrangerades av NIKK i samarbete med Jämställdhetsenheten vid Näringsdepartementet i Sverige, i samfinansiering med Nordiska ministerrådet.

Arrangemanget samlade 170 kvinno-, mans- och könsforskare, politiker, jämställdhetsarbetare och journalister från hela Norden. Deltagarnas intresse var att kritiskt granska olika aspekter av de nordiska ländernas jämställdhetspolitik. Syftet med konferensen var att presentera forskningsresultat som berör jämställdhet, samt skapa dialog mellan olika grupper intresserade av viktiga ibland bortglömda eller inte alls studerade sidor och konsekvenser av nordisk jämställdhetspolitik. Forskare granskade Norden som "framtidsverkstaden" och presenterade forskningsresultat från flera olika discipliner. Inom en del områden betraktas jämställdhet som ett självklart tema och på många samhällsarenor ett redan uppnått mål, vars konsekvenser kanske inte tillräckligt ofta synas kritiskt.

Konferensen inleddes med plenumsanföranden av Maud Eduards och Hanne Haavind och därefter diskuterades i ett antal arbetsgrupper forskares arbeten och relevanta frågeställningar med deltagarna. Konferensen avslutades med en paneldiskussion på temat "Nordiska jämställdheter möter globaliseringen – kön och etnicitet på kollisionskurs?".

I den här rapporten presenteras plenumsanförandena och presentationerna från arbetsgrupperna. Bidragen varierar i sin utformning från några stickord och muntlig utformning till helt färdigskrivna artiklar.

Rapportens skall ge en inblick i det som föregick i de parallella arbetsgrupperna under konferensen.

Vi riktar ett stort tack till alla som på olika sätt har bidragit till att konferensen har kunnat genomföras!

Oslo, augusti 2002

Eva Magnusson
Forskningsledare
NIKK

Carita Peltonen
Rådgivare
Nordiska ministerrådet

Indholdsfortegnelse

PROGRAMIX

PLENUMSFÖRELESNINGER

Maud Eduards: Feminism och jämställdhetspolitik – möte med förhinder1

Hanne Haavind: Kreve likhet eller anerkjenne forskjeller? Kvinners strategiske posisjoneringer i dagliglivet4

REFERAT OG PAPERS FRA WORKSHOPS

Workshop A: I landet mellom drøm og virkelighet? Likestillingen i overgangen fra retorikk til praksis i de nordiske land13

Innledning og referat14

Ingrid Guldvik: Kjønnskvotering – Mellom formalisme og feminisme15

Gun Hedlund og Anne-Sofie Lennqvist-Lindén: Önskade och oönskade förändringar. Könsmakt och organisationsförändringar i svenska kommuner.....21

Workshop B: Personlig könspolitik: hur politik och politiska köns-konstruktioner invaderar (eller inte invaderar) nordiska familjer25

Referat26

Eva Magnusson: Politiken i familjen:nordiska kvinnor och män förhandlar om vad jämställdheten ska betyda – eller när nordisk ojämställdhet blir individualpsykologi27

Lisbeth Bekkengen: Vad förändrar pappaledigheten? Om föräldraförsäkringen som jämställdhetsverktyg32

Ylva Elvin-Nowak: "Nästan-mamman och "Back-upmamman"36

Workshop C: Jämställdhet och etnicitet i globaliseringens tidevarv.

Den Andra kvinnan bland "oss"39

Susanne Johansson og Irene Molina: Jämställdhet och etnicitet i globaliseringens tidevarv40

Workshop D: IT-politik möter jämställdhet – kritiska perspektiv45

Referat46

Sari Tuuva: Information society and everyday life: Information society development projects in North Karelia48

Pirjo Elovaara: Informationsteknik – är kvinnorna innanför och/eller utanför?55

Christina Mörtberg: IT-politik och jämställdhetspolitik – ett möjligt äktenskap?59

Workshop E: Marginalisering, könskonstruktion och jämlikhet: Att kallas kvinna och funksjonshindrad	69
Innledning og referat	70
Rannveig Traustadóttir: Gender Equality and Disabled Women	71
Solveig H. Johansen: Kvinne og funksjonshemmet: den doble diskrimineringen	80
Karin Barron: Genus och påverkan: Olika sätt för kvinnor med funktionshinder att förhålla sig till begränsande sociala normer och värderingar	85
Workshop F: Mäns våld mot kvinnor och mäns föräldraskap: faderskap, "barnets bästa" och könspolitik i jämställda Norden	93
Maria Eriksson: Innledning.....	94
Maria Eriksson: Pappors våld och det svenska jämställdhetsprojektet	96
Suvi Keskinen: Traumatized mothers and important father-relations.....	101
Workshop G: Kjønnskonstruksjon, diskurs og problemforståelse – teoretiske tilnæringer i studiet av likestillingspolitikk	105
Eeva Raevaara: Contextualizing, travelling, transferring: how can we study and use concepts of gender equality in a transnational setting?	106
Anne Lise Ellingsæter: Omfordeling, anerkjennelse og valgfrihet: Politiske rasjonaler og likestilling	109
Ann Therese Lotherington: Konstruksjon av politiske problemer: Hva slags problem representerer "likestilling"?	113
Workshop H: Konstruksjon av maskulinitet i arbeids- og familieliv	117
Elin Kvande: Maskulinitet og arbeidslivets tidskulturer.....	118
Berit Brandth: Diskurs og praksis i konstruksjonen av fedres omsorg	121
Ewa Gunnarsson: I diskursernas skugga - Konstruktion av kön bland nomader och jordade i en organisation med föränderliga gränser.....	125
Workshop I: Politisk kommunikation i tv	
– hvor ligestillede er kvindelige og mandlige politikere?	133
Kirsten Gomard: Forhandling af politikerposition og køn i danske tv-debatter.....	134
Anne Krogstad: Terningkast i norsk valgkamp. En listig blanding av kommentar og underholdning	140
Workshop J: Kønnede spor i akademia - definitionsmagt og drivkræfter	141
Dorte Marie Søndergaard: Innledning	142
Inge Henningsen og Lis Højgaard: "The leaking pipeline" - en kønnet forskningskultur	144
Rita Foss Fridlitzius: Flexibla organisationer och tröga tankestrukturer	144
Hanne Nexø Jensen: Unge forskeres karriereambitioner	145

Cathrine Hasse: Det bestemte køn – kulturelle læreprocesser i akademien	147
Liisa Husu: Sexism, support and survival in academia: the case of Finland	150
Workshop K: "Det har väl inget med kön att göra" Om lappisar, hemligheter och facklig organisering – metodologiska problem och politiskt motstånd	151
Referat	152
<hr/>	
Anna Lundberg: Bilar och parkering: vad har det med kön att göra?	158
Maria Jansson: Kvinnors separata organisering	162
Workshop M: Sprickor i fasaden: samtidiga manligheter ur några mans- och queerforskares perspektiv	165
Arne Nilsson: Homo/queerforskning som mansforskning	166
Thomas Johansson: Det urholkade patriarkatet	172

Konferanseprogram

Torsdag 28. februar 2002, Norra Latin, Stockholm City Conference Centre

0900-1000 REGISTRERING & MORGENKAFFE

1000-1200 ÅPNING AV KONFERANSEN:

Eva Magnusson, Nordisk institutt for kvinne- og kjønnsforskning,
Carita Peltonen, Nordisk Ministerråd og *Marianne Laxén*, Jämställdhetsenheten,
Näringsdepartementet, Sverige

PLENUMSFÖRELESNINGER:

Maud Eduards, Statsvet. institutionen, Stockholms universitet: Feminism och jämställdhetspolitik
- möte med förhinder

Hanne Haavind, Psykologisk institutt, Universitetet i Oslo: Kreve likhet eller anerkjenne forskjeller:
Kvinner strategiske posisjoneringer i dagliglivet

1200-1300 Lunsj

1300-1500 PARALLELLE WORKSHOPS:

D) IT-politiken möter jämställdheten: ett kritiskt perspektiv

Sari Tuuva, Joensuu yliopisto: Information society and everyday life: information society development projects in North Karelia

Pirjo Elovaara, Inst. för arbetsvetenskap, Blekinge tekniska högskola: Informationsteknik
- är kvinnorna inne och/eller ute?

Christina Mörtberg, Avd. Genus och Teknik, Luleå tekniska universitet: IT-politik och jämställdhetspolitik - ett möjligt äktenskap?

F) Mäns våld mot kvinnor & mäns föräldraskap: faderskap, "barnets bästa" och könspolitik i jämställda Norden

Maria Eriksson, Sociologiska inst., Uppsala universitet: Pappors våld och det svenska jämställdhetsprojektet - om kön, separationer och skydd av barn

Suvi Keskinen, Tampereen yliopisto: Traumatized mothers and important father-relationships. Violence, gender and parenthood in professional speech at family counselling agencies

Marianne Brantsæter, Institutt for kriminologi og rettsosologi, Universitetet i Oslo: Seksuelle overgrep mot barn i et normalitetsperspektiv

G) Kjønnskonstruksjon, diskurs og problemforståelse – teoretiske tilnærminger i studiet av likestillingspolitikk

Beatrice Halsaa, Senter for kvinne- og kjønnsforskning, Universitetet i Oslo

Anne Lise Ellingsæter, Institutt for samfunnsforskning, Oslo: Omfordeling, anerkjennelse og valgfrihet: Politiske rasjonaler og likestilling

Malin Rönnblom, Kvinnovetenskapligt forum, Umeå universitet: Att dekonstruera normaliteter - analyser av jämställdhetspolitik genom studier av kvinnors organisering

Ann Therese Lotherington, NORUT samfunnsforskning AS, Tromsø: Konstruksjon av politiske problemer: Hva slags problem representerer "likestilling"?

Eeva Raevaara, Christina institutet, Helsingfors universitet: Contextualizing, travelling, transferring - How to study and use concepts of gender equality in a transnational setting?

1500-1530 Pause

1530-1730 PARALLELLE WORKSHOPS:**H) Konstruksjon av maskulinitet i arbeids- og familieliv**

Elin Kvande, Norges teknisk-naturvitensk. universitetet, Trondheim: Maskulinitet og arbeidslivets tidskulturer
Ewa Gunnarson, Arbetslivsinstitutet, Stockholm: Nomader och jordade i flexibla organisationslandskap
Berit Brandth, Norges teknisk-naturvitensk. universitetet, Trondheim: Diskurs og praksis i konstruksjonen av fedres omsorg

I) Politisk kommunikation i tv – hvor ligestillede er kvindelige og mandlige politikere?

Kirsten Gomard, Avd. for kønsforskning, Center for Europæiske kulturstudier, Aarhus universitet: Forhandling af politikerposition og køn i nordiske tv-debatter
Anne Krogstad, Institutt for samfunnsforskning, Oslo: Terningkast i norsk valgkamp. En listig blanding av kommentar og underholdning.

B) Personlig könsolitik: hur politik och politiska köns-konstruktioner invaderar (eller inte invaderar) nordiska familjer

Ylva Elvin-Nowak, Psykologiska institutionen, Stockholms universitet: "Nästan-mamman" och "Back-up-mamman" - Om faderskaps- och moderskapspositioner i det jämställda Sverige
Lisbeth Bekkengen, Institut för ekonomi, Karlstads universitet: Vad förändrar pappaledigheten? Om föräldraförsäkringen som jämställdhetsverktyg
Eva Magnusson, NIKK: Politiken i familjen

Styremøte i Nordisk forening for kvinne- og kjønnsforskning**1900 Festmiddag i Rosenbad****Fredag 1. mars 2002****0900-1130 PARALLELLE WORKSHOPS:****A) I landet mellom drøm og virkelighet? Likestillingen i overgangen fra retorikk til praksis i de nordiske land**

Janneke van der Ros, Kjønn og politikkstudiet, Høgskolen i Lillehammer
Ingrid Guldvik, Østlandsforskning, Lillehammer: Kjønnkvotering - mellom formalisme og feminisme
Cecilia Åse, Stockholms universitet: Ordningsmakten beklædd - kønskonstruksjon i svenska polisuniformer
Gun Hedlund og Ann-Sofie Lennqvist-Lindén, Örebro universitet: Önskad och önskad förändringar. Könsmyndighet och organisationsförändringar i svenska kommuner. Presentation av ett forskningsprosjekt

E) Marginalisering, kønskonstruksjon og jämlikhet: att kallas kvinna och funktionshindrad

Rannveig Traustadóttir, Samfunnsvitenskaplig fakultet, Háskola Íslands: Kønskonstruksjon, likestilling og funksjonshemmede kvinner
Solveig Johansen, Nettverk for kvinner med funksjonshemming: Kvinne og funksjonshemming: den doble diskrimineringen
Karin Barron, Sociologiska institutionen, Uppsala universitet: Genus och påverkan: olika sätt för kvinnor med funktionshinder att förhålla sig till begränsande sociala normer och värderingar

J) Kønnede spor i Akademia – definitionsmyndighet og drivkrefter

Dorte Marie Søndergaard, Roskilde universitetscenter
Liisa Husu, Sosialpsykologiska institutionen, Helsingfors universitet: Sexism, support and survival in academia: the case of Finland
Inge Henningsen, Avdeling for Statistikk og Operasjonsanalyse, Københavns Universitet & *Lis Højgaard*, Institut for Statskundskab, Københavns Universitet: "The leaking pipeline" - en kønnet forskningskultur
Rita Foss Fridlizi, Göteborgs universitet: Flexibla organisationsformer och tröga tankestrukturer - jämställdhetsarbete vid svenska universitet
Cathrine Hasse, Institut for Statskundskab, Københavns Universitet: Det bestemte køn - kulturelle læreprocesser i akademia
Hanne Nexø Jensen, Institut for Statskundskab, Københavns Universitet: Unge forskeres karriereambitioner
Elisabet Rogg, Senter for kvinne- og kjønnsforskning, Universitetet i Oslo: "B-stempel" - lansert i 1988 og fortsatt ansett som virksomt mot likestillingstiltak i akademia: hvorfor? (frafall)

I 130-I230 Lunsj i Matsalen**I230-I430 PARALLELLE WORKSHOPS:****M) Sprickor i fasaden: samtida manligheter ur några mans- och queerforskarens perspektiv**

Claes Ekenstam, Institutionen för idéhistoria och vetenskapsteori, Göteborgs universitet (frafall)

Arne Nilsson, Institutionen för genusvetenskap, Göteborgs universitet

Thomas Johansson, Socialpsykologi, Högskolan i Skövde

C) Jämställdhet och etnicitet i globaliseringens tidevarv.**Den Andra kvinnan bland "oss"**

Irene Molina, Kulturgeografiska inst., Uppsala universitet

Paulina de los Reyes, Arbetslivsinstitutet, Forskn.progr. Svensk modell i förändring

Susanne Johansson, Arbetslivsinstitutet, Forskn.progr. Svensk modell i förändring

K) "Det har väl inget med kön att göra". Om lapplisor, hemligheter och facklig organisering – metodologiska problem och politiskt motstånd

Maud Eduards, Statsvet. institutionen, Stockholms universitet

Maria Jansson, Statsvet. institutionen, Stockholms universitet

Anna Lundberg, Tema Genus, Linköpings universitet

Katharina Tollin, Statsvet. institutionen, Stockholms universitet

I430-I500 Pause**I500-I600 PANELDISKUSJON & AVRUNDING:****Nordiska jämställdheter möter globaliseringen – kön och etnicitet på kollisionskurs?**

I panelet: *Margareta Berggren* (SE), *Katarina Blomqvist* (DK), *Gunnel Karlsson* (SE), *Knut Oftung* (NO), *Harriet Silius* (FI) og *Rannveig Traustadottir* (IS)

Diskussionsleder: *Irene Molina* (SE), Kulturgeografiska inst., Uppsala universitet

PLENUMSFÖRELESNINGER

Feminism och jämställdhetspolitik – möte med förhinder

av Maud Eduards, professor, Statsvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet.

Svensk offentlig debatt är unik. Jag vågar påstå att ingenstans i världen talar man mer om män och kvinnor, manligt och kvinnligt, och om könsskillnader. Inte någon gång i svensk historia har man talat mer om kvinnor och män, kvinnligt och manligt, och om könsskillnader. Det talas om jämställdhet och det talas om feminism. Det talas för och det talas mot. Men vad är det man talar om?

Det här är ingen lek med ord. Men man kan använda andra ord. Här finns reella politiska konflikter om hur man ska förstå och hantera skillnader i villkor mellan kvinnor och män, konflikter om hur förändring kommer till stånd. Och därmed konflikter om kön och makt. Dessa politiska konflikter finns överallt, inte bara i Sverige, även om mina tolkningar bygger på svensk empiri.

I min bok *Förbjuden handling – om kvinnors organisering och feministisk teori* (Liber 2002) har jag utgått från det lilla, använt till synes "små" uttalanden och kontroverser, ställt samman dom till mönster, och generaliserat om föreställningar om vad kvinnor får göra och inte göra.

Det handlar om den etablerade demokratiska ordningens möten med kritiska, feministiska perspektiv och handlingar. Det är praktiker som krockar. Min enkla poäng, som bygger på omfattande empiri, är att kvinnor som grupp uppfattas som ett politiskt problem, rent av ett hot mot demokratin.

Varför? Och vad betyder motstånd mot kvinnors organiserade krav - för kvinnors politiska handlingsutrymme, jämställdheten och demokratin?

Jag ska problematisera detta under tre rubriker

- om statsminister Göran Persson som feminist,
- idealet om harmoni mellan könen,
- det mest förbjudna.

1. Om Göran Persson som feminist

Det finns ett motstånd i svensk kultur – och andra kulturer - mot att kalla sig feminist. Det är laddat, kontroversiellt, ideologiskt belastat.

Men på senare tid har begreppet blivit mer rumsrent i Sverige. Förutom Vänsterpartiet och S-kvinnor har nu även Socialdemokraterna skrivit in feminism i sitt parti-program. Inte bara Vänsterpartiets ledare, Gudrun Schyman, är feminist. Även statsministern säger sig vara feminist. Flera andra partiledare, en del motvilligt, har också sagt sig vara feminister, med något tillägg, som individ-feminist. Men vad innebär det politiskt att statsministern säger sig vara feminist?

Svensk jämställdhetspolitik talar sällan i termer av intresse-motsättningar mellan kvinnor och män. Man talar om demokrati/rättvisa och om kvinnor som en resurs, men inte om intressekonflikter. Här finns snarare en väl etablerad konsensus-tradition. De politiska partierna (med undantag av vän-

sterpartiet) är *angelägna om att vara överens om att kvinnor och män ska vara överens*. Det gäller att få så många som möjligt med. Men – *med på vad?*

Mitt svar är att önskan om bredd i anslutning riskerar att komma i konflikt med ett radikalt och kritiskt budskap. Ju fler anhängare med desto lägre grad av makt- och konflikt-förståelse, är tanken.

Konflikten mellan feminism och rådande jämställdhetspolitik gäller *om* kön/genus ska göras till en politisk dimension, och *hur* detta ska gå till. Innebörden i politisk dimension: i vilken utsträckning ska kön tillåtas bli en accepterad konflikt-dimension i politiken, som bygger på att det finns intresse-motsättningar mellan könen? All politik rör sammanjämkning av viljor och uppfattningar – så även könspolitik. Konflikten mellan feminism och jämställdhet handlar om *processen*, hur man tänker sig att förändring i termer av kön ska komma till stånd; processen snarare än innehållet, målet, "frågan".

I debatten karaktäriseras feminism ofta som uteslutande, sektaristisk, rent av fientlig – mot vanliga kvinnor men framför allt mot män. Den lilla separata gruppen betraktas som ett problem. Men vilken betydelse har storleken?

Om alla kvinnor ska inkluderas, som i den franska lagen om hälften kvinnor hälften män i folkvalda organ, *parité*, blir kravet på kvinnors närvaro mindre utmanande. Ty om alla kvinnor utgör *en* kategori, och alla kvinnor därmed i princip har samma politiska värde, har de, ironiskt nog, ingen politisk handlingskraft som grupp. Halva befolkningen kan inte utgöra en grupp. Handlingskraften, makten att förändra, ligger i att kvinnor kommer samman, handlar gemensamt. Det är således inte *storleken* på kvinnors deltagande och representation som avgör den politiska sprängkraften utan de medvetet organiserade kraven. Som Drude Dahlerup påpekar är det den kritiska handlingen, snarare än den kritiska massan, som avgör.

Kvinnors kollektiva handlande utmanar i sig demokratiska principer om könsneutralitet, att alla ska behandlas lika. Organiseringen utmanar också gränsdragningen mellan olika sorters kvinnor och var politik ska göras. Ju fler kvinnor som organiserar sig separat och på tvärs desto fler kvinnor kommer att ta politisk plats, på olika ställen. Därmed vidgar kvinnor sitt politiska handlingsutrymme. Och *män* blir synliga som motståndare till förändring. Ett sådant benämning av könsordningen måste tolkas som led i en demokratisk uppgörelse om kön och makt.

Feminism måste sluta vara allomfattande, överge tanken om att vara en politisk hemvist för alla kvinnor, skriver Rosemary Pringle.

Det intrikata problemet här är distinktionen mellan kvinnor som grupp och feministisk politik. I talet om kvotering, och i

någon mån vad gäller lika representation, finns en föreställning om att kvinnor kommer att driva annan politik än män, dvs att kön och politisk hållning sammanfaller. Så är det ofta - men långt ifrån alltid.

För den franska sociologen och feministen Christine Delphy är valet klart. Hon förkastar idén om paritet/lika representation, eftersom denna är grundad i en abstrakt universalism, som i sin tur bygger på föreställningen om medborgaren som man och vit. Det handlar istället om att stärka den politiska argumenteringen, dvs få till stånd en mer politisk och offensiv debatt, snarare än att sänka ribban för att få fler med.

Delphys tanke strider mot en trend, åtminstone i svensk politik, där även statsministern och andra partiledare alltså sagt sig vara feminister. Risken med ett mer frekvent användande av termen feminism är att den blir synonym med jämställdhet, att begreppet töms på sitt radikala innehåll. Könsmaktperspektivet reduceras till samarbete mellan könen, lika behandling och könsneutralitet.

Tillspetsad slutsats: viktigare att feminismen behåller kraften att benämna män och maskulinitet än att män - och kvinnor - benämner, i betydelsen trivialiserar, feminismen.

2. Harmoni mellan könen

Heteronormativitet är en bärande idé i vårt samhälle. Innebörden här är att en god demokrati/jämställdhetspolitik karakteriseras av könskomplementaritet och samarbete mellan män och kvinnor, riktiga kvinnor, sådana som är positivt inställda till män. Feminism däremot symboliserar fientliga kvinnor, separatism och konflikt mellan könen. Föreställningen om heteronormativitet är väl sammanvävd med demokratins principer om lika behandling och könsneutralitet.

I vår kultur: Kvinnor och män betraktas som lika. Om de inte betraktas som lika anses de åtminstone vara gjorda för varandra, olika och komplementära. Båda koderna talar harmoni. När kvinnor som vill tala rättigheter och könspolitik väljer att organisera sig med andra kvinnor, utan män, bryter de därför mot centrala kulturella normer. Kvinnor blir värdiga motparter och goda medborgare först när de vill samarbeta med män. Motsvarande krav ställs inte på män gentemot kvinnor.

Det är som om idealet från kvinnors och mäns privata relationer, om tillgivenhet och gemenskap, även ska appliceras på det politiska samtalet. Just i det här hänseendet dras ingen gräns dras mellan privat och offentligt: det personliga görs politiskt. Kvinnor ska finnas till hands, de ska vara *tillgängliga*. I tillgänglig ligger betydelsen att vara närvarande på den demokratiska ordningens premisser. Men om kvinnor vill översätta andra erfarenheter av det personliga till politik, erfarenheter av orättvisor och underordning, och därför vill organisera sig separat, möter de kritik.

Organiserade kvinnor ställs, lite tillspetsat, inför *två utvägar*: samarbete eller konflikt. Kvinnor som organiserar sig förväntas upprätthålla en samarbetsvillig profil gentemot män. Men om kvinnors anspråk i termer av kön och makt tas på allvar

är det bäddat för konflikt. Organiserade kvinnor, främst den radikala jourrörelsen, beskylls för att sabotera det offentliga samtalet genom sin fientliga inställning till män. Det är svårt att finna mellanlägen mellan samarbete och konflikt.

Lite tillspetsat kan man säga att i samarbetsfallet behövs inget politiskt möte, eftersom det inte finns någon konflikt mellan könen. Rimliga krav *behöver inte* politiseras, de kan administreras. I konfliktfallet är ett möte omöjligt, då det finns en konflikt mellan könen. Orimliga krav *bör inte* politiseras. Frågan är om det alls förekommer några politiska möten kring kön och makt, i betydelsen ömsesidigt erkända och respekterade intressekonflikter. Om så vore fallet skulle det innebära att kvinnor accepterades som politiska jämlikar. Rättvisa och jämställdhet betyder, enligt rådande officiella principer, att kvinnor kan erhålla samma förmåner och möjligheter som män, men inte något därutöver. Mäns villkor är normerande. Många känner till Carol Bacchis kända tanke: att svensk jämställdhetspolitik betyder att inget kan ges till kvinnor som inte erbjuds män.

Att - som kvinna - ständigt behöva förhålla sig till en norm, ta ställning för eller emot, innebär att ens politiska handlingsutrymme begränsas. Män saknar en motsvarande referenspunkt och står därför betydligt friare som medborgare. Kvinnors jämförelsekamp med män syns tydligt, t ex i ökad representation och krav på lika lön. Jämställdhetsidealet om lika fördelning begränsar kvinnors handlingsutrymme. Det skulle uppfattas som orimligt, rent av galet, att exempelvis begära högre lön eller fler platser till kvinnor än vad man har. "Hela lönen" betyder "lika hög lön som män", "halva makten" att dela lika med män. Det finns inte ens ord för att kvinnor skulle få särskilda förmåner. Man kan ju inte, definitionsmässigt, begära mer än hela lönen.

Kvinnors kollektiva handlande omgärdas också av uttryckliga krav på anpassning, hur kvinnor ska agera i en demokratisk ordning.

Kvinnors organisering för bättre villkor ska ske i samverkan med män, även om kraven står i strid med mäns intressen. *Män får inte pekas ut som överordnade motparter*. Män får pekas ut som goda - att de t ex behövs på dagis och som pappor. Men de får inte pekas ut som grupp i negativa termer, som könspolitiskt ansvariga.

Separat organiserade kvinnor däremot får beskrivas som avvikande, ansvarslösa, inkompetenta, fientliga, rent av odemokratiska, visar min empiri. Här konstrueras en nidsbild, som har sin goda pendang i den vanliga, riktiga, *demokratiska kvinnan*, hon som vill samarbeta med män inom den etablerade politikens ramar. Hon som tycker att jämställdhetspolitik blir mer effektiv och legitim av att män är med. Hon som försvarar män, även mot kvinnor. Kvinnor uppmuntras, tvingas och hotas att söka samförstånd med män. Det är en central aspekt av svensk politik, inklusive jämställdhetspolitik.

Ett sådant samhälle karakteriseras av Janice Raymond som *hetero-relationellt*, vilket innebär att kvinnor är till för män, på ett helt annat sätt än män är till för kvinnor. Män förhåller sig i första hand till andra män. Raymond menar att kvinnor måste göra på samma sätt, dvs relatera mer till varandra. Kvinnor måste ta rätten att *inte* ständigt behöva bli jämförda

med män eller förhålla sig till förhärskande normer om maskulinitet. Politisk handlingsfrihet måste inbegripa möjligheten att kunna agera på andra premisser än de som dominerar demokratin.

Kvinnors självorganisering går emot den demokratiska jämställdhetsdiskursens grundprincip om samarbete mellan könen. Att organisera sig separat uppfattas som ett inlägg i debatten *för* kvinnor som grupp, mot män, även när inget sägs om män. Redan beteckningarna separat organisering och särorganisering implicerar att det finns en normal organisering som kvinnor väljer bort. De avskiljer sig definitionsmässigt från män. Själva handlingen tolkas som feminism.

Alla feminister har haft modet att separera sig intellektuellt, om inte fysiskt, från den manliga kulturen, skriver Sheila Jeffreys. Häri ligger, menar jag, grunden för motståndet mot kvinnors självorganisering.

3. Det mest förbjudna

Politisk handling bygger på användandet av kategorier. De är helt enkelt nödvändiga om medborgarna ska kunna organisera sig och driva gruppbaseade krav. I den meningen rör sig politiken på en annan nivå än den filosofiska debatten om könskategoriernas negativa inverkan på människors handlingsfrihet. Men frågan är hur könskategorier används i politiken? Vad betyder det att kvinnor görs till en tydlig politisk kategori medan män förblir obenämda.

Mäns förmåner eller ansvar som grupp diskuteras sällan i svensk demokrati. Man skulle kunna hävda att *kärnan i den manliga normen är att män inte finns som politisk kategori*. Eller annorlunda vinklat av antropologen Jorun Solheim: män har gjort sig själva till en "metakategori", en kategori som står över alla andra. Följden blir att "kvinnor kan beskrivas som underordnade utan att män benämns som överordnade", som statsvetaren Maria Jansson skriver i sin avhandling. Tystnaden kring män som grupp utgör därför ett allvarligt politiskt problem. Man måste förstå att politisk handling inbegriper användandet av kategorier som utesluter, men att det farliga är de icke-erkända politiska kategorierna. Män utgör en sådan icke-erkänd, uteslutande och farlig kategori.

Det mest förbjudna är, menar jag, att benämna *män som en politisk kategori*, att omvandla dem från ett universellt

ingenting till ett specifikt någonting, att förmå dem att ta politiskt ansvar i termer av kön och makt. En grundläggande förändring av könsrelationerna kräver att mäns möjligheter att definiera sitt politiska handlande utifrån individuell kompetens, allmängiltighet och legitimitet, undergrävs.

När kvinnor förenas i kollektivt handlande uttrycker de inte bara en medveten politisk hållning för egen del. De pekar också ut män och ifrågasätter på så sätt mäns privilegium att vara en icke-inringad, skiftande och flytande kategori. *Organiseringen i sig* pekar ut män som motpart, dvs grupp. Därmed ifrågasätts mäns privilegium att sätta gränser för kvinnor. Den som handlar kan inte bli inringad, eller med Judith Butler, låter sig inte beskrivas på ett enkelt sätt.

Det finns heller ingen annan realistisk väg för kvinnor än att fortsätta kämpa för att kvinnor och män erkänns som intressegrupper i den etablerade korporativa demokratin, skriver Anna Jónasdóttir. Och jag håller helt med henne. Samtidigt bör det understrykas att det inte rör sig om kvinnor mot män på något enkelt sätt. Det handlar om intrikata förhandlingar och uppgörelser där föreställningar om köns- makt möter andra politiska dimensioner, etablerade demokratiska institutioner, organisationer och grupperingar som också benämner kön, men i andra termer.

Motsättningarna kan snarare uttryckas som att feministiska tolkningar står mot försvarare av en politisk ordning där män som kollektiv, manliga normer och maskulinitet förblir obenämda i termer av kön och makt. Men det ligger inget egenvärde i att peka ut män på samma sätt som kvinnor pekas ut, som avvikande, opålitliga och "fel", som "de andra". Det är män som part i en maktrelation med kvinnor som måste politiseras. Och där kommer jämställdhetspolitiken till korta.

Det saknas en demokratisk mötesplats för diskussioner om köns- maktrelationer. Trots allt tal om kön, könsskillnader och jämställdhet är det lite tal om kön som politisk dimension, en grundläggande makt- och intressekonflikt i samhället.

Mina avslutningsord är hämtade från Catharine MacKinnon: Harmoni och samarbete mellan könen är en nödvändig strategi för att överleva i vardagen, men motsatsen till vad som krävs för att förändra könsordningen.

Kreve likhet eller anerkjenne forskjeller?

Kvinnens strategiske posisjoneringer i dagliglivet

av Hanne Haavind, professor, Psykologisk institutt, Universitetet i Oslo

- Hvordan kan det ha seg at noe som alle er enige om likevel ikke blir realisert?
- Hvordan er kvinner posisjonert i dagliglivet?
- Likestilling og privatliv – en besværlig kombinasjon
- Heteroseksuell kjærlighet og likhetsforestillinger
- Hvordan husarbeid skaper kjønn
- Barnet som tredje part i forhandlinger om barneomsorgen
- Konflikt og enighet mellom kvinner og menn
- Subjektivitet: hva kommer innenfra og ut, hva går utenfra og inn?
- Kreve likhet eller anerkjenne forskjeller?

Hvordan kan det ha seg at noe som alle er enige om likevel ikke blir realisert?

Åpningsspørsmålet gjelder deling av barneomsorg og husarbeid mellom kvinner og menn i par. I alle de nordiske land er det en positiv holdning til slik likestilling (Holter, 1989; *Ligestilling 2001*; Magnusson, 2000;). Ikke bare gjelder dette kvinners deltakelse i arbeidsliv og politikk. Felleskap og deling er også idealet for de personlige forhold mellom kvinner og menn og for utformingen av deres felles rutiner i hverdagslivet. Hennes service på hjemmefronten er ikke lenger noe han kan kreve. De færreste hevder at bare kvinner kan ta seg av små barn. Normene for hva kvinnekjønn og mannekjønn skal og kan bety, har flyttet seg.

Likestilling er realisert som et arrangement to personer i et par godt kan bli enige om, selv om de har forskjellig kjønn. Men at par skal være likestilt er intet påbud i kulturell forstand. Derfor blir idealet heller ikke innfridd. Eller sagt på en annen måte, de fleste kan slutte seg til det som et ideal også fordi det ikke er nødvendig å følge det. Her skal jeg søke etter hva det kan være som hindrer realiseringen av et slikt ideal, til tross for at det tilsynelatende bare står på de enkelte personene og deres valg og preferanser. En skulle kanskje tro at for en mann og en kvinne som elsker hverandre, ville det være lett å få det til. Eller kanskje er det omvendt, at det er kjærligheten mellom en mann og en kvinne som representerer den store og uuttalte hindringen for likestilling i par?

Når kvinner og menn som lever i par blir intervjuet i undersøkelser, vil de både enkeltvis og sammen bruke tid og krefter på å begrunne at de ikke lager et hverdagsliv som følger av og viser frem prinsippet om likedeling (Andenæs, 1989ab; Brandt & Kvande, 1991; Buer & Vik, 1994; Christensen & Koch-Nielsen, 1987; Duvander, 2000; Haavind, 1984, Magnusson, 1997). Det kan omtales som "mange grunner til at det ikke passer for oss" slik vi nå en gang er, eller "det lar seg ikke gjennomføre" av andre utenforliggende grunner. Ofte kan hun også si at det er blitt noe annerledes enn de hadde tenkt seg, gjerne etter at barna – som begge ønsket seg – kom. Begrunnelsene for en mer konvensjonell kjønnbasert fordeling av ansvar og oppgaver er ikke først og fremst kvinnenes eller mennenes natur, men det som er praktisk og

mulig å få til her hos oss. Selv om de ikke deler fullt ut på oppgavene, kan de likevel fremheve at det de gjør nok bidrar til trivsel for alle, og samlet sett virker det rettferdig (Haavind, 1984; Engelstad 1990). Mange vil deretter føye til sin begrunnelse at de nok også tror at kjønnene er forskjellige på noen måter. Kvinner er nå en gang slik de er, selv når de taler om forandring. Dessuten er vanskeligere for menn å endre seg.

For å ettersøke svar, må vi dekomponere selve spørsmålet:

- *Til et spørsmål om holdninger:* Hva slags likestilling i par er det alle er enige om?
- *Til et spørsmål om praksis:* Hva slags dagliglivspraksiser er det tale om? Hva omfatter hjemmearbeidet og barneomsorgen? Og, hvordan blir utførelsen evaluert av de to det gjelder - og av andre?
- *Til et spørsmål om den enkelte person:* Hvordan blir hver person posisjonert i et par som henholdsvis mann og kvinne overfor hverandre?
- *Til et spørsmål om preferanser og valg:* Hvordan oppstår preferanser, og hva styrer valg og enighet i forhold mellom to?

La oss se nærmere på holdningene først. Det er skjedd en bevegelse bort fra holdninger basert på natur, religion og tradisjon og over til holdninger som er basert på prinsipper om rettferdighet eller hensiktsmessighet (Borchorst, 2002; *Ligestilling, 2001*; Holter 1994; Hirdmann, 2001). I dagens nordiske samfunn er det bare spesielle minoriteter som mener at utjevning av kjønnsroller i familien det strider mot naturen – eller mot Guds forordninger (se f.eks. Lundgren, 1990). For moderne par går det heller ikke an å si at vi henger fast i tradisjoner og gamle vaner som det er vanskelig å bevege seg ut av. Vi gjør oss selv og hverandre ansvarlige for hva vi mener (Bengtsson, 2001; Hansen & Trana, 1994). Til nød kan hun si om ham at det er vanskelig for ham som er vokst opp i et hjem der mora gjorde alt, å se seg selv i en annen fordeling overfor sin partner. Selv lar hun ikke erfaringene med sin egen mor styre hennes liv, men bruker disse erfaringene som en forpliktelse til å ta stilling til hvordan hun selv vil være. Det er nok en god del par som viser til at verken arbeidsmarkedet eller til staten eller de øvrige politiske institusjonene "legger til rette" for deling. Dermed blir deres egen mangelfulle etterlevelse av idealet begrunnet med at en rekke ytre forhold krever noe annet av dem. Men det blir færre og færre som viser til at verden rundt dem er basert på at en er "hjemme" og støtter og tilrettelegger for en annen som er "ute". Et offentlig system med barneomsorgspermisjoner og barnetilsynsordninger har vokset frem og gjort de nordiske land til det stedet på jorden der likestilling kan kombineres med høye krav til kvaliteten på den personlige omsorgen som hvert barn får (Leira, 1992).

Selv om endringer av praksis ikke er på høyde med holdningsendringene, dreier det seg likevel om en serie skrittvis endringer i hvordan kvinner og menn lever sammen og

skaper sine dagliglivsrutiner (Magnussen, 1998; Brandth & Moxnes, 1992). De siste tre tiår har brakt endringer i oppgavefordelingen mellom familiemedlemmene, samtidig som alle andre sosiale institusjoner er endret med hensyn til hva det kreves og ventes av familiens mannlige og kvinnelige medlemmer (Holter, ØG, 1990; Jackson, 2000; Kaul, 1991; Leira, 1996).

Alle slike endringer som vise seg i nye former for hverdagslivspraksis, møter både tilslutning og motvilje. På denne måten kommer det også nye argumenter for ikke å dele. Et viktig motargument er at deling av omsorgen for barn mellom kvinner og menn gir økt tidspres og følgelig går utover barnas behov for ro og trygghet. De fleste som hevder at selv om de er for deling, så har de valgt noe litt annet, viser til barna. Når barna er i fokus for begge, blir det praktisk talt alltid henne som tar hovedansvaret for de daglige oppgavene hjemme. Hun blir derfor den som utvikler en evne til å vurdere og balansere hensynet til omsorgen for barna opp mot omfanget av egen deltakelse i arbeidsliv, eller i utdanning, eller i fritidssysler (Andenæs, 1989ab; Elwin-Novak, 2001; Haraldsen & Kitterød, 1992; Magnusson, 1998; Statistisk sentralbyrå, 2000; Wærness, 2000). De felles holdningene til likestilling omformer "det som passer for oss" til noe hun kan påta seg fordi det stemmer med hennes interesser og ønsker. Det er her forskjellene kommer inn og svaret på det andre spørsmålet ligger. Han og hun vil ha en praksis som tar hensyn til de personlige forskjellene mellom dem. Særlig blir det viktig når det dreier seg om personlige kjennetegn som de begge ønsker anerkjennelse for. Det er utforskningen av disse personlige kjennetegn ved seg selv og hverandre som gjeninnfører kjønn som forskjell. Oppdagelsen av de helt personlige forskjellene bidrar til å gjøre ham mer ulik henne og henne mer ulik ham, og det på måter som gjør ham mer lik noen andre menn og henne mer lik noen andre kvinner. Det blir andre menn og andre kvinner de begge sammenlikner seg med – ikke nødvendigvis hverandre.

Dersom en oppsummerer arbeidsdelingen i de tusen hjem, gir de åpne og bevegelige holdningene likevel nokså likeartede praksiser. I hverdagslivet gjør hun mer for barna, og dermed også tilhørende mer for ham, enn han gjør for dem og for henne. Det er hun som tar ansvaret i den forstand at hun utforsker, organiserer og samordner oppgavene og hva de betyr for hver enkelt i familien og for familiefellesskapet. Og ingen må tro at dette er noe hun tar lett på. Tvert i mot, omsorgen for barna er et kontinuerlig engasjement der de enkelte samværsformer og hendelser koples til en overordnet forståelse av mitt barns utvikling og trivsel (Andenæs, 1993; Elvin-Nowak & Thomsson 2001; Haavind, 1984; 1987). Derfor kan han si: "Hun tar det meste i det daglige, det må jeg nok si". Og han legger til: "Men hun har ikke noe i mot det" (Buer & Vik, 1994). Han strekker seg så langt hun krever, eller så langt han kan. Men hvorfor krever hun ikke mer fra ham? Det leder oss til det tredje spørsmål:

Hvordan er kvinner posisjonert i dagliglivet?

Det som er nytt i vår kulturelle sammenheng er at kvinner kan innta flere posisjoner som de tidligere var utelukket fra. Derfor feirer vi i positiv forstand den første kvinne som oppnår det tidligere generasjoner av kvinner ikke kunne klare. For å gjøre slike bevegelser mulig for kvinner, ble hovedargu-

mentet at kjønn ikke skulle spille noen rolle. I "Likestillingsbarometeret" blir kvinneandelen på alle samfunnslivets områder registrert, og alle bevegelser mot utjamning av kjønnsforskjeller blir tatt til inntekt for at usaklig utelukkelse og nedvurdering av kvinner blir redusert (*Likestillingsbarometeret*, 2001). Dette blir tatt som små tegn på at verden går fremover.

Kvinnene tar sitt kjønn med seg inn i de nye posisjonene, og lar det sette sitt preg på hvordan de blir oppfattet og hvordan de kan delta. I familien har alle posisjonene kjønn, og enhver blir vurdert som noens mor, datter, kone. Men også i andre personlige forhold som nabo og venn, fremstår den samme kvinnen også som mora til eller kona til en annen. Hvis hun ikke er bestemt på denne måten, blir hun ganske tydelig og ofte også litt pinlig bestemt som ikke noens mor, eller som ikke noens kone. Det er helhetlige og sammensatte posisjoner det er tale om her. Alle de oppfordringer og spørsmål som faller på kvinnene i de posisjonene de inntar, behøver de ikke nødvendigvis ta til seg og svare på. De kan også unndra seg eller gå i mot. De kan gjøre sin etterlevelse eller protest til et tema for andre. Men straks kvinnene lager sine strategier for eller mot det kvinnekjønn kan bety, blir de altså plassert (Haavind, 1977; 1982). De blir initiativtakere og pådrivere til å lage et annerledes hverdagsliv, eller de kan støtte seg til og bli drevet av de føringer som omgir dem. Kvinner er forskjellige, men ikke først og fremst på en tilfeldig måte som følger av de individuelle egenskaper som finnes inne i dem. Forskjellene mellom dem fremkommer som en følge av de strategier de bruker i sin egen posisjonering. Som en følge av sine egne fremgangsmåter blir de systematisk lik noen andre kvinner, og ulike noen andre. De danner referansepunkter for hverandre med oppdelinger i vi og de. Og selv når hun står tilsynelatende alene og løsrevet fra andre kvinner i møtene med sin mann, blir hun en av de som....., og derfor ikke en av de som..... (Haavind, 1994a; Magnusson, 1996).

Poenget her er å få fram at et selvrefererende argument som sier "slik er jeg bare", fremstiller erfaringene fra å innta en sosial posisjonering som om de var en følge av utforskning av "indre" eller uavhengige personlige egenskaper. Men dette er én mulig måte og fremstille seg selv på. Det er særlig kjønnede egenskaper som kan fremstilles som noe en oppdager, men som blir noe en person som jeg bare har eller bare er. Sagt på en annen måte, de egenskapene som personen har oppdaget hos seg selv, er framstilt av den samme personen når hun eller han plasserer seg i et eksisterende sosialt landskap og i sin tid. Kvinner i par med barn kan fremstille seg selv på en rekke ulike måter, men uansett blir de oppfattet og oppfatter seg selv som initiativtakere og pådrivere til å lage et hverdagsliv med rutiner som de selv og andre kan knytte gode følelser til (Andenæs, 2002). Fra denne posisjonen, der hun er en som søker å vedlikeholde gode følelser ved hjelp av rutiner som er preget av personlige egenskaper, er det ikke så opplagt at det kun er likestilling og likedeling hun skal kreve fra en mann.

Hennes innflytelse handler også om hva hun kan vente eller kreve til gjengjeld for sine bidrag. Skal hun kreve likhet, eller skal hun ta imot anerkjennelse for forskjeller? Dette leder til det fjerde spørsmål om preferanser og valg. Alle henvisninger til *det er slik jeg vil ha det og jeg har selv valgt det*, fungerer som en slags garanti for at beslutningen og vurderingen kommer fra en uavhengig person som ikke er påvirket eller

kontrollert av noen andre. Avtaler mellom de to i et heteroseksuelt parforhold hører til i privatlivet. Langt på vei er deres fremgangsmåter for å oppnå enigheter og innholdet i deres valg beskyttet mot vurderinger fra andre. Spørsmålet om hva hun og han i et par kan velge hver for seg og hva de velger sammen, er så plass komplisert at det krever en gjennomgang i flere runder. Først kommer noen betraktninger om hvorfor privatliv og likestilling er slik en besværlig kombinasjon, og deretter gjennomgår jeg det heteroseksuelt baserte kjernefamilielivets tre konstituerende elementer: vedlikeholdet av den heteroseksuelle kjærligheten, organiseringen og utføringen av husarbeidet, og forståelsen av barnet som både part i og resultat av barneomsorgen. Disse rundene skal være noen nødvendige steg på veien til å forstå konflikter og enigheter mellom kvinner og menn i par.

Likestilling og privatliv – en besværlig kombinasjon

De nordiske lovene til fremme av likestilling gjelder også på privatlivets område. Men de håndheves ikke der. Det ville virke åpenbart urimelig om noen myndighet skulle overprøve det folk selv avtaler og mener at de trives med som kvinne og mann, selv om partenes bidrag er ulikt. Mange synes at det er en rekke former for ulikhet mellom ham og henne som ikke bare er akseptable, men som er direkte ønskelige fordi de fremhever kjønn og understreker forholdets heteroseksuelle karakter. Likestilling som ideal lever side om side med idealisering av noen former for forskjell. Ikke alle forskjeller, ikke for mange forskjeller, men mange nok til at det gjør forhold heteroseksuelt på en måte som atskiller det fra andre personlige forhold som ikke er heteroseksuelle. Standarden er hva partene er enige om og står for sammen.

Det likestillingsprinsipp vi alle slutter oss til er at gruppen av kvinner og gruppen av menn skal være så like som mulig. For å fremme likestilling på gruppenivå, er det nødvendig å manøvrere mellom hva kvinnene er kvalifisert til og hva mennene er villige til eller kan venne seg til. Mens en kvinne, når hun er stillet overfor en mann, må fremstå som annerledes enn ham dersom han skal kunne anerkjenne henne som det – en kvinne for seg. De fleste nordiske menn fremhever at deres kvinnelige partner må være annerledes enn dem selv på måter som det ikke er så lett å redegjøre for helt presist. De er tiltrukket av denne annerledesheten som verken har noen bestemt form eller farge. Siden annerledesheten ikke kan defineres i og for seg, må det være noe mer synlig og åpenbart som både står for den og viser til den (Søndergaard, 1996). Slik er det for mange kvinner også – han må ikke være en kvinneaktig mann.

Likhet mellom to i et par fremheves som kilde til fellesskap og gjensidig tilfredshet. Det er slett ikke slik at forskjellene skal være så store som mulig. Men det er de små, men viktige ulikhetene som viser seg å gi både tiltrekning og praktiske løsninger for organisering av dagliglivets rutiner. Ikke bare i det offentlige liv, men også i privatlivet er idealet om likestilling blitt omsatt til en strategi om å se bort fra kjønn. Kjønn forsvinner som begrunnelse, men overlever som fornemmelse. Det er fullt mulig for de fleste å skille disse to argumentasjonslinje ad. Da kan de si: Jeg har ikke noe i mot at kvinner er ukonvensjonelle eller gjør slike ting som passer for menn, men når en kvinneperson selv velger seg eller passer til typisk

kvinnelige ting, ja, så er dette positivt også. Eller: Jeg liker og beundrer kvinner som kan være ukonvensjonelle, annerledes, sterke og selvhevdende, men de må bevare noe kvinnelig ved seg. Slike mellommenneskelige påpekninger og bekreftelser bidrar både til at betydningen av kjønn endrer seg og til at betydninger av kjønn blir reproduisert med litt andre merkelapper. Det foregår en bevegelse fra normative til personlige begrunnelser for kjønnete arrangement (Holter, 1976; Haavind, 1982; 1985; Bengtsson 2001; Søndergaard, 1996). Flere og flere vil slutte seg til en oppfatning om at homofile samlivsformer og homofiles foreldreskap prinsipielt sett er like verdifulle som de heterofile, mens det er mine personlige preferanser som gjør at jeg foretrekker det ene for min egen del. Enten den personlige preferansen er heterofil eller homofil, blir kjønn ikke brukt som et gjennomgripende normativt prinsipp, men blir likevel avgjørende i det enkelte tilfelle.

I familie- og dagligliv er kvinner og menn ikke sidestilt i to grupper, der den ene gruppen – kvinnene – rykker frem og inn, mens den andre gruppen – mennene – gir plass. I det heterofile parforholdet speiler de seg i hverandre. Det vi kaller dagligliv består av en rekke komponenter som knyttes sammen i personlige fellesskap, og de tre viktigste av disse komponentene blir behandlet i det følgende. Men her skal jeg kort nevne et fjerde område, nemlig konsumpsjons- og fritidsaktiviteter. Her er det ikke bare slik at kvinner og menn har ulike preferanser med hensyn til hva de bruker tid og penger på, men de lager ofte enkjønnete sosiale sammenhenger for å drive med det. Forbrukssektoren og fritidssektoren "oser" av valgt kjønn. Det å sammenlikne kvinner og menn som abstrakte grupper, har altså ikke nødvendigvis noen sammenheng med hvordan kvinner og menn lager sosiale grupper og forholder seg til hverandre. De uformelle sosiale sammenhengene ser ut til å være mye tydeligere oppdelt og sammenkoplet ved hjelp av kjønn enn arbeidslivets og politikkenes institusjoner etter hvert er i ferd med å bli. Når kvinner og menn bruker tid og krefter på enkjønnet samvær i aktiviteter som er stemplet med kjønn, så oppleves det ikke som å skape forskjell, men som å få sitt eget.

Enhver kan selv sammenlikne seg både med noen andre av samme kjønn og med noen andre av motsatt kjønn. Men det betyr også at det er en selv som må peke ut hva sammenlikningsgrunnlaget skal være. En kvinne som er plassert/har plassert seg i en heteroseksuell familiær sammenheng vil typisk sammenlikne seg selv ikke bare med mannen min, men også gjerne med mora mi og andre kvinner før, og med andre gifte kvinner med barn nå for tiden, og gjerne også med kvinner som ikke lever i par med menn. Alle disse sammenlikningene er hjelpemidler for henne når hun kopler sine forestillinger om heteroseksualitet med sine forestillinger om likhet. Slik er det også for ham. Men hans viktigste sammenlikningsgrunnlag er faren sin og andre menn nå, snarere enn sin kvinnelige partner (Hvistendahl, 1994). Heteroseksualitet knyttes sammen med forestillinger om likhet ved at partene forsøker å vurdere seg selv og den andre i lys av variasjoner og endringer de ser over tid og på tvers av sosiale rom.

Heteroseksuell kjærlighet og likhetsforestillinger

Heterofil kjærlighet er både en overordnet norm og en variant på linje med homofil kjærlighet. I begge former kan både

opplevelser av forskjell og opplevelser av likhet gi grunnlag for tiltrekning. Men uansett er det tegnet på kroppen som blir fetisjert og sterkt snarere enn svakt koplet til retningen på det seksuelle begjæret, og også til posisjonene i det seksuelle møtet (Søndergaard, 1996). Så begynner den relative valgfriheten; hvordan blir kropp og begjær videre koplet til andre aspekter ved personen som sosial deltaker. Kjønn peker må mulige koplinger, og lager en ramme for tolkningene også av de som velger uvanlig og grenseoverskridende (Søndergaard, 1996).

I utgangspunktet er hemmeligheten ved å være heterofil at en selv vil noe en må. Og da er den tette koplingen mellom kropp og begjær den magiske forklaring. Psykologisk sett handler dette om en opplevelse av å være styrt fra innsiden og ikke fra utsiden når en oppdager hva eller hvem en begjærer der ute. Klaff med hensyn til begjæret er bare startgrunnlaget for et varig forhold. Det som får det til å klaffe og det som får det til å vare, behøver slett ikke være det samme.

Når vanskene i et heterofilt forhold skal forklare at det ble brudd, er det mer nærliggende å vise til at forskjellene ble for store enn til at det var for mye likhet. Men som alternativ forklaring ligger likevel en påpekning av at forskjellene kan bli for små, slik at de nødvendige ulikhetene og dermed tiltrekningen forsvinner. Jeg leste i et intervju med parfymekongen Oscar de la Renta at han er meget negativ til unisex parfyme. Tenk å møte sin egen lukt i en annen, da blir det ingen tiltrekning. Det må altså være en annen lukt. Det fordrer en kapasitet til å finne sin kvinnelukt blant alle de ulike kvinnelige luktene, og så kjenne at ulikheten til en av manneluktene er av en annen og mer grunnleggende karakter. De nye er at godlukt ikke bare er for kvinner, for nå skal både menn og kvinner lukte godt, men ulikt hverandre. Men er en annen lukt nok? Og hva slags forskjell viser denne lukten til?

Heteroseksuell symmetri er blitt et moderne ideal. I så måte skal begge være annerledes enn sin mor og sin far. Hun i sin posisjon skal vise, gjøre, ja, også få akkurat som ham - bare annerledes. Det er blitt mulig å snakke om et slikt forhold både i helt kjønnsnøytrale termer og i termer av kjønn som en grunnleggende essens som skaper forskjell. Målet er det rene og totale forhold. Den engelske sosiologen Giddens er inspirert av det feministiske tankegodset når han utroper det rene og totale forhold til det moderne ideal (Giddens, 1992). Opplevelser av menns makt og kontroll i forhold mellom mann og kvinne, så vel som opplevelser av foreldres makt og kontroll i forhold mellom foreldre og barn, gir et sterkt ubehag. Det er fordi det bryter med det rene kjærlighetsidealet. Disse to forhold skal kunne overgå alle andre forhold vi har i opplevelsen av nærhet og intimitet, i utvekslingen av ømhet og kjært tegn, og i utvisningen av vedvarende interesse og respekt. I historisk sammenheng er det ikke noen selvfølge av heteroseksualitet bereder grunnen for gjensidighet mellom kvinner og menn. Tvert i mot, det har vært vel så vanlig å oppfatte heteroseksualitet som den kraft som gjør det nødvendig at menn kontrollerer kvinner og påfører dem et liv i hel eller delvis segregering og isolasjon. Andre steder i verden er det fremdeles slik at spørsmålet om heteroseksualitet betyr gjensidighet eller maskulin kontroll er en aktuell konflikt. Men i de nordiske land har gjensidigheten et nesten uomstridt hegemoni (Bäck-Wicklund & Bergsten, 1997; Martinsson, 1997).

Samtidig vet alle at kjernefamilien er en kamparena, både mellom kvinner og menn, og mellom barn og voksne. Gjennom idealiseringen av heteroseksualitet som veien til gjensidighet mellom kvinner og menn (og som miljø for gjensidighet i idealiseringen av det heterofile foreldreskapet), blir kampen og den tilhørende utbytting og kontroll et slags unntak som må bekjempes. I statistiske forstand er også vold og tvang et unntak. De færreste ektemenn og fedre kontrollerer sine koners eller døtres seksualitet. Det er negativt for ham som mann om han slår henne, selv om han føler seg krenket (Hydén, 1994). Da har han misforstått den underliggende kontrakt som et moderne ekteskap - eller foreldreskap - er.

Den heterofile koden er ikke svekket, men den har endret karakter. Økt integrering av kvinner på sosiale arenaer som var mannsdominerte, har utvidet anvendelsesområdet for hvordan heterofili skal håndteres og kontrolleres (Haavind, 1985). Kvinner i arbeidsliv og politikk er for eksempel ikke uten vider "tilgjengelige" for heterofile menn. Den makten menn har som overordnede skal ikke omsettes til seksuell innflytelse. Brudd på slike normer blir påtalt, men også bagatelisert og benektet (Brantsæter & Widerberg, 1992). Siden integrering av kvinner er en historisk trend, kan dette lett komme til å overskygge erkjennelsen av hvor sterke og gjennomgripende sammekjønnspreferansene likevel er utenfor den familiære sammenheng. Det er slik i skolen, på arbeidsplassene og i de politiske organisasjonene at selv om de strukturerte sidene ved virksomheten "blander" kvinner og menn, kan de uformelle samværene i stor utstrekning skje etter sammekjønnspreferanser. Over alt finnes det løselig sammenbundne subkulturer som er for kvinnene og for mennene. Vi vet godt at jentene og guttene på skolen bruker sammekjønngruppen for å finne seg selv (Gulbrandsen, 2000). Men det er ikke så åpenbart at én sideeffekt av det heterofile parforholdets sterke posisjon, er fremveksten av de "nye" kjønnspregede sammenhengene. Her er ikke poenget at det annet kjønn er utestengt, men at det er et viktig sett av arenaer for identitetsarbeid. Kvinnene - og mennene - holder på langt utover skolealder med å finne seg selv som en av kvinnene/mennene. En annen del av svaret på spørsmålet om hvorfor han ikke går i bresjen for likestilling og hun ikke krever mer, kan således være tematiseringen av hvem han eller hun da blir blant sine menn og sine kvinner. De sterkeste og mest gjennomgripende formene for kjønn kommer kanskje ikke fra heterofiliens krav til en liten og udefinerbar forskjell, men snarere fra sammekjønnsgruppens uformelle fellesskap. Dersom hun gjør mesteparten av husarbeidet, ja, så er det ikke bare hans kontroll som er årsaken. Men det kan også være en del av hennes anstrengelser for å finne sin tilhørighet som en av kvinnene. Ikke alle kvinner og ikke en hvilken som helst kvinne, men det som gir en form for fellesskap og bekræftelse (Haavind, 1994a).

Hvordan husarbeid skaper kjønn

Heterofilens kraft er basert på en forestilling om at det andre kjønnets kjennetegn ligger der allerede som et potensiale i den andre, og dette blir forløst gjennom tiltrekning som blir gjensidig bekreftet. Når det gjelder husarbeidet slik det utføres i dagens moderne familier, tror jeg heller at forbindelseslinjen går omvendt vei. Kvinner behøver slett ikke forestille seg at de har noe naturgitt talent, de kan likevel gå i

gang med det på sin måte og etter sine standarder. Og menn på sin side kan avstå eller være disengasjert uten at han derved forestiller seg at dette er en form for arbeid som han selv - eller menn i sin alminnelighet - ikke har muligheter til å klare. Det er husarbeid under utførelse som skaper kjønn (Magnusson, 1998; Borchgrevink & Holter, 1995). Det kan skape trivsel og uttrykke kjærlighet, men enhver kan også bli litt kvinneaktig av å gjøre det. Så dersom det ikke er til å unngå som en oppgave for en mann, så kan det heller gjøres litt annerledes.

Husarbeidet gir i store doser et underordnet liv. Men selvfølgelig er det også en kilde til makt. Det gir orden og oversikt, og dermed en form for kontroll for den som har ansvaret. Men denne makten må ikke forveksles med dominans. Sammenliknet med andre kilder til kontroll i familien, er denne svært begrenset. Fordi det maktgrunnlaget som en kvinne erverver gjennom å påta seg utføring av husarbeid, vil fremstå som svært negativ dersom makten utøves tydelig og for egne formål. Den folkelige ideen om at kvinner kunne få "støv på hjernen", svarer til en forestilling om at husarbeidet ikke skal utføres for sin egen del og slik arbeidsutøveren vil, men være for andre (Haavind, 1994b). Å være opptatt av husarbeid er en psykologisk patologi, så det er det ingen moderne kvinner som er. En kvinne som ikke har yrkesarbeid, er ikke lenger en husmor. Dersom hun er "hun er hjemme med små barn", knytter hun ikke sin identitet til det å utføre husholdningsoppgaver. Hun gjør det hun selv vil fordi det er best for barnet hennes (Hansen & Trana, 1994). Det kan være en sterk personlig preferanse, men likevel et tidsbegrenset livsvalg. Hun fremhever vanligvis at hun gjør forskjellige ting for sin egen del, også å komme seg "ut". Verken mannen eller andre må regne med at hun er hjemme for å yte service til ham.

Selv om husarbeidet ikke er en kvinnes pålagte service overfor en mann, kan det likevel være en gave (Holter & Aarseth, 1993). Det kan være noe hun gjør unna når han ikke er der, eller er opptatt med noe annet, slik at de skal få mer tid sammen. Gaver krever ikke en direkte og åpenbar gjenytelse, men en mottakelighet for at han så deltar i og setter pris på dette samværet. Det kan være noe hun hjelper ham med fordi hun gjør det raskere eller bedre enn ham. Det kan være noe hun påtar seg fordi hun ikke syns det er noe å lage oppstuss om, eller fordi hun vet at han sier ja til å hjelpe til dersom han blir bedt om det.

Husarbeid skaper renhet som bidrag til trivsel. Men det kan bli for mye av det gode, og for mye renhet skaper for mye kvinnelighet. Det blir ikke et sted å være for mann og barn. Det moderne husarbeidet har endret karakter ved at hjemmets soner for ulike aktiviteter er annerledes inndelt og flyter mer over i hverandre. Hver enkelt arbeidsoperasjon blir liten og utførelsen mer usynlig. Det er ingenting som heter vaskedag eller storrengjøring. Rydde ut og inn og opp og ned, det pågår kontinuerlig. Det gjelder å ligge i forkant slik at ting ikke hopper seg opp. Tøyet ska alltid være rent, ikke brukes til det blir skittent. Oppvasken skal alltid være tatt, kjøkkenbenken alltid tørr og blank. Trivsel er å være å jour. Å vente på at noe blir gjort til det tidspunkt hvor det passer en annen å gjøre det, det er ikke uten videre noe bidrag. Oppgavene skal ikke gjøres som plikt og tvang, men som en innforlivet innsats for å se den helhet som de enkelte kompo-

ner bidrar til. Å gjøre denne innsatsen til sin, på en måte som skaper trivsel i det lille fellesskapet, det er produksjon av kvinnelighet (Magnusson, 1998).

Mer omfattende deling av husarbeidet mellom ham og henne betyr først og fremst at det blir gjort mindre av det. I hvert fall blir det mindre som blir utført i hjemmet, samtidig som standardene for hvor ofte og hvor lenge noe skal gjøres, de senkes noe. (Andenæs & Haavind, 1989; Haraldsen & Kitterød, 1992; Haavind, 1984). Maskinell og teknisk utføring (oppvaskmaskin fremfor oppvask med hånd, grilling fremfor koking) øker ofte den mannlige deltakelse. For mange menn er det et spørsmål om redelighet. De vil "ta sin del av det". Det er for å unngå anklager og misnøye fra sin kvinnelige partner. Noe som ikke alltid er tilstrekkelig til å gjøre henne fornøyd (Holmberg, 1993; Benterud, 1985). For hun kan komme til å bli støtt over at han oppfatter hjemmearbeidet som et nødvendig onde som derfor bør avregnes og deles i to deler som begge er så små som mulig. Når han tar "sin del", og venter anerkjennelse for at han derved bidrar til at hans kvinne får anledning til å gjøre noe annet, så kan hun komme til å oppfatte det som en devaluering av det som er mellom dem og binder dem sammen og derfor utgjør fellesskapet mellom dem. Hans bidrag kan komme til å peke ut hverdagslivets rutiner som et ork, mens hun ønsker at det er noe de begge skal knytte positive følelser til.

En mann som gjør mer enn andre menn, kan nok fremkalle beundring og takknemlighet (Magnusson, 1998). Men han produserer ikke maskulinitet. Så lenge hun ikke må ta alt husarbeidet, men han viser en form for villighet og innsats, så vil det overskytende som faller på henne, nettopp tilsvare den kvinnelighet hun produserer. Men det forutsetter at hun gjør det til sitt. Derfor kan det være noen kvinner som vil ha en slik andel for seg selv, fremfor å kreve mer fra ham. Hun behøver ikke nødvendigvis utløse så mye takknemlighet heller. For det er den kvinneligheten som produseres som også er belønningen for henne. Det er en pussig logikk i dette regnestykket: Fra hans side blir det daglige og faste hjemmearbeidet som han bidrar med, omregnet til noe *han gjør noe han gjør for henne*. Fra hennes side blir det som hun påtar seg av hjemmearbeidet, fremholdt som et viktig tegn på *at hun ikke lar noe av det hun ellers gjør gå utover de andre i familien* (Andenæs, 1989ab; Magnusson, 1998).

Når barneomsorg skal deles mellom kvinnelige og mannlige foreldre som lever sammen i par, følger fordelingen ikke helt de samme mellommenneskelige prinsipper som fordeling av husarbeid. Det er i hvert fall ingen generell tendens til at standardene for hva barn trenger er blitt senket som følge av større mannlige deltakelse i den praktiske omsorgen for barn i familien (Bäck-Wiklund & Bergsten, 1997; Haavind, 1987). Tvert i mot, foreldreansvaret utvides når det gjelder hva både mødre og fedre skal sørge for og bidra til for sine barn. Oppgavene rendyrkes i retning av å skape kontakt gjennom samvær og lek. Mens det tidligere nok var en norm om at fedre kom inn i barnas liv når de var blitt litt større og derfor mer selvhjulpne, kom det store vannskillet i likestillingen da det ble en selvfølge at fedre skulle lære seg alle håndgrepene i selve småbarnsbarnsstellet. Det var ikke lenger noe avgjørende argument at menn ikke kunne amme. Dermed var en barriere brutt, selv om det er de kvinnelige foreldrene som står for en betydelig større del av utføringen av de daglige omsorgsopp-

gavene med små og store barn. Vi har ikke lenger et kulturelt arrangement som forutsetter at det er fedrene som representerer den ytre autoritet overfor barna i barneoppdragelsen. Dagens fedre får anledning til å leke med og for sine barn. Det er det menn er flinke til, og dette produserer åpenbart maskulinitet, i hvert fall noen sider ved den. Det er snarere mødrene som er blitt de seriøse og de ansvarlige, uten av de derfor har fått makt til å gjennomføre det de må og slik de vil ha det. De må få både mann og barn til å ville selv, og til å vise hengivenhet overfor hverandre (Andenæs, 1989ab; Haavind, 1987).

På denne måten har prinsippene for deling av husarbeidet og av omsorgsarbeidet mellom menn og kvinner også noe felles. Hver enkelt fars bidrag til den praktiske omsorgen for sine barn blir vurdert i forhold til en bevegelse fra lite til mer, slik at resultatet kommer ut positivt for barnet og som vurdering av ham. Mens hver enkelt mors innsats vil bli målt opp mot standardene for den totale service og omsorg som barn kan trenge, slik at det øvrige hun gjør fører til at hennes bidrag til barnet kommer under mistankens skjerpede blikk. Dermed kan resultatet bli oppfattet som negativt for barnet og som vurdering av henne.

Barnet som tredje part i forhandlinger om barneomsorgen

Barnet er ikke kun et resultat av foreldrenes innsats, men deltar selv fra starten av med sin blotte eksistens og med sine spesifikke gjensvar til forhandlingene om utformingen av den omsorg det inngår i (Andenæs, 1993). Med alderen blir barnet også en strategisk deltaker i fremstillingen av seg selv som mors og som fars datter eller sønn.

For foreldrene samlet og hver for seg blir det slik at prinsipper for omsorg og prinsipper for å redusere kjønnsbasert fordeling ikke nødvendigvis blir ett og det samme. De to prinsippene holder følge et stykke på vei. Fedre kan, og barn trenger oppfølging og støtte fra mer enn en involvert voksen. I praktisk talt alle par fremhever han at han elsker sine barn. Mens det er hun som peker på at barna elsker faren, og hvor viktig det er at far og barn har slikt et godt forhold. Prinsippene for omsorg får deretter forrang for kvinnelige foreldre, mens prinsippene for likedeling kan få forrang for mannlige foreldre.

Dette følger av at mora både er den som selv forhandler med barnet om hvordan omsorgen skal være på grunnlag av barnets innspill og reaksjoner, samtidig som hun holder løpende oppsikt med hvordan barnet forholder seg til enhver annen som deltar i omsorgskjeden på regelmessig basis. Hun gjør seg ansvarlig for å sette sammen de enkelte ledd i kjeden, og vurderer hva hvert ledd samlet og enkeltvis betyr (Andenæs & Haavind, 1989). Hun lager standarder for hva som er mulig og ønskelig, for å konkludere med hva som er bra nok. Alle småbarnsmødre lager et hjul i hodet som løper med tiden på en måte som "bærer" barnets tilstander til enhver tid, og mens hjulet snurrer i en syklisk bevegelse sørger hun for gjenoppsettelse fra søvnløse og trette til våken og aktiv, fra sulsten og sliten, til mett og tilfreds, fra vår og kald til tørr og varm, fra skitten og utslitt til ren og hel, og så videre og videre i uendelige gjentakelser (Haavind, 1987). Slike sykliske reguleringer skal helst gå av seg selv, og den som organiserer rutinene må være i forkant og ikke skape for store avvik. Det er ikke mulig å legge barnet til sengs to ganger en dag for å spare inn på innsatsen en annen dag. Det er mulig å lese tegn

fra barnet på barnets tilstand. De fleste mødre søker også etter dem. Barnets reaksjoner i overgangen fra en omsorgsperson til en annen er følsomme for mødrenes lesing av tegn på barnets tilstand. Noe også barna finner ut og benytter seg av, ved å glede seg og bevege seg "fremover" i den sykliske tiden som døgnet utgjør, eller også ved å sette seg til motvege. Derfor blir mødre så følsomme for alle tegn som de kan tolke som barnas krav om mer tid og kontakt (Andenæs, 1993).

Fedrene er stort sett "på besøk" i det hjulet som mødrene svinger og vedlikeholder. De aller fleste menn låner standarder for hva som er god nok omsorg fra sin kone (Hvistendahl, 1994; Buer & Vik, 1994). Dermed vil mødrene ikke bare verdsette, men også forstørre opp det fedrene bidrar med. Skulle hun mot formodning være skeptisk til hans fremgangsmåter, blir dette betraktet som et negativt tegn på kvinnelighet. Hun må unngå urimelig kontrollforsøk overfor faren, fordi dette kan gjøre det vanskeligere for faren å bidra frivillig. I verste fall kan hennes patologiske reaksjoner komme til å skade barnet. Den underliggende normen er at det er mødre som skal legge til rette for, men ikke vurdere menns deltakelse i omsorgen. Mannlige foreldre skal fortrinnsvis vurderes i forhold til sin egen opplevelse av seg selv, mens kvinnelige foreldre har et utvidet ansvar for både medforelderens og barnets opplevelser av dem. I alvorlige konfliktsituasjoner der fedre har utøvet vold eller begått overgrep, er det ikke helt uvanlig at mødrene fremhever at ungen sikkert er glad i faren sin, og at barnet trenger en far å ha kontakt med – selv når det mangler tegn på at det forholder seg slik i det aktuelle tilfelle. Men som jeg allerede har nevnt, de fleste fedres bidrag – stort eller lite – er positivt. Mødrene har derfor vanligvis heller ikke vansker med å lese tegn på dette hos den tredje part.

Det er sammensetningen av hennes innsats og hans bidrag som er slik at han kan basere seg på sin umiddelbare opplevelse av at han liker det samvær han har med ungen sin. Da produserer han maskulinitet i seg selv, og at han bidrar også til fremstillingen av maskulinitet, respektive femininitet i sin sønn eller datter. Det er den kvinnelige forelder som legger det umerkelige grunnlaget for hans bidrag får slik positiv effekt. Helheten i hjulet behøver ikke han bekymre seg for, hvis han selv ikke vil. De fleste menn utforsker ikke det løpende hjulet som regulerer omsorgen som syklisk virksomhet. De relativt få menn som gjør det - ikke bare for seg selv, men også på vegne av sitt barn – de ser også sine kvinnelige medforeldre på en annen og tydeligere måte (Hvistendahl, 1994). De kjenner ikke bare til hva barnet betyr for dem når de er på besøk i omsorgens hjul, men de utforsker også hva de selv betyr for barnet (Buer & Vik, 1994).

Det er mor snarere enn far som forhandler om deling av barneomsorg med andre parter, som representanter for arbeidsmarked, for barneomsorgsinstitusjoner og medlemmer av begges utvidede familie (Leira, 1992; 1996). Derfor er det lett å overse at det nok er barnet som har mest betydning og gjennomslag som tredje part. Barnet deltar gjennom de tolkningsgene som foreldre og andre gjør av hva hun eller han trenger og hvordan det går med henne som jente eller gutt. Siden dette ikke er eksakte størrelser, må foreldrene gjøre seg følsomme for tolkninger. Det er det mødrene som gjør, og dermed tilpasser de seg barneomsorgen fordi de ønsker det og føler for det. De lager skjevdelingen i forhold til mannen helt

frivillig, fordi de ikke anklager ham for ufølsomhet. Tvert imot, de fremhever jo at han i prinsippet er like glad i ungene som henne. Det er bare litt lettere for henne å la denne kjærligheten til barna får anledning til å regulere hennes liv, mens han lettere kan leve med denne kjærligheten både i en viss dose og som et savn. For han savner mer kontakt med barna. Barna lider likevel ikke i hans regnestykke, fordi de jo har henne.

Fedres emosjonalitet i forhold til egne barn uttrykkes ofte i termer av hva ungene betyr for ham. Når han vurderer sin egen følsomhet, er det hvordan erfaringene med barna har utviklet ham som voksen mann. For mange er det også nærliggende å sammenlikne seg med sin egen far. Dagens far vil ta med seg det verdifulle fra sin egen, og korrigerer for det som var utilstrekkelig og fjernt med faren den gang. Det er erfaringene fra seg selv som barn som utvider hans følelsesmessige barometer, snarere enn opplevelsestilstander hos sitt eget barn i dag. Mødres emosjonelle involvering er tydeligere rettet mot hvilken betydning hennes gjøremål og laden har for barna. Det er hennes forestillinger om barnets opplevelsestilstand som skaper dynamikken i hennes følelsesregulering, sli at hennes egen tilstand blir formet av hvordan hun erfarer at barnet har det. Far inviterer barnet til å vise følelser som gjør det trivelig for far å være far i familien. Mens mor er mer opptatt av hva hun kan gjøre for å bidra til å redusere frustrasjon og negative følelser hos barnet, slik at det blir trivelig for barnet å være barn i den samme familien. Hun er oppmerksom på og prøver å være i forkant av barnets negative reaksjoner. Hun er derfor mer bekymret (Hvistendahl, 1994; Haavind, 1987). Også dette vil barnet fange opp som sine mulighetsområder for innflytelse. Barnet skiller mellom sin mor og sin far, ikke som representanter for to kjønns kategorier, men som personer som det har ulike samspillserfaringer med (Andenæs & Haavind, 1993). Dermed kan barn bli med på å vedlikeholde, ja, videreutvikle et kjønnsdifferensiert foreldreskap, uten at kjønn er begrunnelse eller blir tematisert på annen måte (Haavind, 1987). Begge foreldre kan sammenkople at han/hun er "like glad i begge", med "vi er jo også forskjellige". Et forenkelt uttrykk for denne differensieringen er: "Mest knyttet til mor, men mest stas med far." Forhandlingene mellom foreldre og barn er ikke innrettet mot å skape likheter, men samforståelse og enighet mellom dem om hvem hver av dem er og kan være for hverandre (Martinson, 1997).

Konflikt og enighet mellom kvinner og menn

Selv om enighet og felles forståelse ikke nødvendigvis eller utelukkende søkes ved hjelp av likhet eller likedeling som rettesnor, kan oppnådd enighet bli tatt til inntekt for at likhet er oppnådd. I de fleste familier er ikke spørsmålet det som her ble stilt innledningsvis, om hvorfor hun ikke krever mer. Snarere er det slik at så sant hun går med på og er fornøyd med det arrangement som familien bygger sitt hverdagsliv på, må det også bety at hun får det slik hun vil ha det. Det hun frivillig finner seg i, og til og med går inn for å opprettholde, kan ikke være skjævt eller urettferdig på noen måte. Da ville hun ha sagt fra.

Men et slikt resonnement er basert på den forutsetning at forholdet mellom en mann og en kvinne er åpent for direkte forhandlinger. Slik er det delvis, men det er også slik at

forhandlingsaktighet er uønsket. Det må ikke bli for mye av det. Gode løsninger skal helst følge av seg selv som uttrykk for partenes kjærlighet og respekt for hverandre (Haavind, 1984; Andenæs & Haavind, 1989). Derfor er det også slik at alt husarbeid og omsorgsarbeid som det ikke er inngått tydelige avtaler om fordelingen av, det vil falle på henne. Mellom mange par er det dessuten slik at dersom han ikke innfrir sin del av det de to har avtalt, vil manglende påpekning av dette fra hennes side, blir oppfattet som hennes aksept. Her er det den kjønnete konnoteringen av oppgavene som indirekte kleber seg til personenes kjønn, ikke som normative påbud, men som preferanser. Det skaper fred mellom henne og ham dersom begge er enige om at de "kvinnelige" oppgaver som faller på henne, og som hun ikke avviser, de er også i tråd med hennes preferanser. Det bidrar til den samme freden dersom han kan basere seg på at dersom han forsømmer sine oppgaver med et "kvinnelig" preg, må hennes manglende protest være i tråd med hennes preferanser. Begge deler tolkes som at det er i orden for henne at det blir slik.

I et mikrodemokrati vet partene hva den andre er i stand til å ville selv. De danner seg også løpende oppfatninger om hva det kan føre til for den andre dersom en selv ikke er i stand til å ville det som trengs. Bidraget til enighet og ansvaret for konflikter blir kjønnset. Hun kan kreve så langt det går for hans opplevelse av frivillighet. Resten må hun ville selv. Ellers blir hun masete, og han vil føle seg kritisert istedenfor verdsett. Hverdagslivet i familier er ikke konfliktfritt, og det er et visst rom for utbrudd med protester og anklager. Men enighetene kommer heller ikke av seg selv inntil konfliktene dukker opp som trusler. Det skal et kontinuerlig arbeid til for å skape og vedlikeholde enighet og tilfredshet med hverandre. Det er kvinnene, og ikke mennene, som vil endring i retning mer likedeling. Men de vil det på en måte som er krevende og på grensen til det umulige: De vil enighet, der det ligger latent konflikt, når de ønsker at han skal ville mer. Det blir kvinnene som jobber med "forholdet vårt". Det er ikke slik for dem at dersom de ikke får det som de vil, så tar de bare sin hatt og går.

Kvinner som lever i forhold der de er blitt mishandlet av sin mannlige partner, og som frykter at det kan skje igjen, de tar ofte heller ikke bare sin hatt og går. De jobber med forholdet, og de vil at han skal forstå at han ikke kan være sånn for sin egen del. Det er først når omstendighetene viser dem at de ikke kommer til å lykkes, og at det ikke kan være deres skyld at det kommer til å gå dårlig med ham, at de selv kan gå. En slik beslutning er også lettere å gjennomføre dersom de opplever at det ikke skjer av hensyn til dem selv, men av hensyn til barna. Alle kvinner jobber med hva de kan kreve av mannen og hvilket ansvar de har for de reaksjoner de utløser fra ham. Og i dette følelsesarbeidet er et viktig regulerende forhold at deres anstrengelser ikke gjør dem selv til en person de ikke vil være. Det er hun som balanserer hva hun kan klare å ville selv med hva hun kan få ham til å ville. Det er den "likestilte" kvinnens oppgave på hjemmebane, og på to fronter, overfor mann og barn. Det er blitt hennes sak og egen beslutning. I psykologisk forstand handler dette om opplevelsen av seg selv som subjekt.

Subjektivitet: hva kommer innenfra og ut, hva går utenfra og inn?

Når en mann og en kvinne er stillet overfor hverandre i et heterofilt par, får subjektiviteten hos begge kjønnsfilter. Han spør seg – eller rettere sagt han kan spørre seg – hva er det jeg som mann i forhold til en kvinne kan oppleve at kommer fra mitt indre og rettes utover mot henne. Det andre tilhørende selvreflekterende spørsmål kan uttrykkes slik: Hva er det jeg opplever som kommende utenfra og rettet mot meg? De opplevelser som hører til i første kvalitet kan jeg oppnå og innfri, mens de som hører til i den andre kvalitet kan jeg påta meg og finne meg i, eller unngå og avvise. Når hun spør seg selv, er det som kvinne stillet overfor en mann, med sortering og filtrering av opplevelser etter det som kommer fra hennes indre og er rettet utover, og det som kommer utenfra omgivelsene og er rettet innover mot henne selv. Begge to svarer altså på løpende selvrefleksjoner om hva jeg selv kan begjære og lengte etter, finne glede og tilfredshet ved. Men de er også opptatt av det tilhørende spørsmål om hva jeg kan godta og finne meg i, uten at det bryter med hvem jeg er og kan være som mann/kvinne i forhold til en kvinne/mann.

Likestillingsfremstøt vil ofte når de to står ansikt til ansikt bli oppfattet som ønsket for hennes del, men som påført fra hans side. Eller rettere sagt, blir de opplevd av ham som påført, vil de lettere bli avvist som uforenlig med kjærlighetens felleskap og enighet (Thagaard, 1996). Og dette vet allerede hun meget om i forhold til dem mann som hun har bygget et hverdagsliv med.

I dette foredraget har jeg ikke ment å komme med praktiske anvisninger for den offentlige innsats for å styrke likestillingsarbeidet i familien. Mitt formål har snarere vært å løfte frem hverdagslivets karakter i heterofile parforhold hvor der er eller kan komme barn, og vise at dette både handler om praktiske løsninger og om psykologiske forhold som opplevelsen av egen og den andres subjektivitet. Det følger derfor heller ikke med entydige råd til kvinner som lever i slike parforhold. Det som jeg har presentert her, er bygget over lesten: *sett ord på det som er, og det som er kommer dermed i bevegelse*. Det er kvinnene som er forandringsagentene her, og de må gjerne si "ja takk, begge deler" fremfor å måtte velge mellom likhet og forskjell. Kjønne er både helt like og forskjellige, og i mikropolitisk endring kan og må en spille på begge deler. Jeg tror rett og slett at det er nødvendig å bruke både likhetsstrategier og forskjellsstrategier. Men det er også ønskelig og nødvendig å lage et offentlig rom for refleksjoner over hva kjønn betyr mellom kvinner og menn i par for deres personlige erfaringer og ambisjoner. Så om dette og andre foredrag kan bidra, er det ikke meg i mot.

Referanser

- Andenæs, Agnes.** (1989a). Identitet og sosial endring I. Tidsskrift for Norsk psykologforening, 26, 603-605.
- Andenæs, Agnes.** (1989b). Identitet og sosial endring II. Tidsskrift for Norsk psykologforening, 26, 683-695.
- Andenæs, Agnes** (1993). Familiestrukturer i bevegelse - nye utviklingsmuligheter for barn? : Tidsskrift for Norsk Psykologforening, 30, 533-545.
- Andenæs, Agnes** (2002). Når det selvfølgelig faller bort: Om besteforeldreskapet i utsatte familier. I Kirsten Thorsen & Ruth Toverud (red.). Kulturpsykologi. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Andenæs, Agnes & Haavind, Hanne** (1989). Care and the responsibilities for children - creating the life of women creating themselves. Upublisert manus. Psykologisk institutt, Universitetet i Oslo.
- Andenæs, Agnes & Haavind, Hanne** (1993). The handling of social complexity among children with separate parents. I Arnlaug Leira (red.), *Family sociology - developing the field*. Report from Institute for Social Research, Oslo.
- Bäck-Wiklund, Margareta & Bergsten, Birgitta** (1997). Det moderna föräldraskapet: *En studie av familj och kön i förändring*. Stockholm: Natur och Kultur
- Bengtsson, Margot** (2001). *Tid, rum, kön och identitet*. Studentlitteratur, Lund.
- Benterud, Toni** (1985). *Psykososiale og fysiske maktstrategier i ekteskapet : en intensiv studie over forholdet mellom "normalekteskap" og konemishandling*. Hovedoppgave i sosiologi, Universitetet i Oslo, 1985
- Borchgrevink, Tordis & Holter, Øystein Gullvåg** (1995). (red.). *Labour of love: Beyond the self-evidence of everyday life*. Oslo: Arbeidsforskningsinstituttet.
- Borchorst, Anette** (2002) (red.). *Kønsmagt under forandring*. København: Hans Reitzels
- Brandth, Berit & Kvande, Elin** (1991). *Når likhet blir ulikhet. Om foreldres forhandlinger om barneomsorg*. Runa Haukaa (red.), Nye kvinner, nye menn. Oslo: Ad Notam.
- Brandth, Berit & Moxness, Kari** (red.). (1996). *Familie for tiden. Stabilitet og forandring*. Oslo: Tano Aschehoug
- Brantsæter, Marianne C. & Widerberg, Karin** (1992). (red.). *Sex i arbeid(et)* i Norge. Oslo : Tiden.
- Buer, Torbjørn & Vik, Magne** (1994). *Far i forsvar : en kvalitativ undersøkelse om fedre til funksjonshemmede barn*. Hovedoppgave i psykologi - Universitetet i Oslo, 1994.
- Christensen, Else & Koch-Nielsen, Inger** (1987). *Parforhold - familietid - arbeidstid*. Arbeidsnotat fra Center for Samfundsvidenskabelig Kvindeforskning, København.
- Duvander, Ann-Zofie E.** (200+). *Couples in Sweden : Studies in family and work Stockholm, 2000*. Stockholm: Swedish Institute for Social Research.
- Elvin-Nowak, Ylva** (2001). I sällskap med skulden: om den moderna mammans vardag Stockholm: Bonnier.
- Elvin-Nowak, Ylva & Thomsson, Heléne** (2001). Motherhood as idea and practice : a discursive understanding of employed mothers in Sweden. *Gender and Society*, 15, 407-428.
- Engelstad, Fredrik.** (1990). Rettferdighet og likhet ved fordeling av husarbeid. I R. Haukaa & Ø.G. Holter (red.), *Mannlighet og forståelse*. Oslo: Ad Notam.
- Giddens, Anthony** (1992). *The transformation of intimacy, sexuality, love and eroticism in modern societies*. Palo Alto: Stanford University Press.
- Gulbrandsen, Liv Mette** (2000). Samspill mellom barn som

- kjønnskape og kjønnskappende prosesser. I Hanne Haavind (red.), *Kjønn og fortolkende metode*. Oslo: Gyldendal Akademisk 2000.
- Hansen, Bente & Trana, Helene.** (1994). Det verdige moderskap i etterkrigstiden. En sosialpsykologisk studie av forbindelseslinjene mellom kulturelle endringer og kvinnelig identitet. *Tidsskrift for Norsk psykologforening*, 31, 797-817.
- Haraldsen, Gustav & Kitterød, Hege.** (1992). *Døgnet rundt. Tidsbruk og tidsorganisering 1970-1990*. SØS 76. Oslo: Statistisk sentralbyrå.
- Hirdman, Yvonne** (2001). *Genus: Om det stabila förändrbara former*. Malmö: Liber .
- Holmberg, Carin** (1993). *Det källas kärlek. En socialpsykologisk studie om kvinnors underordning och mäns överordning bland unga jämställda par*. Göteborg: Anamma förlag.
- Holter, Harriet** (1976). Om kvinneundertrykkelse, mannsundertrykkelse og hersketeknikker. I Thordis Støren og Tone Schou Wetlesen (red.), *Kvinnekunnskap*. Oslo: Gyldendal 1976.
- Holter, Øystein G.** (1989). *Menn*. Oslo: Aschehoug.
- Holter, Øystein Gullvåg** (1990). *Arbeidsdelingen mellom kvinner og menn i arbeid og familie*. Oslo: Friundervisningens forlag.
- Holter, Øystein G. & Aarseth, Helene.** (1993). *Menns livssammenheng*. Oslo: AdNotam Gyldendal.
- Holter, Øystein Gullvåg.** 2 (1994). Likeverd 1994? Inntrykk fra en undersøkelse av familieforhold og holdninger til likestilling. *Sosiologisk tidsskrift*, 4, 303-316.
- Hvistendahl, Marina.** (1994). Menn som medforeldre. En kvalitativ intervjuundersøkelse av småbarnsfedre. *Tidsskrift for Norsk Psykologforening*, 31, 784-797.
- Hydén, Margareta.** (1994). *Woman battering as a marital act. The construction of a violent marriage*. Oslo: Scandinavian University Press.
- Haavind, Hanne.** (1977). Den usynlige makten. *Kjerringråd*, 2,(3), 14-21.
- Haavind, Hanne.** (1982). Makt og kjærlighet i ekteskapet. I R. Haukaa, M. Hoel og H. Haavind (red.), *Kvinneforskning. Bidrag til samfunnsteori*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Haavind, Hanne.** (1984). Fordeling av omsorgsfunksjoner i småbarns-familier. I I. Rudie (red.), *Myk start - hard landing*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Haavind, Hanne.** (1985). Förändringar i förhållandet mellan kvinnor och män. *Kvinnovetenskaplig tidsskrift*, 6 (3), 17-28.
- Haavind, Hanne.** (1987). *Liten og stor. Mødres omsorg og barns utviklingsmuligheter*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Haavind, Hanne.** (1994a). Kjønn i forandring - som fenomen og forståelsesmåte. *Tidsskrift for Norsk psykologforening*, 31, 767-783.
- Haavind, Hanne.** (1994b). Hva drev husmødrene på med? Mann og barn for alle penga. I I. Frønes & A. Hompland (red.), *Den nye barne- og familieboke*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Jackson, Hannah Bing** (2000). *Forandringer i arbeidslivet og i familjelivet. Om kvinders livsformer ved årtusindeskiftet*. Working paper fra Institutionen för sociologi. Universitetet i Lund.
- Kaul, Hjørdis** (1991). Who cares? Gender inequality and care leaves in the Nordic countries. *Acta Sociologica*, 34 (2).
- Leira, Arnlaug.** (1992). *Welfare states and working mothers: The Scandinavian experience*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Leira, Arnlaug** (1996). *Parents, children and the state: Family obligations in Norway*. Rapport fra Institutt for samfunnsforskning, Oslo.
- Ligestilling - en forudsætning for velferd, bæredygtighed og demokrati* (2001). Ministeren for ligestillings redegørelse og perspektiv- og handlingsplan 2001. - København: Ministeriet for Ligestilling, Ligestillingsafdelingen. <http://www.lige.dk/publikationer/redegoerelser/redegoerelser-frameset.htm>
- Likestillingsbarometeret 2001* (2001). Oslo: Likestillingsssentret.
- Lundgren, Eva Bind** (1990). *I Herrens vold : dokumentasjon om vold mot kvinner i kristne miljøer*. Oslo: Cappelen.
- Magnusson, Eva** (1996). Jag har faktisk aldrig lidit av att vara kvinna. *Kvinnovetenskaplig tidsskrift*, 17, 30-46.
- Magnusson, Eva** (1997). Talking about gender equality: Swedish women's discourses on the home front. *NORA*, 5, 76-94.
- Magnusson, Eva.** (1998). *Vardagens könsinnebörder under förhandling - om arbete, familj och produktion av kvinnlighet*. Doktorgradsavhandling, Institutionen för tillämpad psykologi, Umeå Universitet.
- Magnusson, Eva** (2000). Party-political rhetoric on gender equality in Sweden: The uses of uniformity and heterogeneity. *NORA*, 8, 78-92.
- Martinsson, Lena** (1997). *Gemensamma liv: Om kön, kärlek och längtan*. Doktorgrads-avhandling, Göteborg Universitet.
- Rehman, Shabana** (2002).
- Statistisk sentralbyrå** (2000). *Kvinner og menn i Norge 2000. Hvor likestilte er vi?* Oslo: *Statistiske analyser* (SA 43).
- Søndergaard, Dorte Marie.** (1996). *Tegnet på kroppen. Køn: Koder og konstruktioner blandt unge voksne i akademien*. København: Museum Tusulanums Forlag.
- Thagaard, Tove.** (1996). *Arbeid, makt og kjærlighet*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Widerberg, Karin.** (1987). Till en teori om kvinnefortryck - bärriärer og öppningar. *Kvinnovetenskaplig tidsskrift*, 8 (2-3), 53-65.
- Wærness, Kari.** (2000). *Hvem er hjemme? Essays om hverdagslivets sosiologi*. Oslo: Fagbokforlaget.

REFERAT OG PAPERS FRA WORKSHOPS**WORKSHOP A**

**I landet mellom drøm og virkelighet?
Likestillingen i overgangen fra retorikk til praksis i
de nordiske land**

Innledning og referat

Tittelen "I landet mellom drøm og virkelighet?" er inspirert av en opplesningsserie for barn som gikk på radioen i Norge i fjor sommer. Det handlet om en gutt som, i landet mellom drøm og virkelighet, skulle finne faren sin. Faren hadde blitt borte i sin egen fortelling.

Er det slik at også vi, eller likestillingen, i blant blir borte i våre egne eller også i andres fortellinger? Det finnes mange fortellinger om likestilling i de nordiske land og mange fortolkninger av fortellinger i overgangen til praksis. Vi ønsker i vår workshop å fokusere på overgangen fra retorikk til praksis. Hvordan er politiske målsettinger utformet? Hvilke løsninger velges – og hvorfor velges de ulike løsningene? Finner vi likestillingspolitiske paradokser, og muligheter, i utviklingen fra idealistiske politikformuleringer til møtet med den praktisk-politiske hverdag, altså i landet mellom drøm og virkelighet.

Overgangen fra retorikk(er) til praksis(er) kan kanskje ses som parallell til overgangen fra drøm til virkelighet?

Tema for innledningene og referat fra presentasjonene:

Cecilia Åse: Ordningmakten beklædd – kønskonstruksjon i svenska polisuniformer.

Cecilia doktorerte i 200 ved Universitetet i Stockholm med avhandlingen *Makten att se. Om kropp och kvinnlighet i lagens namn*. Presentasjonen hennes tok utgangspunkt i doktorarbeid hvor hun også viste noen videoklipp av uniformen

til svensk politi, og som viser hvordan kvinnelighet og kvinnekropper håndteres i maktens uniformer.

Ingrid Guldvik: Kjønnskvotering - mellom formalisme og feminisme.

Ingrid presenterte noen resultater fra sitt pågående doktorgradsarbeide om argumenter som ligger bak motstanden mot implementering av kjønnskvoteringsregler slik de er vedtatt i den norske kommuneloven. Ett av hennes spørsmål er hvilke argumenter som benyttes for og imot kjønnskvotering og hvilke forståelser av kjønn som ligger bak. Hun viser at rettfærds- og ressursargumenter brukes mot kjønnskvotering, men at kvotering forsøkes holdt utenfor dagsorden.

Gun Hedlund og Anne-Sofie Lennqvist-Lindén: Önskade og oönskade förändringar. Könsmakt och organisationsförändringar i svenska kommuner.

Gun og Anne-Sofie presenterte noen tanker omkring et prosjekt de skal ha for svenske kommuneforbund om lederskap og kjønn. Det er fire hovedtema i deres prosjekt: I. Den teoretiske kontrovers, hvor de henviser til diskusjoner mellom de kritiske (av noen betegnet som 'pessimistiske') forskere og de som har mer optimistiske fortolkninger av (til dels andre typer) data. II. Governance og kjønn, hvor samråd/nettverk, uformelle beslutninger og næringslivets rolle skal bli belyst. III. New public management og lederskap – og hva det betyr for kvinner og om det gir nye typer maskulinitet. IV.

Arbeidsmiljø og kjønn, hvor de vil gå nærmere inn på tema som delegering(-sevne) og kjønn.

Kjønnskvoltering – Mellom formalisme og feminisme

av Ingrid Guldvik, forsker, Østlandsforskning, Lillehammer

1 Introduksjon

Fra 1. januar 1993 trådte den "nye" kommuneloven i kraft i Norge (Lov om kommuner og fylkeskommuner¹). En nyskaping i loven var regler om kjønnskvoltering ved valg av medlemmer til *politiske utvalg*. Tidligere var regler om kjønnsmessig balanse nedfelt i likestillingsloven (Lov om likestilling mellom kjønne). Kvoteringsreglene i kommuneloven krever at minst 40% av hvert kjønn skal være representert i politiske utvalg. Viser det seg ved valgoppgjøret at et utvalg får en sammensetning som avviker fra kravene om kjønnsmessig representasjon, rykker kandidat(er) fra det underrepresenterte kjønn opp. Ved valg til formannskap skal reglene følges så langt som mulig. Reglene ble anvendt første gang ved kommunevalget i 1995.

Det er mange hensyn som skal avveies mot hverandre ved utarbeiding av ny lov for kommunene. Spesielt viktig er avveiningen mellom statlig styring versus kommunal autonomi. Statens styring overfor kommunene skjer på forskjellige måter, for eksempel gjennom lover, påbud, informasjon eller anbefalinger. Utformingen av styringsvirkemidlene vil, sammen med iverksettingen lokalt, ha innflytelse på den politiske praksis. Målsettingen med kvoteringsreglene i kommuneloven er en styrking av likestillingen i kommune-Norge (Ot prp nr 42 (1991-92)). Intensjonen er å oppnå mer lik fordeling av kvinner og menn i kommunale utvalg, særlig med tanke på å øke kvinnerepresentasjonen.

Kvoteringsordninger står på den politiske dagsorden i mange land. Internasjonale avtaler som FNs Convention of the Elimination of all Forms of Discrimination Against Women (CEDAW) og handlingsplanen fra FNs fjerde kvinnekongress i Beijing i 1995 har satt fart i diskusjonene omkring kvinners deltakelse i politikken. Internasjonale avtaler forplikter landene til å gjennomføre "tiltak som sikrer kvinner lik adgang til og full deltakelse i maktstrukturer og beslutningsprosesser" (Barne- og familiedepartementet 1996). Spørsmål om hvordan avtalene kan iverksettes har satt kjønnskvoltering på dagsorden. Diskusjonene tar ulike form og føres under forskjellige "overskrifter" som paritet, kjønnsbalanse, positiv særbehandling, positiv diskriminering og fortrinnsrett (Jaggar 1996, Scott 1997, Teigen 2000).

En rekke land over hele verden har vedtatt ordninger for kjønnskvoltering i forbindelse med valg til nasjonale, regionale eller lokale folkevalgte forsamlinger. En oversikt fra FN viser at ett eller flere politiske partier i 35 land har formelle regler eller tradisjon for å rekruttere kvinner til nasjonalforsamlingen (Inter-Parliamentary Union 2000). Kvoteringsordninger utformes forskjellig og bidrar i ulike grad til endringer i kjønnsfordelingen. Mange land har imidlertid lyktes i å øke

kvinneandelen (Bauer 2000, Borchorst 1999, Htun and Jones 2000, Jones 1998, Weaver 2000).

Kvoltering er kontroversielt i seg sjøl, om det gjelder for eksempel å sikre distriktene en rimelig representasjon på Stortinget, dvs kvotering etter geografisk kriterier, eller tildeling av barnehageplasser etter sosiale kriterier. Kjønnskvoltering til fordel for kvinner er likevel et spesielt omstridt virkemiddel både ved rekruttering innen utdanning, arbeidsliv og politikk (Jones 1998, Skjeie 1985, Teigen 2000). Norge er ikke noe unntak. De første regler om kjønnskvoltering i offentlige utvalg kom inn i Likestillingsloven allerede i 1981, men fortsatt er det flere utvalg som ikke oppfyller kravet til 40% av begge kjønn (Solhøy 1999).

2 Problemstillinger, teori og metode

Prosjektet handler om å forstå sammenhenger mellom problemforståelse (kjønn og kjønnskvoltering) og politikkutvikling/iverksetting. Intensjonen er å skaffe fram kunnskap om innholdet i kvoteringsreglene, hvorfor og hvordan kjønnskvoltering kom inn som eget punkt i kommuneloven, hvordan fylkesmannen gjennom veiledning og kontroll har bidratt til gjennomføringen, samt hvordan reglene ble mottatt og iverksatt på lokalplanet. Hensikten er å få et helhetlig bilde av lovutformingen og iverksettingsprosessen, inkludert både strukturer og aktører/prosesser. Målet om økt kvinneandel i lokalpolitikken avhenger av samspillet mellom strukturer (lovens utforming, ansvar for gjennomføring, evaluering etc.) og aktørene som er involvert i prosessene på sentralt, regionalt og lokalt nivå, og hvordan disse påvirker hverandre gjensidig (Guldvik 2002a).

Det overordna spørsmålet i studien er: *Bidrar kommuneloven til økt kvinneandel i politiske utvalg?* Studien tar sikte på å avdekke hvorvidt intensjonen med loven er oppfylt. Formålet er å bygge opp kunnskap om effekten av kvoteringsreglene på kvinneandelen og på hvilke områder det eventuelt er svakheter i lovverket.

Det overordna spørsmålet belyses gjennom tre delproblemstillinger knytta til ulike faser i arbeidet med innføring og gjennomføring av kjønnskvoltering i kommuneloven:

- *Hvor "sterkt" er kvoteringsregimet i kommuneloven?*
- *Hvordan har fylkesmannen utformet sin rolle som veileder og kontrollør ved iverksettingen av kvoteringsreglene?*
- *Hvilke argumenter benyttes for og imot utvikling og iverksetting av kvoteringsreglene og hvilke forståelser av kjønn ligger bak?*

Den første delproblemstillingen fokuserer på hvilke føringer for iverksettingen av kvoteringsreglene som er nedfelt i selve loven. "Styrken" i utformingen av reglene har innflytelse på i hvilken grad intensjonen om økt kvinneandel i politiske utvalg lar seg realisere.

¹For enkelthets skyld, og fordi studien omfatter kommunenivået, henviser jeg stort sett til kommunene når jeg viser til kommunelovens bestemmelser. Dette til tross for at loven omfatter både kommuner og fylkeskommuner.

Diskusjonene om kjønnskvotering og "sterke" versus "svake" kvoteringsregimer bygger i hovedsak på feministisk litteratur på feltet (bl.a. Hernes 1982, 1987, Skjeie 1985, 1996, Young 1990, 2000, Phillips 1995, Teigen 2000). Denne delen av studien er i gjennomført ved hjelp av dokumentstudier av offentlige dokumenter, bl.a. selve lovteksten og retningslinjer, samt tidligere studier og evalueringer av gjennomføring av kvoteringsregler. I tillegg er to personer i Kommunal- og regionaldepartementet intervjuet.

Den *andre* problemstillingen retter søkelyset mot i hvilken grad det er gjennomført veiledning, kontroll og sanksjoner for å sikre oppfølgingen i kommunene. Statens ansvar for at nasjonale regler om kjønnskvotering gjennomføres lokalt, er lagt til fylkesmannen (en fylkesmann i hvert av de 18 fylkene).

Analysen av fylkesmannens praksis støtter seg på iverksettelsesteorier og ulike perspektiver på relasjonene mellom kommunene og staten. Forholdet kan betraktes enten som hierarkisk, dvs. at kommunene er iverksettelsesorgan for å realisere nasjonale målsettinger, eller som et partnerskap eller dialogforhold der kommune og stat ses som mer likeverdige partnere (Jenssen og Kleivan 1999). Det empiriske materialet er innhentet ved hjelp av telefonintervju til samtlige fylkesmenn etter kommunevalgene i 1995 og 1999.

For å belyse den *tredje* problemstillingen er aktørene og prosessene det sentrale. Jeg studerer hvilke argumenter som benyttes for og imot kvoteringsreglene og hvilke forståelser av kjønn som ligger til grunn for argumentene. Studien omfatter politikere både på sentralnivået (utvikling av reglene) og på kommunalt nivå (representanter i valgnemnder²).

Aktørens argumenter analyseres ut fra tre kriterier for og imot kjønnskvotering, dvs. rettferdighetsargumenter, nytteargumenter og interesseargumenter (Hernes 1982, Teigen 2000). Forståelser av kjønn knytter an til teorier om likhet versus forskjell mellom kjønnene som grunnleggende utgangspunkt (Scott 1988, Halsaa 1996, Melby 1997), samt forståelser av kjønn på individ-, struktur og symbolnivå (Harding 1986, Acker 1989).

Denne siste delen av studien er det mest omfattende. For å få kunnskap om argumenter blant aktører på sentralnivået har jeg studert offentlige dokumenter, bl.a. forarbeidene til loven, utredninger, komiteinnstillinger og drøftinger i Stortinget. På lokalnivået har jeg benyttet case-studier i fem kommuner. Kunnskap om aktørene i valgnemndene er skaffet til veie gjennom gruppeintervju.

3 Resultater

Her gir jeg korte "svar" på den overordna problemstillingen i prosjektet, samt de tre delspørsmålene.

Bidrar kommuneloven til økt kvinneandel i politiske utvalg?

Gjennomsnittlig kvinneandel i politiske utvalg og formannskap har økt fra 36% i 1991 til 44% i 1999, når vi

bruker representanter som enheter. Gjennomsnittstallet skjuler imidlertid store forskjeller mellom kommuner og mellom utvalg. Andelen politiske utvalg bestående av minst 40% kvinner utgjør 76% i 1999 mot 64% i 1995. Andelen utvalg som tilfredsstillter kvoteringsreglene øker, men fortsatt er hvert fjerde utvalg valgt i strid med loven. Formannskapene har gjennomgående en lavere kvinneandel enn de politiske utvalgene, men andelen formannskap med minst 40% kvinner har økt fra 49% i 1995 til 54% i 1999.

Kan vi da konkludere med at kommuneloven har påvirket kvinneandelen i politiske utvalg? Det er selvsagt mange forhold som virker inn, men jeg mener vi kan slå fast at kommuneloven er en av årsakene til økt kvinneandel. For det første har en del fylkesmenn foretatt kontroller med valget i kommunene. Når fylkesmennene har funnet feil har det ført til omvalg. For det andre viser intervjuene at flere valgnemnder har tilpasset sammensetningen av formannskap og politiske utvalg til kvoteringsreglene i kommuneloven. Det er ingen grunn til å tro at denne praksisen er spesiell for casekommunene. En rekke kommuner har antakelig gjennomført valgene på samme måten: De har tatt hensyn til lovens bestemmelser.

Studien viser at kommunepartiene gjennomgående velger minimumsløsninger når det gjelder kvinnerepresentasjonen. De samme funn er gjort i andre undersøkelser (Htun og Jones 2001). Det gir seg følgende utslag hvis vi sammenligner kommuneloven og realitetene:

- Loven sier: I utvalg med 4 representanter eller mer skal det være 40% av hvert kjønn. Realiteten: Det velges 40% eller opp mot 40% kvinner, sjelden mer.
- Loven sier: I utvalg med 3 representanter skal begge kjønn være representert. Realiteten: En kvinne og to menn blir valgt, nesten aldri omvendt.
- Loven sier ikke noe om valg til lederposisjoner, men det velges stort sett menn til ordførere og ledere av politiske utvalg og en noe større andel kvinner til varaordførere og nestledere.

Kvoteringsregimet i kommuneloven er "moderat"

Det første delspørsmålet var: Hvor "sterkt" er kvoteringsregimet i kommuneloven? Tre kriterier utgjør et "sterkt" kvoteringsregime. Det første kriteriet er at reglene må være *konkret og entydig utformet*. Kommuneloven stiller krav om en minimumskvote på 40% av hvert kjønn og opprykk av representanter fra det under-representerte kjønn, dersom sammensetningen av utvalgene ikke oppfyller kvoten. For det andre må kvoteringsregimet omfatte *ordninger for veiledning, kontroll og sanksjoner*. Sentrale myndigheter har plikt til å informere og veilede kommunene om lover og regler. Kontrollen med praktiseringen lokalt og muligheten til å iverksette sanksjoner ligger nedfelt i kommuneloven § 59.

Det tredje kriteriet legger vekt på *evalueringer og tilpasninger* av kvoteringsregimet. Erfaringer fra valget i 1995 viste at de politiske partiene på lokalnivået var "kreative" og fant smutthull i loven. Derfor vedtok sentrale myndigheter innstramninger i loven. Mulighetene til å stille flere lister ble begrenset og loven ble endret slik at kvoteringsreglene står over kommunenes vedtak om å benytte gjennomgående representasjon.

² Valgnemnda er det organet som forbereder og legger fram forslag til sammensetning av politiske utvalg overfor kommunestyret.

På denne bakgrunn kunne være grunnlag for å betegne kvoteringsregimet som "sterkt". Når jeg likevel betegner kvoteringsregimet som "moderat" henger det sammen med fylkesmannens praktisering av veiledning og kontroll, som vi skal se i neste kapittel. Kvoteringsregimet er imidlertid styrket fra valget i 1995 til valget i 1999.

Fylkesmannen opptreter som "segregator"

Det andre delspørsmålet, hvordan har fylkesmannen utformet sin rolle som veileder og kontrollør ved iverksettingen av kvoteringsreglene, fokuserer praksisen som er fulgt på regionalt nivå.

Veiledningspraksisen har vært tilfredsstillende hvis en sammenligner med den veiledning som vanligvis gis ved lovendringer og lignende. Både departementet og noen av fylkesmennene informerte og veiledet i forkant av kommunevalgene. I etterkant var begge instanser i stor grad aktive med veiledning overfor kommuner som etterspurte råd fra overordna myndighet. Erfaringene fra de to valgene viser imidlertid at veiledningspraksis neppe kan få "ståkarakter" når en ser på kompleksiteten i reglene, samtidig som likegyldigheten og/eller motstanden mot reglene var stor både regionalt og lokalt.

Lovlighetsklager skal, ifølge den "nye" kommuneloven, fremmes av kommunestyrets representanter. Fylkesmannen har i liten grad mottatt klager på kjønns sammensetningen av politiske utvalg, til tross for at en del utvalg er valgt i strid med kommuneloven. Her er det spørsmål om systemet med kommunal egenkontroll fungerer etter intensjonene eller om kontrollen er mangelfull som følge av for eksempel pragmatiske tilpasninger lokalt.

Fylkesmennene kan imidlertid kontrollere sammensetningen av politiske utvalg på eget initiativ. Hvorvidt de skal gripe inn avgjøres på bakgrunn av (faglig) skjønn i det enkelte fylkesmannsembete. En av fylkesmennene har inntatt det jeg kaller "integrator-rollen", dvs at de har gjennomført høy grad av både veiledning og kontroll. Tre fylkesmenn opptreter som "kontrollører" (høy grad av kontroll, lav grad av veiledning) og tre som "veiledere" (høy grad av veiledning, lav grad av kontroll). Det store flertallet på ti fylkesmenn opptreter som "segregatorer". Det betyr at de verken har drevet høy grad av veiledning eller høy grad av kontroll.

Kvoteringsregimet er innskjerpet over tid. Det er interessant at innstramninger i loven har skjedd på områder som berører den kommunale praksis, for eksempel antall listeforslag og gjennomgående representasjon. Det kommunale selvstyret må vike for et stadig sterkere statlig regime. Når det kommer til *statens* eget ansvar, iverksatt gjennom fylkesmannsembetene, finner vi ikke den samme "strømningeformingen". Fylkesmennene står relativt fritt til å utøve skjønn, og de står fritt til å føre en egen "fylkesmannspolitik". Gjennom "integrator-rollen" opptreter fylkesmannen som styringsorgan for kommunal iverksetting av nasjonale målsettinger om likestilling, dvs en sentraliserende politikk. "Segregatorene" blant fylkesmennene fører en desentralisert linje som gir kommunene et utvidet selvstyre (Lågbu 1995). Manglende ensretting i fylkesmannens praksis kan komme av at departe-

mentet ikke kjenner til den varierende praksisen, fordi det ikke er etablert tilbakemeldingsrutiner omkring kvoteringsreglene. Men det kan også komme av at sentrale myndigheter ønsker å overlate fortolkning og iverksetting til fylkesmennene (Ham & Hill 1984). I tilfelle betyr det at likhetsidealene ikke står så sterkt som først antatt.

Kjønnskotering er kontroversielt

Argumentene som benyttes for og imot kjønnskotering og ulike forståelser av kjønn, delspørsmål 3, er mangfoldige og varierte.

Kjønnskotering i kommuneloven er først og fremst en top-down strategi. Holdningene til kvotering synes å være mer positive på nasjonalt nivå enn lokalt (Heidar og Raam 1995, Hovden 2000). Flertallet av representantene i kommunelovutvalget og av stortingspolitikkerne vurderte kjønnskotering som et nødvendig virkemiddel for å sikre likestilling i kommunene. Høringsinstansene var derimot ikke like positive med tanke på kvotering. Motstand mot iverksettingen lokalt kan delvis henge sammen med at ideen om kvotering ikke er forankret på samme måte i partiene lokalt som sentralt, samtidig som det er kommunepartiene som skal iverksette regelverket. Det gjør ikke iverksettingen enklere at lokalpolitikkerne ofte føler at staten overstyrer muligheter til å treffe beslutninger basert på lokale forhold.

Når det gjelder argumentene er "styrking av likestillingen i kommunene" et av de sentrale utsagnene på nasjonalt nivå. På det retoriske plan er det ingen av politikkerne som posisjonerer seg i opposisjon til behovet for å styrke likestillingen lokalt. "Likestilling mellom kjønnene" har status på linje med for eksempel "demokrati". Kjønnskotering er virkemidlet som skal sørge for likestillingen lokalt, ifølge flertallet i Stortinget. Myndighetene definerer politisk representasjon som den likestillingspolitiske praksis på kommunalt nivå. Analysen viser at det ikke er klare eller konkrete definisjoner av hva som ligger i "likestillingen i kommunene". Målet om "likestilling" får mindre praktisk betydning som politisk begrep, når innholdet ikke konkretiseres. Fraværet av konkretisering bidrar til at debatten om likestilling blir konsensus-orientert. Motsetninger så vel mellom som innen de politiske partiene kan lettere stå udebattert (Magnusson 2000).

Et av de sterkeste argumentene mot kjønnskotering er hensynet til demokratiet, i betydningen velgerdemokrati: Når velgerne har sagt sitt om sammensetningen av kommunestyret, skal ikke kvoteringsregler "overstyre" resultatet. Aktørene gjør seg få refleksjoner omkring hva som ligger i begrepet demokrati, for eksempel betydningen av likestilling som et demokratispørsmål. Motstanderne av kvotering benytter en rekke praktisk-politiske argumenter for å synliggjøre hva de mener bør vektlegges i forhold til politisk representasjon, og holder spørsmål om kjønn utenfor dagsorden.

Aktørenes motstand mot kjønnskotering begrunnes dels ut fra rettferdsargumenter: Kvotering diskriminerer mannlige politikere som ikke omfattes av ordningen. Men vel så viktige er ressursargumentene: Kvotering fører til kvalitetssenkning ved at de best kvalifiserte og mest motiverte skyves ut av det politiske liv, hevder motstanderne. Selv om uttalelsene stort

sett er kjønnsnøytrale, tilsier konteksten som diskursen foregår innafor at det handler om manglende kompetanse blant kvinnelige representanter. Implisitt ligger en forståelse av kvinner og menn som forskjellige med tanke på politisk kompetanse, med menns kompetanse som mest attraktiv. Forskjeller mellom kjønn benyttes med andre ord ikke bare for å legitimere kvinners *inkludering* i politikken (Skjeie 1999). Det finnes fortsatt tradisjonelle forståelser av forskjeller mellom kjønn som bidrar til å godtgjøre kvinners *eksklusjon* fra viktige politiske posisjoner. Slike forestillinger lever i beste velgående i likestillingslandet Norge og hører altså ikke fortida til.

Interesseargumenter, som at kvinner og menn kan ha ulike og til dels motstridende ønsker og behov, er ikke dominerende i diskursene. Det kan komme av at likestillingspolitikken har tradisjon for å vektlegge harmoni framfor konflikt mellom kjønnene (Haavio-Mannila m.fl. 1983, Van der Ros 1997). Kjønnskonfliktene trekkes i enkelte tilfeller fram av tilhengerne av kvotering. Kjønn anses imidlertid av mange som en lite relevant politisk kategori. Det kan både henge sammen med oppfatninger av likhet og forskjell mellom kjønn. Informantene kan mene at det ikke eksisterer interessemotsetninger mellom kvinner og menn, dvs at kjønnene er like. Men når kjønnsrelasjoner og maktfordeling ikke problematiseres eksplisitt, kan det også komme av tradisjonelle forestillinger om kjønn som forskjellige: Kvinner og menn oppfattes å ha forskjellige roller og oppgaver i samfunnet. Det kvinnelige er nært knytta til privatsfæren og det mannlige til den offentlige sfæren. Lokalpolitikken anses da som menns arena.

De fleste aktører som har deltatt i kvoteringsdiskursen er lite opptatt av og/eller lite villige til å sette lav kvinnerepresentasjon og diskusjoner om kjønnskvalitet inn i en større samfunnsmessig sammenheng. Skjevfordeling av ulønna arbeid og usymmetriske maktforhold mellom kjønnene er nærmest fraværende i debattene. I det store og hele er det en smal tilnærming til likestilling som tematiseres, dvs at likestilling reduseres til lik fordeling av politiske posisjoner til kvinner og menn. Temaet løsrives fra samfunnsstrukturene for øvrig.

Tilhengere og motstandere av kvotering tar i bruk til dels sterke symboler. På nasjonalt nivå kjemper positive symboler knytta til begreper som "likestilling" versus "demokrati" om hegemoniet. Motstanderne av kvotering, sentralt og lokalt, søker å skape negative symboler omkring kvotering. De formidler bilder av bl.a. "rødstrømper" som tiltvinger seg politiske posisjoner, utrygghet blant kvoterte kvinnelige representanter, at kvinne er kvinne verst etc. Bildene setter sitt preg på diskursen og skaper sterke følelsesmessige og moralske forestillinger. Rasjonelle argumenter faller "på steingrunn" i møte med symboler og myter (Solheim 1998). Målet om likestilt politisk representasjon vil neppe nå dersom en mislykkes i å synliggjøre samspelet mellom symboler, strukturelle forhold og aktører/prosesser (Harding 1986). Det er vanskelig å løse opp fastgrodd struktur og handlemåter uten en forståelse av at det handler om kjønn på ulike nivå.

Mange av aktørene, spesielt på lokalnivået, uttrykker aktiv motstand mot kjønnskvalitet. De synliggjør at kvinner er reservestyrken i politikken ved at mannlige kandidater fore-

trekkes først og at kvinnelige kandidater utgjør et supplement til de mannlige. Kanskje er det tilfeldig at mine case-kommuner omfatter valgnemnder med for eksempel "reservestyrke-praksis". Er dette enkeltstående tilfeller som sier lite utover seg selv? Omfanget av denne praksisen tar jeg ikke stilling til, utover at det vil være å trekke tilfeldighetenes spill svært langt hvis en slik praksis er tilfeldig når den forekommer i tre av fem valgnemnder. Nemndene er valgt ut på bakgrunn av variasjon på sentrale variabler som politisk flertall, kvinneandel i kommunestyret og størrelse. Viktigere er det, etter mitt syn, at informantene har synliggjort "kvinner som reservestyrken" i politikken så klart gjennom intervjuene. Vanligvis byr det på problemer å komme under den politisk korrekte likestillingspolitiske diskursen i intervjuer.

Her tror jeg både tema og metode spiller inn. Det er sjelden at det kommer fram så mye aktiv motstand i studier av likestillingspolitikk som det har gjort i denne studien (Pincus 1997). Når temaet er kjønnskvalitet synes det imidlertid legitimt å uttrykke motstand eksplisitt. Informantene kommer med rike beskrivelser av praksiser som synliggjør underliggende forestillinger om kvinner og menn. Hadde temaet vært for eksempel "likestilling" eller "kvinners politiske representasjon", tilsier mine erfaringer at informantene ville vært mer tilbakeholdne med å uttrykke motstand i sine framstillinger. Da ville de kanskje ha bestrebet seg på å framstille sitt parti eller sin valgnemnd i et mer heldig "likestillingspolitisk lys" (Guldvik 2002b).

Gruppeintervju legger til rette for en "politikerrolle" der politikerne kan se seg selv som en del av et politisk fellesskap hvor de får anledning til å fremme sine argumenter i samtale med andre (Olsen 1978). Deltakerne sjekker ut sine erfaringer mot andres, de retter på, supplerer og bekrefter hverandres framstillinger. Gruppeintervjuet kan bidra til at enkelte legger sterkere føringer på diskursen enn andre. Flere "stemmer" kunne ha kommet fram i individuelle intervju. Men det var nettopp diskursen, slik den foregår i valgnemnda, jeg var interessert i. Innsikt i hva som uttrykkes i gruppesammenheng var i dette tilfellet viktigere enn kunnskap som kommer fram "under fire øyne" (Kitzinger 1994). Det er som kollektivt organ nemnda diskuterer og fatter vedtak. Samhandlingen mellom deltakerne har gitt kunnskap som jeg neppe ville oppnådd gjennom andre metoder (Brandth 1996).

4 Avslutning

Studier av utviklingen i kvinnerepresentasjonen tegner et flertydig og komplekst bilde. Samtidig som utviklingstendensene er klare i retning av at kvinneandelen i politikken øker, er ikke utviklingen lineær. Det er forskjeller mellom kommuner, mellom partier, mellom utvalg, på ulike nivå innen den enkelte kommune og mellom de politiske nivåene.

Denne studien er ikke noe unntak i så måte. Den synliggjør trekk som både fremmer og hemmer integreringen av kvinner i politikken. Studien viser også at strukturer, aktører og prosesser påvirker utviklingen og iverksettingen av kvoteringsreglene gjensidig. Vi vet likevel for lite om hvorfor utviklingen i kvinnerepresentasjonen på lokalnivået i Norge henger etter nasjonalnivået. Velgerinnflytelsen er én av årsakene, men kan

det også skyldes mangel på allianser mellom feminister i toppen av kommunehierarkiet og kvinnegrupper på grasrota, dvs en manglende "kommunefeminisme" (Hernes 1987)? Dessuten trengs mer kunnskap om hvorfor det er forskjeller i politisk representasjon mellom kvinner (og mellom menn) og hvilken politisk betydning det har lokalt.

Undersøkelsen bekrefter at rettslig likestilling ikke automatisk blir fulgt av faktisk likestilling. Etablerte kjønnsstruktur er sitter dypt og de er seige å endre. Formelle reguleringer må være entydige og "sterkt" utformet for å oppnå målsettinger om likestilling mellom kjønnene. I tillegg må det blant aktørene finnes innovatører som er i posisjon og har vilje til å gjennomføre feministiske eller kritiske handlinger, dvs handlinger som bidrar til å endre kvinners situasjon på kort og lang sikt (Dahlerup 1988). Tilslutning til og motstand mot likestilling er *relasjonell og flytende*. Siden kvinner i større grad enn menn slutter opp om kjønnskvotering, er kvinners tilstedeværelse i besluttede organer nødvendig, om ikke tilstrekkelig. Kvinnerepresentasjonen i politikken viser seg altså å ha vekstvilkår i rommet mellom formalisme og feminisme.

Referanser

- Acker, Joan** (1989): "The Problem with Patriarchy". *Sociology*. Vol. 23, No.2
- Barne- og familiedepartementet (1996): *Rapport fra FN's 4. Verdenskonferanse for kvinner (FWCW) Beijing 4. – 15. september 1995*, Del I
- Bauer, Gretchen** (2000): "All Mouth and Trousers"? The Quest for Gender Equality in Namibia". Paper presented at *African Studies Program Spring Symposium: "Intellectual Pluralism and African Politics: A gathering in Honor of Crawford Young"* University of Wisconsin – Madison, 14-16 April 2000
- Borchorst, Anette** (1999): "Ligestillingslovgivningen". I: Bergquist, Christina m.fl. (red) (1999): *Likestilte demokratier? Kjønn og politikk i Norden*. Nordisk ministerråd, Universitetsforlaget, Oslo
- Brandth, Berit** (1996): "Gruppeintervju: perspektiv, relasjon og kontekst". I: Holter, Harriet og Ragnvald Kalleberg (red) (1996): *Kvalitative metoder i samfunnsforskning*. Universitetsforlagets Metodebibliotek (2. utgave, 1. utgave 1982)
- Dahlerup, Drude** (1988): "From a Small to a Large Minority: Women in Scandinavian Politics". *Scandinavian Political Studies*, Vol. 11 – No. 4
- Guldvik, Ingrid** (2002a): *Mellom formalisme og feminisme. En studie av kommunelovens bestemmelser om kjønnskvotering*. Østlandsforskning rapport 2/2002, Lillehammer
- Guldvik, Ingrid** (2002b): "Troverdighet på prøve. Om gruppeintervju som metode for å produsere valide data om politiske diskurser". *Tidsskrift for samfunnsforskning* 1:2002
- Halsaa, Beatrice** (1996): "Variasjoner over et tema: feminisme som teori". I: Holter, Harriet (red): *Hun og han. Kjønn i forskning og politikk*. Pax Forlag A/S Oslo
- Ham, Christopher & Michael Hill** (1984): *The Policy Process in the Modern Capitalist State*. Wheatsheaf Books
- Harding, Sandra** (1986): *The Science Question in Feminism*. Cornell University Press
- Heidar, Knut og Nina C. Raaum** (1995): "Partidemokrati i endring?" I: Raaum, Nina C. (red): *Kjønn og politikk*. Tano
- Hernes, Helga M.** (1982): *Staten – kvinner ingen adgang?* Kvinners levekår og livsløp. Universitetsforlaget
- Hernes, Helga M.** (1987): *Welfare State and Woman Power. Essays in State Feminism*. Universitetsforlaget
- Hovden, Jorid** (2000): " "Heavyweight" Men and Younger Women? The gendering of selection processes in Norwegian sports organizations". *NORA* vol. 8 no. 1: 2000
- Htun, Mala N. and Mark P. Jones**: "Engendering the right to participate in decision-making: Electoral quotas and women's leadership in Latin America". In: Craske, Nikki and Maxine Molyneux (eds.): *Gender, Rights and Justice in Latin America*. London: Palgrave (forthcoming)
- Haavio-Manilla, Elina** et al. (red.) (1983): *Det uferdige demokratiet: Kvinner i nordisk politikk*. Nordisk Ministerråd, København
- Inter-Parliamentary Union** (1999): *Participation of women in political life*. Series "Reports and Documents" no 35, Geneva
- Jaggar, Alison M.** (1996): "Affirmative Action, Sex Equality and Meritocratic Justice in the United States". In: Arioli, Kathrin (hrsg.) *Quoten und Gleichstellung von frau und Mann*. Helbing & Lichtenhahn, Basel und Frankfurt am Main
- Jenssen, Synnøve og Brita Kleivan** (1999): "Deliberasjon – en alternativ samhandlingsform i stat-kommunerelasjonen?"

Norsk Statsvitenskapelig Tidsskrift, nr. 3 1999 – årgang 15

- Jones, Mark P.** (1998): "Gender Quotas, Electoral Laws, and the Election of Women: Lessons from the Argentine Provinces". *Comparative Political Studies*, vol 31: 3-21
- Kitzinger, Jenny** (1994): "The methodology of Focus Groups: the importance of interaction between research participants". *Sociology of Health and Illness*, Vol. 16 no. 1996
- Lågby, Øivind** (1995): *Den mektige staten? En analyse av fylkesmannens styring av kommunal økonomi*. Hovedoppgave Universitetet i Oslo, Institutt for statsvitenskap
- Magnusson, Eva** (2000): "Party-political rhetoric on gender equality in Sweden: The use of uniformity and heterogeneity". *NORA*, no 2, vol. 8
- Melby, Kari** (1997): *Kvinnelighetens strategier. Norges Husmorforbund 1915-1940 og Norges Lærerinneforbund 1912-1940*. Skriftserie 4/97. Trondheim: Senter for kvinneforskning, Norges Teknisk-naturvitenskapelige universitet
- Olsen, Johan P** (1978): "Folkestyre, byråkrati og korporatisme". I: Olsen, Johan P. (red.): *Politisk organisering*. Universitetsforlaget, Oslo
- Ot prp nr 42** (1991-92): *Om lov om kommuner og fylkeskommuner (kommuneloven)*. Kommunaldepartementet
- Phillips, Anne** (1995): *The Politics of Presence*. Clarendon Press, Oxford
- Pincus, Ingrid** (1997): "Män som hindrar och män som främjar jämställdhetsarbete". I: Jónasdóttir, Anna. G (red): *Styrssystem och jämställdhet. Institutioner i förändring och köns-maktens framtid*. Statens offentliga utredningar 1997:14
- Scott, Joan W.** (1988): "Deconstructing equality-versus-difference: Or, the uses of poststructuralist theory for feminism". *Feminist Studies*, 14, no.1

- Scott, Joan W.** (1997): "'La Querelle des Femmes' in the Late Twentieth Century". *New Left Review*, no. 226
- Skjeie, Hege** (1985): *Fortrinnsrett – ingen forpliktelse. Om bruk av kjønnskvalifisering som virkemiddel i den offentlige likestillingspolitikken*. Rapport 4/85, Institutt for samfunnsforskning, Oslo
- Skjeie, Hege** (1996): "Women in politics in Norway". In: Arioli, Kathrin (hrsg.) *Quoten und Gleichstellung von frau und Mann*. Helbing & Lichtenhahn, Basel und Frankfurt am Main
- Skjeie, Hege** (1999): „Likestillingsprosesser og kjønns-makt". I: Østerud, Øyvind m.fl. (red.): *Mot en ny maktutredning. Makt- og demokratiutredningen 1998 – 2003*. Oslo: Ad Notam Gyldendal
- Solheim, Jorun** (1998): *Den åpne kroppen*. Oslo: Pax
- Solhøy, Stina Hansteen** (1999): *Politisk vilje møter institusjonell autonomi. En studie av innføring, praktisering og håndheving av Likestillingslovens § 21*. Hovedoppgave i statsvitenskap, Universitetet i Oslo
- Teigen, Mari** (2000): "The affirmative action controversy". *NORA*, no. 2 2000 Volume 8
- Van der Ros, Janneke** (1997): *Et femokratisk prosjekt: Organisering av likestilling*. Forskningsrapport nr. 28, Høgskolen i Lillehammer
- Weaver, Mary Anne** (2000): "Gandhi's Daughters. Can a new generation undo centuries of sexual oppression?" *The New Yorker*, January 10, 2000
- Young, Iris Marion** (1990): *Justice and the politics of Difference*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey
- Young, Iris Marion** (2000): *Inclusion and Democracy*. Oxford University press

Önskade och oönskade förändringar. Könsmakt och organisationsförändringar i svenska kommuner

av Gun Hedlund, FD, universitetslektor og Anne-Sofie Lennquist-Lindén, doktorand, Institutionen för samhällsvetenskap, Örebro universitet

Sammanfattning av ett pågående forskningsprojekt inom ramen för Svenska Kommunförbundets forskningsprogram *Ledarskap i kommuner*.

Detta är en sammanfattning av ett forskningsprojekt. Vi beskriver först det övergripande syftet med projektet och därefter beskriver vi kortfattat en del av de områden vi intresserar oss för.

Vi har i Sverige en relativt omfattande forskning som berört kommunala organisationsförändringar under 1980- och 1990-talen där både förvaltningsmässig och politisk organisation studerats. Ett gemensamt drag för denna forskning är avsaknaden av ett teoretiskt och empiriskt välgrundat köns- perspektiv där frågan om relationen mellan kön, makt och organisation problematiseras. Det är med några få undantag könsneutrala analyser som görs, oavsett om analyserna har ett strukturellt eller aktörsinriktat perspektiv.¹ Det finns en del svensk ledarskapsforskning som integrerat ett köns- perspektiv på aktuella problem, denna forskning har emellertid hittills främst varit inriktad på kön och ledarskap inom den privata sektorn.²

Projektets övergripande syfte

Syftet med projektet är att undersöka relationen mellan kön, organisation och ledarskap i svenska kommuner där vi särskilt inriktar oss på könsrelaterade villkor och intressen bland politiker och tjänstemän. Centralt är den förändring som präglar dagens politiska och administrativa organisation och som har inneburit ny ansvarsfördelning och nya roller för både politiker och tjänstemän, samtidigt som en ökning av kvinnor skett på politiska förtroendeuppdrag och i förvaltningen som chefer, kanske främst på lägre nivåer.

Det bör betonas att den ökande andelen kvinnor i ledande administrativa och politiska positioner under 1990-talet har skett i en tid präglad av omfattande förändringar. Det handlar om dels stora politiska systemförändringar och dels politikens strukturomvandling. Med systemförändringar avses till exempel förändringar både i internationella relationer mellan stater och förändringar inom en stat, t.ex. i relationen mellan stat och kommun. En viktig fråga är på vilket sätt och på vilka villkor kvinnor och män är delaktiga i förändringarna, t.ex. i fråga om vilka intressen som drivs och vilka som institutionaliseras. Det är rimligt att anta att systemförändringarna också leder till ändringar i hierarkiska nivåer, vilket i sin tur ger olika resultat för kvinnor och män.

När det gäller politikens och förvaltningens strukturomvandling kan en uppluckring och sammanblandning av olika institutionaliserade ansvars- och maktförhållanden iakttagas. Frågan är vilka som blir t ex de statspolitiska, ekonomiska, familjära och - sist men inte minst - de köns- politiska implikationerna av denna uppluckrings- och sammanblandningsprocess.³ Frågor av intresse ur ett köns- perspektiv är till exempel: enligt vilka principer organiseras vilka verksamheter, vilka maktrelationer stärks eller urholkas, vilka värden institutionaliseras, och i vilken uppsättning av sfärer/samhällssektorer sker det?⁴

Att forska utifrån ett köns- eller genusvetenskapligt perspektiv innebär att anknyta till det forskningsfält som ställer makt- förhållandet mellan könen i fokus. Just inriktningen på relationer öppnar för studier av förändring samtidigt som reproduktionen av maktrelationer i nya former uppmärksammas. Vårt syfte kan preciseras som att vi intresserar oss av de den dubbla aspekten av förändringarna, dels hur könsförhållandet påverkar ledarskapet i en tid av förändring och dels hur ledarskapet påverkar könsförhållandet.

Governance och kön

Termerna "governance", partnerskap och nätverk har blivit allt mer vanliga. De syftar till att beskriva utvecklingstendenser i vårt moderna samhälle som karaktäriseras av nya villkor och metoder för politisk styrning och där organisationer, näringsliv och nätverk kommit att spela en mycket aktiv roll. Det råder delade meningar bland forskare om var betoningen bör ligga och hur dessa begrepp bör definieras.⁵ Vi menar att man kan inta en både pessimistisk och optimistisk hållning från ett könsteoretiskt perspektiv. Partnerskap kan t.ex. ses som ett medel för ett mans- dominerat näringsliv och mäktiga organisationer att gå förbi den politiska beslutsprocessen där kvinnor har en god representation i beslutsfattande positioner (i ett internationellt jämförande perspektiv).⁶ Tanken om det jämlika nätverket där parterna möts i samverkan för att arbeta mot ett gemensamt mål stämmer inte överens med könsrelationer som i sig är hierarkiska. Det är således viktigt att påpeka att ett köns- perspektiv ibland omkullkastar etablerade teorier och tolkningar av data.

Det är således viktigt att utforska närvaro, rekrytering och formell roll i nätverk och partnerskap där det finns en risk att kvinnor ställs utanför de egentliga besluts- sammanhangen. Vi vet att kvinnor gynnas av öppen och formaliserad rekrytering till olika poster medan indirekt och dold rekrytering missgynnar

¹Undantag är bl a Hedlund, Gun 1997 "Kön, makt, ekonomi och organisation", kapitel i antologi *Styrssystem och jämställdhet* SOU:1997:114, red. Anna Jónasdóttir; Lindgren 1999, *Klass, kön och kirurgi- relationer bland vårdpersonal i organisationsförändringarnas spår*, Malmö: Liber AB; Sahlin-Andersson (1994) "Varför låter sig organisationer omvandlas?" kapitel i Jacobsson Bengt red. *Organisationsexperiment i kommuner och landsting*, Stockholm. Nerenius & Santérus Förlag

²Wahl, Anna (1996) "Företagsledning som konstruktion av manlighet", *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 1966:1; Eriksson, Ulla (2000) *Det mangranna sällskapet. Om konstruktion av kön i företag*, Doktorsavhandling, Handelshögskolan i Göteborg.

³Jónasdóttir (1996), Genusperspektiv på statsvetenskap i *Genusperspektiv på forskningen* Ds 1996:26 s 96.

⁴Ibid

⁵Se t.ex. Elander, I. (1999) Partnerskap och demokrati: omaka par i nätverkspolitikens tid? s. 327-374 i *Globalisering – Demokratiutredningens forskarvolym IX*. SOU 1999.

⁶Se t.ex. referenser i Hedlund, Gun och Perman, Karin (2000) *Önskade och oönskade förändringar. Könsmakt och organisationsförändringar i svenska kommuner*. Paper presenterad vid ECPR:s workshop Gender and local politics or governance, april Köpenhamn 2000.

kvinnor. Den könssegregerade arbetsdelningen inom förvaltning och politik har inneburit att ekonomi och näringslivsfrågor oftast varit en manlig domän. Vi kan alltså anta att i vissa öppna, "synliga" nätverk vinner kvinnor tillträde och frågan blir då utifrån vilken auktoritetsgrund de har möjlighet att agera.

När det gäller tjänstemän kan vi i vår hittillsvarande forskning se att det förekommer en utveckling även mot en inomkommunal "governance" d.v.s. en mängd samrådsgrupper, samverkansgrupper och projektgrupper tillsätts och arbetar under kortare eller längre tid, och gruppernas mandat är ofta oklara.⁷ Dessa grupperingar påverkar ledarrollen, både i förhållande till verksamhet och förvaltningsledning.⁸ Viktigt är att utforska hur bildas nätverk, på vems initiativ och hur går rekryteringen till? När inkluderas kvinnor och när blir de marginaliserade? Varför? Vilka är nätverkens funktion och i vilka sammanhang är nätverk en resurs för kvinnor, individuellt och kollektivt?⁹

Management-filosofi, kön och ledarskap

Kvinnornas andel i våra kommunstyrelser har ökat markant under 1990-talet, från 24 procent 1992 till 32 procent 1995. Parallellt med denna utveckling har stora förändringar skett i landets kommuner, både på idéplanet och i praktiken, vad gäller politikerroll samt politisk och förvaltningsmässig organisation. Målstyrning, resultatenheter, kundorientering, beställar-utförarmodeller, bolagisering och ny ledarskapsfilosofi är några ingredienser i dessa förändringar. Ett inslag i denna trend är synen på politik "som affärsmannaskap, eller entreprenörskap, där politikern i sin roll som styrelseledamot eller VD förväntas ha förmåga att göra "goda affärer" och fatta beslut på ekonomisk-rationella grunder"¹⁰ Utvecklingen har gått snabbt, många forskare talar om en "modevåg" som svept fram över landets kommuner under senare hälften av 1980-talet och 1990-talets början.¹¹ Delar av de snabba förändringarna i den kommunala verksamheten kan betraktas som en "maskuliniseringsprocess" och förändrad könskodning av det kommunala ledarskapet. De rationalitetsformer som kvinnliga politiker, oberoende av parti, gjorde sig till förespråkare för i början av 1980-talet har nu fått träda tillbaka till förmån för en förändrad politikerroll.¹²

Maskulinitet och ledarskap

Det har således skett förändringar när det gäller hur de nya moderna ledarskapsfilosofierna har påverkat könsrelationerna ute i kommunerna. En könskodning mot en maskulin norm kan spåras i rationalitetsformer och ideal. Det vi finner är många motstridiga tecken som förtjänar att utforskas närmare.

En maskulin norm utifrån en idealisering av näringslivets styrformer innebär att olika maskulina former existerar sida vid sida där risken att betecknas som "bakåtsträvare" drabbar

de män som är kritiska till vissa förändringar.¹³ Här finns det anledning att anknyta till den framväxande mansforskningen som börjat utforska hur olika maskuliniteter formas och vilka typer som varit dominerande i olika sammanhang.

Olikheter mellan kvinnor

Vi finner i våra studier generationsskillnader mellan kvinnliga politiker. De har etablerats som politiker under helt olika tidpunkter. "Urholkningen" av politikerrollen, som flera forskare varnat för, tycks drabba yngre kvinnor som gärna vill identifiera sig med de nya idealen om ett starkt ledarskap men som har svårt att finna sin roll i förhållande till de ofta manliga chefstjänstemännen. De äldre kvinnliga politikerna kan i kraft av sin senioritet överföra sin "gamla" expert-auktoritet till en ny politiker-roll.

Den ökade rekryteringen av kvinnliga ledare på mellanchefsnivå har av vissa forskare tolkats som att denna chefsroll helt enkelt inte lockar män, de samtida kraven på förnyelse och besparingar är alltför stora.¹⁴ Kvinnliga mellanchefer kan känna sig maktlösa och hårt pressade av olika lojaliteter i organisationen och den nya ledarrollen de lärt sig "på kurs" stämmer inte med deras ansvarskänsla för personal och verksamhet. En stark identifikation med näringslivsidealen finns främst bland nytillkomna kvinnliga förvaltningschefer som tycks rekryteras utifrån likartade kriterier som manliga chefer. Även här kan vi skönja generationsskillnader och olikheter relaterade till nivå och funktion. Allt tyder på att det finns ingen enhetlig kvinnlig ledarskapsroll utan en mängd olika roller samtidigt som det finns ganska stereotypa föreställningar om hur en kvinnlig ledare bör vara.

Vi menar att det är viktigt att uppmärksamma också relationen mellan kvinnor och inte ensidigt fokusera på relationen kvinnor-män eller män-män.

De "nya" ledarnas stress och hälsa

Tidigare forskning har visat att stress är en orsak till betydande hälsoproblem.¹⁵ För män är det lönearbetsplatsen som är den största källan till stress medan det för kvinnor är hemarbetsplatsen som är mest stressframkallande. I våra forsknings- och FOU-projekt har vi genomfört ett stort antal kvalitativa intervjuer med både kvinnliga och manliga politiker och tjänstemän på olika nivåer i några svenska kommuner. Flera kvinnliga ledare, på olika nivåer, skildrar en arbetsmiljö med en mycket stor arbetsbelastning. Kan det vara så att de nya företagsliknande organisationsformerna i svenska kommuner ställer nya krav på sina ledare som gör att kvinnliga ledare har en särskilt utsatt situation? Kan det vara så att manliga och kvinnliga tjänstemän utvecklar olika copingstrategier? Ett led i att få svar på den frågan skulle kunna vara att undersöka kvinnliga och manliga ledares delegeringar. Hur rekryteras kvinnliga chefer? Vilken kompetens efterlyser man hos ledare och är det samma kompetens som efterfrågas

⁷Lennqvist-Lindén, Ann-Sofie och Olsson, Jan (2000) *FoU-projekt om kommunal organisering och demokrati i Örebro kommun*. Arbetsrapport. Örebro: Örebro universitet, Novemus

⁸Se t.ex kapitel 4 i Frankenhauser, Marianne (1993), *Kvinnligt, manligt, stressigt*, Bra Böcker.

⁹Se t.ex. Bäck, Henry (2000) *Kommunpolitiker i den stora nyordningen tid*. Demokrati i förändring. Stockholm:Liber

¹⁰Blomquist (1994) sidan 91 i Jacobsson Bengt red. *Organisationsexperiment i kommuner och landsting*. Stockholm. Nerenius & Santérus Förlag.

¹¹Jacobsson Bengt red.(1994) *Organisationsexperiment i kommuner och landsting*. Stockholm. Nerenius & Santérus Förlag. Stockholm.

¹²Hedlund, Gun (1996) *Det handlar om prioriteringar. Kvinnors villkor och intressen i lokal politik*. Örebro Studies 14, Höskolan i Örebro.

¹³Se Forsell, A & Jansson (2000) *Idéer som fångslar. Recept för en offentlig reformation*. Malmö: Liber Ekonomi

¹⁴Se t.ex. Holmquist, Carin (1997) Den ömma bödeln. Kvinnliga ledare i åstramningstider i Sundin, Elisabeth (red) *Om makt och kön i spåren av den offentliga sektorns omvandling*, SOU 1997:83

¹⁵Stress, ledarstil och arbetsklimate: en studie av kvinnliga och manliga chefer och deras medarbetare inom Arbetsmarknadsverket. (1999) Stockholm, FA-rådet, Rådet för arbetslivsforskning. *Folkhälso rapport 1997* SoS.rapport 1997:18, Socialstyrelsen.

för manliga och kvinnliga ledare på olika nivåer? Vad är kompetens hos ledare i en kommunal organisation? Det är också viktigt att belysa frågan om ledares avveckling. Vad händer med de ledare som inte klarar arbetstempot i de nya företagsliknande kommunala organisationerna och skiljer det sig mellan män och kvinnor?

Slutord

Vi står inför ett forskningsprojekt med en mängd frågor som rör kvinnor, män och ledarskap i ljuset av politikens och förvaltningens förändring.

WORKSHOP B

**Personlig könspolitik: hur politik och politiska köns-konstruktioner
invaderar (eller inte invaderar) nordiska familjer**

Referat

Eva Magnusson inledde med sin presentation med temat "Politiken i familjen: nordiska kvinnor och män förhandlar om vad jämställdhet ska betyda — eller när nordisk ojämställdhet blir individualpsykologi.

Eva Magnusson presenterade preliminära resultat från en nordisk studie som bygger på intervjuer med heterosexuella par. E:M. Diskuterade det faktum att trots att jämställdhet och att dela lika är idealet för alla så har jämställdhetsidealet inte "blivit psykologi". E:M. Presenterade ett antal olika diskurser som de nordiska paren tycks förhålla sig till och där jämställdhet får olika betydelser som vanligtvis ligger ganska långt ifrån den faktiska innebörden, nämligen att kön inte ska ge några anvisningar.

Den andra talaren var Lisbeth Bekkengen som presenterade material från sin kommande avhandling som handlar om hur svenska heterosexuella par förhandlar om och fördelar föräldraledigheten. L.B visade att den föräldraledighet som tycks vara oproblematiserad när det gäller kvinnor/mammor blir ett problem när det gäller män/pappor. Män/pappor positionerar sig ofta som medhjälpare och andrahandsförälder, vilket gör det faktum att män/pappor vanligtvis överlåter en stor del av föräldraledigheten på kvinnor/mammor till en oproblematiserad och självklar handling.

Avslutande talare var Ylva Elvin-Nowak som utgick från två olika intervjustudier med svenska yrkesarbetande mammor respektive pappor. Hon diskuterade moderna föräldrars föreställningar om barns behov och hur det tillräckliga föräldraskapet ser ut. Hon visade att den tillgänglighet och anpassning som uppfattas som ett uttryck för kärlek till barnet blir tillräcklig tidigare för pappor än för mammor, vilket innebär att pappor har större möjligheter att välja hur mycket föräldrar de vill vara.

Politiken i familjen: nordiska kvinnor och män förhandlar om vad jämställdheten ska betyda - eller när nordisk ojämställdhet blir individualpsykologi

av Eva Magnusson, FD, forskningsledare, NIKK – Nordisk institutt for kvinne- og kjønnsforskning

De traditionella jämställdhetsfrågorna verkar inte vara särskilt kontroversiella för de flesta infödda heterosexuella nordiska par idag, i varje fall inte när de får frågan om hur de ser på dem. Det kan man se av attitydundersökningar om synen på jämställdhet (Flood & Gråsjö, 1997). I det projekt som jag ska berätta om frågar vi både vad som uppfattas som "frågor" för familjer med barn idag, och vad som nu betraktas som självklart, "färdigförhandlat". Dit verkar ofta "jämställdhet" höra. I vår intervjustudie av danska och svenska heterosexuella par studerar vi hur olika kollektivt accepterade förståelser kommer till användning i parens gemensamt presenterade före-ställningar om sig själva som kvinnor, män, föräldrar och par. Utgångspunkten i studien är att människor i alla förståelser och framställningar av sig själva använder sig av – det vill säga övertar, omvandlar, förändrar eller motsätter sig – de gängse sätt att förstå världen som förekommer i deras omgivning.

Studien ingår i det nordiska paraplyprojektet "Jämställdheterna i Norden mellan retorik och praktik – studier av förändringar i offentliga och privata förståelser av modern jämställdhetspolitik", som studerar sambanden mellan olika typer av politisk retorik å ena sidan och å andra sidan grundläggande förståelser av jämställdhet och "kön". I den här delstudien ägnar vi oss bland annat åt hur de *politiska budskapen* om jämställdhet återges av kvinnor och män när de beskriver sin gemensamma vardagstillvaro. Vilka föreställningar fångas upp av enskilda par och används av dem i förhandlingarna om deras gemensamma familjeprojekt? Vi granskar också varje pars *gemensamma identitetsprojekt*, vilka slags kvinnor respektive män de formar sig själva till i sin vardag. Jämställdhetspolitik är kanske det allmängiltiga politikområde – alltså politik som i princip påverkar alla – som dels är mest intimt sammanvävt med människors upplevda personliga och könsspecifika *identitetsprojekt* – alltså detta att bli och vara en riktig/god kvinna eller man, och dels har de mest nära relationerna till den typ av *maktrelationer* som skapas i heterosexuella parförhållanden. Det skapar speciella problematiker.

Mycket idag tyder på att de officiella jämställdhetsideologierna i Norden ligger som ett slags ytlager av förståelser ovanpå starka samhällsdiskurser som verkar nära förbundna med vissa mer traditionella könsidentitetspraktiker. De praktikerna verkar fortfarande få viss bekräftelse i dagens heterosexuella pars dagliga liv. Det är som om jämställdhetsideologierna inte riktigt "när ända ner" genom lagren av könspräglade diskurser och identitetsuppfattningar. De tycks skapa kraftfulla föreställningar som framför allt har en påtagligare personlig laddning och koppling till identitetsupplevelser än "jämställdhet" har. Jämställdhet och att dela lika är idealet för alla, men det idealet verkar ofta fortfarande

kännas som nånting yttre, inte en del av det som upplevs som varje persons innersta själv. Det har liksom inte riktigt "blivit psykologi" av jämställdhetsidealen än. Kan därför arbete med att upprätthålla likadelande komma i konflikt med till exempel självuppfattningar som en person som "gör sin egen grej" eller med självuppfattningar som ett harmoniskt romantiskt par? När en av kvinnorna i vår studie säger: "*Det är väl bättre att man gör det som känns som att det här är min grej*", så verkar hon mena att upplevelsen av att vara en person som gör vad hon har valt själv är viktigare än att uppnå rättvisa. Det här kan tyckas avspegla en övergripande "psykologiserings-tendens" i uppfattningarna av personliga handlingar, som nog är betydligt starkare idag än för några decennier sedan.

Vi utgår i vårt projekt från tanken att människors själv och identiteter (både som individer och som heterosexuella par) är socialt konstruerade. Det betyder framför allt att vi menar att det finns *begränsningar för hur olika* de kan bli. En persons identitet kan framföras och uppfattas (av henne själv och omgivningen) på olika sätt i olika kontexter och situationer, men framförandena och upplevelserna kommer sannolikt att hämtas från ett begränsat antal "erbjudanden" som är kulturellt tillgängliga för personen. Människor är alltid de de är i relation till de självförståelser som är tillgängliga för dem, och de producerar alltid sina själv-presentationer (berättelser och andra, mer kroppsliga presentationer) i ett spänningsfält mellan å ena sidan sig själva som berättare och sina individuella upplevelser, och å andra sidan de diskurser/förståelser som kulturen gör tillgängliga för dem (Rosenwald, 1992).

Men vi utgår också ifrån att *idealen* för personligheter och själv i våra kulturer fortfarande i stor utsträckning är att nå fram till enhetliga, sammanhållna självuppfattningar – vad än postmodernister och konstruktionister säger om splittrade själv och sociala konstruktioner. Människor är vana att betrakta sig själva som enhetliga individer, och de tolkar sina upplevelser i ljuset av de föreställningarna – även sina upplevelser av splittring och diskurskonkurrens. Det viktiga blir ofta att hålla ihop en föreställning om sig själv som sammanhängande, "god", individ – en positiv utgåva av sitt kön (Haavind, 1992). Detta får stor betydelse för vad människor gör med alla de diskurser de navigerar bland i vardagen.

När mannen i en av våra intervjuer berättar om sin valsituation när han tog ut en lång föräldraledighet, så gör han det i relation till vad som för honom var "det normala", och det var de förståelser som erbjöds av de manliga kamraterna på hans arbetsplats. Det är till dem han refererar när han säger: "*Det var inte många som höll på mig inte.*" Det är i förhållande till dem han skapar sin förståelse av vad det innebär att vara föräldraledig. Att vara hemma med barnet blir för honom något som han gör i motvind; närmast en heroisk

prestation, vilket säkert samspelar med hans bild av sig själv som man. Hans fru, däremot, skapar sin förståelse av hans föräldraledighet utifrån hur hennes kvinnliga arbetskamrater reagerade: "*Ooh vilken karl, men så fantastiskt! Hur har du fått tag på en sån – som vill vara hemma med barn?*" För henne blir förståelsen av mannens föräldraledighet snarare att hon får en fantastisk gåva som gör hennes väninnor avundsjuka. Och det i sin tur kanske samspelar med hur hon ser på sig själv? Och när de talar om hans föräldraledighet, menar de då riktigt samma sak?

När människor i sina presentationer av sig själva så att säga väljer en viss identitet från de tillgängliga diskurserna, så "använder" de därmed den valda diskursen, men de blir också "använda" av den, det vill säga den bidrar till det pågående forandet av dem som subjekt (Edley, 2001: 210). Språk och diskurser är inte oskyldiga saker, utan valet av diskurs kommer att återverka på självförståelser i flera andra avseenden. I det par jag nyss berättade om, framstod kvinnan som oerhört privilegierad därför att hon hade en man som tog ut lång föräldraledighet. Den känslan av att vara privilegierad verkar för henne ha blivit så generell att hon (sedd från intervjuarens och analytikerns ståndpunkt) inte verkar upptäcka att hon numera är utnyttjad när det gäller till exempel fördelningen av hushållsarbete. Så olika ser hon och vi på deras berättelser, beroende på varifrån vi ser dem, och i vilka förståelsevärldar vi skriver in dem.

De förståelser som en person skapar av sig själv och sin värld innefattar både mötet mellan olika förståelser, och det kontinuerliga skapandet och nyskapandet av ett själv i det kraftfält som mötet ger upphov till. Eftersom människor, inte minst i parförhållanden, där investeringarna i ömsesidigt positivt bekräftande identiteter i allmänhet är stora, ingår i varandras "berättelseramar" och begränsningar, ger händelser under själva det gemensamma berättandet också kraftfulla bidrag till deras identitetsprojekt. Kvinnor och män i par "berättar fram" sin egen förståelse av vad de är för slags par. Hör på ett exempel här: Han säger att han inte städar så mycket, därför att "*..hon gör det ju betydligt fortare och mycket mera effektivt än vad jag gör.*" Hennes kommentar till det är snarare att för-ringa sin insats: "*Lite slarvigare, kanske.*" Det låter ju inte som om de har riktigt samma förståelse av vad deras arbetsfördelning bottnar i. Men när de har sagt detta högt i intervjun, så finns det mellan dem, snarare än bara i var och en av dem. Och det betyder något. Och vad händer med denna gemensamma förståelse när han strax efteråt säger: "*Det där är nog faktiskt en ren bekvämlighetssak från min sida?*"

I vårt projekt tar vi fasta på den typen av processer i berättandet som jag har antytt här. Det är utifrån sådana överväganden som vi läser och tolkar intervjupersonernas berättelser. Jag ska försöka göra det tolkandet konkret i min presentation, eftersom jag tror att det är en bra väg att gå för att diskutera jämställdhetspolitikens irrgångar in i nordiska familjer.

Analys och resultat i studien

Vi intervjuar paren tillsammans, och det bottnar dels i våra forskningsfrågor och dels i hur vi ser på berättelser i intervjuer (enligt ovan):

(a) forskningsfrågorna – vi är intresserade av hur kvinnor och män i heterosexuella par konstituerar sig som par (och därmed som moderna kvinnor och män). Därför vill vi verkligen ha deras "officiella versioner", alltså det de kan förväntas berätta om sig själv som par när de presenterar sig för en utomstående. Och vi är intresserade av hur de pratar om och presenterar detta.

(b) synen på berättelser i intervjuer av alla slag, men specifikt med par – vi ställer frågor till paren om "hur det är" för dem, och om hur de har kommit fram till de olika vardagslösningarna på det vi talar om. Men vi är inte ute efter att hitta parens "genuina sanningar" och få fram "oförvrängda svar" på hur "egentligen är". Det vi framför allt intresserar oss för är hur de har kommit fram till lösningarna, men dessutom intresserar vi oss för hur de i intervjuerna talar om lösningarna och förhandlingarna fram till dem.

Det här betyder att vi undersöker både hur människor *använder språket*, till exempel som en resurs i diskussioner om jämställdhet, och hur språket och jämställdhets- och andra diskurser organiserar deras – individuella och gemensamma – identitetsberättelser. Vi ser talet i intervjuerna som både 'data' och 'diskursiv praktik' (Cameron, 2000). Talet är givetvis 'data' eftersom paren talar om saker som har att göra med deras dagliga liv och deras identiteter: de *presenterar identiteterna*. Men talet måste samtidigt också ses som diskursiv praktik eftersom de också så att säga gör identitet (eller framställer/producerar den) i intervjun. I sitt talande och övriga samspelande agerar var och en vad det betyder för henne/honom att vara antingen man eller kvinna eller par i just det speciella sammanhang som intervjun utgör. Att 'göra identitet' som ett par kan till exempel innebära att bekräfta eller ifrågasätta villkoren för den kärleksrelation som båda parter 'vet' att de har tillsammans.

Vårt intresse riktas dessutom både mot *överensstämmelser* och *motsägelsefullheter* i intervjuerättelserna, och överensstämmelser och motsägelser både inom varje persons berättelser och mellan personerna i paren.

Överensstämmelser och konsistens

Vi är intresserade av konsistens och överensstämmelser i berättelser, men inte för att vi tror att konsistenta berättelser skulle vara "bättre" än de som är motsägelsefulla och inkonsekventa, eller att de par som visar upp konsistens nödvändigtvis är "lyckligare" eller bättre än andra på något sätt. Vi ser konsistens som intressant framför allt därför att konsistens antyder att de som talar förhåller sig till ett ganska begränsat antal ömsesidigt förenliga diskurser när de svarar på våra frågor (Potter & Wetherell, 1987: 168). Konsistens pekar ut de mönster som idag är starka och gångbara i parens vardagsliv.

Det handlar både om vad folk gör och hur de talar om vad de gör. Ett exempel från en av mina tidigare undersökningar kan få illustrera: där talar en kvinna om jämställdhet hemma med uttryck som att hennes man hjälper henne, medan en annan kvinna talar om jämställdhet hemma som en kamp om rättvisa i ett fifty/fifty-arrangemang mellan henne och hennes man. Vi vet inte av de berättelserna om det är någon skillnad i hur mycket arbete de två männen gör hemma, men vi kan ana att deras bidrag i hemmet har påtagligt olika diskursiv

innebörd. Framför allt får det antagligen olika innebörd om mannen *inte* gör något i hemmet (Magnusson, 1998).

Men fokus på konsistens räcker inte för våra syften, och analyser som framför allt riktar in sig på konsistenta mönster missar ofta en hel del information. De säger oss för lite om variationsvidden i de förklaringsresurser som människor använder när de skapar mening i sina sociala världar. En analys med enbart fokus på konsistens säger oss inte så mycket om hur konsistenta konstruktioner verkligen fungerar – eftersom man inte ser hur konstruktionernas "omgivning" ser ut, dvs. bland vilka andra tänkbara konkurrerande konstruktioner de har blivit de utvalda (Potter & Wetherell, 1987: 164-5).

Motsägelsefullheter och variation

Vi är därför också intresserade av när svar och berättelser spretar åt olika håll i en intervju; det säger oss något om vilka *olika* kulturella resurser människor har tillgång till när de ska "berätta sig själva" som goda samhällsmedborgare och moderna kvinnor och män och familjer. Och detta är en av våra huvudfrågeställningar i projektet. Vi försöker därför göra intervjuerna på sådana sätt att motsägelsefullheter får en chans att komma fram.

Är det svårt att få fram sådan variation när man talar om jämställdhet och könsförståelser? Det beror framför allt på vilken nivå man ställer sina frågor. Så länge man ställer ganska generella frågor av typen: "Tycker ni att jämställdhet är viktigt?", eller "Hur ser ni i er familj på jämställdhetsfrågor?", eller "Vems yrkesarbete är viktigast i er familj?" osv., så är det nästan omöjligt att få fram någon variation. Alla är positiva till jämställdhet, och alla vill dela lika. Det är ungefär som att fråga nordiska politiker eller näringslivsföreträdare om hur de ser på jämställdhet: *alla* är för den! Ingen säger sig idag vara emot jämställdhet (Magnusson, 2000). Variationerna uppträder inte där idag, på den så att säga översta retoriska nivån, utan de dyker upp när detta ska "översättas", till exempel när människor pratar om sina konkreta vardagsval och vardagsorganiserandet av tillvaron. Och då handlar variationerna och uppfattningarna alltså inte om huruvida man är för eller emot "jämställdhet". Man är för jämställdhet, och därmed jämt!

Vårt intresse riktar in sig på de ofta lite motsägelsefulla övergångarna från detta genljudande allmänna nordiska "för", och till människors vardagspraktiker. Vi är intresserade av systematiker i motsägelserna, vilket innebär att vi vill kartlägga variationsvidden i heterosexuella pars svar och berättelser, för att se vad det är som verkar "styra" variationerna åt olika håll, eller begränsa dem på olika sätt. Här finns, som vi tycker oss se, både nationella, kulturella, subkulturella/etniska och klassmässiga och åldersbetingade styrningsmönster av "variationernas begränsningar" att kartlägga.

Men framför allt – och oavsett om det i princip är svårt eller ej att få fram diskursvariationerna: i och med att vi intervjuar två personer tillsammans, och dessutom två personer som har ett nära och varaktigt förhållande till varandra, och givetvis alla sorters personliga intressen, så kommer deras relation ofrånkomligen in i talet och interaktionerna i intervjuerna. Och det ger oss observationstillfällen där vi kan studera hur människor i samtal ofta, utifrån sina relationspositioner, så att

såga underminerar varandras versioner av det som det talas om. Ibland kan man som intervjuare använda människors förmåga att väldigt listigt – och för oss väldigt hjälpsamt – peta hål på varandras positioner och därmed avslöja positionernas konstruerade karaktär (Potter & Wetherell, 1987: 162). De flesta av oss har nog erfarenhet av de olika typer av gnabbande och ifrågasättande som par ofta utvecklar under sin samvaro över åren. Sådant kan också intervjuare ha glädje av. Till exempel när mannen här ovan berättade hur oerhört kämpigt det var när han hade bestämt sig för att ta ut föräldraledigt i sex månader och alla på jobbet var emot honom. Och när frun då genast flikar in att han ju faktiskt hade en väldigt förstående och stödjande chef som verkligen underlättade för honom när han fattade beslutet att vara hemma med barnet. Då blir hans prestation inte fullt så hjältemodig. Och vi sitter där med två ganska olika versioner av mannens föräldraledighet, som informanterna har gett oss utan att vi ens behövde fråga efter dem.

Ansvarighetsförvaltning och trovärdighetsskötsel

Ytterligare en dimension som är viktig att anlägga på detta med konsistens kontra variation i människors berättelser om sig själva handlar om trovärdighet. Kanske gäller det särskilt berättelser om sig själva som moderna och lyckade par och partners i par – alltså berättelser som ska tjäna syftet att ge giltiga uttryck för att vara kvinna, man och par idag (Haavind, 1992). Ansvarighetsförvaltning och trovärdighetsskötsel handlar om att människor alltid, samtidigt som de berättar sina historier, också förvaltar sin trovärdighet som kvinna, man, par och så vidare. Det betyder att de strävar efter att berätta så bra och trovärdiga berättelser som möjligt, eftersom det placerar dem själva i maximalt god dager. Detta gör vi alla, hela tiden. Ofta leder trovärdighetsskötsel till att talaren ger ett begrepp olika innebörder beroende på den diskursiva situationen. En dimension av trovärdighetsförvaltandet är därför att "berätta fram" vissa förståelser som mindre värda än andra att tar upp. Två exempel kan få illustrera:

Det första exemplet visar hur betydelsen av ett begrepp varierar beroende på de retoriska syftena. En av de intervjuade kvinnorna hade uttryckt sig som förespråkare för jämställdhet, och önskade själv att de skulle dela lite jämnare på hushållsarbetet hemma. Men när hon talade om andras likadelande av hushållsarbetet lät det så här: "*..en del människor har ju scheman över att jag gör det och du gör det och jag har gjort det den här veckan'... Det tycker inte jag. Det är väl bättre att man gör det som känns som att det här är min grej.*" Hon framställer i sitt yttrande här "en del människor" som en aning barnsliga och mekanistiska, och alltså inte särskilt goda föredömen. Hon använder sedan det avståndstagande från dem som blir naturligt, till att få detta att "göra det som känns som min grej" att framstå som det enda vettiga sättet att förhålla sig. "Rättvisa" försvinner som motiv för "jämställdhet", och hennes och hennes mans sätt att hantera delandet (alltså att göra "sin grej") framstår för henne som det trovärdigaste. De står kvar i en god dager, sett med hennes ögon.

I det andra exemplet hör vi en kvinna förvalta rättfärdiggöranden. Hon berättar att hon är bättre än sin man på att sköta tvätten, och att hennes man är oduglig: "*..du kan alltid blanda in nånting som inte skulle vara där.*" Därför är det bättre att hon tar hand om tvätten. Men i nästa andetag säger

hon att när hon är borta, då sköter han tvätten. Och han infogar att ".*det är ju inte det att jag inte kan göra det.*" Här rättfärdigar hon först deras sneda fördelning av tvättandet med att han är tvätt-inkompetent, men strax därefter byter hon och han talkontext genom att prata om hur det är när han är borta: då sköter han tvätten, och därmed räddar de honom från inkompetensstämpeln. Så inom loppet av ett par meningar är han både inkompetent och kompetent – och deras "ansvarighet"/trovärdighet i deras egna ögon har räddats – det vill säga de framstår båda som "goda" moderna människor. Men konsistens och logik i berättelserna har offrats, och innebörder i både kön/genus och jämställdhet har flyttats omkring.

Det är tydligt när man läser intervjuer berättelserna i studien av nordiska par att olika diskurser ofta står i skarp motsättning till varandra, och att de inte utan vidare skulle kunna samexistera i en logiskt sammanhängande framställning av någons jämställdhetssituation. Men det verkar inte vara logiska framställningskrav som bygger upp berättelser om jämställdhet i familjer. Istället är berättelserna ofta fragmenterade, uppdelade i små bitar som hålls isär från varandra och vars motsägelsefullheter inte konfronteras med varandra. Varje segment berättas för sig, utan att särskilt ofta förbinda det med den övergripande bilden eller med andra segment. Det är som om segmenten hade varsin egen "kanal" hos berättarna – ofta både individuellt och kollektivt i paret.

Jämställdhetspsykologi??

Kan man utifrån det ovanstående tänka sig att det skulle förekomma någon speciell typ av "psykologi" hos folk som lever i ett land med jämställdhetsbefrämjande politik? Och kan man tänka sig att deras könade identiteter formas åtminstone i någon mån av denna politik? Det är frågor som ligger inbyggda i vårt projekt, men som vi ännu inte har börjat svara på på allvar. Ett diskursivt perspektiv på frågorna kan kanske bidra till intressanta svar. Då tar man utgångspunkten i att försöka se vilka olika typer av identiteter/diskurser som "erbjuds" människor i ett visst land i relation till jämställdhet osv. Därifrån går man vidare till att se hur sådant som social positionering, ålder osv. verkar samspela med variationer i hur

folk tar till sig den ena eller andra identiteten/subjektspositionen. Med det som allmän bakgrund kan man sedan avläsa "jämställdhetspsykologin" via de olika identiteter/subjektspositioner en viss person skriver in sig i genom sina berättelser och sina konversationer i intervjuerna. Till sist kan man studera hur personen själv förhåller sig – vad hon/han "gör" av identiteterna i berättelserna om vardagen.

Vi är långt från att vara framme vid slutresultaten i vår undersökning än, men tycker oss se att följande diskurser eller "förståelser" (första steget på vägen till "jämställdhetspsykologin" härövan) finns närvarande som ramar för tolkningar av upplevelser och handlingar i vardagsverkligheterna för de moderna nordiska par som vi har intervjuat:

- Jämställdhet är att dela lika: den officiella "opersonliga" förståelsen av jämställdhet, den som alla är för när de blir tillfrågade på ett allmänt plan.
- Jämställdhet som gåva: när en av parterna (oftast mannen) ger den andra (oftast kvinnan) en oskattbar gåva genom att bidra i hushållsarbetet.
- Jämställdhet som hjälteprestation: den jämställda mannen som kämpar mot en fientlig omgivnings skepsis för att kunna vara jämställd.
- Jämställdhet som förvandling/nya fäder: tanken att män som tar ansvaret för spädbarnsvård under några månader kommer att "se ljuset" och förvandlas till jämställda män.
- Att göra sin egen grej: moderna självförverkligande-ideal som gör att det blir viktigare att ha fått välja själv än att ha fått rättvisa i hemarbetet. Betonar gärna skillnader mellan individer.
- Kärlek och äktenskaplig harmoni: parens gemensamma heterosexuella projekt, som innebär att "jämställdhet" måste vara ett resultat av ömsesidig kärlek, inte av förhandlingar om rättvisa.
- Kvinnors ansvar för familjen: om han är mindre intresserad av en arbetsuppgift i hushållet kan han välja bort den. Det gäller inte henne.
- Hur kvinnor egentligen är: det finns gränser för hur jämställdhetskrävande en kvinna "får" vara, innan hon blir betraktad som hysterisk...

Referenser

Cameron, Deborah (2001) *Working With Spoken Discourse*. London: Sage Publications.

Edley, Nigel (2001) Analysing masculinity: Interpretative repertoires, ideological dilemmas and subject positions. In Wetherell, Margaret et al (Eds.) *Discourse as Data: A guide for analysis*. London: Sage Publications/Open University. Pp. 189-228.

Flood, Lennart & Gråsjö, Urban (1997) Tid för barn, tid för arbete. En undersökning av svenska hushålls tidsanvändning I: Ahrne, Göran & Inga Persson (Eds) *Familj, makt och jämställdhet. Rapport till utredningen om fördelningen av ekonomisk makt och ekonomiska resurser mellan kvinnor och män*. Stockholm: SOU 1997: 138, s. 159-188.

Haavind, Hanne. (1992). Vi måste söka efter könets förändrade betydelse. *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, nr. 3, 16-34.

Magnusson, Eva (1998) *Vardagens könsinnebörder under förhandling – om arbete, familj och produktion av kvinnlighet*. Umeå universitet, Institutionen för psykologi. Doktorsavhandling.

Magnusson, Eva (2000) Party-political rhetoric on gender equality in Sweden: the uses of uniformity and heterogeneity. *NORA: Nordic Journal of Women's Studies*, Vol. 8(2): 78-93.

Potter, Jonathan & Wetherell, Margaret (1987) *Discourse and social psychology*. London: Sage.

Rosenwald, George (1992) Conclusion: Reflections on narrative self-understanding. In: Rosenwald, George & Richard Ochsberg (Eds.) *Storied Lives: The Cultural Politics of Self-Understanding*. New Haven: Yale University Press.

Vad förändrar pappaledigheten?

Om föräldraförsäkringen som jämställdhetsverktyg

av Lisbeth Bekkengen, doktorand, Institut för ekonomi, Karlstads universitet

Inledning

Jag är fil. mag. i sociologi och doktorand i arbetsvetenskap vid Karlstads universitet, och är i slutskedet av ett forskningsprojekt som har gått under namnet "Ett genusperspektiv på den könsfördelade föräldraledigheten – en relation mellan arbetsliv och familjeliv". Projektet har föregåtts av tre förstudier: en sammanställning av en kunskapsöversikt över mäns föräldraledighet, en kvalitativ studie av hur – och varför – föräldrapar fördelar föräldraledigheten mellan sig, samt en kvalitativ studie där jag undersöker vilka möjligheter till och hinder för föräldraledighet som finns för män och kvinnor inom arbetsorganisationer. Förstudierna visade på vikten av att s a s knyta ihop mäns och kvinnors villkor inom arbetsorganisationen med dem som råder inom parrelationen och familjen, något som avgjorde designen av mitt doktorandprojekt. Här har jag intervjuat 8 föräldrapar – mannen och kvinnan var för sig – som blivande föräldrar, för att sedan återkomma till dem för en uppföljning – även den med föräldrarna var för sig – när båda är tillbaka i arbetet efter föräldraledigheten, alternativt när majoriteten av föräldrapeningdagarna är förbrukade. I tillägg har jag gjort intervjuer på mödrarnas och fädernas arbetsplatser med såväl arbetskamrater som representanter för arbetsgivaren. Totalt handlar det om 62 kvalitativa intervjuer. Syftet har varit att försöka identifiera vilka strukturer och mekanismer som ligger bakom föräldrarnas relation till arbete och familj i allmänhet och uttaget av föräldraledighet i synnerhet. Analysen vilar på metodologiska utgångspunkter som jag tar i kritisk realism, samt med hjälp av en metod som är influerad av teknikerna inom det som man vanligen förknippar med Grounded Theory. Det som jag skall prata om här i dag ingår som en del av ett resonemang som jag – eventuellt – skall föra i avhandlingens slutkapitel. Jag har alltså valt titeln "Vad förändrar pappaledigheten?", där titeln skall betraktas som dubbeltydig, dvs. att pappaledigheten kan såväl var det som förändras som det som förändrar. Frågan är alltså vad som är fallet i jämställdhetspolitiken.

Hur påverkar jämställdhetspolitiken mäns och kvinnors vardagsliv?

Föräldraförsäkringen är i Sverige intimt förknippad med jämställdhetspolitiken. Det var jämställdhetsmotivet som låg bakom införandet av föräldraförsäkringen 1974, som därmed ersatta moderskapsförsäkringen. Tanken var att män och kvinnor skulle befrias från sina traditionella könsroller och dela på såväl den ekonomiska försörjningen som barnavården. Eftersom kvinnorna på allvar var på väg ut på arbetsmarknaden var ambitionen att männen skulle dras in i hemmet och dess sysslor. Med facit i hand kan vi snart 30 år senare konstatera att det var lättare att få ut kvinnorna på arbetsmarknaden än att involvera männen i det obetalda hushålls- och omsorgsarbetet. Det råder alltså ett politiskt jämställdhetsideal som män och kvinnor inte förmår leva upp till i sitt vardagsliv. Och från politiskt håll är man alltjämt missnöjda

med mäns uttag av föräldraledighet, som för förra året 2001 uppgick till 13,8 procent av föräldrapeningdagarna. Ambitionen att föräldrarna skall dela på föräldraledigheten är fortfarande central inom jämställdhetspolitiken.

Med detta som bakgrund undvek jag att s a s servera kopplingen mellan föräldraledighet och jämställdhet i mina frågor under intervjuerna. Jag ville på så vis reducera risken för att jämställdhetsidealet skulle få företräde och därmed stå ivägen för männens och kvinnornas berättelser om sin vardagspraktik. Därför har jag ställt frågor om hur man tänker och planerar inför det kommande föräldraskapet, hur man konkret har gjort, vad som har hänt, hur man ser på den föräldraförsäkring som vi idag har i Sverige, vilka effekterna blir på deras arbetsplatser osv. Min tanke var att kopplingen till jämställdhet var så given att den ändå skulle komma fram i berättelserna framförallt i föräldraparen, men också på arbetsplatserna. Därför blev jag förvånad över i hur liten grad som frågan om föräldraledighet ger upphov till reflektioner kring jämställdhet.

Såväl föräldrarna som arbetsgivarna och arbetskamraterna i studien ser fördelarna med delad föräldraledighet främst utifrån relationen mellan förälder och barn. Det är mycket sällan som man nämner att jämställdhet mellan könen skulle bli effekten. Ett tydligt mönster är att föräldrarna – såväl männen som kvinnorna – lyfter fram att pappaledighet är viktigt för både barnen och papporna, medan effekterna för kvinnorna i princip inte nämns alls. Det framkommer också att det är männens relation till barnet – och inte av hänsyn till kvinnans situation – som har avgjort om de har varit pappalediga eller inte.

Givetvis skulle man kunna hävda att när mäns praktik börjar närma sig kvinnors är detta samtidigt ett steg i riktning mot förändring av den samhälleliga könsstrukturen. Men så enkelt förefaller det inte att vara. I de par där mannens praktik närmar sig den som man vanligen förknippar med kvinnor – som allt från att vara föräldraledig i flera månader, till att utföra hushållsarbete samtidigt som barnet aktiveras i närheten – så bemöts mannen med en beundran som inte kvinnor med liknande praktik får ta del av. Kvinnors obetalda hushålls- och omsorgsarbete tas för givet – det är närmast en skyldighet – medan männens insats uppvärderas. Det som skulle vara ett steg i riktning mot förändring reproducerar istället ordningen mellan könen, en sorts uppskattningens paradox. När mannens praktik närmar sig kvinnors råder också ett tabu, nämligen att kvinnan inte får vara mannens läromästare. Istället måste mannen få göra på sitt sätt. Detta ligger både öppet och underförstått i såväl mäns som kvinnors berättelser. Däremot går det alldeles utmärkt att mannen är kvinnans läromästare, även på områden som traditionellt förknippas med kvinnors praktik, som t ex städning eller hur barnet skall skötas.

Jämställdhet eller barnorientering?

Flera forskare diskuterar den pågående förändringen av maskulinitet (L. Åström 1990, Björnberg 1994, Nilsson 1992, Holter & Aarseth 1994, Johansson 1998). Män anses ha blivit mer familjeorienterade. Man talar i termer av att män har blivit vardagspappor, och att män numera är familj framför att ha familj. Inte sällan lyfter man fram mäns uttag av föräldraledighet som ett uttryck för förändringen.

När jag i min avhandling analyserar kärnfamiljen konstaterar jag att den består av två sociala relationer – eller strukturer – dvs. relationerna man-kvinna och förälder-barn. Den konkreta tillvaron i familjen kännetecknas inte alltid av konsensus, utan snarare av motstridiga krav och intressen mellan att – som man och kvinna – vara förälder respektive partner. Utifrån min analys – och även utifrån andras forskning som t ex Johansson (1997) och Åström (1990) – kan man med fog fråga sig om det verkligen är mäns familjeorientering vi bevittnar. Jag skulle snarare benämna det som barnorientering. I avhandlingen för jag ett resonemang om den barnorienterade maskuliniteten, och hur den också kan finnas enbart som ett ideal utan krav på att omsättas i praktiken.

Skall vi kunna tala i termer av familjeorienterade män så borde det innebära en orientering även mot kvinnor, eftersom männens familjer inte enbart består av barn. Som jag ser det är det en tveksam och grov förenkling att göra en syntes av kvinnors och barns behov och intressen. Barnet är alltså en viktig aktör på arenan. Vad jag kan se i min avhandling så är tendensen att män skulle närma sig kvinnor och feminitet mycket svagare – om inte obefintlig – jämfört med deras engagemang i och intresse för barnen. Snarare sker det ett avståndstagande från kvinnor och feminitet, just i syfte att upprätthålla en maskulinitet och en praktik för män som inte får förväxlas med kvinnors praktik, även om den påminner; män måste få göra på sitt sätt.

Samtidigt som det finns en barnorienterad maskulinitet så existerar det i vårt samhälle också ett starkt ideal om att barnets bästa skall stå i centrum, något som också får stöd i Klinth's (2002) kommande avhandling om "pappapolitiken"; "barnet blir politikens kelgris", heter det. Idealet – eller närmare bestämt barncentreringen – finns bland både männen och kvinnorna i min studie. Samtidigt blir det kvinnornas ansvar att tillgodose barnets bästa, eftersom det inte ställs några krav på att den barnorienterade maskuliniteten skall omsättas i praktik. Detta gäller i högsta grad i frågan om männens föräldraledighet, som är en rättighet och inte en skyldighet. Eftersom barnet behöver föräldrarnas omsorg blir föräldraledigheten i princip en skyldighet för kvinnor, en skyldighet som inte kan benämnas utan att också moderskapet ifrågasätts. Mäns föräldraledighet är flexibel och förhandlingsbar och kan anpassas till en för mannen lämplig tidpunkt.

Vari består förändringen och var pågår den?

Mäns föräldraledighet betraktas ofta idag som ett uttryck för att maskuliniteten är under förändring, och även som ett mått på jämställdhet. Vad som ofta förblir oklart är huruvida detta leder till en förändring av könsstrukturen. Oklarheten

har sin grund i att diskussionerna om den föränderliga maskuliniteten – och mäns uttag av föräldraledighet – oftast inte har könsstrukturen i fokus, eller också har man det i den analytiska och teoretiska diskussionen, medan det empiriska materialet består av enbart män. Därför kan man t ex lyfta fram mäns svårigheter i samband med föräldraledighet på arbetsplatsen och göra det till en ett mansproblem och glömma att även kvinnor som föräldrar har liknande svårigheter. Skillnaden är att problemen kan betraktas som hinder för män. Att prata om hinder för kvinnors föräldraledighet blir i det närmaste absurt.

"Idag är det vanligt att män är föräldralediga"

När man i diskussionen om mäns föräldraledighet gör jämförelser över tid konstaterar man ofta att det trots allt har skett en genomgripande förändring. Men var pågår de mest genomgripande förändringarna, på en diskursiv nivå eller i praktiken? Om vi utgår från att diskursen uttrycks genom människors föreställningar och talet om hur verkligheten är beskaffad – dvs. hur många män som är föräldralediga hur länge – och praktiken utgörs av mäns konkreta uttag, så förefaller det som om den största förändringen pågår på den diskursiva nivån.

Bland föräldraren och på arbetsplatserna råder en uppfattning om att det idag är vanligt att män är föräldralediga, och att män numera tar lång föräldraledighet. "Jag tror att det /pappaledighet/ har kommit mer och mer. Det är väl nästan lite modernt nu," som en av de blivande fäderna uttrycker det. På liknande sätt finns här också föreställningar om att dagens fäder reducerar sin arbetstid som en följd av föräldraskapet. Men föreställningen överensstämmer inte med aktuell statistik. Under år 2002 tog männen ut 13,8 procent av föräldrapenningdagarna, och kvinnorna följaktligen resterande 86,2 procent,¹ och mäns deltidarbete som en följd av föräldraskapet är i princip obefintligt (SOU 1997:138, SOU 1997:139).

Men de intervjuades föreställningar avviker inte enbart från tillgänglig statistik, utan även från deras egna erfarenheter och praktik. Samma personer kan å ena sidan ge uttryck för att det numera är vanligt att män är föräldralediga, men å andra sidan känner de till få eller inga män som har varit det i praktiken. Resonemanget kan t ex inledas med ett konstaterande om att omfattningen av pappalediga män är stor i den egna organisationen, och sluta med att det handlade om en man som hade varit hemma med sitt barn efter att det hade opererats. Eller "de föräldralediga männen" kan vid konkretisering förvandlas till en enskild pappa på en annan avdelning. Att en enskild man tar sitt föräldransvar och synliggör sitt föräldraskap kan transformeras till ett mönster som görs giltigt för många män på arbetsplatsen. Diskursen om den nya mannen med ett stort utrymme för föräldraskap – dvs. den barnorienterade maskuliniteten – har fått stor genomslagskraft.

Det finns också en föreställning om att pappaledighet är en generationsfråga, och att morgondagens pappor kommer att

¹Siffran säger dock ingenting om hur många av de män som är berättigade till föräldrapenning som använder den möjligheten, inte heller hur stort det genomsnittliga uttaget per man är.

vara föräldralediga i högre grad en dagens. Men en sådan förhoppning fanns redan när föräldraförsäkringen infördes 1974 (Klinth 2002), utan att det har resulterat i ett "jämförbart" uttag av föräldraledighet idag, knappt 30 år senare.

Nyligen genomförda politiska åtgärder förfaller dock ha påverkat föräldrars praktik till viss del. 50 procent av papporna använde 1999 de 30 dagar som inte fick överlätas, som skall jämföras med att 30 procent av männen använde samma antal dagar för barn födda 1993 och 1994.² Enligt RFV ser man ökningen som ett resultat av den så kallade pappamånaden som infördes 1995. Men hur man än väljer att tolka siffrorna så kvarstår det faktum att barnens pappor fortfarande i hög grad överlåter en stor del av sina dagar till mammor.

Men man skall också ha i minnet att möjligheterna för föräldrapar att dela på föräldraledigheten har ökat i avsevärt högre grad jämfört med hur möjligheter utnyttjas. För att ta ett exempel så kan det nämnas att föräldrapar under 1977 hade 6 månaders föräldrapenningdagar som skulle fördelas under barnets första 6 levnadsmånader. Under samma år var männens genomsnittliga uttag 42 dagar. 14 år senare hade föräldrarna 450 dagar som kunde utnyttjas fram till dess att barnet fyllt åtta år, men detta ökade männens genomsnittliga uttag med endast 11 dagar. Utifrån statistik kan man även konstatera att de äldre fäderna är föräldralediga i högre grad än de yngre, något som såväl i dag som för 30 år sedan krockar med de föreställningar som finns om vilka män som är föräldralediga (Bekkengen 1996, RFV 2000:1, Klinth 2002). I denna kategori kanske man återfinner de män som skaffar barn med en ny partner, och som därmed ser möjligheten att få en ny chans som pappa, något som det finns ett exempel på bland mina intervjuade föräldrapar.

Till resonemanget om att män tar ett allt större ansvar för barnen och är föräldralediga i allt högre grad tillfogar de intervjuade också ofta påpekandet om att män numera har ett eget intresse av att tillbringa mer tid med barnen. Man diskuterar i termer av att män idag vill ha mer ut av livet än det som arbetet ger. Man söker sig därför andra typer av livskvaliteter, där samvaron med barnen tillfredsställer en del av det behovet. Detta har en klar koppling till att det finns en förändring i riktning mot en mer barnorienterad maskulinitet. Frågan som återstår är i vilken grad detta påverkar relationen mellan män och kvinnor i riktning mot jämställdhet, som trots allt är den politiska ambitionen.

Män och barnorientering i centrum – kvinnor och jämställdhet i periferin

Om man har följt utvecklingen av den allmänna debatten och det politiska budskapet står det också klart att frågan om föräldraledighet har fått en allt kraftigare slagsida mot relationen mellan pappor och barn, där relationen mellan könen i hög grad försvinner ur fokus. Män skall vara föräldralediga och ha goda relationer till barn för sin egen skull. Tanken är att detta skall leda till lyckligare, friskare och längre levande

män, dvs. en manlig emancipation. Ett annat starkt argument är att barnen har rätt till båda föräldrarna, och att barn mår bäst av att få växa upp tillsammans med – eller åtminstone i kontakt med – sin pappa. Och därmed hamnar vi återigen i maskulinitet och barncentrering, och kopplingen däremellan. Att det parallellt med barncentreringen utvecklas en barnorienterad maskulinitet visar också på en tendens att "män passar alltid", oberoende av hur samhället ser ut. Mäns egenskaper och praktiker värderas högre än kvinnors, även om det ständigt pågår sociala förändringar i samhället (se t ex Kimmel 1996). Den manliga normen förändras men den behåller sitt primat (jmf Hirdman 2001). Maskuliniteten förändras, men den behåller sin överordnade position i relation till femininitet. I vårt västerländska samhälle är t ex gråt idag intimt förknippat med kvinnor, femininitet och svaghet, men så har det inte alltid varit. Istället har det ansetts värdigt att gråta, men det har varit i tid och rum där gråt förknippades med män och maskulinitet (Ekenstam 1998). På liknande sätt värderas mäns orientering mot barn högre än kvinnors barnorientering.

Bli den barnorienterade maskuliniteten hegemonisk?

Den barnorienterade mannen är givetvis inte vår tids enarådande Man. Istället existerar det parallellt olika typer av maskuliniteter. Mansforskningen har gjort gällande att det finns en rangordning bland maskuliniteter, där män förhåller sig till en hegemonisk maskulinitet (Connell 1995). Detta innebär en inordning av män som leder till att det uppstår en sorts hierarki inom kategorin män. Den hegemoniska maskuliniteten anses representeras av den vita medelklassmannen som är framgångsrika såväl på arbetsmarknaden som på äktenskapsmarknaden.

Var den barnorienterade maskuliniteten placerar sig i hierarkin blir däremot något oklart. Å ena sidan kan man konstatera att "den nya mannen" samtidigt representerar den barnorienterade maskuliniteten, en maskulinitet som framställs i positiva bilder och ordalag (se t ex Hagström 1999). Den positiva bilden finns bokstavligen såväl i reklam som på tidningarnas sportsidor. Detta borde vara ett tecken på att det i sammanhanget handlar om en maskulinitet med hög rang i hierarkin. Men å andra sidan finns det föreställningar om att barnorienterade män möter på motstånd från andra män. Inte sällan lyfter man fram exempel på att män har bemötts med negativa reaktioner och sanktioner på arbetsplatserna i samband med planer på föräldraledighet (se t ex Haas & Hwang 2000). Detta skulle alltså tyda på att den barnorienterade maskuliniteten trots allt inte innehar någon topposition inom hierarkin.

En av pappornas berättelser visar också hur han höll inne med sina planer på fyra månaders föräldraledighet när han på föräldrautbildningen i allmänna termer diskuterade frågan med en, som han benämner, "pappa i tjusig kostym". Hade den barnorienterade mannen känt sig överlägsen den kostymklädde – som hävdade att alla företag minsann inte kunde låta sina anställda vara föräldralediga – så hade han förmodligen berättat om sina planer och argumenterat mot hindren. Av beskrivningen kan man ana att den blivande pappan i tjusig kostym representerar just den vite medelklassmannen som har varit framgångsrik såväl på arbetsmarknaden som på äktenskapsmarknaden. Samtidigt förefaller det handla

²Går man till statistiken och betraktar mäns andel av de uttagna föräldrapenningdagar för åren 1993 och 1995 kan man dock konstatera ett reducerat uttag. Detta är ingen statistisk felaktighet utan har sin förklaring i att männen (och kvinnorna) har 8 år på sig att förbruka sina 30 dagar.

om en man som inte representerar en barnorienterad maskulinitet. Men en icke-barnorienterad maskulinitet förekommer också bland helt andra typer av män, som t ex bland lagerarbetarna på ett grossistföretag där jag gjorde intervjuer. Här skämtar man friskt om arbetskamratens föräldraskap. Nu är det slut på livet och friheten, nu gäller villa, Volvo och vovve, och hans föräldraledighet på deltid beskrivs i termer av att han numera är pensionär och inte längre klarar av att arbeta heltid. Huruvida dessa män är framgångsrika på äktenskapsmarknaden eller inte skall jag låta vara osagt, men jag antar åtminstone att lagerarbetarnas position på arbetsmarknaden skiljer sig från pappan i tjugusig kostym.

Det är alltså oklart om den barnorienterade maskuliniteten är en hegemonisk maskulinitet eller inte, eller om den är under utveckling att bli det. Vad som skulle kunna tas till intäkt för att så är fallet är inte enbart de uppmuntrande tillropen och positiva bilderna, utan även att det råder en föreställning om att utbredningen av mäns föräldraledighet är större än vad såväl statistik som konkreta erfarenheter gör gällande. Ett av den hegemoniska maskulinitetens viktigaste kännetecken är att det är få män som lever upp till den, men att alla förhåller sig till den, direkt eller indirekt (Connell 1995). Den föräldraledige mannen är mer vanligt förekommande på en diskursiv nivå än i praktiken, och utgör likt den hegemoniska maskuliniteten närmast en fantombild. I min studie framkom att pappaledighet ur arbetsorganisationens perspektiv även kan betraktas som en förmån och ett konkurrensmedel för att

locka till sig och behålla attraktiv arbetskraft. Det anses vara "modernt" att vara för pappaledighet. Ewa Gunnarssons forskning visar att män inom IT-branschen – som utgör ett exempel på en ny bransch - vill ha möjligheter till att tillbringa tid tillsammans med sina barn, som t ex genom att vara pappalediga. Den attraktiva arbetskraften torde alltså bestå av män som representerar en barnorienterad maskulinitet, något som ytterligare kan stödja tesen om att den barnorienterade maskuliniteten är på väg att utvecklas till en del av den hegemoniska.

Men det är oklart huruvida pappaledighet leder till att män – på samma villkor som kvinnor – betraktas som föräldrar på arbetsmarknaden. Det är också oklart om föräldralediga män delar föräldraansvaret med kvinnor, något som var den ursprungliga ambitionen med föräldraförsäkringen. En del tyder istället på att dagens uppmuntran till fäder att vara föräldralediga påverkar relationen mellan pappor och barn i positiv riktning, medan kvinnors villkor i föräldraskap och förvärvsarbete kommer i skymundan. Däremot torde delat föräldraansvar leda till såväl föräldralediga män som att arbetsgivare tvingades att betrakta män som föräldrar, något som skulle få positiva konsekvenser för kvinnor. Det olösta problemet är alltså hur man uppnår delat föräldraansvar mellan män och kvinnor. Är detta möjligt med politiska medel, och i så fall vilka? Måste kraven komma från, och villkoren ställas av, kvinnor – som individer och som kollektiv – om mäns föräldraledighet skall gynna kvinnors intressen?

"Nästan-mamman och "Back-upmamman". Om faderskaps- och moderskapspositioner i det jämförda Sverige

av Ylva Elvin-Nowak, FD, forskare, Psykologiska Institutionen, Stockholms Universitet

Två intervjustudier

Presentationen bygger på två intervjustudier. Den första gjordes under åren 1995-1999 och bygger på upprepade intervjuer med ett 20-tal svenska yrkesarbetande gifta/samboende (i alla fall när studien påbörjades) mödrar. Den andra studien är nu i skriv- och rapporteringsfasen och bygger på upprepade intervjuer med 20 yrkesarbetande, gifta (se ovan) svenska pappor.

Något om det analytiska förhållningssättet

Det övergripande intresset har i båda projekten varit att studera hur moderna mammor och pappor utformar sina föräldraskap inom ramen för en struktur som å ena sidan präglas av:

- ett offentligt tilltal som hävdar barns rätt till både mammor och pappor (jämförd familjepolitik)
- en praktisk struktur där ansvaret för barn i många avseenden osynliggörs eller görs till problem

Precis som i Eva Magnussons projekt har jag närmast mig mitt material utifrån en analytisk kombination bestående av:

- 1) Fokus på det individuella identitetsprojektet
- 2) De övergripande diskurser som finns tillgängliga och som individer förhåller sig till och skapar sina egna "beköningsprojekt" utifrån.

Kärleken

Att vara förälder är en position med många bottenar. Hur vi förstår, agerar och bedömer oss själva som föräldrar är inte bara knutet till våra personliga erfarenheter utan i stor utsträckning till den historiska tidpunkt och det kulturella och politiska sammanhang vi befinner oss i. I vår kultur och i vår tid har vi barn därför att vi vill, inte därför att vi måste ha hjälp med familjeförsörjningen eller för att vi inte kan förhindra graviditet. Vi tänker oss att barn kommer ur kärlek mellan två vuxna personer och att kärleken till barnet är en naturlig följd av att vi får barn. Denna tankegång gäller för såväl svenska pappor som mammor.

Att föräldraskapets mest grundläggande idé är kärleken till barnet framkommer tydligt när man samtalar med föräldrar — pappor såväl som mammor. Denna kärlek lägger grunden till vardagslivets mångåriga ansvar och anpassning.

Alla dessa berättelser handlar om glädjen över att vara förälder, och om den kärlek som leder till att en ständig anpassning till dessa små människor känns helt självklar. För det är i mångt och mycket i anpassningen som den moderna föräldrakärleken visas — i en slags anpassning vars syfte är lagom mycket tillgänglighet. Lagom mycket tillgänglighet är kärlek. Kärleken till barnet uttrycks via lagom mycket tillgänglighet. Detta gäller såväl pappor som mammor men frågan om vad som är lagom verkar vara lite olika. För även om såväl pappans som mammans kärlek går

direkt till barnet, utan omväg över partnern (vilket en del amerikans litteratur hävdar gäller för amerikanska pappor) så ser ansvarstagandet och anpassningsstrategierna lite olika ut för pappor och mammor. Detta beror i hög utsträckning på att våra föreställningar om faderskap respektive moderskap ser olika ut och att en pappas ansvarstagande kan gå genom kvinnan/mamman i högre utsträckning än vad som gäller för en mammas ansvarstagande.

Ansvar. Mamma eller pappa — olika bedömningsgrunder

I föräldrars berättelser framträder tanken om tillgänglighet som en mycket viktig faktor i strävandet efter att tillfredsställa barnets genuina behov. En slags tankekedja som säger att barnet är föräldrarnas ansvar, barnet behöver föräldrarnas tillgänglighet här och nu och tillgängligheten är garantin för att också barnets framtida vuxenliv blir bra. I mammors berättelser är tanken på en tillgänglighet som hela tiden anpassas efter barnets behov och utvecklingsfas grunden för vardagslivets ständiga anpassning. Denna tanke återkommer i många pappors berättelser men den tar sig ofta lite annorlunda praktiska uttryck. Först en mamma:

"När jag har skaffat barn så tycker jag att mitt barn går i första hand, alla kategorier... Det går över allting annat. Jag väljer bort jättemycket roliga jobb... som kräver att man reser och jobbar en massa övertid. Jag kan inte ta dem jobben. För jag vill inte att Sofia ska vara 8-10 timmar på dagis, jag tycker att hon ska vara där 6 timmar".

Detta är en berättelse om anpassning. En anpassning som syftar till största möjliga tillgänglighet för barnet — inom ramen för en modern familjs yrkesliv. En anpassning som kommer ur en känsla av kärlek till barnet och dessa självklara rätt att komma i första hand.

Sedan en pappa:

"Evelina som är 6,5 år, vill ju oftast inte gå hem vid fyra... Men Joel är rätt färdig så dags, så det är en anpassning till honom framför allt... Och det är verkligen urklassiskt. Alltså jag tjänar mycket bättre än vad Agneta (frun) gör. Och vi tyckte båda två att om barnen kunde vara på dagis mellan 8 och 4, så var det fullt tillräckligt... Och då var den enklaste lösningen att Agneta jobbade 75%. .. Hon tycker att hon är för mycket borta från barnen om hon ska jobba heltid, så att hon vill ha det så här".

Även den här pappans berättelse handlar om anpassning till barns behov av föräldrars tillgänglighet. Hans berättelse rör sig också inom ramen för en mammas och en pappas yrkesverksamhet. En mamma och en pappa som har gemensamt ansvar för barn och som i detta ansvar i många avseenden utgör varandras möjligheter. Det moderna föräldraskapet bygger förvisso på att båda föräldrarna yrkesarbetar men yrkesarbetet får inte ta hur stort

utrymme som helst för att man ska kunna sortera under epitetet "en bra förälder". Bedömningskalan för hur mycket plats yrkeslivet får ta ser emellertid olika ut för mammor och pappor. En pappa kan vara en bra pappa fast han huvudsakligen syns till på helgerna och vid en eller annan fotbollsträning. En pappa kan vara en bra pappa fast han inte vet hur barnets ryggsäcken ser ut, vilket skonummer barnet har eller vilken färg på jackan. Jag säger kan, för att det är möjligt men det är alls inte säkert.

Nästanmamman

Den svenska offentliga pappa-diskursen är präglad av ett lite förgulligande hjälptilltal där pappor å ena sidan tilltalas som några som behöver stöd och hjälp för att hitta sin jämställda föräldraroll (d.v.s. bli som mamman) samtidigt som det också ofta betonas att när pappor tar ansvar för barn så blir det, och ska också bli, på pappors sätt. Pappor uppmantras således att bli "nästan som mamman" och det är också kring detta "nästan-skap" som pappor utformar sina individuella föräldraskapsprojekt. Och det är också utifrån moderskapspositionens höga krav på tillgänglighet, anpassning och övergripande ansvar som "nästan-positionen" möjliggörs och upprätthålls

Alla de pappor och mammor jag har talat med säger att tillgängligheten och närvaron till barnen är det viktigaste. För såväl pappor som mammor handlar det om att tillrättalägga livet och skapa rutiner så att det blir så mycket tid som möjligt över för barnen. Det tycks finnas ett slags mentalt närvarokonto som hela tiden riskerar att stå på minus och som därför kräver regelbundna insättningar. Hur dessa insättningar går till och när den enskilda mamman eller pappan tycker att kontot är tillräckligt fullt är dock olika. För mammorna kan strävan efter att fylla närvarokontot se ut som för Margareta. I hennes berättelser handlar det till exempel om att skynda förbi affären på vägen till dagishämtningen för att slippa handla när barnen är med, ta hem jobb och göra klart det sista på kvällen när barnen sover, och att avsluta dagens sista telefonsamtal på väg upp för trappan till daghemmet. Så är Margaretas vardagsliv och denna vardag delar hon med sin man och sina barns pappa. När Margareta berättar om hur hon och maken Thomas delar på ansvaret för dagishämtningen säger hon:

"Thomas försöker fixa så att jobbet inte tar för mycket. I mån av tid... Fast han rör sig nog mot en halvtimme senare när han hämtar. Vi har bestämt klockan tre. Men om jag drar mot halv tre så drar han snarare mot halv fyra."

I Margaretas berättelse är Thomas en förälder som precis som hon själv strävar efter att anpassa sig och sitt yrkesliv efter barnens behov av föräldrarnas tillgänglighet. Men eftersom hon är mamma och han pappa förhåller sig denna individuella anpassning till olika strukturer som har att göra med våra föreställningar om kvinnors/mammors och mäns/pappors förhållande till yrkeslivet. Strukturer som i mångt och mycket förutsätter att en pappa i mycket högre utsträckning än en mamma låter yrkeslivets krav bestämma hur mycket tid det blir över för att ta hand om barn.

I det moderna goda föräldraskapet så är kvantitet detsamma som kvalitet. Det är genom att ha tid och erbjuda tid som vi skapar kvalitet. Däremot blir kvantitet detsamma som kvalitet tidigare för pappor. Där det goda moderskapet kräver sena lämningar och tidiga hämtningar för att vara kvalitet kräver kanske det goda faderskapet (i alla fall i enlighet med vissa diskurser) bara lämning

och hämtning. Där det goda moderskapet kräver ett erbjudande om att ställa upp som klassmamma i barnets klass, kräver det goda faderskapet kanske bara deltagande på två föräldramöten per termin osv. Detta mönster går således också att förstå utifrån resonemanget om pappors större valmöjligheter när det gäller ansvarstagande och deltagande i barnets liv. Att de kan välja hur mycket pappa de vill vara eftersom det nästan alltid finns en back-up-mamma. Men det har förmodligen också andra psykologiska orsaker och implikationer.

I mina mammaintervjuer framkommer känslan av vardagsskuld och av otillräcklighet gentemot barnen som något ständigt återkommande. Dessa känslor är inte alls lika framträdande i pappornas berättelser. På ett sätt kan man nog säga att den moderna pappan är säkrare i sin identitet (vad nu det är?) som pappa än vad den moderna mamman är. Ett sätt att förstå detta är att se hur vi förhåller oss till våra egna föräldraerfarenheter. Den generation föräldrar som idag har skolbarn och småbarn kommer själva ur en generation där mammors anpassning till barnen och ansvarstagande för barnen vanligtvis var väsentligt mycket mer uttalat än vad det är idag. Många av de jag intervjuat har vuxit upp med hemmamammor och i stort sett alla har vuxit upp med pappor som varit mindre närvarande än mamman i deras vardagsliv. Det är mot denna kuliss det egna föräldraskapet mäts.

För moderna pappor gäller att de i stort sett alltid kan känna sig lite bättre än sina egna pappor när det gäller att vara pappa. De är vanligtvis mer närvarande i sina barns liv än vad deras egna pappor var samtidigt som de också råddar med yrkeslivet på ungefär samma sätt som deras pappor gjorde när de växte upp. Att känna sig lite bättre lägger en bra grund för självförtroendet och leder troligtvis till att det är lätt för många pappor att känna sig som hyggliga föräldrar.

För moderna mammor gäller lite andra förhållanden. Deras kuliss bygger på en moderlig tillgänglighet som vanligtvis är större än deras egna. En slags moderlighet och positiv kvinnlighet som inte bygger på eget yrkesliv, framgång och självständighet i samma utsträckning som dagens positiva kvinnlighet och moderskap gör. Här finns en större konflikt mellan olika kvinnlighets- och moderskapsdiskurser som gör det svårt att känna att man gör rätt och bra på alla ställen samtidigt.

Nästan –mamman ska inte vara riktigt som mamman

Ett problem som jag hört någon påpeka i något annat sammanhang skulle kunna vara att vi vanligtvis utgår från kvinnors/mammors sätt att ta ansvar, visa omsorg och anpassa sig när vi pratar om, tolkar och förstår män/pappor. Då blir slutsatserna a priori att män/pappor gör mindre, gör fel eller gör inte alls. Män gör andra saker och på andra sätt, hävdar vissa. I någon mån kan nog detta stämma och jag kan finna vissa empiriska belegg för det i mitt material. Samtidigt tycker jag att den mest slående bilden av det moderna faderskapet är just att män håller på med samma saker, tar ansvar på ungefär samma sätt och tycker att ungefär samma saker är viktiga. Det är ett slags könsneutralt kontrakt eller förståelseram MEN som får könsspecifika konsekvenser i de praktiska handlingarna DÄRFÖR att könsskapningsprocesserna ser olika ut för kvinnor och män. Att göra manlighet är något annat än att göra kvinnlighet och dessa processer avspeglar sig väldigt mycket i utövandet av föräldraskapet.

Ta en dagislämning. Vad är det egentligen? Det funderar vi sällan över på något mer detaljerat sätt. Det är liksom självklart. För de flesta föräldrar är det också självklart att man såväl som kvinna ombesörjer denna aktivitet. Men vad är det då? Är det att flytta barnet från en plats till en annan? Eller är att förflytta barnet och att läsa alla lappar om utflykter, fixa matsäcken och den rätta utrustningen, kolla vädret så att man vet när det är läge för regnkläder, ha regelbunden kontakt med fröknarna (och gärna de andra föräldrarna) för att orientera sig om hur barnet har det? På den frågan skulle nog olika föräldrar svara olika men de flesta skulle nog vara överens om att det handlar om mycket mer än att själva rörelsen. Och i detta nästlar sig könsskapningsprocesserna in. Att glömma matsäcken, inte hinna prata med fröken eller inte veta vad kompis heter är inte ett gångbart sätt att "göra kvinnlighet på" — i alla fall inte sortens kvinnlighet som är förknippad med föräldraskapet. Inom ramen för en omsorgs- och jämställdhetsbaserad maskulinitetsdiskurs är ovanstående beteende inte ett gångbart sätt att "göra manlighet" på heller. Men här finns andra

diskurser att tillgå. Diskurser som rymmer en maskulinitet som sätter yrkesarbetet först, där lite slarv med de praktiska omsorgsbestyren kan rymmas inom charmidén (jmf. Reklamen med pappan som glömmer barnet på grund av sömnbrist = använder fel blöjor) och där det är helt okej att fråga dagisfröken eller hustrun vad barnets bästa kompis heter. *Sådana diskurser finns det inte för mammor/kvinnor att tillgå.*

Det är viktigt att inte falla in i modeller och analyser där pappors ansvarstagande och omsorg om barn blir avvikelser från någon sorts korrekt kvinnlig diskurs. Men det är inte möjligt att slå sig till ro med uppfattningen att det bara handlar om att låta pappor få gör på sitt eget sätt. Inte så länge det sättet i mångt och mycket bygger på att det finns ett back-upsystem av mammor och som gör att pappornas frihetsgrader och valmöjligheter är större än mammornas. Någon måste utföra det osynliga ansvarstagandet och gör inte papporna det så gör mammorna det.

WORKSHOP C

**Jämställdhet och etnicitet i globaliseringens tidevarv.
Den Andra kvinnan bland "oss"**

Jämställdhet och etnicitet i globaliseringens tidevarv - Den Andra kvinnan bland "oss"

av Susanne Johansson, forskare, Arbetslivsinstitutet, *Forskn.progr. Svensk modell i förändring* og Irene Molina, forskare, *Kulturgeografiska inst., Uppsala universitet*

Globalisering är det nya ekonomiska (såväl som politiska och kulturella) systemet. Det hävdas att vi lever i en globaliserad värld där nationer inte längre är betydelsefulla aktörer eller meningsfulla ekonomiska enheter; där konsumenternas smak och kultur är homogeniserad och tillgodosedda genom globala produkter skapade av globala korporationer utan någon koppling till platser eller kommuner. (Dickens, 1998:3)

Få fenomen är så diskuterade och debatterade inom samhällsvetenskapen som globalisering och dess effekter på olika områden i samhället. Citatet ovan är ett typexempel på en definition av globalisering. Det finns en rik flora av definitioner på globaliseringen men gemensamt är att definitionerna fokuserar nästan uteslutande på ekonomiska processer. I definitionerna menas ofta att globaliseringen har inneburit att nationsgränser spelat ut sin roll, att handel och kapital flödar fritt över nationsgränser, och att standardiserade varor distribueras över hela världen. Också kultur i form av maträtter och traditioner tycks ha spridits så att det även sker en globalisering av kulturen. Globaliseringsdebatten har dock varit i avsaknad av en mer differentierad syn på hur denna utveckling påverkar olika människors levnadsförhållande. Det har länge funnits en åtskillnad av sociala och ekonomiska aspekter inom forskningen men en sammanfogning av dessa två delar visar hur det sociala påverkar det ekonomiska, i detta fall hur globaliseringen påverkar genusfrågan och hur olika identiteter påverkas och påverkas av globaliseringen i termer av att identiteter blir rasifierade, klassindelade, och sexualiserade genom geografiska processer.

Globalisering är naturligtvis inte enbart en geografisk fråga. Att sammanfoga globaliseringsdebatten med identitetsdebatten är viktig menar bland andra Laurie et al (1999) eftersom globaliseringsdebatten ofta varit enköndad och i ännu större utsträckning i avsaknad av ett "etnicitetsperspektiv". Globaliseringen finns naturligtvis runt omkring oss. Människor reser allt mer och allt längre, kläderna vi har på oss är förmodligen gjorda antingen i Latin America eller i Sydost Asien. Det är en tidsålder då rörligheten å ena sidan blir större och större samtidigt som restriktionerna att röra sig mellan vissa världsdelar blir strängare och strängare. Handelshindren har även blivit hårdare mellan EU och övriga världen.

I vårt bidrag till NIKK-konferensen, februari-mars 2002, diskuterar vi några effekter av globaliseringen på den internationella könssegregerade arbetsmarknaden. Därefter går vi in i kopplingarna mellan kön, klass och etnicitet för att kunna förstå den rasifierade verklighet som globaliseringen fört med sig, och vad detta betytt för de rasifierade sociala könsrelationerna. En analys genomförs av effekter på ekonomi, kultur och politik med en koppling till konstruktioner av identiteter under globaliseringen.

Globaliserade ekonomier, kulturer och politik

Globaliseringen har lett till en internationell arbetsdelning. Ett viktigt inslag under den globaliserade kapitalistiska ekonomin är en strävan efter låga produktionskostnader vilket har haft som en

konsekvens att det skett en global ökning av kvinnors deltagande på arbetsmarknaden. Detta har sin förklaring med att kvinnor utgör en stor, billig och förhandlingsbar arbetskraft; en process som även kallats feminisering av arbetskraften. Ett viktigt exempel på hur det sociala påverkas av globaliseringen är den internationella arbetsdelningen när det gäller "reproduktionsarbetet", de också så kallade välfärdstjänster. Reproduktionsarbetet är dock något som sällan tas upp när den internationella arbetsdelningen diskuteras. Ännu mer sällan diskuteras hur denna arbetsdelning får en speciell karaktär i och med att den ramar in en postkolonial ordning.

Globalisering, informationalisering och urbanisering är tre processer som samverkar enligt Borja & Castells (1997). Informationsteknologin har gjort det möjligt att ha en företagsverksamhet spridd över världen så att exempelvis huvudkontoret placeras på ett land och produktionsenheterna i annat eller andra länder. Denna världsomfattande spridning av kapital och arbete i multinationella företag har möjliggjort den långt drivna internationella arbetsdelningen. Redan Doreen Massey visade i sin bok *Spatial divisions of labour* att företag flyttade ut enkel produktion i periferin för att det fanns tillgång till oorganiserad billig kvinnlig arbetskraft. (Massey 1984) Skillnaden nu är att teknologin möjliggör för t.ex. europeiskt kapital att förlägga produktionen till Taiwan eller Kina. Bildandet av EU har också lett till att länder utanför EU-regionen har blivit zoner för produktion av billiga exportvaror där kvinnor ofta jobbar under mycket dåliga villkor. Globaliseringen har gått tätt hand i hand med neoliberaliseringen av politik och ekonomi i en världsordning där central styrning och reglering av marknader blir mer och mer sällsynt. Samtidigt har produktionen för inhemskt bruk sjunkit till förmån för export och import. Neoliberaliseringen har haft olika effekter för kvinnor i skilda delar av världen. För vissa kvinnor i exempelvis östeuropeiska länder har det inneburit en reducerad tillgång till land i och med avregleringar av markägandet. I s.k. välfärdsstater har de neoliberala vindarna inneburit att staten dragit sig tillbaka inom en rad välfärdsområden. Det har fört med sig en sämre tillgång på välfärdstjänster för befolkningen i allmänhet, med jämförelsevis större konsekvenser för kvinnor som fortfarande, även i dessa länder, står för huvuddelen av hushållsarbetet och barnvården. Dessutom har denna liberalisering inneburit färre arbetstillfällen för kvinnor vilka har tjänstesektorn, särskilt i offentlig regi, som sin främsta arbetsmarknad. I öststaterna har neoliberaliseringen tvärtom lett till att kvinnor som under Sovjettiden hade en hög sysselsättningsfrekvens förlorat sina arbeten. Andelen förvärvsarbetande kvinnor i Östtyskland uppgick 1989 till 86 procent i (jmf 60 procent i Västtyskland) Sedan muren föll har en och en halv miljon kvinnor i före detta Östtyskland förlorat sina jobb. (Lewis, J. 1993)¹

¹Olika förklaringar till feminiseringen av arbetskraften i ett globaliserat perspektiv (DFI, konstruerade exportzoner, sexhandel, migration) (källa, Laurie Borja Castells, FN-rapport).

Globalisering och migration

Det är inte bara kapitalet som flyttat runt i globaliseringens tidevarv. Det här även människor gjort. Rörelsen av människor i en postkolonial värld har ställt många frågor om politik, mänskliga rättigheter, diskriminering och rasism på sin spets. Efter slutet på andra världskriget och i och med kapitalets expansion i den industrialiserade världen behövdes ett väsentligt tillskott av arbetskraft. Här kom två tänkbara grupper i konflikt med varandra: nationens kvinnor och importerade arbetare. I några av de industrialiserade samhällen gick keynesianismen hand i hand med ett massivt tillträde av kvinnor på arbetsmarknaden, vilket medförde en expansion av barnomsorg, föräldraförsäkring och diverse reformer som skulle underlätta för kvinnor att, utan att överge sin historiska bekömda roll av barnvårdare och hushållsarbeterska, kunna bidra till kapitalets expansion med sin arbetskraft. I många länder, som t.ex. den efterkrigets ekonomiskt blomstrande Sverige, räckte inte denna tillsats av arbetskraft. Import av arbetskraft från andra europeiska länder med sämre lott som Grekland, forna Jugoslavien, Turkiet och Italien blev ändå nödvändigt i dessa länder. Andra europeiska länder som hade haft egna kolonier i andra världsdelar kombinerade behovet av importerade arbetskraft med att ge medborgarna i dessa kolonier möjligheten att flytta till kolonistatorernas värld, inte sällan som en markering om att kolonialismens tid var slut. De arbets- och levnadsförhållanden som kännetecknat denna invandrade befolkning i de rika arbetskraftsimporterande länderna talar dock klart språk. Kolonialismen är inte slut utan har ändrat geografisk kontext. De koloniala maktförhållanden lever kvar när den Andre flyttat in till "oss" i Väst. Det går i de västerländska samhällen att se mönster av rasifierade sociala relationer på arbetsmarknaderna, bostadsmarknaderna, politiskt deltagande och även i fördelningen av välfärden. Postkolonialisternas roll har varit avgörande för att uppnå en förståelse av efterkrigstidens nya maktrelationer. Edward Saids Orientalism från 1978, Robert Miles Racism and Migrant Labour från 1984, och Paul Gilroys There ain't no black in the Union Jack från 1987, är tre "klassiker" inom postkolonialismen som från lite olika perspektiv var avgörande för en förståelse av rollen som den importerade arbetaren skulle spela i de industrialiserade samhällen. Det viktigaste bidraget från dessa och andra postkolonialister har varit att kartera rasismens och kolonialismens nya geografi. Samtidigt har postkoloniala feminister som bell hooks, Nira Yuval-Davis, Floya Anthias, Gayatri Spivak och Filomena von Essen, Avtar Brah bland andra etablerat ett kunskapsfält som problematiserat den invandrade kvinnans situation i Väst och i den globaliserade världen, m.a.o. "Den Andra kvinnan" bland "oss".

Hemhjälp och världspolitik

När den internationella arbetsdelningen diskuteras är det inte fördelningen av reproduktiva uppgifter som står i ljuset precis. Hemhjälp är dock något som sysselsätter miljontals kvinnor världen över. I den svenska politiska jämlikhet och jämställdhetsretoriken så gott som avskaffades tanken om hemhjälp. Vissa kvinnor i västvärlden i allmänhet som var feministiskt engagerade och drevs av jämställdhetstanken såg det nämligen motbjudande att ha en "medsyster" som hushållerska i hemmet utan levde istället upp till 1980-talets superkvinna som fixade allt. (McDowell, 1999) Samtidigt

jobbade kvinnorna deltid och pusslade ihop det så gott de kunde. Något större engagemang av männen i hushållsarbetet uppnåddes inte. Som en kombinerad arbetsmarknads- och jämställdhetsstrategi för att frigöra kvinnor från hemmet så att de skulle ut och förvärvsarbeta blev kraven större mot att staten skulle arrangera barnomsorgen.²

Ytterligare en förklaring till den svenska utvecklingen är att jämställdhetsarbetet bedrevs tätt hopfogat med arbetarrörelsen. Avskaffandet av hemhjälpen följde jämlikhets-snarare är jämställdhetsstråvan. Den frågan som aldrig ställdes då var vad hände om hemhjälpen inte ansågs vara en jämlik människa. I globaliseringens tidevarv uppdateras denna fråga genom den s.k. pigdebatten. Uttrycket pigdebatten myntades 1993 i samband med att Ann-Marie Pålsson (universitetslektor vid Lunds universitet) framförde sin lösning på den dåvarande ekonomiska krisen. Utgångsläget för hennes resonemang var följande: Kunskapsamhället kräver en viss sorts arbetskraft med hög utbildning och hög kompetens. Vad ska vi då göra med de som inte kan och vill utbildas sig? Det fanns vid denna tidpunkt, början på 1990-talet, ca. 20 miljoner arbetslösa i Europa. Skatteuttaget var tvunget att begränsas och på något sätt ersätta den offentliga sektorns tjänster för att minska statens utgifter. Vem ska då ta hand om de äldre och barnen? Det är här Pålsson får en aha-upplevelse: det ska hushållen göra! Hushållen betraktades av Pålsson som en passiv konsument som dock producerar en oerhört viktig produkt, nämligen humankapital – inte riktigt humankapital à la Bordieau utan snarare en ekonomiskt utbytbar resurs. Hushållens affärsidé borde därför vara att producera barn och underhålla humankapitalet. I och med att hushållen i Pålssons resonemang betraktas som en produktiv enhet borde allt underhåll av humankapitalet därför vara avdragsgillt. Tanken var att varje hushåll (läs kvinnor) skulle anställa någon för att sköta underhållet av humankapitalet och sedan får göra avdrag för detta i deklarationen. Det var dock inte alla kvinnor detta gällde utan tanken var att den högt utbildade kvalificerade kompetens måste utnyttjas mer varför de måste avlastas från hemmets mer okvalificerade uppgifter av den arbetskraft som är mindre kvalificerad. Tanken togs sedermera upp av moderaterna som fastslog att det måste vara rimligt att "kvinnor måste få möjlighet till professionell hjälp i hemmet", d.v.s. skattesubventionerad sådan. En av slutsatserna i kvinnomaktutredningen var också att det inte kunde vara fel att ta hjälp för karriärkvinnor. Däremot diskuterades aldrig vilka kvinnor det skulle vara frågan om. Under 1990-talet blev det i ett globalt perspektiv allt vanligare med förvärvsarbetande kvinnor och det blev allt tydligare vilka kvinnor som hushållsarbetet var ämnat för. Internationellt sett är de allra flesta av dem som är anställda som "nannies", kockar, och städare i industrinationer invandrare. Detta har allt mer kommit att gälla även i Sverige. Internationellt sett finns det mönster efter det gamla kolonialväldet eller intilliggande rikare länder. Exempelvis i USA är det främst kvinnor från Mexico som arbetar inom

²I Barn och äldreomsorg i Tyskland och Sverige: Sverigedelen, Välfärdsprojektet Kunskap/Fakta nr 5 (Socialdepartementet, 1996) gör Peter Antman en genomgång av barnomsorgens utveckling. Där står att bland annat att läsa att "i slutet av 1940-talet arbetade drygt 2 500 personer på daghem, 1970 hade personalstyrkan (för hela barnomsorgen) utökats till ungefär 9 500 anställda. Samtidigt hade familjedaghemssamheten skjutit fart. 1970 fanns det uppskattningsvis 21 000 kommunalt kontrakterade dagbarnvårdare. 12 år senare hade antalet anställda i barnomsorgen växt betydligt, till omkring 100 000 personer. 1994 arbetar totalt 128 000 personer i barnomsorgen (inklusive dagbarnvårdarna)".

hemhjälpen, i Kanada är det kvinnor från Karibien, och i England är det kvinnor från Filipinerna. I Sverige saknas det studier men i debatter om illegal arbetskraft pratas om att det skulle vara kvinnor från Polen som arbetar inom hemhjälpen. Anledningarna till att kvinnor söker hemhjälsjobb utomlands är många, de kan vara tvungna att försörja föräldrar eller en arbetslös make, de kan vara ensamförsörjare för barnen, de kanske flyr från sitt enda alternativ att jobba som prostituerade i hemlandet, etc. (jfr. Skrobanek 1997). Även om skälen till att kvinnor jobbar utomlands är privata kan summan av deras enskilda försändelser av pengar få stor betydelse för hemlandets ekonomi. Cynthia Eloë's studie från 1989 fokuserar hemhjälsarbetets betydelse i ett internationellt perspektiv. Försändelser från kvinnor som jobbar som hemhjälp står för 20 till 50 procent av intäkterna från utlandet i t.ex. Pakistan, Sri Lanka och Filipinerna. Samtidigt som dessa kvinnor är stöttepelare för den inhemska ekonomin jobbar de inte så sällan illegalt och under mycket exploaterande former. Dessa migranter har få möjligheter att organisera sig kollektivt för att förbättra sin arbetssituation eftersom de ofta är "importerade" illegalt och är beroende av den familj de tjänar hos. Dessa internationella flöden av hemarbetare är en mycket viktig del av den globala arbetsdelningen och ekonomin.

Splittrade och splittrande identiteter

Globaliseringen har således haft en rad effekter på ekonomi, politik och kultur i och med större rörelser av kapital, varor och människor. Exempelen ovan visar att det har haft olika effekter på olika människors levnadsförhållande i termer av kön, klass, etnicitet. Forskningen visar ett växande intresse i identitetsskapande och skapande av skillnader och kulturpolitik om skillnader under globaliseringen. Det har länge diskuterats huruvida kön är något biologiskt eller socialt konstruerat. På samma sätt har den biologiska respektive den sociala raskategorin diskuterats. Hur skapas sexualiserade och rasifierade skillnader? Förenklat kan man säga att diskurser är olika konstellationer av idéer och tillhörande praxis, inom vilka skapas en värderankning av olika identiteter. Denna rankning upprätthålls bland annat via olika samhälleliga institutioner, genom vilka skilda diskurser verkar och samverkar. En viktig mekanism för upprätthållande av makt är exkludering av det som anses vara avvikelser från de fastställda normerna, vilket i mångt och mycket sker med hjälp av etableringen av dominerande diskurser.

En identitet är följaktligen inte bara frågan om en personlig tolkning av identitet, utan hur olika personer placeras utifrån tillskrivna tillhörigheter. Identitetsfrågor har ofta väckts från just dem som är i marginaliserade positioner. Detta har sin naturliga förklaring i att om man tillhör normen så kommer inte identiteten att ifrågasättas i någon större utsträckning. Om man är svart, kvinna och arbetarklass finns risken för att utsättas för det så kallade tredubbla förtrycket. Detta är inte bara en akademisk fråga utan är i hög grad politik och föremål för politiska rörelser. Identiteter är dessutom flytande. Det är inte så enkelt att man identifierar sig eller identifieras som exempelvis arbetarklass. Ibland sker förtrycket mot individen som arbetare, ibland som kvinna, ibland på grund av den etniska tillhörigheten, alla samtidigt eller i skiftande form.

Feministiska geografer har visat att könsidentiteter skiftar i tid och rum. De har också visat rummets betydelse för konstruerande av könsidentiteter. En könsidentitet uppstår inte bara utan skapas genom de politiska, kulturella, ekonomiska strukturer som råder på den speciella platsen. I globaliseringsdebatten framhålls det ofta att det skett en globalisering av såväl ekonomin, kulturen som politiken. Likväl spelar den lokala platsen en viktig roll. Kvinnors liv var länge uteslutna som föremål för geografiska studier eftersom ämnet var manligt dominerat. När de feministiska geograferna utmanade den manliga geografins svarade dom med samma mynt och fokuserade bara på kvinnors liv. Genusforskningen är däremot ämnat att studera maktförhållande mellan män och kvinnor och på så sätt innesluta såväl män som kvinnors villkor i den lokala miljön. Ganska snabbt införlivades klass i studierna eftersom många feministiska geografer hade sina rötter i den radikala geografien. Däremot dröjde det länge innan även etnicitetsbegreppen införlivades i analysen av identitetsskapande och konstruktionen av "de andra". Arbetet med att kombinera genus med andra sociala kategorier har lett fram till en mer komplex förståelse av kön, att kön inte är en unik identitet utan både fragmentarisk och fragmenterande. Tillsammans med den poststrukturella synen på identitet påvisas att det inte finns en universell identitet.

Föreställda samhällen och sexualiserade föreställningar av nationen och staten

Vi kommer fortsättningsvis att ta upp frågan om hur olika kollektiva identiteter kan konstrueras med hjälp av sexifierade och rasifierade diskurser och vad det betyder för människor i en tid präglad av globala rörelser och postkolonialism. I boken *Geographies of New Femininities* ges olika empiriska exempel på hur uppfattningar om "feminiteter" konstruerats och utmanats i olika historiska perioder och olika lokala kontexter. Författarna menar att det inte bara finns geografiska variationer när det gäller betydelsen av att vara man och kvinna utan att varje känsla av maskulinitet och feminitet i alla deras olika variationer är aktivt konstruerade. Dessa konstruktioner baseras i den allmänna distinktionen mellan rum och plats och dess associerade dikotomier som offentligt/privat och synligt/osynligt. Dikotomierna samverkar med övriga socialt konstruerade identiteter såsom klass, ras, sexualitet, ålder etc. Begreppet "Geographies of new femininities" har som syfte att synliggöra att det inte är frågan om en feminitet utan att feminiteten skapas under en kombination av sociala, ekonomiska, politiska och kulturella processer. Den feministiska geografien har utvecklats från kvinnogeografi, könsroller, genusrelationer till "geographies of gender identity". En intressant dimension i dessa feministiska studier är de kopplingar som gjorts mellan konstruktionen av nationen och rasifierade och sexualiserade identiteter.

Benedict Anderson har sagt att dagens samhälle är en föreställd gemenskap i jämförelse med tidigare samhällen som faktiskt byggde på att man arbetade och levde tillsammans. Vi känner inte hälften av de som vi sägs dela ett samhälle med, utan - säger Anderson - "samhällen är kulturella artefakter, konstruerade genom muséer, kartor, folkräkningar, flaggor, byggnader gemensamt uppförande och politisk retorik. Uttrycket "comradeship" blir då frågan om en konstruerad solidaritet. Det är dock en maskulin solidaritet vilket Anderson inte uppmärksammar, även om hans analys

innefattar klass och etnicitetsaspekter. Gilroy (1987) däremot poängterar att brittiskheten (britishness) är en vit och manlig diskurs. Vi skulle i stället vilja använda oss av Roses (1993) begrepp maskulinism. Kroppen ingår i dessa nationalistiska maskulinistiska diskurser på ett bekönat, ja, till och med på ett sexualiserat sätt. Kroppen och/eller delar utav denna har länge använts i artikuleringen av en nationalistisk diskurs. Inte sällan har fysiologier, som statens huvud, fosterlandet, nationens hjärta/puls, nationens hälsa, etc. använts. Kroppens nationalisering, det vill säga definitionen av människans identitet i termer av den nation/gemenskap han eller hon skall tillhöra, (beroende på de geografiska koordinater han eller hon råkar vara född i) har sin motsida i sexualiseringen av denna föreställda gemenskap. Kroppen och föreställningar om dess sexualitet har använts i olika metaforer för nationella diskurser. Fosterlandet och moder Svea är några sexualiserade uttryck, vedertagna i nutidens språkbruk, som skapat en nationalistisk känsla knuten till idén om moderskap och kvinnlighet (Tsefahuney, 1998). Kroppen och politiken är sammanflätade som en enhet i rasismen samt i patriarkatet. Etniska rensningar utspelar sig i nationens namn och med syfte att befria den nationella kvinnliga kroppen från sjukdom och icke önskvärda element. Dessa yttre element hotar den nationella kroppens hälsa och äventyrar dess öde. På sådana sätt sammanflätas kön och "ras", samhälle och biologi, nation och hem.

Det är sådana metaforer som postkolonial feminismen håller på att granska som möjliggör en förståelse av de sätt på vilka nationella gemenskaper konstrueras genom tillhörighet som utslutning, genom ständiga konstruktioner av Vi och Dem. En viktig bakgrund till denna utveckling är kritiken från "black feminism" och "women of colour" att feminismen allt för ensidigt utgått från vita, västerländska kvinnors villkor och från lesbiska feminister som kritiserar den heterosexuella normen. Dessa analyser är relevanta för att förstå dagens konstruktion av staten och legitimeringen av dess roller via diskurser. Statliga institutioner är organiserade efter föreställningar om könsskillnader samtidigt som dessa föreställningar används för att materiellt diskriminera kvinnor. Nationalstaten i sig är bekönad och innehåller många föreställningar om maskulinitet och feminitet i sin representation och symboler. Dessa föreställningar ligger inbyggda i behandlingen av olika marginaliserade grupper. Dessa är relevanta frågor för feminismen att ta itu med.

Litteratur

- Borja, Jordi & Castells, Manuel** (1997) *Local & Global. Management of Cities in the Information Age*. London, Earthscan.
- Gilroy, Paul** (1987) *'There Ain't No Black in the Union Jack'. The cultural politics of race and nation*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Laurie, Laurie, Nina, Dwyer, Claire. Holloway, Sarah. Smith Fiona** (1999) *Geographies of New Feminities*. Harlow: Longman.
- Massey, Doreen** (1984) *Spatial Divisions of Labour*.
- McDowell, Linda** (1999)
- Molina, Irene** (1997) *Stadens rasifiering. Etnisk boendesegregation i folkhemmet*. Geografiska regionstudier nr. 32, Uppsala universitet.
- Rose, Gillian** (1993) *Feminism & Geography: the limits of geographical knowledge*. Cambridge: Polity Press.
- Skrobaneck, Siriporn, Boonpakdi, Nattaya & Jantakeero, Chutima** (1997) *The Traffic in Women*. London, Zed Books.
- Tsefahuney, M.** (1998) *Imag(in)ing the Other(s). Migration, Racism and the Discursive Constructions of Migrants*. Kulturgeografiska institutionen, Uppsala universitet, Geografiska regionstudier nr 34.
- United Nations** (1999) *1999 World Survey on the Role of Women in Development. Globalization, Gender and Work*.

WORKSHOP D

IT-politik möter jämställdhet – kritiska perspektiv

Referat

I workshopen presenterades tre bidrag: Sari Tuuva, institutionen för finska språk och kultur studier, Joensuu universitet, *Information Society and Everyday Life: information society development projects in North Karelia*; Pirjo Elovaara, Teknvetenskapliga studier, Blekinge tekniska högskola, *Informationsteknik – är kvinnorna inne och/eller ute?*; Christina Mörtberg, avd Genus och teknik, Luleå tekniska universitet, *IT-politik och jämställdhetspolitik – ett möjligt äktenskap?*

Sari Tuuva har i etnografiskt orienterade studier i nord Karelen undersökt hur tolkningar, mening och erfarenheter om informationsteknik och informationssamhället skapas i människor vardagsliv i nord Karelen. Hennes forskning ingår i forskningsprojekt "Information Technology and Civil Activity" finansierat av näringsdepartementet i Finland och bedrivs i samarbete med Marja Vehviläinen och Johanna Outinen. I bidraget i workshopen utgår Tuuva från intervjuer med fyra kvinnor och hin frågar: Hur blir IT en del i vardagslivet? Hur förhåller sig kvinnor till IT och IT-samhället? Vilka tolkningar, meningar och erfarenheter skapas i projekten? Hur vävs generella tankar samt diskurser in i lokala praktiker? I Finland som i andra nordiska länder finns målsättningar om att skapa ett informationssamhälle för alla bl.a. genom att förvärva grundläggande färdigheter är nödvändigt för att målet ska nås. Olika regionala och lokala projekt bedrivs i omdanandet av samhället. Kantti-projektet riktades till medelålders kvinnor både arbetslösa och med arbete. Särskild vikt las vid kvinnor som ansågs riskera att bli marginaliserade i ett IT-samhälle. I projektet fick deltagarna lära sig programvaror, att använda e-mail och Internet. I det andra projektet "Learning Upper North Karelia" sågs IT som en resurs för att utveckla regionen – en region med hög arbetslöshet. Dessutom fanns målsättningar om medborgar medverkan samt att skapa fora för aktiv medverkan i att utveckla samhället och demokrati.

Kvinnorna som intervjuats är inte rena noviser trots olika bakgrunder och erfarenheter. De ser möjligheter men teknologin och något som finns där och en har stort intresse i mer tekniska aspekter. I Kantti-projektet diskuteras inte IT eller IT-samhället utan den nationella strategin accepterades och kvinnorna aktualiseras inte heller sådana frågor intervjuerna. De förvärvar färdigheter som är projektets syfte och som ingår i strategin att skapa ett IT-samhälle för alla. I det andra projektet fanns både möjligheter till visioner och drömmar och också till kritik. IT-samhället och informationstekniken skapas i förhandlingar om gränser och innehåll. Kvinnorna har kompetenser och tre arbetar inom området, de ifrågasätter skillnader mellan kvinnor och män men trots det konstrueras könsskillnader i intervjuerna: vissa uppgifter är för män och andra passar bättre för kvinnor. Kvinnor är användare och män experter. Dominanta föreställningar om kön och IT återskapas. Men också andra definitioner och tolkningar blir påtagliga. Projekten har gett kvinnorna ökade kvalifikationer, de brukar tekniken i konkreta syften och deras tankar och föreställningar är inte avspeglings av offentliga strategier – IT är något som finns där.

Pirjo Elovaara frågade: Vad är IT? Har vi någon gemensam förståelse av vad informationsteknik är? En bild som presenteras i olika svenska sammanhang är män som experter och

kvinnor som användare av tekniken. Elovaara använde figureringar kartografi, Rosi Braidotti, samt diffraktion, Donna Haraways, för dekonstruktioner av kartor som ritas i svensk offentlighet samt också för att re-konstruktioner av alternativ. Hon betonade nödvändigheten av en viss försiktighet i bruket av kartbilder. De kan bli alltför statiska och begränsade men i samspelet med diffraktionsbegreppet dvs. att det finns flera bilder och varje har en eller flera olika historier, kan olika berättelser berättas.

I den svenska IT-propositionen samt i Rådet för jämställdhet som rör frågor om transport och IT-tjänster (JÄMIT) definieras informationsteknik som en integration av datateknik, kom-munika-tionsteknik och multimedia. Elovaara visade två olika kartor som brukar nämnda definition och hur fokus är på frånvaro av kvinnor samt hur ska vi få fler kvinnor att välja IT utbildningar och yrken. Utifrån empiriskt material visade hon karta nummer två som var en motbild. Utgångspunkten togs hos fyra bibliotekarier. Skapar bibliotekarierna andra typer av översättningar som lokala översättare av den nationella IT-politiken? Deras arbete och hur de gav IT mening blev väldigt påtagligt när de över-skred gränser; organisatoriska, kompetens och expertis. Förhandlingarna var också en plats för makthandling och vem som har tolkningsföreträde. I det offentliga samtalet om IT samt i de kartor som ritas osynliggörs många gånger kvinnors arbete som Elovaara tydliggjorde genom bibliotekarier. De är inte inkluderade som IT experter och klassificeras därför som utomstående. Vi bör definiera om och därigenom visa respekt också för dessa verksamheter samt vilka kunskaper och mening som IT ges. Informationsteknik är också något annat än det som presenteras i officiella texter. Den svarta lådan bör öppnas för att inte vardagens praktiker ska förloras i enhetliga kartor av vad informationsteknik är. Vi behöver också andra diskussioner i Sverige samt andra kartor.

Christina Mörtbergs bidrag var en genealogisk undersökning av svenska IT propositioner¹ samt del- och slutbetänkandet från JÄMIT² med syfte att undersöka hur kvinnor, män och jämställdhet konstituerar IT-politiken eller hur IT-politiken konstituerar kvinnor, män och jämställdhet. Och också vilka effekter som skapas beroende på hur problemområdet representeras. Mörtberg frågade: Varför åstadkoms endast begränsade förändringar trots en mängd jämställdhets-åtgärder? Hon menade att jämställdhets-program alltid presenterar en mer eller mindre påtaglig förklaring av problemet. I diagnoser av problemet finns förut-sättningar och antaganden som tas för givna och beroende på hur problemet representeras är speciella lösningar tänkbara. Vissa frågor förblir oproblematiska och kan begränsa möjligheter till förändringar.

Mörtberg visade hur både rättviseargument och resursargument brukades i propositionerna samt i betänkandena. Resursargumentet utgår från könsskillnader samt att kvinnor

¹Socialdemokratiska regeringar har lämnat två propositioner till riksdagen under 1990-talet: Åtgärder för att bredda och utveckla användningen av informationsteknik (Prop. 1995/96:125); Ett informationssamhälle för alla (Prop. 1999/2000:86).

²Jämställdhet och IT, Delbetänkande från JÄMIT – Jämställdhetsrådet för transporter och IT. Statens offentliga utredningar, SOU 2000: 44. Jämställdhetstransporter och IT. Slutbetänkande från JÄMIT- Jämställdhetsrådet för transporter och IT. Statens offentliga utredningar, SOU 2001: 44.

bidrar med "något" som tidigare saknats i politiken, arbetslivet, i yrken etc. Däremot artikuleras sällan vad innebörden av det som saknas är. Det antas att flickor och kvinnor har ett annat sätt att närma sig tekniken än pojkar och män. Kvinnor antas se till nyttan medan män oftare är intresserade i tekniken i sig. Vad som avses med tekniken i sig förblir dolt.

Jämställdhets diskursens skillnadsperspektiv dominerar i del- och slutbetänkandet och kvinnor och män görs till homogena grupper. De har olika förhållningssätt, erfarenheter, behov och värderingar. I konkreta exempel och analyser framkommer dock andra bilder, kvinnor och män är inte homogena och det finns också likheter mellan könen. Dessa konkurrerande diskurser formar sprickor i skillnads-perspektivets dominans. Användning av Internet blir användning av IT och män använder det mer än kvinnor. Om Jämit istället presenterat statistik över hur många minuter kvinnor och män använder datorer per dagen hade en annan karta ritats - skillnaderna är marginella.

I IT-politiken, presenterad i den senaste propositionen, konstaterades att förhållandena i det svenska samhället varken är jämlika eller jämställda. Men förslagen till förändringar är

få eftersom det råder en tystnad av hur jämställdhetsaspekter ska integreras i IT-politiken. Det har överlämnats till Rådet för jämställdhet som rör frågor om transporter och IT-tjänster. Får jämställdhet någon betydelse i IT-politiken eftersom frågorna lyfts till en särskild utredning och inte integrerats? Enligt Mörtberg kvarstår frågetecknet om dessa politik-områden kan förenas och hon visade på behovet av integrering för att jäm-ställd-hetsfrågor ska få en högre grad av legitimitet. Lösningen med ett specifikt Råd för jämställdhet innebär att det både skapar problem och lösningarna till problemen men frågan kvarstår om vems kunskap som är giltig vid formulerandet av IT-politiken.

De tre bidragen fokuserade på olika hur meningar om kön, jämställdhet, infor-ma-tionsteknik och IT-samhället skapas i de teknikoptimistiska samhällen som det finska och svenska samt också att det finns alternativ till dominerande kartor. I den efterföljande diskussionen berördes frågor om IT, IT-politik samt olika jämställdhets projekts inriktningar och antaganden. Det restes också en fråga om det i jämställdhetsperspektiv finns något specifikt inom IT-området. Förmodligen är problem och frågeställningar likartade men meningen kanske finner andra uttryck.

Information society and everyday life: Information society development projects in North Karelia

by Sari Tuuva, University of Joensuu

In this paper I explore how information technology is intertwined with everyday life in the context of information society development projects in North Karelia. How does IT become a part of North Karelian everyday life and how do North Karelian women perceive information technology and the information society? I examine the interpretations, meanings and experiences of information technology and the information society through interviews of women who have participated in North Karelian information society development projects. I have observed the process for three years. I emphasize my informants' experiences concerning the uses of IT and their definitions of IT in the context of information society development projects. In this paper I look at four key informants. These interviewees have participated in two information society projects: Oppiva Ylä-Karjala (OYK, or the Learning Upper North Karelia project) and Kantti (Citizenship, Gender and the Information Society). The first interviews were made in autumn 1998, the next round in autumn 1999 and the final series were carried out in spring 2000. What happened during that period? How was IT integrated into everyday life? What interpretive framework do information society development projects construct? How do these projects generate a relationship between gender and IT? Is there room for the women's own definitions?

The idea of domesticating technology originates in ethnographic-oriented cultural studies and media studies; the focus has been on detailed empirical case studies of how people and technology interact, how meanings are constructed and negotiated in everyday life. Domestication, the process of IT intertwining with everyday life, is a cultural process and the use and symbolic meanings of technology are central (Berg 1996, 41-42; Silverstone, Hirsch & Morley 1992, 27). In British studies everyday life consists mainly of private spheres and the household. I understand everyday life in a wider context, in the manner of Nordic research: as ordinary actions taking place in various settings (home, neighbourhood, work, leisure time interests, etc.). The domestication of technology is a process in which people acquire new technical artefacts and integrate them into their everyday life. Domestication may mean conflict as well as change, and it does not indicate any kind of a priori linear progress. The everyday struggles and negotiations have important effects on the shaping of technology and its "consequences" (Lie & Sørensen 1996, 10-11).

Lie & Sørensen (1996, 16-17) emphasize that the concept of everyday life is important in understanding the ambiguous nature of modern technology. In theory, the technology is standard and global. But in practice it is always appropriated and re-embedded in a local context when it is put to use. Information technology acquires meanings when it interacts with everyday life. In studying technology, Lie & Sørensen look for various uses, symbolic expressions and personal attachment which remake the technologies into something

close and familiar. This is a way of making them part of everyday life and it is not accomplished simply by allowing them into the home or other daily surroundings. The meanings exist in particular contexts, but only the social context can "give" meaning to a phenomenon, as it is always related to other aspects of people's lives and experiences. People do not confront "technological development" but rather have concrete and specific experiences dependent on how and what for a technology is used and why social relationships are connected to it (Lie 1998, 9). The definitions, images and visions and cultural meanings of IT produce the frame of interpretation, which directs the idea of IT, what it is and how it can be used (Grint & Woolgar 1997, 32).

The interpretations of IT also consist of shared ideas and discourses about it and the information society. Computers do not just step into people's lives as simply artefacts, but various interpretations, discourses, models and frames of interpretation are involved. Information society development projects with their own practices and understandings lay the foundation for the interpretations and construct models and practices of the information society and the meanings given to it. The definitions of the projects also relate to the general idea of the information society and official definitions and information society strategies (cf. Vehviläinen & Eriksson 1999, 11).

In this paper I examine interviews made as part of the research project "Information Technology and Civil Activity", funded by Finnish Ministry of Trade and Industry. In the research project we (Marja Vehviläinen, Johanna Uotinen and myself) studied North Karelian information society development projects and interviewed the participants, especially women. The first interviews, made in autumn 1998, were open-ended, thematic interviews: the aim of the interviews was to determine the initial situation. We asked the women about everyday life settings and situations, their life spheres, civil activities, information technology, the information society, their experiences and expectations of the information society. The following autumn we continued the follow-up with the same informants. We noted how these development projects progress, how the informants absorbed new information and IT skills, how they used IT in their everyday life and how the projects achieved their goals. The last interviews were made in spring 2000: as the OYK project was ending, the Kantti project had already ended.

Hopes and possibilities

Both information society development projects were part of North Karelian information society strategy. This emphasized the citizen's perspectives and people's active role in shaping the information society. Both projects sought to improve the participants' information technology skills, the learning methods were based on their own needs and everyday life

experiences. The aim was to build an information society for all and make IT part of North Karelian everyday life, where citizens have an active role as developers and shapers of the information society. What interpretations did the information society development projects produce?

The Kantti project (Citizenship, Gender and the Information Society) was directed towards women, and sought to improve women's abilities to use IT in their everyday life as well as in working life. The project derived from the expectations and needs women had towards the information society, and they wanted to follow a learning method based the needs, situations and everyday practices of women. The project created six women's technology groups in different places in North Karelia. The participants were mostly middle-aged women, both employed and unemployed, and especially women who threatened with marginalisation from the information society, because of their lack of computer skills. The aim of the project was to find ways of IT helping women in their everyday practices, in work and also in leisure.

In the project's rhetoric, the marginalisation of women was seen as a threat: women supposedly fear information technology, have problems confronting computers, feel pressured to learn and need to learn the necessary skills. The Kantti project tried to create the necessary possibilities and abilities, and it was important to include women in the information society and give them its citizenship, in the name of democracy and the belief in progress. The challenge of the information society affects everybody, since every individual has a need for the information society. If the individuals take the challenge seriously, they should learn the basic skills of IT, the passport into the information society.

In practice, the participants in the project learned basic IT skills, learned how the use word processors, spreadsheets, e-mail, the Internet. The purpose of the project was to put these basic skills (Microsoft Office) into practice and find ways of intertwining these skills with women's everyday lives. Sirpa participated in Kantti project and had not use IT before. She worked in her neighbourhood centre as project leader (a problem area in a small town). Sirpa expected a lot from the project and its IT courses, because she needed the skills in her work. She was very convinced in her interview that she would learn and the skills would be useful in her working life. She thinks that nowadays it is very important to know how to use IT, that it is necessary in almost every profession. She planned how she could use her skills to start teaching housewives in the area to also use IT. Sirpa was very optimistic and believed that IT is integrated into her everyday life, stating:

I think that it will, like all things, be intertwined and I think it starts to be a part of ordinary everyday life, integrated into it, like all new things. First, it may be a bit scary and frightening but then it becomes routine. There's nothing more. (Sirpa 13.10.1998, 8.)

Ritva participated also in the Kantti project. She lives in the countryside, twenty kilometres from the nearest small town, where she works in a factory. Ritva has agricultural training, but does not have a job in this field. Ritva has already used IT in many ways, but underestimates her skills.

Yes, I have used computers, we have a computer at home and also one at work, but it is so different, there are just programmes on terminals at work, for example. And I haven't used a word processor. Here at home we do our farm's bookkeeping and tax matters on computer and use Internet bank services and other programmes. (...) We've had the computer about five years, more than five years. Now we think that maybe we'll buy a new computer, since there's not so much memory in that one. (Ritva 6.10.1998, 4)

Though Ritva has used the computer for many purposes, but still she feels insecure: "My relation to computer is groping and I'm a bit afraid. I don't have that kind of basic confidence, and if the screen goes blank, I panic, my God, what happened, and what should I do now. What I need is to get more confidence" (Ritva 6.10.1998,9). Ritva is somewhat sarcastic about the Internet, and says she has no real any idea about it, and perhaps it is very educational and interesting to surf the Net. Ritva does not expect very much from IT, no great changes or effects on her daily life. Perhaps in business life or banking, but not in her daily life. But she still thinks that IT is the thing of the future and maybe she also has a possibility of getting a job in her own field, maybe some distance work or something related to IT.

At the time when the first interviews were made, Sirpa and Ritva had just started their Kantti project course. The interviews describes the initial situation: these women had just started an IT course and were expecting to gain IT skills. Most of the women who participated the Kantti project had no previous knowledge of IT; the course was for beginners and they started from the very beginning. However, Ritva had used IT for years, but did not underline her know-how, but underestimated her skills. And Ritva - as was supposed in the project - had problems and fears of confronting the computer, and was cautious, insecure and fearful. Ritva had no ideas and hopes of what she expected to learn or how she could put her new skills into practice. Sirpa in contrast, was very confident that she would learn and could use her skills in her work and IT would become a meaningful part of her everyday life. The aims of the project stated it is important to get women into the information society, where citizenship is based on IT skills. The future is in IT skills, as Sirpa also believed.

Oppiva Ylä-Karjala, the Learning Upper North Karelia project, was an information society development project that operated in three municipalities. It started in spring 1998 and its goal was to "improve the information society capabilities of the people living in scarcely populated and declining areas, and thus fight social marginalisation." In addition they wanted to improve the possibilities for distance learning and remote work. The project was part of a revision of the national information society strategy and was funded by the Finnish National Fund for Research and Development (Sitra). In Upper North Karelia the unemployment rate is very high; at that time almost 30% of the residents of the area were unemployed.

The most important part of the project was a local intranet, a regional community network. In the project local unemployed were trained as IT professionals and they created

the local network as a part of their unemployment course, and also taught and instructed the residents of the area to use the local intranet. The network is based on sending e-mail, and the local inhabitants produce the content of the regional community network. The network contains different discussion forums, municipal public services, organisational information, a flea market, advertisements by local companies, and users can chat, publish home pages, etc. The central and the most visible part of the network is the civil discussions of the local people: discussion forums and themes such as politics, environment, an "open line", and there are forums for youngsters and for women. All the inhabitants of the area have the opportunity to use the network at the cost of a local phone call, and there are free computer kiosks all over the area in banks, shops, cafes. There are 20 000 inhabitants in the area and more than 5000 have registered as users.

The project emphasized locality and regionality and local and regional learning: it was a survival project for a peripheral area. It had visions: they wanted to combine marginal and remote areas and developed communications, they wanted to strengthen the possibilities of the conditions of these areas with new technology. They trained the residents of the area, all groups of people, and the challenge of the information society concerned the region. The project sought to create possibilities and equal access to networks and IT skills. The project's aim was to intertwine ordinary everyday life and the information society. They wanted to break down the myth of IT expertise by strengthening the role of ordinary people by flexible, networked teams and local cooperation. Their objective was to bring the positive effects to this rural and marginalised area.

Oili, who participated in the project's unemployment course, saw the various possibilities of IT in the first interview. She discussed teledemocracy, virtual municipal services, local discussions, virtual communities, cooperation. Oili told about the possibilities the project created for the villages and citizens and she also talked about her favourite topic: the development of the villages and the significance of IT and the information society to remote areas (see Tuuva 2000).

My aim is to make the village schools available to the villagers, establish telecottages with computers and net connections so that everyone could have e-mail. Because many villages cooperate, they need more video conferencing connections. Right now, for example, we use the equipment of this school for meetings of the Regional Pilot Villages project. And these meetings are all video conferences. We gather together at different places around Finland and use information technology to connect us to one another. (Oili 3.11.1998, 4-5)

Oili makes it clear that the projects' aim is to combine the information society and ordinary everyday life; she wants to make information technology familiar to the average person.

Now I'm working as an instructor in the project and my starting point is that I'm not underlining that I can, I don't want to emphasize my know-how and expertise. It is very common that people who really know how these things work try to be very wise, and there is a strong feeling that they want to be something special and that

expertise is something extraordinary. IT is that kind of field where only a few have the expertise. And I've wanted to break down that idea that IT is something wise and needs special skills, I want to show that IT is for ordinary people, that it is as much a tool as whisky, a tractor or whatever, and that's how I want to approach the subject. My starting point is that I try to teach people to use IT and that's the most important point. I want them to learn and I try to teach in the manner that is easiest for them. (Oili 22.9.1999, 3.)

For Oili, IT is the future and she is convinced that IT will be more and more meaningful and useful, especially in the rural areas, and that it is very important that rural areas also try to be part of the development of the information society. "I see this technology and this remote work and I believe that this is our future, that we can use the technology and do remote work from here. And that's why I've started to educate myself, because I saw that this could be one possibility for me to be employed and I can still live here and that I don't have to move to Helsinki or some other place" (Oili 3.11.1998, 14).

Karita's first interview was a year later (1999), she participated in the project's second unemployment course. Karita was exceptional in the group since she was the only one of the interviewees who said that she is interested in technology. She had been interested in technology all her life. At the time of the interview she worked in the project with the "boys", solving technical problems. She was the only woman in the technical part of the project. She got her first contacts with IT as a child.

K: Well I think it was then when my father bought that first, poor microprocessor, it's funny to think it as a computer nowadays.

ST: When did this happen?

K: Well, it was a long time ago, I don't remember exactly, I think something like twenty years ago. Could it be that long? Wait a minute, yes, I think it was something like twenty years ago. Those machines were quite basic, but it was really cool, there was this kind of tape player where the games were, and there were mostly games in the first computer.

ST: And you played?

K: I played and loaded and so on. There were no diskette drive so we used the tape player. And the next machine was, I think it was some Spectra, or Spectrum or something like that and it was great because that machine had a diskette drive. And after that all kinds of computers, 286's and then a Pentium and so on. (Karita 23.9.1999, 4)

The Learning Upper North Karelia project expresses visions, ideas, possibilities, directions and so is the case in the participant interviews. For example, Oili steps into the project's rhetoric and while she is telling her own story she is also telling the project's: its possibilities and success. On the other hand, Karita's relation to IT is very different, with its technical emphasis, and there is room for different interpretations in the project. Karita seems to be of a different information

technology generation than the other women, she is closer to the young boys who play with computers and are enthusiastic about IT. Her father introduced her to technology, which is usually connected to fathers and sons, masculinity and technology (cf. Mellström 1999, 50).

All these women's starting points are rather different, although none of them is a pure novice. After all, almost all of the 30 informants we interviewed had had some contact with information technology before the projects. But their skills were out-of-date, like Ritva's. The latest technology, like Internet and e-mail, which had become the key parts of information technology, were unfamiliar. In the Learning Upper North Karelia project the situation was somewhat different, because they wanted the participants to have some basic skills. Sirpa (born in 1965), Ritva (1957), Oili (1957) and Karita (1962) are basically of the same generation and live in North Karelia, either in small towns or the surrounding countryside and participate in North Karelian information society development projects. They have moved and lived in other places, they have studied, they have worked in various kinds of jobs and have tried to find their own field, have been unemployed, got married or divorced: all this is part of ordinary North Karelian everyday life.

Life in the information society?

During the information society development projects IT and the information society became more familiar to the informants. The use of IT has become well known, its use is connected to concrete practices and their interpretations are not that dependent on common ideas and rhetoric. For example, Sirpa was interested in IT so much that at the time of the last interview she was planning information technology-related studies in a three-year evening course. During the Kantti project she also got interested in the technical aspect of IT.

But all in all, all more you use it, the more you know about it. I am interested in how a computer works, what's inside it, and now, if get the opportunity to study information technology, I could get more knowledge. I now know how to use a word processor and I know how to use Excel and now image processing. I have made many kinds of brochures and other things, I have learned by trial and error. No one is a professional overnight, and you have to update your basic skills all the time. (Sirpa 25.5.2000, 11)

Sirpa sees the change clearly: she says that previously, when people were talking about electronic data processing, it was connected to something very difficult and almost mystical. But nowadays, when IT is everywhere and Internet and Internet sites are promoted in television series, IT has become common. "It's common nowadays, that's all." (Sirpa 25.5.2000, 15.)

Ritva doesn't need IT in her work, but she uses it home for many purposes. She uses bank services through the Internet, has ordered some CD's, uses e-mail, made Christmas cards and so on. "I have written some letters and now I'm working with all these recipes, food recipes and baking recipes, and now I write them by computer" (Ritva 25.5.2000, 7).

Despite all her experiences and her use of IT, she still underestimates her skills: "I am a bit of a coward, I still can remember the situation at the beginning and I am a bit afraid of what may happen and then I panic if some information vanishes or something happens to it. Well, maybe I'm bit edgy with the computer, too. I can't say that I'm good with it, maybe something below average" (Ritva 25.5.2000, 11).

Ritva does not think about the place of IT in her life, it is a useful tool and the world is changing; she is just trying to keep up. For Ritva and Sirpa IT is 'something that's there' and they do not think about it that much. The information society development project achieved its goals: Sirpa and Ritva learned how to use information technology and they are familiar with it.

IT also proved to be mundane and ordinary to Oili and the high expectations that she had in the first interview later became critical.

I use IT so much, that there is no IT 'high' like in the beginning, that this is so wonderful that I have "to have it every day", so I don't. I've found the right level in my life, the proper place for it. I have a food processor in the kitchen and I have a computer in the office, and I use these tools when I need them. But my life doesn't revolve around some computer. (...) We have to remember that we have to know how to cook and we have to know the traditions. We should be able to maintain the past and the traditional ways of doing things, and keep up the values. These all have their own places in life, and if we remember this, then everything is well balanced." (Oili 27.4.2000, 22-24).

For Karita, who was familiar with it from the beginning, IT takes up almost all her spare time. She continues the same theme in her last interview. "It is e-mailing, sending and reading and taking care of everything and then it's word processing and all kind of things; I've made some brochures and designed some posters and all that. And it's the same at home, I use IT almost all the time, it takes up almost all my spare time" (Karita 18.4.2000, 4).

For Karita IT is work and it is also her leisure. IT has intertwined with her everyday life from many directions and is a part of many different practices. Karita also has a 'life in the Net' and she is constantly connected at work and at home: she reads the news on the Net and different kinds of information channels and message boards, seeks information, uses word processing, puts her photographs on computer and so on. She said that she watches television very little and has cancelled her newspaper subscriptions because she has not got time to read them, nor does she have to since she can read the news on the Net. Like Oili, she works in a firm that was set up in the process through the Learning Upper North Karelia project. For both Oili and Karita, IT became a profession during the project.

In the Kantti project as well as in the interviews done in it, there are no great discursions about IT and its uses. The information society does not come up in the interviews. The Kantti project interviews concentrate on the project and its advancement: the skills they learned in the course, what was

taught, how the project achieved its goals. Everyday life or the information society or the purposes of using practical skills and the contexts are not discussed. For example, in Sirpa's interview we mainly discuss small details, the learned skills, the programs that she has learned and the skills she wants to have. The skills are important, people have to know how to use computers, this is what the informants emphasize.

ST: Why it is so important to know how to use IT?

Sirpa: Well, of course, today, for example, if you're looking for a job, it is the first question, they want to know if you can use computers, and when you think about the future, five years from now, there will be a computer in every cottage, in every work place there will be some kind of machine. And if you can't even turn it on, it tells a lot about you. It's true, it should be emphasized more, and it will be more and more like that in the future." (Sirpa 25.5.2000)

The skills are also important to Oili and she wants to spread IT knowledge, so she is advocating equal access. She thinks that IT offers possibilities. "It has expanded my life, I really feel that I am a Finn in Finland and I can have contact with the rest of the world and I can meet Finns here in North Karelia, in Nurmes or Valtimo, it is information technology that opens the possibilities" (Oili 3.11.1998, 9).

Is technology mostly for men?

The Finnish information society seeks to provide the basic skills to all citizens and equal access to the information society. In Finland women use information technology almost as much as men, and are clever users in many ways. Women's relation to information technology is friendly and familiar, but there are certain parts of information technology that are defined beyond women's activities and practices: according to women's and men's cultural understandings the expertise belongs to men. It is a question of complicated cultural and social relations. The lack of women's expertise is not a question of skills or that women are not able to learn, but that their knowhow does not reach the cultural definition of expertise (Vehviläinen 2001, 166-167).

In my article I have described the relationship of four women to information technology and the information society. I will now concentrate on gender and information technology. Information technology is associated with masculine culture: men are the ones who develop and dominate the field of technology, although women to a considerable extent are its users. Women are often made to feel guilty that they do not use information technology, that women have fears and are prejudiced and that they do not have the competence. Sherry Turkle sees one explanation for this in the fact that women are not interested in technology, that they do not fit into the dominant technology culture. Information technology is a masculine culture, and therefore is not tempting to women (Aune 1996, 116; Turkle 1984). Usually women are not enthusiastic users, innovative experimenters or computer game addicts. Women show little engagement and claim a very instrumental relationship to information technology (Aune 1996, 118). How do the informants describe their relationship to IT? Sirpa stated that "nowadays I think that it

is mainly women who use IT, I think that is the case and that's what I usually see. But then there are those experts who set up the machines, I think they are mainly men, but then women are the secretaries (laughing)." (Sirpa 13.10.1998).

Sirpa noted that women are the users, but also recognized the experts, who she defines as male. During the Kantti project (women's information technology groups) her notion was strengthened and in the last interview she defined IT as a world of young men, but she is confident that there will be a change. Sirpa believes that education and information technology classes being theory-laden is the reason that women are not interested in technology. She also mentions that IT teachers are usually arrogant and technically oriented, and that frightens women away from such courses and training, at least women at her age and older.

Ritva stated that "yes, I think that IT for both men and women there is no difference" (6.10.1998, 9) in her first interview and continued the theme in the last one:

Well some technology, like cars, I am not that interested in such things, but I wouldn't say that information technology is only for men. I think that women are able to learn IT as well as man, I don't think that it needs that kind of intelligence, that women wouldn't be able to learn and understand.

ST: Then why are women not usually that interested?

Ritva: Maybe women have other responsibilities and interests, family and cooking, and cleaning and child care; of course it depends on the man, if he's helpful and does housework. But that's usually not the case, so there is so little time for women, so I think that women usually use their time for something else, for themselves, to have some free time to just be with themselves. That's the way I think it is. (Ritva 25.5.2000, 14-15)

Oili had noticed a clear difference in the Learning Upper North Karelia project between the technology used by men and women. In the project women were the ones who used it and instructed new users and men were the ones who handled the technology. She explains it as a matter of personality. Oili emphasizes that women and men are equal in the information society, although she noticed that men have the expertise. She remarked: "well maybe it is that men are usually more interested in technology, so they are interested in those machines, what the machines contain and the applications there have, but there are also lot of women in this country who understand technology, and maybe our personality as women is such that it suits to instruct others and we are good at teaching computer skills" (Oili 3.11.1998, 7).

There is clear distinction in the interviews between men and women. The interviewees reject the distinction and the differences, although at the same time they construct it: there are tasks that belong to men, and tasks suitable for women and necessary for women. For Oili the boundary is 'natural'.

Karita was atypically interested in technology, then 'men's part'. She worked with the men in the project with on

technical problems. But she did not think it was anything special. Sometimes she faced a situation when she was considered incapable, because she was a woman. But she did not mind. She has not thought about gender in this context and noted: "well, once, it was not that long ago, I was amused when a man started to instruct me about how to turn the computer on (laughing) and where the components are and so on. But I just kept quiet and did what I was supposed to do (install a modem and the necessary programs). I haven't noticed any kind of attitudes or anything like that" (Karita 18.4.2000, 12).

How did the projects produce gender? In the Kantti project the aim was to redefine and challenge the relationship between gender and technology and they sought to do this from the perspective of women's own situations and practices. The goal of the Kantti project was to support women in adopting information technology and to give space to women's own definitions and practices. Women's technology groups met together with a woman instructor where these women lived, but several times during the term they had workshops, where all the groups met. In the workshops they were supposed to make contacts and deepen some areas of information technology, enlarge their vision of IT. The teachers in the workshops were male. The practices of the project were directed at defining information technology in such a way that there were parts that women can handle themselves, but there were also parts that only men could handle, that needed a male expert. While the project sought to challenge the gender-technology relationship, it actually created a boundary. Gender was embedded in the project's practices, and according to the prevailing opinion they could not challenge or redefine the relationship (Vehviläinen 2001, 184). The women's information technology groups accepted the national information society strategy idea of equal access and equal citizenship: information technology is neutral and the same for all. However, gender appears in the practices of the project: it was safe and nice for women to get together to become familiar with information technology in a women's group. The project supported the dominant idea of gender and technology: men had the expertise (Vehviläinen 2001, 186).

In the Learning Upper North Karelian project there was no stand taken on gender. The project was directed towards local people, the inhabitants of Upper North Karelia. The Finnish information society's idea of equal access is also a background issue there and concerns remote areas as well. Like the participants in the Kantti project, Oili and Karita also recognize women as users and men as experts. The leader of the Learning Upper North Karelia project stated the following in a interview at the outset of the project about the way they were choosing participants:

We wanted different kinds of people. We wanted technical people who could work with the machines, do the installation and know about modems and networks. We have people like that. But then we also wanted people who could be work as instructors, who might not know that much about the machines, who have just learned and could approach different kinds of people of different ages. Maybe we wanted to have more older than younger people, but, in any case, of people who can teach others

and teach people who don't know anything about information technology, people who are social and good with other people. We intentionally tried to find participants like that. (IK 2.11.1998, 21)

The project offered employment courses and the participants of the courses were equally balanced between men and women. There was no emphasis on gender. However, they defined gender and technology in the project: women are considered to be user-friendly in this kind of grass roots project, where ordinary everyday life was supposed to be a central part of the information society. Women's personalities and qualities as good instructors played its own role in the project. Women were expected to bring friendliness and familiarity to information technology and its adoption. A differentiation (women as users, men as experts) existed, but it was challenged by viewing it as a resource. In the Kantti project, too, the idea at the outset was to challenge the differentiation and they planned to support the relationship between women's situations and information technology. But the project was transformed according to the general cultural definitions (Vehviläinen 2001a). It was simpler and easier to approach gender and technology through the common Finnish views of equality: it is important that women can also use information technology.

Conclusion

In this article I have examined how information technology is intertwined with everyday life and how information society development projects support this process. I have not examined what the informants said about the information society development projects in detail, and how they evaluated the projects and the training they received. My interest has been in how IT has become a part of their everyday lives. This was also the target of the both projects and the North Karelian information society: to build an information society for all and make IT a part of North Karelian everyday life, where citizens have an active role as developers and shapers of the information society.

The projects constructed a different interpretation of information technology, the information society and the gender-technology relationship. The Learning Upper North Karelian project sought the citizen's perspectives and challenged the idea of technology-centred thinking. Nor did the project define the necessary information technology skills and the activity and actions needed in the information society, and there was room for different interpretations and differences. There was also room for different definitions of expertise: women and the use of IT were seen as resources in the project. The project created visions of local virtual communities, municipal co-operation, electronic services. Broader meanings were gained for information technology, its uses and skills in everyday life. While there was a possibility of imagining and dreaming, there was also a possibility to be critical. Information technology and the information society were seen as a process of negotiation: their uses, skills and everyday life were not defined, the users and the participants of the project had the opportunity to shape the relationship through their own lives and experiences.

In the Kantti project skills were seen to be a necessity and the participants emphasized the combining of skills and everyday life. The skills were taken for granted and were not challenged. The project accepted the idea that the information society and information technology are inevitable: people just have to adopt IT, learn and be part of the changing world, women as well. The Kantti -project framed the information society through everyday life, which was understood as a few isolated, simple and simplified practices. Information technology was divorced from the contexts and the women's situations and the information society were not present. Information technology is interpreted through given frames, through given practices. The given practices seem to be narrow and offer no room for visions and possibilities: the defined skills are limited to the use of the Microsoft Office package; in women's everyday life IT use is limited to collecting food recipes. There is no room for evaluation, critical notions or possibilities and visions. The project could not offer tools for anything beyond technical terms.

How IT is defined and how people perceive it are significant: these notions construct the frame of the interpretations, the ideas of what IT is and for what it is for (cf. Grint & Woolgar 1997, 32). Paul N. Edwards (1995, 70) writes that IT has always been as much a symbol as a practical device: it has always been linked to visions and imaginations. Edwards says that we can make sense of the material roles of computers as tools only when we simultaneously grasp their roles as cultural metaphors. The role of utopian dreams and the imagination is important in the process of domestication, the visions inspire us and serve as a model for the use of IT and the idea of the information society (cf. Pantzar 1996, 125).

What happened during the projects? How was information technology intertwined with the informants' lives? Sirpa learned to use IT during the project, she became interested and was planning a future as an IT professional. It was different for Oili: she already knew how to use IT, she learned more, got a job, and learned that IT is not omnipotent. For Ritva and Karita IT was familiar a known quantity, there were not dramatic changes in their relation to technology during the projects. The stories of these women show that in everyday life IT is not necessarily so prominent, it can also be 'just ordinary', used without any enthusiasm or 'high'. What is the process of making the information society everyday-ish like? The relationship to IT seems to construct and deconstruct. When IT is a part of everyday life it becomes mundane and probably not so meaningful, the relationship seems to diminish and can also become invisible. There are different places for IT in everyday life, it can be more meaningful and have a larger role in life or be less notable, depending on the context, as the meaning of information technology can vary according to context. IT in everyday life has many directions and possibilities, contexts and uses. But IT as a part of everyday life may not be that special at all.

References

- Aune, Margrethe** 1996: The computer in everyday life. Patterns of domestication of a new technology. In Lie, Merete & Sørensen, Knut (eds.), *Making Technology Our Own? Domesticating Technology into Everyday Life*. Scandinavian University Press. Oslo, Stockholm, Copenhagen, Oxford, Boston. pp. 91-120.
- Berg, Anne-Jorunn** 1996: Digital feminism. Senter for teknologi og samfunn. Rapport nr. 28. Dragvoll.
- Edwards, Paul N.** 1995: Cyberpunks in cyberspace: the politics of subjectivity in the computer age. In Star, Susan Leigh (ed.), *The Cultures of Computing*. Blackwell Publishers. Oxford, Cambridge. pp. 67- 84.
- Grint, Keith & Woolgar, Steve** 1997: *The Machine at Work. Technology, Work and Organization*. Polity Press. Oxford.
- Lie, Merete & Sørensen, Knut H.** 1996: *Making Technology Our Own? Domesticating Technology into Everyday Life*. In Lie, Merete & Sørensen, Knut (eds.), *Making Technology Our Own? Domesticating Technology into Everyday Life*. Scandinavian University Press. Oslo, Stockholm, Copenhagen, Oxford, Boston. pp. 1-30.
- Lie, Merete** 1998: Computer dialogues. Technology, gender and change. Senter for kvinneforskning. Skriftserie 2/98. Norges teknisk-naturvetenskapelige universitet. Dragvoll.
- Mellström, Ulf** 1999: *Män och deras maskiner*. Nya Doxa. Sverige.
- Pantzar, Mika** 1996: *Kuinka teknologia kesytetään. Kulutuksen tieteestä kulutuksen taiteeseen*. Tammi, Hanki ja jää, Helsinki.
- Silverstone, Roger & Hirsch, Eric & Morley, David** 1992: *Information and communication technologies and the moral economy of the household*. In Silverstone, Roger & Hirsch, Eric (eds.), *Consuming Technologies. Media and Information in Domestic Space*. Routledge. London and New York. pp. 15-31.
- Turkle, Sherry** 1984: *The Second Self. Computers and the Human Spirit*. Granada. Massachusetts.
- Tuuva, Sari** 2000: *Local interpretations of information technology*. In Balka, Ellen & Smith, Richard (eds.), *Women, Work and Computerization. Charting a Course to the Future*. Kluwer Academic Publishers. Boston/Dordrecht/London. pp. 208-216.
- Vehviläinen, Marja & Eriksson, Päivi** 1999: *Teknologia, strategiat ja paikalliset tulkinnat*. - Eriksson, Päivi & Vehviläinen, Marja, *Tietoyhteiskunta seisakkeella. Teknologia, strategiat ja paikalliset tulkinnat*. SoPhi. Jyväskylä. pp. 7-26.
- Vehviläinen, Marja** 2001: *Naisten tietotekniikkaryhmät*. In **Uotinen, Johanna & Tuuva, Sari & Vehviläinen, Marja & Knuutila, Seppo** (eds.), *Verkkojen kokijat paikallista tietoyhteiskuntaa tekemässä*. Kultaneito IV, Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura. Joensuu. pp. 166-188.
- Vehviläinen, Marja** 2001a: *Gendered Agency in Information Society: On located politics of technology*. Presentation at the 'Information Technology, Transnational Democracy and Gender' Conference, Ronneby, Sweden, 16.-18.11.2001.

Interviews (the names have been changed):

- Sirpa: 13.10.1998, 5.5.1999, 25.5.2000, Lieksa
 Ritva: 6.10.1998, 29.5.1999, 25.5.2000, Lieksa
 Oili: 3.11.1998, 22.9.1999, 27.4.2000, Nurmes
 Karita: 23.9.1999, 18.4.2000, Nurmes
 IK, project leader: 2.11.1998, Nurmes

Informationsteknik – är kvinnorna innanför och/eller utanför?

av Pirjo Elovaara, doktorand, Blekinge tekniska högskola, Institutionen för arbetsvetenskap och medieteknik/Teknovetenskapliga studier

Abstract

Hur definieras informationsteknik i Sverige? Jag har tagit denna fråga med mig till tre officiella svenska dokument: Regeringens proposition 1995/1996 "Åtgärder för att bredda och utveckla användningen av informatiosteknik", Regeringens proposition 1999/2000 "Informationssamhälle för alla" samt Jämits (Jämställdhetsrådet för transporter och IT) delrapport från oktober 2000 (SOU 2000:58) "Jämställdhet och IT". Fokus i det offentliga samtalet har legat på frånvaron av kvinnor. Som ett exempel på denna fokusering vill jag citera Jämits delrapport: "Andelen kvinnor är låg inom vissa IT-branscher och det finns få kvinnor i ledande positioner i börsnoterade IT-företag. Det finns få kvinnor med hög utbildning inom IT-branschen. Fler män än kvinnor har ADB och systemvetenskaplig examen. Fler män än kvinnor har civilingenjör – datateknisk examen." (s.12).

Jämät har hämtat innebörden av begreppet informations-teknik från ett tidigare statligt dokument, nämligen från regeringspropositionen 1999/00. I dessa dokument definieras IT som "ett vitt begrepp som används om teknik för att samla in, överföra, lagra, bearbeta och presentera ljud, bild och text i stora mängder oberoende av avståndet. IT är en kombination av datorer och telekommunikation. Ett äktenskap mellan mikroprocessorn och telefonen". (SOU 2000:58)

Vad dessa officiella texter vill visa är att informationsteknik är ett tekniskt fält. Detta fält är i könsmässig obalans om vi betraktar det utifrån jämställdhetsperspektiv. Då kan vi exempelvis fokusera på antalet kvinnor som studerar inom de sk IT-områden och därmed också på antalet kvinnor som har sk tekniska yrken.

Det finns dock andra berättelser och bilder av informationsteknik. Bibliotekarierna är en intressant grupp i diskussioner om jämställdhet och informationsteknik. I Sverige är ca 80 % av alla bibliotekarierna kvinnor. Denna profession har traditionellt haft två kärnor, nämligen strukturering av information samt sammanförandet av information och människor. Under de senaste åren har många bibliotekarierna initierat sk IT-projekt inom sina egna organisationer. I denna artikel vill jag återge berättelser om tre bibliotekarierna och deras IT-praktiker. Vilka teman växer fram utifrån dessa berättelser? Inledningsvis berättar jag hur den informationsteknik som bibliotekarierna skapar kan se ut. Är till exempel dikotomin utvecklare/användare relevant? En fråga om expertis är också av intresse i detta sammanhang när bibliotekariernas praktiker speglas gentemot de officiella texternas syn på vilka är informationsteknikens aktörer.

Avslutningsvis kommer jag tillbaka till temat informationsteknik, exkluderings- och inkluderings- och använder metaforen "den svarta lådan" som min förståelseram. Beroende hur vi konstruerar den svarta lådan påverkar också vad/vilka vi ser i den svarta lådan Vi skapar också olika och ibland motstridiga förståelser av om/hur informationsteknik och jämställdhetsperspektivet kan vävas ihop och hur deras inbördes relationer ser ut.

Bakgrund

Vad är informationsteknik? Vilka tolkningar och förståelser finns formulerade och artikulerade i det svenska sammanhanget? Hur framställs inkluderings- och exkluderings- och anslutning till informationsteknik? Hur diskuteras det om (nya) möjligheter och (gamla) hinder? Då jag har valt att inleda med dessa frågor samt genom att använda titeln "är kvinnorna innanför och/eller utanför" på presentationen, så kan det finnas en risk, fara eller kanske eventuellt en önskan om att jag kommer att presentera ett genomtänkt och högkvalificerat jämställdhetsintegrerat informationspolitiskt manifest. Jag vill därför verkligen och tydligt poängtera att min text tål att tolkas både som en provokation och/eller en inbjudan till diskussion och debatt. Men inget utöver detta.

Mina feministiska guider

För att finna ingångar och vägar att kunna tala om både informationsteknik som ett begrepp och om dess praktiker är det speciellt två feministiska figurationer/metaforer som inspirerar mig och fungerar som mina vägvisare. Rosi

Braidotti ger mig 'kartografen'. Hon skriver: "I think that many of the things I write are cartographies, that is to say a sort of intellectual landscape gardening that gives me horizon, a frame of reference within which I can take my bearing, move about, and set up my own theoretical tent. It is not by chance therefore, that the image of the map, or of map-making is so often present in my texts . . ." ¹ Jag vill se Braidottis kartografi- och kartmetaforer som en möjlighet att förstå informationsteknik som ett landskap som inte skapas, beskrivs och dokumenteras av en enda specifik informations-teknik utan ett antal informationstekniker. När Braidotti skriver att för henne är varje text en campingplats, kan jag skriva att varje IT tolkning och praktik är en ekvivalent till Braidottis campingplatser.

När Braidotti föreställer sig campingplatser som spår av de platser hon besökt, kan jag säga att mina berättelser om informationsteknik inte enbart är spår utan delar av kartan, eller det är berättelserna som formar kartan. Vad jag vill göra är att se om olika praktiker och tolkningar kan rymmas på en och samma karta. Det finns dock risker med kartmetaforer. Genom att kartor ritas kan de cementera bilden av landskapet. De kan bli gamla och leda oss vilse.

Diffraction är en annan metafor/figuration som samspelar med det kartografiska arbetet och som förstärker kartbildens partialitet. Min andra vägvisare Donna Haraway utmanar oss att glömma reflektion då den inte förmår oss att producera något nytt utan enbart reflektioner, som är och förblir upprepningar och repetitioner. I stället, föreslår Haraway, kan vi använda diffraction som tankestruktur. Haraway använder ofta termer och begrepp som är länkade till ögat, seendet och ljuset samt ljusstrålarna. Hon ger oss följande beskrivning av diffractionen. En beskrivning just som ett optiskt fenomen: "Well, when light passes through slits, the light rays that pass through are broken up. And if you have a screen at one end to register what happens when you get is a record of the passage of the light rays onto the screen. This 'record' shows the history of their passage through the slits. So what you get is not a reflection; it's the record of a passage." ² Haraway tar diffractionen med sig till teknovetenskap och säger: "First it is an optical metaphor, like mirroring, but it carries more dynamism and potency. Diffraction patterns are about a heterogeneous history, not originals. Unlike mirror reflections, diffractions do not displace the same elsewhere. Diffraction is a metaphor for another kind of critical consciousness at the end of the rather painful Christian millennium, one committed to making a difference and not to repeating the Sacred Image of the Same." ³

¹Braidotti, 1994, ss. 16-17

²Haraway, 2000, s. 103

³ibid, s. 102

Diffractionen hjälper mig att förstå att det finns flera bilder av informationsteknik. Varje tolkning och praktik är en diffraction och innehåller sin egen historia: sitt ursprung, vem som var med och utvecklade den och i vilket sammanhang den skapades. Diffractionen förstärker också hur irrelevant och ointressant det är att försöka förstå informationstekniken som ett antingen-eller fenomen. Jag kan förflytta mig bortom de dualismer och dikotomier som är grundstenarna i vår moderna världsordning⁴

Diffractionen skapar också ett nödvändigt utrymme för att vi skall kunna förstå (och därmed också uppskatta) att de varierande bilderna och berättelserna om informationsteknik inte nödvändigtvis är synonyma och identiska. Tvärtemot, de kan vara både motsägelsefulla och kompletterande. De kan också vara osynliga, beroende på vem som ser och tolkar dem: "it is from the same location that you can both see and fail to see."⁵

Kartografi nummer 1

I mars 1996 publicerade den svenska regeringen en proposition med titeln "Åtgärder för att bredda och utveckla användningen av informationsteknik".⁶ I denna proposition ger regeringen följande definition av informationsteknik: "IT är ett samlingsbegrepp för olika tekniker som används för att skapa, lagra, bearbeta, överföra och presentera ljud, text och bild. IT gör denna hantering möjlig oberoende av mängden information och geografiska avstånd. Sammansmältningen av begreppet av tele- data- och medieområdena har lett till att begreppet IT numera omfattar all datorbaserad hantering av information"⁷

Fyra år senare, i mars 2000, publicerar den svenska regeringen en ny IT-politisk proposition: "Ett informations-samhälle för alla"⁸ I denna proposition används samma definition av informationsteknik som i propositionen fyra år tidigare. Men i den här propositionen gör regeringen några nya tillägg. Med den ovannämnda definitionen som utgångspunkt diskuterar propositionen nämligen också utbildningsprogram och yrken vilka i propositionen klassificeras som IT- och IT-relaterade utbildningsprogram och motsvarande yrken. Några exempel av dessa utbildningsområden är "... datateknik/datavetenskap, elektronik/elektroteknik, systemvetenskap/informatik, teknisk fysik..."⁹ och följaktligen IT-yrken som 'programmerare, systemutvecklare, systemdesigners, nätverkstekniker, teknisk supportpersonal...'¹⁰

Samma år, 2000, några månader senare i juni, publicerar en statlig kommitté Jämät eller Jämställdhetsrådet för transporter och IT sin delrapport "Jämställdhet och IT".¹¹ Denna kommitté började sitt arbete hösten 1999 och hade som sitt

mål, bland annat, att "att följa och analysera olika jämställdhetsfrågor inom IT- och transportområdet på kort och lång sikt."¹² Och vad fann kommittén? Först av allt, adopterade den de (eller den) definitioner av informationsteknik, IT-utbildningsprogram och IT-yrken som lanserades av de två propositioner jag nämnt tidigare. Bärande dessa definitioner med sig analyserade kommittén sedan antalet kvinnor som studerade dessa IT-utbildningsprogram och kvinnor verksamma inom IT-yrken och drog följande slutsats: "...IT som teknik är en manlig domän..."¹³

Hur kunde Jämät komma till denna slutsats? Låt oss komma ihåg att kommittén hade anammat en starkt teknikfokuserade definition av informationsteknik. Med tanke på detta är det inte speciellt överraskande att kommittén i sin jämställdhetsanalys fokuserade på frånvaron av kvinnor. Om vi tittar på statistik och siffror och koncentrerar oss på antalet kvinnor som studerar de utbildningsprogram som också Jämät betraktade som IT-program kan vi generellt säga att antalet kvinnor inom dessa utbildningar är lågt. Bara för att ta ett exempel, av dem som studerade civilingenjörsprogram med datavetenskaplig profil, var andelen kvinnor 19% under läsåret 1998/1999.

Jag kan sammanfatta min läsning av dessa tre officiella svenska IT-politiska texter genom att konstatera att enligt dessa texter informationsteknik är ett teknikfält och för att vara verksam på detta fält måste man (!) ha en teknisk utbildning som leder till ett teknisk yrke. Förståelse och tolkningskedjan är rak och lineär, från punkt ett till punkt fyra, med andra ord från teknik till ojämställdhet. Det är således lätt och förståeligt, att i de officiella svenska jämställdhetsdiskussionerna om informationsteknik har fokus legat på frånvaron av kvinnor. Som konsekvens av detta har fokus också legat på olika åtgärder (t ex riktade informationskampanjer, specifika projekt för kvinnor som målgrupp) för att få kvinnor att bli mer intresserade av teknikutbildningar.

Kartografi nummer 2¹⁴

Våren 2000, samtidigt med att jämställdhets- och IT-kommittén arbetade med att sammanställa sin delrapport, arbetade Anna som bibliotekarie vid en folkhögskola. Hon hade blivit beviljat medel till ett projekt med syfte att "att fördjupa och vidareutveckla samarbetet mellan skolans kurser och biblioteket, att informationssökningsmetodik på sikt införlivas i skolans arbete och att använda webbens möjligheter för att stärka kommunikationen mellan elev-bibliotek-lärare."¹⁵ Samma vår arbetade en annan bibliotekarie, Eva, som skolbibliotekarie vid en gymnasieskola. Hon fick ett uppdrag av skolans rektor att skapa en webbplats som skulle fungera som en dörr till skolan på Internet. En tredje bibliotekarie, Sara, arbetade som en virtuell skolbibliotekarie. Detta innebar att hon och bibliotekets tjänster gjordes tillgängliga för ett stort antal av grundskolans låg- och mellanstadier, huvudsakligen genom e-post och de

⁴Se, till exempel, Bruno Latour, *We have never been modern* (Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1993)

⁵Braidotti, 1994, ss 13-14

⁶Regeringens proposition 1995/96:125

⁷Regeringens proposition 1995/96:125, s. 7

⁸Regeringens proposition 1999/2000:86

⁹Regeringens proposition 1999/2000:86, s. 256

¹⁰Regeringens proposition 1999/2000:86

¹¹Jämställdhet och IT, SOU 2000:58

¹²Jämställdhet och IT, SOU 2000:58, [s.1]

¹³Jämställdhet och IT, SOU 2000:58, s. 19

¹⁴Materialet i detta avsnitt är mestadels hämtat från min licentiatuppsats

"Heterogeneous Hybrids: Information Technology in texts and practices", Karlskrona 2001

¹⁵Den ursprungliga projektansökan, daterad 19 november 1999

digitala tjänster som Sara hade utvecklat. En fjärde bibliotekarie, Inger, deltog i ett EU-finansierat biblioteksprojekt som riktade sig till små- och mellanstora företag men som också hade som sitt mål att utveckla demokratiska IT-medborgarrättigheter genom att bygga upp icke-kommersiella IT-verkstäder samt genom att skapa och genomföra IT-kurser till pensionärer.

Fyra teman löper genom dessa praktiker. Det första temat: *Den nationella informationspolitikens lokala översättningar eller Hur det nationella blir lokalt eller Hur den dominerande diskursen översätts till lokala praktiker*. Samtliga dessa fyra berättelser är exempel på hur IT-politik översätts, i meningen transformeras, till vardagens IT-praktiker. Hur lokala praktiker blir önskvärda eftersom de behövs för att förstärka och förankra informationsteknikens politiska mål: IT ska integreras i samhällets alla sektorer i en sann folkhemsanda.¹⁶ Detta möjliggörs till exempel genom offentlig finansiering.

Det andra temat: *Kompetens- och expertisomförhandlingar*. Genom att initiera IT-projekt, skapa webbplatser, organisera IT-kurser och bygga upp IT-verkstäder blev dessa bibliotekarier extremt synliga när de överskred kompetens- och maktgränser. De visade att det faktiskt finns utrymme för egna initiativ och idéer samt nya kompetenser. Deras arbete satte också igång processer vilket resulterade i att de befintliga strukturerna och rutinerna började skaka och visa sin sårbarhet. Vad som hände när de började arbeta med datorer, informationsteknik och Internet var att de erövrade nya utrymmen på sina arbetsplatser. De kunde också föra samman bibliotekariernas traditionella praktiker (strukturering av information och vara en förmedlande länk mellan människor och information) med informationsteknik och samtidigt förstärka den nordiska biblioteksideo-logins demokratiska rötter.

Det tredje temat: *Organisatoriska gränsöverskridningar*. När dessa fyra bibliotekarier arbetade med datorer och tekniker var de också beroende av stöd av och samarbete med sina kollegor och andra yrkeskategorier. Deras krav och behov synliggjorde också de osynliga men starka skuggorganisationerna och ifrågasatte därmed de organisatoriska maktrelationerna. Skapandet av webbplatser och andra IT-tillämpningar innebar tillträde och inträde i ett landskap där nya allianser var möjliga att skapa. Men om de befintliga organisationerna inte är baserade på samarbete och kollaboration vad får det för konsekvenser när vi diskuterar skapandet om nya allianser och möjligheter?

Och slutligen, det fjärde temat: *Att osynliggöra kvinnors arbete*. Bibliotekarierna i dessa praktiker är kvinnor, eldsjälur och pionjärer som är rätt så ensamma inom sina organisationer med sina idéer och visioner. När vi diskuterar lokala tillämpningar och praktiker av informationsteknik talar vi i högsta grad om kvinnor: bibliotekarier, lärare, vårdpersonal, administrativ personal. Om jag speglar dessa kvinnor och deras praktiker mot de officiella IT-texterna så är det lätt att dra slutsatsen att de inte är inkluderade i de officiella definitionerna av informationsteknik. Tvärtom, de osynliggörs i dessa texter och klassificeras därmed som

utomstående i IT-diskussionerna. Deras expertis och erfarenheter är inte närvarande i de officiella texterna.

Implosioner

Jag vill föreslå en bredare förståelse av fenomenet informationsteknik, så att den skulle omfatta både teknik samt lokala översättningar och lokala tillämpningar.

Detta är ett politiskt ställningstagande eftersom det vänder upp och ner på den svenska diskussionen om informationsteknik och jämställdhet. Det sätt jag också vill förstå informationsteknik fokuserar inte på frånvaron av kvinnor utan på närvaron av kvinnor. Lokala tillämpare och utvecklare som ofta inte har en så kallad teknisk utbildning är också IT- professionella lika mycket som mjukvaruingenjörer, systemutvecklare och programmerare.

Vad skulle vi vinna på att definitionen av informationsteknik utvidgades? Först och främst skulle vi få en kvinnoinklusive definition av informationsteknik. När jag säger detta menar jag inte på något sätt att avsaknaden av kvinnor på de tekniska områdena (som de definierats i de offentliga texterna) inte är ett jämställdhetsproblem. Vad jag vill säga är att om vi accepterar den smala definitionen av informationsteknik som de officiella texterna erbjuder, medför det att vi faktiskt exkluderar alla de kvinnodominerande yrken som formar och utvecklar vardagens informationsteknik.

Att definiera om (informationstekniken) är viktigt av minst två anledningar. Först, vi skulle därigenom respektera alla dessa kvinnor som är vardagens IT-görare. Världen runtomkring oss är inte så ren som de officiella texterna föreslår utan vi är omringade av hybrider. Orena varelser som inte respekterar de officiella texternas gränsdragningar utan som modigt, galet och utmanande kontinuerligt överskrider dessa gränser, flyttar på dem och suddar bort dem. Informationsteknik görs inte enbart av ingenjörer utan också av ingenjör-sociologerna som Michel Callon kallar dessa hybrider och också av bibliotekarie-ingenjörer, sjuksköterska-ingenjörer osv. Informationsteknik är mycket orenare än den definition de officiella texterna ger oss. Jag vill föreslå en omvärdering av den 'närvarande-frånvarande' präglade IT-diskussionen. Varför reservera fälten av expertis och aktörskap endast för närvarande män och därmed utesluta de faktiskt närvarande kvinnorna?

För det andra, vi skall inte bli lästa av frånvarodiskussionerna. I stället eller vid sidan av dem skulle vi behöva börja diskutera hur vi skall kunna öppna informationsteknikens svarta låda. Michel Callon & Bruno Latour skriver om metaforen 'black box': "[a box that] contains that which no longer needs to be considered." (Callon and Latour, p, 288). Vad de tre officiella texterna har gjort är att de har tittat in i en av svarta lådans avdelningar och beskrivit vad de har sett och därefter har de stängt och låst lådan efter sig. Vad de därigenom 'glömde' att göra var att titta in i den avdelning av svarta lådan där vardagens IT-praktiker finns. I praktiker, där gränserna mellan teknikutvecklare och teknikanvändare inte mera är så tydliga och fasta eller som Randi Markussen uttrycker detta: "As they [=information technologies] move from the realm of experts into the workplace and mingle much intimately with other activities, the idea of computer

¹⁶ se speciellt Regeringens proposition 1999/2000:86, Ett informationssamhälle för alla

expertise and the boundaries between developers and users are questioned...".¹⁷

Om informationsteknikens lokala tolkare, översättare och transformatorer i lika hög grad skulle betraktas som professionella och experter som de officiellt 'godkända', skulle det då finnas mer plats, utrymme och tid för diskussioner om ansvarstagande och delaktighet? Begränsar sig de osynliga gruppernas närvaro till att, som blinda springflickor, huvudsakligen reproducera Bill Gates framgångar? Eller riktar sig deras praktiker mot tillförlitlig och hållbar teknik- och samhällsutveckling, där ansvar och delaktighet har en annan och mer komplex innebörd än att bara sprida grundläggande datoranvändnings-färdigheter?

Litteratur

Braidotti, Rosi (1994). *Nomadic Subjects : Embodiment and Sexual Difference in Contemporary Feminist Theory*. New York, Columbia University Press

Callon, Michel & Latour, Bruno (1981). Unscrewing the Big Leviathan: How Macro-Actors Macro-Structure Reality and How Sociologists Help Them to Do So in *Advances in Social Theory and Methodology: Toward An Integration of Micro- and Macro-Sociologies*. Edited by K. Knorr-Cetina and A.V. Cicourel. Boston, London and Henley, Routledge & Keegan Paul, pp. 277-303

Haraway, Donna (2000). *How Like a Leaf. An Interview with Thyrza Nichols Goodeve*. New York & London, Routledge

Jämställdhet (2000). Jämställdhet och IT : delbetänkande från Jämit – Jämställdhetsrådet för transporter och IT Stockholm, SOU 2000:58

Markussen, Randi (1996). Politics of Intervention in Design: Feminist Reflections on the Scandinavian Tradition in *AI & Society* (1996) 10, pp. 127-141

Regeringens (1996). Regeringens proposition 1995/96:125, Åtgärder för att bredda och utveckla användningen av informationsteknik. Stockholm, Regeringen

Regeringens (2000). Regeringens proposition 1999/2000:86, Ett informationssamhälle för alla Stockholm, Regeringen

¹⁷Rasmussen, s. 127

IT-politik och jämställdhetspolitik – ett möjligt äktenskap?

av Christina Mörtberg, forskarassistent, avd Genus och teknik, Luleå tekniska universitet

Abstract

Det är en rättighetsfråga att kvinnor ska ha samma möjligheter till samhällets resurser i form av utbildning och arbete inom IT-området. Idag finns inga formella hinder för kvinnor att söka sig in på områden som traditionellt dominerats av män. Borttagandet av formella hinder är strategier för att åstadkomma ett jämställt samhälle. Men på grund av att möjligheterna i praktiken inte är likadana för kvinnor som för män krävs också andra förändringar. Andra argument än rättighetsargumentet som förekommer i offentliga diskussioner och i jämställdhetsprogram i Sverige är kvalitets- eller resursargumentet. Argumentet har använts väldigt frekvent i kampanjer och projekt med syfte att öka antalet kvinnor inom IT-området. Kvinnor ska bidra med något som tidigare saknats inom området men däremot är det väldigt sällan som det artikuleras vad detta "något" är.

I den senaste svenska propositionen om informations teknologi (IT) uttrycks önsningar om att skapa en teknologi och ett IT samhälle tillgängligt för alla (Prop. 1999/2000:86). Trots önsningar och drömmar om en rättvis tillgång till teknologin finns begränsningar i rättviseargumentet som görs märkbara genom en mångfald av variabler som t.ex. kön, klass, ålder, etnicitet, region, land osv. Det finns alltså inte någon automatik mellan möjligheter som öppnas genom informations-teknologin och målet om rättvis tillgång. Det visar på behovet av ett kontinuerligt jämställdhetsarbete för åstadkommandet av permanenta förändringar. Den svenska regeringen beslutade 1999 att tillsätta Rådet för jämställdhet som rör frågor om transporter och IT-tjänster (JÄMIT) för att bl.a. jämställdhetsfrågor inom området samt hur jämställdhet ska stärkas. JÄMIT lämnade ett delbetänkande i juni 2000 och slutbetänkandet i juni 2001.

Syftet med artikeln är att med utgångspunkt i JÄMIT:s betänkanden samt i IT-propositionen undersöka vilka förutsättningar och antaganden som representeras i problem-beskrivningar och i föreslagna lösningar. Frågor som ställs är: Vilka förståelser är invända eller tas för givna i diagnoserna av problemen? Vad förblir oproblematiskt i diagnoserna av problemen? Vilka effekter skapas genom diagnoserna? Exkluderas faktor genom presenterade problem-beskrivningar och föreslagna lösningar? Vad vill man förändra och till vad?

Bakgrund

En grundläggande princip i ett demokratiskt informations-samhälle bör vara en rättvis tillgång till tekniken för att undvika att ett fåtal får och tar del av resurserna på bekostnad av flertalet (Spender 1995). Informationsteknik är inte något givet utan är något som utvecklas av människor som på olika sätt deltar i forskning och utveckling av den eller som använder tekniken. Utveckling av informationsteknik sker i förhandlingar mellan olika intressenter och deltagare och i dessa förhandlingar formars och formar både kön och teknik. Det är en rättighetsfråga att kvinnor och män har samma möjligheter till samhällets resurser i form av utbildning och arbete inom IT-området. Idag finns inga formella hinder för kvinnor att söka sig in på områden som traditionellt dominerats av män. Borttagandet av formella hinder är strategier för att åstadkomma ett jämställt samhälle. Men på grund av att möjligheterna i praktiken inte är likadana för kvinnor som för män krävs också andra förändringar.

I ett svenskt sammanhang har IT-området dominerats av begränsade grupper av män med specifika kunskaper och därför torde det inte vara alltför fel att påstå att deras intressen och erfarenheter har kommit att forma dominerande förhållningssätt inom området (Mörtberg 1997b). Men IT-området är inte en självskriven manlig domän trots att det till en början befolkades av män. I mitten och slutet på 1990-talet visade feministiska forskare på bräckor i den manliga dominansen genom att visa på kvinnors möjligheter till utvecklande och stimulerande

arbetsuppgifter (Roman 1994, Blomqvist 1995, Mörtberg 1997b). Trots goda utsikter om utmanande arbete fanns fortfarande skiljelinjer som bl.a. innebar att inom områden med mer tekniskt inriktade tillämpningar som t.ex. telekommunikation var antalet kvinnor få.

I dagens Sverige liksom i många andra länder finns inte några formella hinder för kvinnor att välja områden som tidigare dominerats av män. Jämställdhetspolitikens mål har varit att eliminera formella hinder med syfte att ge kvinnor och män samma rättigheter att nyttja samhällets resurser inklusive utbildningar och yrken inom IT-området. Det är en rättvisefråga. Andra argument som på senare år dominerat det offentliga samtalet samt jämställdhets projekt är kvalitetsargumentet (Trojer och Gulbrandsen 1998) eller resursargumentet (Magnusson 2000).¹ Resursargument har ibland också dominerat argumentet om att kvinnor utgör en outnyttjad resurs för att tillhandahålla IT-industrin med hög kvalificerad arbetskraft. Utgångspunkten för resursargumentet är skillnader mellan könen samt att kvinnor bidrar med "något" som tidigare saknats i politiken, arbetslivet, i yrken etc. Däremot artikuleras sällan vad innebörden av det som saknas är. Kampanjer och program med syftet att öka antalet kvinnor inom IT sektorn har i hög grad byggt på sådana antaganden. Det är påtagligt i förändringar av utbildningsprogram inom högre utbildning (Se Salminen-Karlsson 1999, Mörtberg 2000, 2001).

I Sverige har många olika projekt och kampanjer genomförts med syfte att motivera fler kvinnor att söka till IT-utbildningar liksom att välja yrken inom IT-sektorn. Vissa förändringar har kunnat skönjas men med tanke på den mångfald av åtgärder som har genomförts kan man konstatera att mer permanenta förändringar varit begränsade. Varför åstadkoms endast begränsade förändringar? Jämställdhetsprogram presenterar alltid en mer eller mindre påtaglig förklaring av problemet som programmen syftar till att lösa. Förutsättningar och antaganden tas för givna i diagnoserna av problemet och beroende på hur problemet t.ex. med en låg andel kvinnor inom IT-området representeras, är speciella lösningar tänkbara. I vissa konstruktioner av problemet förblir vissa frågor oproblematiskska och effekterna av att frågor inte diskuteras kan begränsa möjligheter att förändra. (Bacchi 1999, Magnusson 2000).

I den här artikeln vill jag undersöka hur kvinnor, män och jämställdhet konstituerar IT-politiken eller hur IT-politiken konstituerar kvinnor, män och jämställdhet och också vilka lösningar som blir möjliga genom de representationer som produceras. Jag använder diskursanalys och har inspirerats av Jean Carabines (2001) genealogiska ansats att analysera nätverk av makt och vetande samt hur de är inbäddade i

¹I fortsättningen kommer jag att använda resursargumentet som benämning eftersom de visar på liknande argument.

formandet av diskurser. Diskursanalys ger möjligheter att undersöka hur man talar om flickor, pojkar, kvinnor, män, jämställdhet, informationsteknik samt IT-politik och vilka effekter det får för möjligheter till förändring. Utgångspunkt tas i IT-propositioner² samt i Rådet för jämställdhet som rör frågor om transport och IT-tjänsters del- och slutbetänkande³ för att undersöka vilka förutsättningar och antaganden som representeras i problembeskrivningar och i föreslagna lösningar. Frågor som ställs är: Vilka förståelser är invävda eller tas för givna i diagnoser av problem? Vad förblir opproblematiskt i diagnoserna av problemen? Vilka effekter skapas genom diagnoserna? Exkluderas faktor genom presenterade problembeskrivningar och föreslagna lösningar? Vad vill man förändra och till vad?

Först kommer jag att göra en kortfattad historisk tillbaka blick i syftet att visa att nuvarande IT-politik bygger på en tradition sedan 1940-talet. Därefter beskrivs de två propositioner som lagts fram till riksdagen under 1990-talet och 2000-talet. Eftersom den senare propositionen är en precisering av den tidigare föreslagna politiken kommer båda dokumenten att användas. Dessa kommer att kontrasteras med del- och slutbetänkandet från Rådet för jämställdhet som rör transport och IT-tjänster (JÄMIT). Slutligen diskuteras diagnoser och vad som förblir opproblematiskt i hur problemet representeras samt vilka förändringar som är möjliga beroende på hur problemet diagnostiserats.

Från BESK till samordnad datapolitik

Militära behov och tillämpningar har i ett historiskt perspektiv varit drivkrafter för datateknikutvecklingen i Sverige liksom i många andra länder (Annerstedt et al 1970, Mörtberg 1997b, Vehviläinen, 1997). I Sverige finns en tradition av datapolitik som under 1940-talet resulterade i finansiellt stöd från regeringen till utvecklingsprojekt. Numeriska beräkningar för militära, tekniska och vetenskapliga tillämpningar ökande under och efter andra världskriget och dessa behov blev styrande för samarbetet mellan olika militära grenar, industrin, matematiker och tekniker i olika forsknings- och utvecklingsprojekt. 1947 tillsatte den svenska regeringen en utredning, matematikmaskin-utredningen, med syftet att kartlägga försvarets behov av beräkningsmaskiner liksom också behoven för civil forskning. Med finansiellt stöd från regeringen bedrevs utvecklingsprojekt först för konstruktion av en relämaskin och senare av en elektronrörsmaskin. Den senare, som fick namnet BESK (Binär elektronisk sekvenskalkylator) invigdes i början av 1954, var en av den tidens snabbaste beräkningsmaskiner. Hans Glimell (1989) menar att statsmakterna inte tycks ha haft någon tanke på att engagemanget i utvecklingsprojekten varit frön till en aktiv teknik- och industripolitik.

Nya utvecklingsprojekt och andra tillämpningar och användningsområden än militär etablerades. Den svenska statens engagemang i datateknikutveckling avslutades inte med stödet i 1950-talets konstruktion av beräkningsmaskiner utan har under åren tagit sig olika former. Kent Lindkvist (1984) karaktäriseras den svenska datapolitiken från mitten på 1940-talet fram till 1982 genom tre kategorier: utvecklings-, sprid-

nings- och konsekvensstyrning. Den sista fasen, som sträcker sig fram till 1982, utmärks av samordning med integrering av de tre styrningsformerna. Lindkvist diskuterar graden av inflytande över teknikutveckling, dess konsekvenser samt existensen av en mer eller mindre genomarbetad policy uttryckt i någon form av program. Han diskuterar också huruvida styrningen är reell, inte existerar, och om den är explicit eller implicit. Det utmärkande i Lindkvists analys är fokuseringen på statens roll. En aktiv regering medför styrning av datapolitiken men en mer passiv roll innebär en styrning via strukturella faktorer. Lindkvist pekar på intressanta aspekter däremot diskuterar han inte synen på tekniken utan den tas för given. Han diskuterar därför inte hur tekniken formas av någon samtidigt som den formar någon och något dvs. att utveckling av teknik sker i ömsesidiga processer mellan olika intressenter. Deras syn på kunskap, erfarenhet, värderingar och behov integreras i utvecklingar av artefakter, program, nätverk, databaser m.m. I förhandlingarna om gränser och innehåll formar och formas kön, teknologi och politik.

Datadelegationen⁴, som tillsattes 1981 av en borgerlig regering, arbetade under en period som Lindkvist (1984) karaktäriseras som en tid av medbestämmande och integrering. De yttre ramarnas inverkan på hur deltagarna i datadelegationen utformade arbetet och vad som avhandlades är givet eftersom de inte står utanför skeenden i samhället utan är en del av dem. Delegationen presenterade bl.a. en rapport *Samordnad datapolitik* som kan betecknas som ett försök att formulera en politik för styrning av ett teknikområde, dess utveckling samt användning.⁵ Teknologin som fanns tillgänglig i början på 1980-talet kan inte jämföras med dagens informationsteknik men trots det kan datadelegationens arbete fortfarande betecknas som ett lovande försök i formulerandet av en teknikpolitik med ett brett angreppssätt (Henriksson, 1995). Datadelegationens arbete bör också ses i sammanhanget av en omfattande arbetslivsforskning och särskilt kvalifikationsforskningens fokusering av yrkeskunnandet dvs. vad som sker med kunnandet vid automatisering av arbetsprocesser samt vilket yrkeskunnande som kommer att krävas i automatiserade arbetsprocesser.⁶ En proposition, *Datapolitik 1994/85:25*, presenterades för riksdagen under 1980-talet. Den socialdemokratiska regeringen la ner delegationen 1985.

Om vi blickar bakåt 10 till 15 år när datateknik hade blivit ett etablerat begrepp dök plötsligt ett nytt begrepp, informationsteknik, upp. Varför infördes en ny benämning? Och vad är innebörden med det nya begreppet? Ett sätt att förklara introduktionen var att under 1990-talet integrerades datateknik, kommunikationsteknik och multimedia dvs. integrationen av olika teknologier motiverar behovet av en ny benämning. Begrepp är dock inte enhetliga och de har många olika innebörder beroende på sammanhang. Pirjo Elovaara

⁴Datadelegationen tillsattes av den borgerliga regeringen 1981 med statsrådet Olof Johansson som ordförande. Syftet var att utarbeta förslag till riktlinjer för datateknikens utveckling och användning.

⁵Se Mörtberg (1997a) för en utförligare diskussion av datadelegationens arbete.

⁶Den svenska debatten liksom forskningen dominerades av Bravermanns (1977) teser om utarmning och dequalificering av industri- och kontorsarbete vid en automation. I början av 80-talet introducerades tysk arbetslivsforskning som t.ex. Kern och Schumann, Projekt-gruppe Automation und Qualifikation (PAQ) vilket medförde forskningsutgångar till polariseringstester, omkvalificering, och PAQ gruppens hävdade att "akta" atomationsarbete är en nödvändighet till skillnad från restarbete eller restfunktioner som försvinner vid en högre grad av automatisering (Lundkvist, 1983, PAQ AS 79, 1983).

¹Prop. 1995/96:125 och Prop. 1999/2000:86

³SOU 2000:58 och SOU 2001:44

(2001) visar i sin forskning hur informationsteknik har olika betydelser beroende på vem aktörerna är eller i vilket sammanhang hon/han skapar mening med teknologin. I och med kommunikationstekniken öppnades möjligheten att ansluta enskilda datorer till nätverk och därigenom kom interaktioner mellan människor och datorer att förändras. Oavsett vilken innebörd som begreppet tillskrivs har teknologin medfört förändringar i hur vi tänker om t.ex. samarbete, verksamheter, politik, relationer, identiteter och medborgarskap (Turkle 1995). Hur har nya teknologier påverkat IT-politiken och jämställdhetspolitiken?

Från datapolitik till IT-politik

Begreppet informationsteknik som introducerades under 1990-talet avspeglas också namnbytet från datapolitik till IT-politik. Forskning och utveckling av informationsteknik är och har varit ett prioriterat område i Sverige. Regeringens politik liksom offentliga diskussioner om ett informations-samhälle andas en teknikoptimism; tekniken ses som ett redskap och en drivkraft för att skapa tillväxt, sysselsättning och stärka landets konkurrenskraft. 1994 tillsatte den dåvarande borgerliga regeringen en kommission med uppgift att främja en bred användning av informationsteknik. Målet var att öka livskvaliteten samt att öka den internationella konkurrenskraften. Kommissionens har fortsatt sitt arbete under socialdemokratisk regering dock med en något omformulerad målsättning. Uppdraget sträcker sig till maj 2003. Socialdemokratiska regeringar har lämnat två propositioner till riksdagen under 1990-talet: *Åtgärder för att bredda och utveckla användningen av informationsteknik* (Prop. 1995/96:125); *Ett informations-samhälle för alla* (Prop. 1999/2000:86).

I proposition 1995/96:125 anges explicit att Sverige inte är i behov av en fristående IT-politik. Förklaringen är att informationstekniken ska underordnas övergripande mål inom olika samhällsområden fattade i en demokratisk process i vilken individens och samhällets behov tillgodoses. Diskursen om tillväxt och välbefinnande är påtaglig i propositionen genom att målet för en nationell strategi i första hand är att utveckla åtgärder för att värna tillväxt och välbefinnande genom att effektivisera och rationalisera verksamheter med hjälp av informationsteknik. Tillväxttanken och en optimistisk tilltro till teknikutvecklingens möjligheter går hand i hand i det moderna projektet.

Staten åläggs att ansvara för: rättsordning, utbildning och samhällsinformation. Regeringen vill främja dessa områden för att lägga en allmän grund för utveckling av informationsteknik, och därigenom kunna förverkliga målen i den nationella strategin. En översyn av lagar och förordningar ska genomföras för att eliminera hinder för en rationell användning av teknologin. I enlighet med svensk socialdemokratisk politik framhålls utbildning på olika nivåer som medel för att öka kunskaper och därigenom nå målet om tillväxt och ökad konkurrenskraft. Den starka tron på utbildning ligger helt i linje med framtidstron i det moderna projektet om tillväxt och välbefinnande. Det tredje området som staten ska ansvara för rör informationen till medborgarna och det ska nås genom att göra samhällets grunddatabaser tillgängliga för samtliga medborgare. Folkbibliotekens roll för spridning av samhällsinformation betonas också.

Miljöpolitik som ett insats område är en nyhet i propositionen. Det omfattas av uppbyggandet av miljödatabaser med information om miljöfarliga verksamheter och deras utsläpp. Dessutom betonas möjligheterna i informationsteknik för övervakning, styrning, och kontroll av processer som ett medel i förbättringen av miljön. Distansarbete och videokonferenser är andra aspekter som framhålls som möjligheter för att minska resandets negativa påverkan på miljön. Elektroniska komponenter och utrustningar måste anpassas till krav som ställs i ett kretsloppssamhälle.

Demokrati- och rättvisefrågor har en central plats i propositionen vilket också var fallet i 1980-talets rekommendationer till samordnad datapolitik. Däremot behandlas teknologin återigen som om vore den en autonom kraft och ett naturaliserat redskap för att åstadkomma välbefinnande och ökad konkurrenskraft. Naturaliseringen innebär att situering går förlorad (Star, 1994) och därigenom teknologins funktion som formare och formande. I propositionen finns ett förgivettagande om teknologin i jämförelse med 1980-talets diskussioner där frågor om förståelser av kunskaper, vilken typ av kunskap eller vems kunskap som representeras i teknologin diskuterades (Mörtberg 1997b). Från till en begynnande teknikpolitik har styrts över till frågor om näringspolitik och tillväxt. Är jämställdhet en möjlig partner eller medför det ett ifrågasättande och en konkurrerande diskurs?

I propositionen används kategorier som jämställdhet, flickor, pojkar, kvinnor, män, kvinnliga forskare och alla studenter. Det konstateras att användning av IT domineras av män som ett resultat av en könsuppdelad arbetsmarknad. IT bör göras tillgänglig för alla för att förstärka jämställdhet mellan kvinnor och män. Kvinnor ses som en outnyttjad potential i diskursen om tillväxt och välbefinnande och nationalstatens konkurrenskraft.

Rättviseargumentet används vid fokuseringen av skolan och hur den ska verka för att "ge alla elever kunskaper oavsett bakgrund, kön, bostadsort etc."⁷ I andra delar framhålls också rättvis tillgång till IT-teknik som i avsnittet om vuxenutbildning. Den tudelade arbetsmarknaden framhålls och hur det får konsekvenser för att t.ex. områden som vård och utbildning som domineras av kvinnor använder IT i lägre grad. I propositionen föreslås därför att "förbättra kvinnors möjligheter att lära sig IT". Förutsättningar ska skapas för att vuxna ska ha möjligheter att nyttja utbildningar och nya utbildningsformer bör prövas. Här poängteras vikten av att ge särskild uppmärksamhet åt kvinnors behov och intressen. Hälso- och sjukvård är ett annat område som behandlas i propositionen där det diskuteras hur IT främst används i yrken som domineras av högutbildade män. Därför poängteras att då "nya arbetsmetoder utvecklas med stöd av IT är det angeläget att utgå från såväl kvinnors som mäns förutsättningar". Förutom en rättvis tillgång till tekniken formas kvinnor och män som enhetliga kategorier.

I propositionen antas flickor och kvinnor ha ett annat sätt att närma sig tekniken än pojkar och män. Det beskrivs på följande sätt:

⁷Kvinnor och män har olika sätt att nalkas IT. Män är oftare intresserade av

tekniken i sig, medan kvinnor mer betonar teknikens nytta. De nätverksbaserade organisationer som växer fram med stöd av IT ökar förhoppningarna om att bl.a. kvinnors erfarenhet och kompetens kan utnyttjas bättre."⁸

och

"Flickors inlärningsprocess skiljer sig delvis från pojkars. Lärares pedagogik har tidigare varit sådan att den stött pojkars inlärninng mer än flickors. Det är därför viktigt att de lärare som skall föra ut IT till eleverna särskilt beaktar skillnaderna mellan pojkars och flickors sätt att närma sig tekniken."

Skillnadsperspektivet brukas för att skapa flickor, pojkar, kvinnor och män som olika samt som heterogena grupper. Hur flickor och pojkar nalkas tekniken framgår inte. Däremot antas att kvinnor ser till nyttan medan män oftare är intresserade i tekniken i sig. Vad som avses med tekniken i sig förblir dolt. I förarbetet och program för datateknisk ingång för kvinnor vid Luleå tekniska universitet⁹ finns också antaganden om kvinnors och mäns olika syn på teknik samt också att de kvinnliga studenterna ska vara fungera som förändrare av den datatekniska utbildningen (Mörtberg 2001). I ovanstående finns också ett antagande om att kvinnor och män har olika erfarenheter och kompetenser. Vad dessa skillnader består i framgår dock inte. Ett annat indirekt antagande är att kvinnors erfarenheter och kompetenser vilka de nu är, är mer lämpade för nätverksbaserade organisationer.

I delen som behandlar högre utbildning och forskning framhålls forskningens och utbildningens betydelse för att utveckla IT användning i samhället. Forskning och utveckling erhåller stora resurser och som genomförs i samarbete mellan olika intressenter. I propositionen framhålls vikten av att rekrytera fler kvinnliga forskare "för att tillföra forskningen nya erfarenheter, frågeställningar och perspektiv"¹⁰. Kvinnliga forskare ses som en resurs och antas tillföra forskning något som tidigare saknats men däremot anges inte vad de nya erfarenheterna, frågeställningarna eller perspektiven består i. Dessutom finns ett indirekt antagande om att kvinnor som inte redan forskade inom informationsteknik området skulle kunna tillföra något annat än kvinnor som redan var forskare inom området. Minna Salminen-Karlsson (1999) visar hur liknande antagande uttrycktes i planeringsprocessen av ett nytt civilingenjörsprogram vid Linköpings tekniska högskola. Skapas kvinnor utanför IT området som objekt för visioner och drömmar om något annat än det som existerar?

Utbildningar och deras innehåll diskuteras samt att tekniken bör sättas i ett större sammanhang med utgångspunkt i människors och samhällets behov. Det poängteras att "det är angeläget att öka rekryteringen av kvinnors till dessa utbildningar"¹¹ Och det diskuteras också hur kulturen inom IT-utbildningar, lärares attityder och diskriminerande bemötande kan vara hinder. En annan faktor som framförs är att kvinnor upplever innehållet i datavetenskapliga utbildningar "som smalt och isolerat enbart till tekniken". Innehållet bör därför anpassas till: "kvinnors behov och intressen för att bättre motsvara samhällets krav. Härigenom höjs utbildningarnas kvalitet för samtliga studenter genom att ett vidare perspektiv än det snävt tekniska tillförs." "Det är dessutom viktigt att all sådan grundläggande IT-utbildning är anpassad efter kvinnors

erfarenheter och perspektiv". I argumenteringen bygger på antaganden om att kvinnor har andra behov och intressen än tekniska samt att dessa överensstämmer med samhällets krav. Innebörden av kvinnors behov och intressen klargörs dock inte. Varför ställs inte krav på utbildningar oavsett om det är män eller kvinnors som studerar att innehållet bör motsvara samhällets krav? Varför ska kvinnor legitimera innehållsmässiga förändringar? I analyser av förutsättningar och antaganden i initiativtagarnas planeringsunderlag och rapporter vid etablerandet av datateknisk ingång för kvinnor vid Luleå tekniska universitet fanns liknande antaganden om kvinnor som förändrare av befintliga utbildningar (Mörtberg 2001). Kvinnor som resurs finns representerat i kampen om vem och vad som definierar IT-politiken och innehåll i utbildningar. Blir kvinnor objekt för visioner och drömmar i en diskurs om en annan teknikutveckling i kampen om definitionsutrymme?

I propositionen konstateras att få flickor och kvinnor väljer tekniska utbildningar på gymnasie- och högskolenivå. Förändring av utbildningens innehåll samt undervisningsformer är något som framhålls vara ett sätt att stimulera flickor och kvinnor att i högre grad välja tekniska utbildningar. Förslaget bygger på antagande om att flickor och kvinnor föredra andra typer av undervisningsformer än de som dominerar. Antagandet om att kvinnor önskar andra former för undervisning uttrycktes också av projektgruppen som ansvarade för planeringen av Datateknisk ingång för kvinnor vid Luleå tekniska universitet. I intervjuer som genomfördes i samband med utvärdering av programmet, 1999-2000, uttryckte de intervjuade studenterna inte några krav på andra undervisningsformer utan de var angelägna om att förvärva baskunskaper i datateknik (Mörtberg 2001). Det betyder inte att alternativa undervisningsformer på ett bättre sätt kan bidra till förverkligandet av målsättningar utan mitt syfte är visa hur representationer av verkligheter produceras i offentliga sammanhang samt att också andra finns.

Propositionen *Åtgärder för att öka användning av IT* la grunden för den socialdemokratiska regeringens politik på 1990-talet som preciserats i den senare propositionen *Ett IT-samhälle för alla* (Prop. 1999/2000:125). Anledningar till preciseringar är en hårdnande internationell konkurrens samt en otrolig snabb utveckling av informationstekniken. En ökning av antalet datorer samt mobiltelefoner aktualiserar frågor om hur dessa ska införlivas i kretsloppsprinciper. Etnisk mångfald och integration är faktorer som inte beaktats i tidigare proposition. Frågor som rör utbildning bör vidgas till att handla om individers kompetens att nyttja informationstekniken möjligheter. Tillgänglighet är andra aspekter som betonas och då både samhällets informationsförsörjning men också den tekniska infrastrukturen. Den senare har förändrats genom att allt fler har tillgång till Internet. Nationalstatens konkurrenskraft och tillväxt har en central plats i regeringens politik samtidigt som det framhålls att demokratin bör fördjupas samt att formandet av tekniken kräver människor och deras kompetenser. En mörkare bild presenteras också genom att framhållandet av risker som att tekniken kan skapa t.ex. ett utanförskap, utslagning samt ökade sociala klyftor.

Följande område ska främjas för att nå målet: tillväxt, sysselsättning, regional utveckling, demokrati och rättvisa, livskvalitet, jämställdhet och mångfald, en effektiv offentlig

⁸ Sid 9.

⁹Utbildningen riktar sig till kvinnliga studenter från samhällsvetenskaplig, ekonomisk eller humanistisk bakgrund från gymnasiet. Kvinnorna går två år tillsammans och kompletterar till naturvetenskaplig behörighet samt läser vissa inledande kurser i datateknik. Tredje studieåret integreras de med andra årets studenter i datateknik (Wistedt 2000).

¹⁰Prop. 1995/96:125, Sid 34.

¹¹Ibid, Sid 35.

förvaltning samt ett hållbart samhälle. Nya marknader, nya arbetstillfällen, effektiviseringar genom att nyttja IT samt att öka den elektroniska handeln ska medföra en ökad internationell konkurrenskraft och därigenom en ökad tillväxt. Sysselsättningen ska främjas genom att medborgare förvärvar kvalifikationer via IT-utbildningar som gör att de är lättare för dem att få anställning. Infrastrukturen ska byggas ut i hela landet som medför en regional utveckling och tillväxt.

Demokrati och rättvisa ska understödjas genom en ökad tillgänglighet till offentlig verksamhet, delaktighet i beslutsprocesser, skapa nya möjligheter för att bruka yttrandefrihet, beakta människors integritet, samt att med hjälp av IT bibehålla och utveckla Sveriges kultur, kulturarv och språk. Medborgarnas och särskilt utsatta gruppers livskvalitet ska öka genom bruk av IT i vardagslivet. Den offentliga förvaltningen ska bruka IT syfte att effektivisera verksamheten och därigenom bli en föregångare. Den ska också värna att elektronisk kommunikation är säker. Införandet av ett hållbart samhälle kan understödjas genom bruk av IT som bl.a. kan medföra minskade transporter.

Flickor, pojkar, kvinnor, män, människor, människor i glesbygd, medborgare, alla, medarbetare, utsatta grupper, funktionshindrade, äldre, individer är benämningar som förekommer rikligt i propositionen i diskussioner om nödvändiga åtgärder för att nå målet om ett informationssamhälle för alla. *Jämställdhet och mångfald* är ett fokuseringsområde i propositionen som ska "främjas genom att öka alla människors förutsättningar att utnyttja informationsteknikens möjligheter oberoende av kön, ålder, etnisk bakgrund och eventuella funktionshinder samt att sammansättningen av IT-specialister bör bättre motsvara befolkningen med avseende på kön och etnisk bakgrund"¹². Rättviseargumentet framhävs i den här delen av propositionen och skälet är att alla ses som potential för det svenska samhällets tillväxt, välbefinnande och konkurrenskraft. En förutsättning för att kvinnor och män ska delta på lika villkor i informationssamhället är att bryta könsmissiga val av utbildningar. Diskursen om tillväxt samverkar med jämställdhetsdiskursen i regeringens mål om att som första land skapa ett informationssamhälle för alla.

I propositionen diskuteras under rubriken *Andelen kvinnor med IT utbildningar är låg* varför få kvinnor väljer IT-utbildningar. Det antas att tankar och kunskaper om IT formas på förskolenivå men också på grund- och gymnasienivå. På dessa nivåer "grundläggs förmodligen även skillnader i pojkars och flickors förhållningsätt till IT". Det konstateras också att unga kvinnor (16-24 år) brukar datorer i lägre grad än unga män. En stor oro uttrycks över att andelen kvinnor inom IT området minskat under 1990-talet. En tid som också visar på bräckor i mansdominansen inom IT-området genom kvinnors möjligheter till utvecklande arbete och ansvarsfulla positioner (Roman 1994, Blomqvist 1995, Mörtberg 1997b). I propositionen finns ett antagande om att flickor och pojkar har olika förhållningsätt till informationsteknik, hur dessa skillnader skapas eller vad skillnaderna består i framgår inte. Däremot konstateras att skillnader i förhållningsätt bidrar negativt till jämställdhet. Även här framhålls tillväxt som anledning till oron:

"Ur ett tillväxtperspektiv är det angeläget att alla resurser och begåvningar kommer till användning och att företagen har det bästa urvalet av arbetskraft och den mest produktivitetshöjande kompetensen. Om värderingar, tradition etc. hindrar att begåvning och lämplighet avgör kvinnors utbildnings- och yrkesval finns det samhällsekonomiska vinster att hämta om denna utveckling kan brytas."

Av ovanstående framgår hur diskursen om tillväxt konstituerar kvinnor som en outnyttjad resurs och som samverkar med jämställdhetsdiskursen. I avsnittet om vuxenutbildning framhålls att den är viktig för att tillhandahålla möjligheter att höja kompetensen i informationsteknik och särskilt ur "demokratiskt, jämställdhets- och arbetsmarknadsperspektiv". Som i den tidigare propositionen har utbildning på olika nivåer och sammanhang en central plats som medel för att nå målet om tillväxt och ökad konkurrenskraft samt att skapa ett informationsamhälle för alla.

I propositionen framgår att det idag också finns tvärvetenskapliga IT-utbildningar men att de har en undanskynd plats i offentlig debatt eftersom de som lyfts fram och också syns i statistik är natur- eller teknikvetenskapliga utbildningar. Bibliotekarieutbildning är ett exempel på en utbildning som inte nämns och som domineras av kvinnor. Våra berättelser är inte fullkomliga men är trots det verklighetsproducerande (Gulbrandsen 1995) och de får därför också betydelse för våra föreställningar om kvinnor, män och informationsteknik. Vi skapar alltså mening genom våra berättelser och därmed skapas också mening om innebörden i IT (Elovaara 2001) liksom också om jämställdhet.

När demokratifrågor behandlas i propositionen framhålls vikten av en rättvis tillgång till tekniken oberoende av "kön, ålder, socialgrupp, utbildningsnivå, bostadsort, etnicitet etc". Här argumenteras för en rättvis tillgång till tekniken och invandrare som grupp tas upp explicit då det framhålls att de inte har jämlika eller jämställda levnadsvillkor samt att det behövs ett aktivt arbete för att klyftorna inte ska förstärkas genom informationstekniken. Utbildning är en faktor som framhålls och att folkbildningens organisationer har en central funktion att fylla för att motverka att klyftorna ökar. Invandrare som kvinnor och män konstitueras till en homogen grupp. Utbildning representeras som en viktig faktor i och genom jämställdhetsdiskursen liksom också i jämlikhetsdiskursen.

I propositionen ges jämställdhetsfrågor en marginell plats eftersom frågorna hänksjuts till Rådet för frågor om transport och IT-tjänster (JÄMIT). Jämställdhetsfrågor integreras inte i IT-politiken. Hur representeras jämställdhetsfrågor i JÄMIT:s del- och slutbetänkande?

Andra sidan av myntet - jämställdhetspolitik

Den svenska regeringen tillsatte i oktober 1999 Rådet för jämställdhet som rör transport och IT-tjänster (JÄMIT). Förslaget till rådets uppdrag formulerades i propositionen *Transportpolitik för en hållbar utveckling* (prop. 1997/98:56, bet. 1997/98:TU10, rskr. 1997/98:266). I propositionen föreslås att regeringen tillsätter ett råd med uppgifter att belysa olika jämställdhetsfrågor i transport- och kommunika-

¹² Ibid, sid 9.

tionspolitiken. Informationsteknik var ett annat område som regeringen menade borde analyseras på liknande sätt och därför fick rådet uppgift att både studera transporter och IT-tjänster. I kommittédirektivens bakgrund framgår att regeringen uppdrog åt rådet att "synliggöra skillnader mellan mäns och kvinnors värderingar och attityder inom de angivna tjänsteområdena"¹³. Vidare uttrycks en önskan om att jämställdhetsperspektiv bör få effekter och inte bara stanna vid ökad forskning och förbättrade beslutsunderlag. Att analysera jämställdhetsfrågor samt att lämna förslag om åtgärder som gagnar jämställdhet inom de angivna tjänstesektorerna liksom också hur åtgärderna ska finansieras var rådets huvudsakliga uppgift.¹⁴ Rådet lämnade ett delbetänkande i juni 2000 (SOU 2000:58) samt slutbetänkandet i juni 2001 (SOU 2001:44). Här kommer endast jämställdhetsfrågor inom IT-området att undersökas. Delbetänkandet har karaktären av ett debattinlägg och består av följande kapitel: IT och jämställdhet; ett hållbart samhälle förutsätter jämställdhet; hinder och möjligheter för jämställdhet; kvinnor, män och användning av IT; kvinnor och män i näringslivet; kvinnor och män i utbildningen; rådets fortsatta arbete.

Slutbetänkandet innehåller ett generellt kapitel om jämställdhet samt följande kapitel som behandlar informationsteknik: sammandrag av delbetänkandet, kvinnors och mäns användning av IT, utbildning, kvinnor på nätet, tillgänglighet till riskkapital, EU-statistik, näringsliv, aktuell forskning samt goda exempel på utvecklingsprojekt. Eftersom mitt syfte är att undersöka hur kvinnor, män och jämställdhet konstituerar IT-politik eller hur IT-politik konstituerar kvinnor, män och informationsteknik kommer betänkande inte att presenteras i sin helhet utan några delar har valts ut. Dessutom har det som binder samma olika delarnas analyserats.

Rådet framhåller vikten av att behålla begreppet jämställdhet för att jämställdhetsfrågor inte ska omvandlas till frågor om mångfald som uttrycks på följande sätt: "kvinnors perspektiv och önskemål trycks in i gamla strukturer och resulterar i ett "jämställt" samhälle byggt på mäns villkor"¹⁵. Dessutom framhålls vikten av generaliseringar för att kunna visa på olikheter mellan kvinnor och män samt att utifrån sådana kunna föreslå förändringar. Jämställdhetsdiskursens skillnadsperspektiv dominerar men rättviseargumentet används också vid ett flertal tillfällen för att poängtera "att det är vi, kvinnor och män, som gemensamt skall styra IT-utvecklingen".

I både del- och slutbetänkandet målas en bild av att IT-området domineras av män. Har de öppningar till förändringar som feministiska forskare visat (Roman 1994, Blomqvist 1995, Mörtberg 1997b) stängts på grund av den expansion som skett inom IT-området i slutet på 1990-talet och början av 2000? Eller beror bilden på vilka representationer av informationsteknik som JÄMIT skapar?

I delbetänkandets kapitel *Vägar till förändringar*¹⁶ sägs att målet för förändringar böra vara att finna förhållningssätt som präglas av jämställdhet i syftet:

- att tydliggöra mäns och kvinnors olika sätt att närma sig tekniken,
- att tydliggöra vad som motiverar män och vad som motiverar kvinnor inom datateknik,
- att låta kvinnors kunskaper, förhållningssätt och värderingar på olika sätt komma till uttryck när det gäller att utveckla ny teknik,
- att samhället på alla plan uppvärderar kvinnors sätt att närma sig tekniken,
- att kvinnor ges möjlighet att förändra sin inställning till datateknik genom egna erfarenheter och kvinnliga förebilder. De insatser som görs på många håll, som rör utbildning och näringsliv bör premieras och lyftas fram."

Den svenska jämställdhetsdiskursens skillnadsperspektiv präglar direktivet och är också påtaglig i rådets diagnos av problemet. Kvinnor och män formas som om vore de enhetliga kategorier och som sådana sägs alla kvinnor liksom alla män att besitta samma kunskaper, förhållningssätt och värderingar. Resursargumentet dvs. att kvinnor har något att bidra med produceras i betänkandet och i diagnosen förblir frågor om vad som avses med kvinnors sätt att närma sig tekniken eller innebörden av kvinnors förhållningssätt, värderingar och kunskaper oproblematiska. Effekterna av att inte klargöra kriterierna kan innebära att förändringsmöjligheter begränsas i förhandlingar och översättningar av politiken i konkreta projekt.

Av presenterad statistisk framgår att fler kvinnor än män tar högskoleexamen samt att andelen kvinnor inom IT-utbildningar är låg. Och rådet pekar på strategier som brukas i syfte att öka andelen kvinnor på högskoleutbildningar. Pedagogiken bör förändras, synen på elever bör förändras, genuskunskap bör införas i syfte att minska klyftor mellan kvinnor och män. Förändringarna bör införas från förskolan till högskolan. JÄMIT konstaterar också genom att referera till Högskoleverket att klassificeringen av IT-utbildningar är för grov i befintlig statistik men väljer trots det att bruka den nuvarande formen. I nuvarande statistik framgår inte utvecklingar och förnyelser som skett inom högskolan av tekniska program men också etablerandet av mer tvärvetenskapliga utbildningsprogram. Kategoriseringar är inte bara tillvägagångssätt för att strukturera data-material, begrepp eller teoretiska positioner utan innebär också ett sättande av gränser (Mörtberg 1998). Geoffrey Bowker och Susan Leigh Star (1999) visar hur klassifikationssystem och kategoriseringar väljer ut vissa ting men sorterar ut annat samt hur detta får konsekvenser för våra värderingar, tänkande och förhållningssätt. Vilka representationer av verkligheten hade skapats med en annan redovisning?

I slutbetänkandet redovisas arbetsmarknadsutbildningar som visar att kvinnor i högre grad deltagit i IT utbildningar som haft administrativ inriktning än teknisk. En särskild analys har genomförts av en arbetsmarknadsutbildning utifrån ett kognitivt och genusperspektiv. Analysen visar bl.a. att de studerande var motiverade samt var väldigt intresserade av att förvärva IT-kompetens men att kraven på förkunskaper medförde att de hade svårigheter att förvärva baskunskaper. Att det finns ett outtalat krav på att studenter har förkunskaper i datateknik i baskurser i datateknik i högskoleutbildningar är något som framkommit i Minna Salminen-Karlssons (1999) och Christina Mörtbergs (2001). Mörtberg visar hur två

¹³SOU 2000:58, sid. 90.

¹⁴Se Bilaga 1 i JÄMIT:s delbetänkande (SOU 2000:58) för kommittédirektiv.

¹⁵SOU 2001:44, sid 17.

¹⁶SOU 2000:58, sid 15.

grupper av studenter utkristalliseras utifrån intervjuer med studenter i datateknik; den ena gruppen är manliga studenter som hade ett brinnande intresse för datateknik och som har förvärvat kunskaper innan de påbörjat universitetsstudier. Den andra gruppen som består av både kvinnor och män utan större förkunskaper men med förväntningar att förvärva baskunskaper i datateknik (Mörtberg 2000).

I betänkandet redovisas en enkätundersökning bland studenter som gått Datateknisk utbildning för kvinnor den s.k. DUK-utbildningen¹⁷ framkom att flertalet, 57%, av de som svarat på enkäten¹⁸ ansåg att en utbildning eller kurs inte bör vara annorlunda jämfört med en som riktar sig till blandade grupper. Motivet var att teknik inte skiljer sig mellan kvinnor och män samt att förutsättningarna för att lära sig är oberoende av kön. Däremot krävs förkunskaper som dock inte har med könet att göra. De som menade att utbildningen bör vara annorlunda beroende på om studenterna är kvinnor motiverar sitt svar med att kvinnor har andra uppfattningar, förståelser, och förhållningssätt till saker och ting. Rådet presenterar resultaten men diskuterar inte dessa i relation till argumenteringen om kvinnor som en enhetlig grupp samt att de tillskrivs specifika kunskaper, förhållningssätt och värderingar. Däremot konstateras att "utbildningar som bättre tillgodoser kvinnors behov av förkunskaper så gynnar det också män med samma bristande förkunskaper". Det som benämns "kvinnors behov" kan också tolkas som brist på förkunskaper istället för något specifikt för kvinnor. Mäns deltagande i utbildningen tydliggör antagande som görs i JÄMIT genom jämställdhetsdiskursens skillnadsperspektiv. Erfarenheter och kompetenser som skapas i görandet hänförs till något specifikt för kvinnor och män.

Undersökningar har genomförts vid ett antal börsnoterade företag i syfte att studera hur könsfördelningen ser ut på forsknings- och marknadsavdelningar. Statistiken var bristfällig. Dessutom genomfördes intervjuer med mellan 10-15 personer med chefer, mellan-chefer/arbetsledare, kvinnor och män vid tre företag som ingår i koncernen ABB, WM-data och Elektrolux och som benämns: ett traditionellt verkstadsföretag, IT-företag med bas i verkstadsindustrin samt IT-företag. I de två senare företagen fanns ett medvetet arbete för ökad jämställdhet. Andelen kvinnliga anställda var över 30% men av betänkandet framgår inte vilka arbetsuppgifter de har. De anställda erbjöds en kompensation för lönebortfall i samband med föräldraledighet. Huruvida förmånen medfört att männen i företaget i högre grad tar ut föräldraledighet framgår inte. Vid de här två företagen framkom i intervjuerna att flertalet såg arbetsuppgifterna vid företaget som könsneutrala samt att IT inte "är ett manligt område eller en manlig domän, IT-tjänster uppfattades inte som ett kvinnligt och/eller manligt utan som könsneutralt". Detta var vad som kom till uttryck vid frågan vilken erfarenhet företaget hade av att anställa kvinnor till mansdominerade arbetsuppgifter.

Under rubriken *Kvinnors och mäns användning av IT*¹⁹ i slut-

betänkandet diskuteras endast kvinnors och mäns användning av Internet. Rådet utgår från statistik och konstaterar att kvinnor använder Internet i mindre omfattning än vad män gör. Genom att begränsa användning till Internet blir diagnosen av problemet också begränsad. Statistik från Statens institut för kommunikationsanalys (SIKA)²⁰ visar att förvärvsarbetande använder datorn längst per dag samt att de används 142 minuter av kvinnor och 157 minuter av män. Kvinnor använder datorer 15 minuter kortare tid per dag än vad män gör. Statistik visar också att år 1999/2000 är det något fler kvinnor i åldersgrupperna 25-44 år respektive 45-64 år som har tillgång till en dator än vad män har. I september år 2001 har det inte skett någon ökning av tillgången till datorer i arbetet och av mätningen framgår också att det inte finns några direkta skillnader mellan könen. Under den tid som JÄMIT verkade var IT branschen väldigt expansiv med etableringar av många nya företag som ägnade sig åt webdesign och därigenom kom informationsteknik i många olika sammanhang endast att handla om Internet. Huruvida det är förklaring till att användning av IT endast rör bruk av Internet framgår dock inte i betänkandet.

Jämställdhetsdiskursens skillnadsperspektiv dominerar både del- och slutbetänkandet som konstituerar kvinnor och män både som homogena grupper och också som olika genom hävdandet att kvinnor har specifika förhållningssätt, erfarenheter, behov och värderingar. I betänkandet skapas också andra representationer av verkligheten genom konkreta exempel som visar att kvinnor och män inte är homogena grupper samt att det också att det finns likheter mellan könen. Dessa konkurrerande diskurser formar sprickor i skillnadsperspektivet men i förhandlingar om definitionsutrymmet (Egeland 2001) marginaliseras de. Rättviseargumentet förekommer också i förklaringar av varför jämställdhet är en nödvändighet. Däremot är diskursen om tillväxt och välbefinnande som är framträdande i båda IT-propositionerna marginaliserad i rådets betänkanden.

Rådet föreslår regeringen att inrätta en myndighet som ska vara pådrivande i jämställdhetsfrågor²¹, jämställdhet bör vara styrande vid offentlig upphandling, remissinstanser som har uppnått jämställdhet bör ges högre prioritet, jämställdhetsfrågor bör försäkras i offentlig service på nätet, klargöra för riskkapitalmarkanden vikten av att ta hänsyn till könsneutralitet vid fördelning av riskkapital.

Diskussion

Jämställdhet liksom jämlikhet är en förutsättning för att den nuvarande svenska regeringens mål att skapa ett informationssamhälle för alla ska kunna förverkligas. Mitt syfte har varit att genom en genealogisk ansats undersöka vilka representationer av kvinnor, män, jämställdhet och informationsteknik som produceras i och genom diskurser i olika dokument samt

¹⁷Utbildningen anordnas av elektronikcentrum i Svängsta AB i samarbete med Växjö universitet och är en treårig utbildning som riktar sig till kvinnor utan teknisk bakgrund.

¹⁸117 av 160 besvarade enkäten

¹⁹SOU 2001:44, sid 85.

²⁰Eftersom JÄMIT lämnade slutbetänkandet i juni 2001 har rådet förmodligen inte haft tillgång till statistik för 2001.

²¹Uppgifter som myndigheten föreslås ansvara för är: samla befintlig kunskap inom området,

ansvara för kunskapsförmedling om jämställdhet genom seminarier och annan opinionsbildande verksamhet, utveckla metoder för jämställdhetsanalyser, samordna jämställdhetsarbetet, bistå vid införandet av kunskap från genus- och jämställdhetsforskning i näringslivet, i utbildningar och i övrig verksamhet, bygga upp en databas med goda exempel på jämställdhetsprojekt och metodutveckling, etablera samarbete med näringslivet och med arbetsmarknadens parter.

vilka lösningar som blir möjliga genom de representationer som skapats. Texter som analyserats är två IT propositioner som samt ett del- och slutbetänkande av Rådet för jämställdhet som rör frågor om transporter och IT-tjänster (JÄMIT).

I propositionerna samt i JÄMITs betänkande definieras informationsteknik som en integrering av datateknik, kommunikationsteknik och multimedia. Dessutom producerar JÄMIT en annan betydelse av informationsteknik när den representeras som Internet genom att endast statistik över kvinnors och mäns användning av Internet redovisas i kapitlet om användning av IT. Verklighetsrepresentationen innebär en reducering av teknologin. Andra meningar och bilder hade skapats om t.ex. statistik om förvärvsarbete kvinnor och mäns användning av datorer presenterats. Effekten av diagnosen innebär att kvinnors användning av informationsteknik osynliggörs av en jämställdhetspolitik som har ett motsatt syfte. I den svenska jämställdhetsdiskursen skapas utbildning som central. Olika åtgärder ska få fler kvinnor att välja utbildningar inom IT området. Trots det representeras utbildningar genom statistik som inte fångar nya tvärvetenskapliga utbildningar. Bibliotekarieutbildningar som domineras av kvinnor ingår heller inte i representationen - rådande diskurs är stark och en konkurrerande tycks ha svårigheter att få utrymme för definitioner av andra verkligheter.

Den dominerande jämställdhetsdiskursens skillnader mellan könen konstituerar kvinnor och män som olika samt som enhetliga kategorier i propositionerna samt i betänkandena. JÄMIT poängterar vikten av generaliseringar för att kunna visa på olikheter mellan kvinnor och män. Det i att kvinnor och män nalkas tekniken annorlunda. I propositionerna lik-

som i betänkandena dominerar antagande om kvinnor och män som homogena grupper trots att JÄMIT genom konkreta exempel visar på likheter mellan könen. Genom resursargumentet representeras kvinnor specifika kunskaper, förhållningssätt och värderingar som inte nyttjas inom IT området. Det som förblir oproblematiskt med diagnosen är att innebörden i förhållningssätt, värderingar och intressen inte förklaras eller görs påtagliga. Därigenom blir det svårt att veta vad som bör förändras i nuvarande förhållande samt också vad målet för förändringarna är.

I IT propositionen är förslagen få och det råder närmast en tystnad om hur jämställdhetsaspekter ska integreras i IT-politiken. Det har överlämnats till Rådet för jämställdhet som rör frågor om transporter och IT-tjänster. Jämställdhetsfrågor riskerar att marginaliseras på grund av att de lyfts bort till ett särskilt råd. Det är en anledning till att ha kvar frågetecknet om IT-politik och jämställdhetspolitik är ett lyckligt äkten-skap. Lösningen med ett specifikt råd för jämställdhetsfrågor innebär att det både skapar problem och lösningarna till problemen eftersom kärnfrågan kvarstår vems representation av verkligheten som har tolkningsföreträde.

På grund av hur kvinnor, män, jämställdhet och informationsteknik representeras i IT-propositioner samt i JÄMIT:s betänkanden förblir frågor som: Vad vi vill förändra och till vad inte problematiserade. Eftersom representationerna uttrycks genom jämställdhetsdiskursen om skillnader mellan könen är det också nödvändigt med andra representationer av verkligheten som också fokuserar likheter och som också ser hur förhållningssätt, värderingar och intressen skapas i förhandlingar om gränser och innehåll.

Referenser

- Annerstedt, J., Forssberg, L., Henriksson, S. and Nilsson, K.** (1970) *Datorer och politik. Studier i en ny tekniks politiska effekter på det svenska samhället*. Lund, Zenitserien 10.
- Bacchi, Carol L.** (1999) *Women, Policy and Politics. The Construction of Policy Problems*. London : Sage Publications.
- Blomqvist, Martha** (1994) *Könshierarkier i gungning: kvinnor i kunskapsföretag*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis Studia Sociologica Upsaliensia 39.
- Braverman, Harry** (1974) *Labour and Monopoly Capital. The Degradation of Work in the Twentieth Century*. New York: Monthly Review Press.
- Bowker, Geoffrey C. och Star, Susan Leigh** (1999) *Sorting Things Out: Classification and Its Consequences*. Cambridge, Massachusetts and London, England: The MIT Press.
- Carabine, Jean** (2001) "Unmarried Motherhood 1830-1990: A Genealogical Analysis" I Wetherell, M et al (eds) *Discourse as Data*. London, Thousand Oaks and New Delhi: Sage publications in association with The Open University press, sid. 267-310.
- Egeland, Cathrine** (2001) "Bergsklätterskan och de militanta lesbiska feministerna. Om könsbarriärer och jämställdhet inom akademien". 11(1), sid. 53-67.
- Elovaara, Pirjo** (2001) *Heterogeneous Hybrids: Information Technology in Texts and Practicities*. Licentiate thesis no 01/01, Department of Human Work Science, IT and Gender research, Blekinge Institute of Technology. Karlskrona: Kaserstryckeriet.
- Glimell, Hans** (1989) *Återerövra datapolitiken: En rapport om staten och informations-teknologin under fyra decennier*. Universitetet i Linköping, Tema Teknik och social förändring, Tema T Rapport 20.
- Gulbrandsen, Elisabeth** (1995) *The Reality of our Fictions: Notes towards accountability in (techno)science*. Licentiate Thesis, Luleå University of Technology, 1995:20L.
- Henriksson, Sten** (1995) "Datapolitikens död och återkomst" i Atlestam (red.) *Infrastruktur för informationssamhället: teknik och politik*. Stockholm: NUTEK, B 1995:1, sid. 13-30.
- Jämställdhet och IT**, Delbetänkande från JÄMIT – **Jämställdhetsrådet för transporter och IT**. Statens offentliga utredningar, SOU 2000: 44.
Jämställdhet- transporter och IT. Slutbetänkande från JÄMIT- Jämställdhetsrådet för transporter och IT. Statens offentliga utredningar, SOU 2001: 44.
- Lindkvist, Kent** (1984) *Datateknik och politik: Datapolitiken i Sverige 1945-1982*. Lunds universitet, Research Policy Studies Discussion Paper No 170.
- Lundkvist, Karin** (1984) *Automation och kvalifikation. Rapport från en stipendieresa i Väst Berlin*. Luleå: Tekniska Högskolan, Teknisk rapport, 1984:69T.
- Magnusson, Eva** (2000) "Party-political rhetoric on gender equality in Sweden: the uses of uniformity and heterogeneity" *Nordic Journal of Women's Studies*, 8(2), sid. 78-92.
- Mörtberg, Christina** (1997a) "Information Technology Politics: towards a feminist approach", i Moser, I. och Aas, G H (Eds.) *Technology and Democracy: Gender, Technology and Politics in Transition?*, Proceedings from Workshop 4, TMV Skriftserie, nr. 29, 1997, Centre for Technology and Culture, University of Oslo, sid. 23 - 37.
- Mörtberg, Christina** (1997b) "Det beror på att man är kvinna ...": Gränsvandrerkskor formas och formar informationsteknologi. Luleå: Luleå tekniska universitet, Doktorsavhandling 1997:12.
- Mörtberg, Christina** (2000) "Tankar och erfarenheter från åren på datatekniks ingång för kvinnor" i Wistedt (ed.) *Datateknisk ingång för kvinnor* Teknisk rapport 2000:15. Luleå: Luleå tekniska universitet, pp. 30-42.
- Mörtberg, Christina** (2001) "An all-women programme in computer engineering: whose success?" (Submitted to Gender and Education december 2001).
- Projektgruppe Automation und Qualifikation** (1984) *Zereissproben – Automation in Arbeiterleben*. Argument-Sonderband, AS 79.
- Proposition** 1995/96:125 *Åtgärder för att bredda och utveckla användningn av informationsteknik*.
- Proposition** 1999/2000:86. *Ett informationssamhälle för alla*.
- Roman, Christine** (1994) *Lika på olika villkor: könsegregation i kunskapsföretag* (Equal on unequal conditions: Segregation by gender in business knowledge). Stockholm:Stenhag: Symposium Graduale.
- Salminen-Karlsson, Minna** (1999) *Bringing Women Computer Engineering: Curriculum Reform Processes at Two Institutes of Technology*. Linköping: Linköping Universitet, Department of Education and Psychology, Linköping Studies in Education and Psychology Dissertation No 60.
- Samordnad datapolitik**. Rapport från datadelegationen Ds B 1981:20.
- Spender, Dale** (1995) *Nattering on the Net: Women, Power and Cyberspace*. Melbourne: Spinifex Press.
- Star, Susan Leigh** (1994) *Misplaced Concretism and Concrete Situations: Feminism, Method and Inormation Technology*. Gender-Nature-Culture Feminist Research Network, Working paper 11, Odense University.
- Trojer, Lena och Gulbrandsen, Elisabeth** (1996) *Gränsoverskridare och Normbärare - kvinnliga doktorander på teknisk fakultet*. Luleå: Centrum för Kvinnoforskning, Tekniska Högskolan, nr 8.
- Turkle, Sherry** (1995) *Life on the Screen: Identity in the Age of the Internet*, New York: Simon and Schuster.
- Vehviläinen, Marja** (1997) *Gender, Expertise and Information Technology*. Doctoral Thesis, Tampere: Department of Computer Science, University of Tampere, A-1997-1.
- Wistedt, Inger (red.)** (2000) *Datateknisk ingång för kvinnor: en utvärdering*. Luleå: Luleå tekniska universitet, Teknisk rapport 2000:15.

WORKSHOP E

**Marginalisering, könskonstruktion och jämlikhet:
Att kallas kvinna och funksjonshindrad**

Innledning og referat

The workshop focused on the situation of disabled women in the Nordic countries. Disabled women have traditionally been neglected by most Nordic feminist scholars and workshops devoted to their lives and experiences have not been found in Nordic feminist conferences. In fact, this was the first time a special workshop is devoted to this topic. The three presentations in this workshop all focused on exploring and discussing issues of importance to disabled women. First, Rannveig Traustadóttir gave an overview of the research and literature in this area and outlined major theoretical developments. Second, based on her own and other disabled women's experiences Solveig Johansen addressed the situation of disabled women in Norway. And Karin Barron discussed traditional women's roles in relation to the experiences of disabled women.

Gender Equality and Disabled Women

by Rannveig Traustadóttir, Docent, Faculty of Social Sciences, University of Iceland

Abstract

Inden for kvinde- og kønsforskningen lægges der nu stor vægt på at repræsentere den mangfoldighed, der eksisterer blandt kvinder. Den gruppe, som oftest "glemmes", er funktionshæmmede kvinder, der længe har kritiseret kvindeforskere for at ikke tage hensyn til dem i deres forskning. I denne præsentation gives der en oversigt over forskning om funktionshæmmede kvinder. Hvornår og hvordan blev denne forskning indledt, hvem er forskerne, hvad karakteriserer denne forskning, hvordan har den udviklet sig, hvilke teoretiske synsvinkler bruges der, og hvad siger forskningen om funktionshæmmede kvinders liv og situation? Med udgangspunkt i min egen og andres forskning vil jeg redegøre for nogle resultater fra denne forskning. Blandt andet vil jeg fokusere på kvindelighed og funktionshæmning, vold imod funktionshæmmede kvinder, deres uddannelse og arbejde - med særlig vægt på at analysere ligestilling i forhold til funktionshæmmede kvinder.

Introduction

People with disabilities face many obstacles in their struggle for equality. Although disabled women and men are subject to discrimination because of their disabilities, disabled women are at a further disadvantage because of the combined discrimination based on gender and on disability. This paper focuses on disabled women and gender equality with a particular emphasis on examining the lives and experiences of disabled women. It demonstrates how disabled women have been neglected by disability research and feminist scholarship, and reviews some of the existing literature on disabled women, most of which has been written in the last two decades. The paper also examines three major areas of life and how disabled women fare within these areas, compared to non-disabled women and disabled men. These three areas are (1) motherhood and family life, (2) education, and (3) employment.

Research and literature

The literature reviewed in this paper has mostly been written after 1980. Most of this literature is from the United States and Britain where the majority of the literature on disabled women has been written. I review the history and characteristics of this literature, and some of the major theoretical development in this area. The paper also draws on research projects I have conducted with disabled women, in the US and in Iceland, over the past 15 years. In 1987-1990 I conducted qualitative research projects with disabled women during my doctoral work at Syracuse University (Traustadóttir, 1990a, 1990b). After finishing my doctoral work and returning to Iceland I have continued this line of research. Since 1994 I have worked on several projects alone or in co-operation with others. Much of this work has focused on disabled women in Iceland (e.g. Traustadóttir, 1997, 1998; Sigurjónsdóttir & Traustadóttir, 2001), other projects are Nordic (Kristiansen & Traustadóttir, in preparation) and still others are international (Traustadóttir & Johnson, 2000). The project I am currently working on is titled *Gender equality in a multicultural society* and focuses on gender equality among three groups of minority women in Icelandic society: disabled women, lesbians and immigrant women.

History of neglect

Historically disabled women have been neglected by disability studies and the disability rights movement as well as the women's movement have for the most part, ignored feminist scholarship alike and issues of importance to disabled women.

Disability research and the disability rights movement

Most research on disabled people has assumed the irrelevance of gender as well as other social dimensions such as social class, "race," ethnicity, and sexual orientation. "Having a disability presumably eclipses these dimensions of social experience. Even sensitive students of disability...have focused on disability as a unitary concept and have taken it to be not merely the "master" status, but apparently the exclusive status for disabled people" (Asch & Fine, 1988: 3). Disability studies have traditionally ignored gender in examining the experiences of disabled people and have neglected to explore the influence of gender in the lives of disabled women and men. The field of disability has not yet recognized the combined and interwoven discrimination of gender and disability experienced by disabled women, and policies and practices in the field have not been designed to meet their specific needs (Asch & Fine, 1988; Kutza, 1985; Mudrick, 1988; Vernon, 1998).

The disability rights movement has also ignored issues of importance to disabled women and many disabled feminists have complained about its male domination and male orientation (Blackwell-Stratton, et al., 1988; Toews, 1985). Deegan and Brooks (1985: 1) have criticized the disability rights movement for directing most of its attention to male concerns while women's issues, such as child-bearing problems, have received little attention. They point out that, "Like many other social change movements, the disability movement has often directed its energies toward primarily male experiences." This makes many disabled feminists uneasy members of the disability rights movements, for example, Israel and McPherson (1983: 20), who describe how "Disabled feminists...feel uncomfortable in the disability movement because it is often male dominated and at times blatantly sexist."

Feminist research and the women's movement

In addition to being ignored by those concerned with disability, disabled women have been ignored by feminist research and women's movements. Disabled feminists have criticized feminist scholarship for excluding the experiences of disabled women from feminist analysis (Fine & Asch, 1988; Hannaford, 1985; Keith, 1994; Morris, 1991, 1996; Thomas, 1999; Wendell, 1996). Even feminist scholarship that has most thoughtfully attempted to integrate the diversity of female experience based on "race", ethnicity, class, sexual orientation, and other social dimensions (e.g., Eisenstein & Jardine, 1985) has excluded disabled women. Recent criticism

of exclusion in feminist thought and calls for accounting for differences among women continue to ignore and exclude disabled women (e.g., Spelman, 1988). Published writings about disabled women have not received attention from feminist scholars, "...instead they have joined men in relegating women with disabilities to a realm beneath their intellectual and political ken" (Asch & Fine, 1988: 4).

Disabled women have described their exclusion from the women's movements due to the fact that meetings and conferences are typically held in inaccessible places (Israel, 1985). In addition, materials are usually available in print only, not in Braille or on tape, and sign language interpretation is rarely offered. Mary Jane Owen (1986, 1988), a scholar who became blind in adulthood, has written sarcastic accounts of her frustrations when the feminist scholarship she was used to reading was no longer available to her because it did not exist on tape or in Braille.

Not only has the women's movement been criticized for being physically inaccessible to disabled women, it has also been criticized for ignoring the issues facing disabled women in general (Blackwell-Stratton, et al., 1988; Davis, 1987; Finger, 1985; Morris, 1991) and women with intellectual disabilities in particular (Boyle, et al., 1988; Sank & Laffleche, 1981; Traustadóttir, 1997). Some disabled feminists have found the lesbian movement to be more accepting than the women's movement in general. For example, Israel and McPherson (1983: 21) claim that within the feminist movement, "Nondisabled lesbian feminists have been more sensitive than heterosexual feminists...in responding to the needs of disabled women at their conferences and events."

Disabled women are typically seen as helpless, childlike, dependent, needy, victimized, and passive. They therefore reinforce traditional stereotypes of women. Asch and Fine (1988: 4) suggest this may be one of the reasons why women with disabilities have been excluded from the women's movement. They suggest, "...non-disabled feminists have severed them from the sisterhood in an effort to advance more powerful, competent, and appealing female icons."

Reproductive rights and disability rights

The area of reproductive rights has been problematic for many disabled women and has been a source of tension between the disability rights movement and the women's movement. Disabled feminists have criticized the reproductive rights movement for ignoring the forced sterilization of disabled women; for failing to address the denial of reproductive rights to disabled women; and for exploiting fears of disability when it argues for abortion rights (Fine & Asch, 1982; Finger, 1985). Many of those who struggle with the moral dilemma between disability rights and reproductive rights are disabled feminists who are pro-choice, but argue against selective abortion of "defective" fetuses (Asch, 1986; Saxton, 1987). They argue that the disability rights movement and the reproductive rights movement share a tradition of commitment to women's control over their lives and bodies. They see the battles of these two movements as intertwined; one movement should not try to further its cause at the cost of the other and women's equality with men should not be

obtained by subverting the equality and potentiality of disabled people.

The current trend of prenatal screening and abortion of fetuses identified as disabled has also been criticized, and disabled feminists challenge the assumptions about disabilities that underlie these practices (Asch, 1986; Saxton, 1987). They have demonstrated how oppressive attitudes against disability dominate the counseling given to pregnant women and have challenged the assumption that the world would be a better place without people born with disabilities (Saxton, 1987).

Research and writing

Anyone looking for materials about disabled women a few years back would have found little to read. Although there is still much to be learned about the particular situation of disabled women, the past two decades have been characterized by vigorous writing, mostly by disabled women who themselves.

The overwhelming majority of the writings on women with disabilities have been published since about 1980. The year 1981 was a turning point. That year a number of publications addressed the lives of women with disabilities, among them a British anthology edited by Jo Campling (1981) containing the writings of 23 disabled women with disabilities describing their lives and experiences of being female and disabled. The same year, Duffy (1981) published a book about the sexuality of women with disabilities that is still hailed as one of the best writings on the subject. In May of 1981 the feminist journal *Off Our Backs* (1981) devoted a whole issue to women with disabilities and later the same year the *Journal of Sociology and Social Welfare* (1981) published an issue devoted to the theme "Women and disability: The double handicap." This issue included an article by Fine and Asch (1981), "Disabled women: Sexism without the pedestal." Their conceptualization of women with disabilities as "roleless" has had a significant influence and gained much note in subsequent literature.

Since the early 1980s research and writings about disabled women's lives have been fast increasing and today there is a substantial body of literature, both first-person accounts and research based scholarly writings (e.g. Browne, Connors, & Stern, 1985; Deegan & Brooks, 1985; Fine & Asch, 1988; Hannaford, 1985; Matthews, 1983; Morris, 1991, 1996; Rouso, 1988; Saxton & Howe, 1987; Sigurjónsdóttir & Traustadóttir, 2001; Thomas, 1999; Thompson & Andrezejewski, 1988; Traustadóttir and Johnson, 2000; Wendell, 1996). Below I draw out some of the characteristics of this literature.

Diversity

The major characteristic of the literature on disabled women is its diversity. This literature crosses disciplines and politics, and is often interdisciplinary in nature. It reflects the diversity in the lives of disabled women presented by their social and economic situation, their marital status, the type and severity of their disability, the wide variety of issues it addresses, as well as diversity along social dimensions such as class, "race," ethnicity, and sexuality.

Disabled researchers and writers

The largest part of the literature on disabled women has been written by themselves and a substantial part consists of their personal accounts of being disabled and female (Browne, Connors & Stein, 1985; Deegan & Brooks, 1985; Hannaford, 1985; Matthews, 1983; Rousso, 1988; Traustadóttir & Johnson, 2000 and many more). Some speak out in anger and bitterness of the isolation, despair, poverty, and powerlessness, while others celebrate achievements, strength, happiness, and fulfillment.

Limitations

The existing literature on disabled women is somewhat limited in scope because, with a few but significant exceptions, it has been overly focused on women who have physical or sensory impairments. Women with intellectual disabilities and women with mental health problems have been underrepresented in the literature. In addition, despite an attempt to incorporate diversity in terms of “race,” ethnicity, and class, women of color still remain underrepresented. Although somewhat limited, this new and exciting body of literature provides the basis for further advances, more refined theoretical analysis, and a better understanding of the lives of disabled women.

Theorizing the lives of disabled women

Although research about the lives of disabled women is relatively new, the writings of the past two decades have produced a wealth of personal accounts of their experiences, provided research-based information about their social, economic, and psychological circumstances along with theoretical analysis providing a framework to understand and interpret their lives and experiences.

Rolelessness and double discrimination

The major factor unifying the scholarly writings, particularly at the outset, was the conceptualization of disabled women as a group with a double or multiple minority status. This scholarship typically combined disability studies and feminist research to explore the combined discrimination based on disability and gender (Deegan & Brooks, 1985). Some authors have characterized disabled women as “roleless” because of the limited social roles available for them and the absence of institutional means to achieve valued adult roles (e.g. Asch and Fine, 1988; Fine and Asch, 1981). Disabled women are usually not seen as fit to fill the traditional roles of a mother, wife, homemaker, nurturer or lover, and economically productive roles are not seen as appropriate for them either.

Social barriers

Much of the scholarly writing has been devoted to identifying the barriers disabled women face in today’s society and has documented that they fare less well than both disabled men and non-disabled women in education and employment; in receiving economic security and social support; and in their access to sexuality, intimacy, parenthood and family life (e.g.

Deegan & Brooks, 1985; Morris, 1991, 1996; Thomas, 1999 and many more).

Social model of disability

One of the most influential recent theoretical developments in disability studies has occurred in Britain where a social definition of disability has emerged from within the disabled people’s movement (Campbell & Oliver, 1996). This definition, usually referred to as the *social model of disability* was first formulated in the struggle of disability activists but has become the distinguishing feature of the conceptual framework used by a number of disability theorists, particularly in Britain (Barton & Oliver, 1997; Oliver, 1990, 1996; Thomas, 1999). This formulation is influencing disability theory elsewhere as well and there is a fast growing disability literature using this perspective as its starting point. The social model asserts that it is not the individual’s impairment which causes disability or which is the disability. And it is not the difficulty of individual functioning with physical, sensory or intellectual impairment that generates the problems of disability. Instead, disability is the outcome of social arrangements that work to restrict the activities of people with impairments by placing social barriers in their way. Thus, disabled people are disabled by societal barriers, not by their bodies. The social model of disability signals a radical shift in thinking about disability, redefining disability as a form of social oppression. Instead of viewing disability as personal tragedy with focus on the individual and his or her deficit—as the medical model which informs most of the current policies and practices—the social model emphasizes social causation or social creation of disability. Many disabled people have found this liberating at a personal level and the model has informed the British disability rights movement.

While disabled feminists have welcomed the social model and support it, they have also criticized it and demonstrated that it has much the same gendered flaws and limitations as earlier mainstream disability scholarship (Morris; 1991; Thomas, 1999). They point out that the disability movement and the development disability theory continue to be dominated by men. The feminist critique of the social model is in many ways similar to the earlier critique of disability research and writing. They assert that issues of particular relevance to women associated to gendered role responsibilities within the family continue to be ignored, such a “...personal assistance which enables them (disabled women) to look after children, to run a home, to look after parents or others who need help themselves. In contrast, the disabled people’s movement has tended to focus on personal assistance that enables paid employment and other activities outside the home (Morris, 1996: 10).

Thus, the latest theoretical developments in disability studies continue to be dominated by men and continue to ignore issues of importance to disabled women. The importance of a feminist critique of disability scholarship has not diminished with development of new theoretical models.

Disability is gendered

The criticism and concerns of disabled feminists have resulted in a wealth of writing about the invisibility of disabled

women's experiences and needs (Browne et al, 1985; Campling, 1981; Deegan and Brooks, 1985; Fine and Asch, 1988; Finger, 1990; Keith, 1994; Matthews, 1983; Morris, 1989; 1991; 1996; Saxton and Howe, 1987; Thomas, 1999; Wendell, 1996). Besides being the source of important criticism on disability research in general, this literature also makes an important point: that the experience of disability is always gendered. Discrimination based on disability is always interwoven with discrimination based on gender (as well as "race," sexuality, age, and so on). Gender and gender relations profoundly shape all our lives. The criticism by feminists and other disabled women writers have demonstrated that so are the lives and experiences of disabled people.

Disabled women's everyday lives

In the remaining sections I examine briefly some major spheres of life and how disabled women fare within them, compared to non-disabled women and disabled men. These areas are (1) the traditional female spheres of motherhood and family life, (2) education and (3) employment.

Motherhood and family life

Women's traditional roles as mothers, wives, homemakers, nurturers, and lovers are usually not seen as appropriate for disabled women. While the ability to acquire women's most traditional roles is usually not regarded as the best measure of women's social success, examining the limitations, faced by disabled women within this traditional women's sphere, provides valuable insights into the restricted social options available to them.

Compared to both men with disabilities and non-disabled women, disabled women are more likely to never marry, marry later, and be divorced if they do get married (Asch & Fine, 1988; Hannaford, 1989; Simon, 1988). US statistics show that while 60% of non-disabled women and disabled men are married, only 49% of disabled women are married (Bowe, 1984). Comparison of divorce rates of disabled women and men seem to suggest that disabled women are more likely to be left alone than men (Fine & Asch, 1981) and when disability occurs after marriage men are much more likely to divorce their wives who become disabled, while the marriage rarely breaks down if it is the man who becomes disabled (Hannaford, 1989). These realities are reflected in many of the writings, especially the early writings, where women with disabilities describe their lives. For example, only five of the forty-five women interviewed by Matthews (1983) were married and there is hardly a mention of marriage in a collection of first-person accounts written by more than sixty women (Browne, Connors, & Stern, 1985). Asch and Fine (1988: 15) report only one group of disabled women that is more likely to be married than men of the same disability group. This group is intellectually disabled women.

Non-disabled women often feel trapped in unfulfilling or abusive relationships because they cannot imagine how they will survive economically on their own. Hannaford (1989) suggests that this may be even more true of women with disabilities who often may have to put up with abusive or exploitative relationships because of their limited social and

economical means or because the only other alternative may be a life in an institution. In addition, Asch and Fine (1988) report that disabled women may return to abusive relationships because it may be the only intimate relationship they ever had and they may judge it better to have a bad relationship than no relationship at all.

Although non-disabled lesbians have been reported to be more accepting of women with disabilities within their meetings and conferences (Israel & McPherson, 1983), the literature seems to indicate that disabled lesbians have the same difficulties as disabled heterosexual women in establishing intimate, long-lasting relationships with a partner (Asch & Fine, 1988).

Many women may not see marriage as a preferred status, nor may they regard the most traditional female roles as desirable. At the same time, non-disabled women are more likely than disabled women to have the possibilities to choose between traditional and nontraditional life-styles. Disabled women rarely have the same options and their access to even the most traditional female roles is very restricted.

When disabled women become mothers they encounter many difficulties because the non-disabled world assumes that the disability makes them unfit to be mothers. Many lose custody of their children in divorce while others may have their children removed from their care by social welfare agencies, solely on the grounds that they have a disability (Corbett, 1989, McConnell, 2001). Not only have disabled women reported difficulties in becoming biological mothers and keeping custody of their own children, they have also encountered discrimination if they have attempted to adopt children or become foster mothers (Asch and Fine, 1988; Finger, 1985, 1990). If they manage to keep their children they may encounter further difficulties in dealing with various social services systems which traditionally have neglected and ignored this group of mothers and have limited or no training or knowledge in meeting their needs (Booth & Booth, 1994; Sigurjónsdóttir & Traustadóttir, 2001).

Accounts of motherhood as experienced by disabled women have been limited. These accounts have mostly been written by women who have physical or sensory impairments or based on interviews with this group of mothers (Anderson, 1985; Hyler, 1985; LeMaistre, 1985; Roth, 1981; Shaul, Dowling, & Laden, 1985; Wates & Jade, 1999). Mothers with intellectual disabilities have, until recently, rarely been represented in this literature, and as a result, these mothers have been even more invisible than other disabled mothers (Sigurjónsdóttir & Traustadóttir, 2001). Little has been known about their lives and struggles and no one knows how many they are. Some researchers believe their number is "probably unknowable" (Booth & Booth, 1998: 1) while others call for more epidemiological data to determine how many there are (Tymchuk, Llewellyn, & Feldman, 1999). Most sources, however, agree that the number of intellectually disabled mothers is increasing (Llewellyn, McConnell & Bye, 1995). The current research focusing on this group of mothers and their families shows that attitudes still prevail that intellectually disabled women are incompetent as mothers and that they are at a high risk of losing custody of their children. Studies have documented that between 40 and 60 % of

them have had their children removed from their homes (Booth & Booth, 1998). Yet, there is an overwhelming agreement in the current research literature that, given appropriate supports, intellectually disabled mothers can successfully raise their children (McConnell, 2001).

Although society's fears that disabled women will produce defective children are for the most part groundless, because the vast majority of disabilities are not hereditary, these fears have resulted in severe discrimination against disabled women in general and intellectually disabled women in particular. Around the turn of the century what was referred to as "feeble-mindedness" was considered a major threat to society. As reflected in the following quotation from 1908, it was generally believed that feeble-mindedness was hereditary: "No feeble-minded mother will ever have a child absolutely normal in every respect" (Johnson, as quoted in Wolfensberger, 1975: 38). More important, these women were thought to lack moral restraints concerning sexual activities and it was believed that as a consequence they would produce a large number of illegitimate and deficient children (Simmons, 1982). The preventative measures taken against this threat included large scale forced sterilization (Scheerenberger, 1987) and institutions for "feeble minded women of child-bearing age" were established, where intellectually disabled women were segregated from society as well as from intellectually disabled men. In 1960, 26 states in the US still had sterilization laws and as late as 1980, 33 states still had laws that prohibited people with intellectual disabilities from marrying (Scheerenberger, 1987). No group of disabled women has been as severely discriminated against in terms of their reproductive rights as intellectually disabled women and some of the myths surrounding this group of women, such as the myth of their uncontrollable sexuality and that they will produce large number of "defective" children, are unfortunately still alive.

Education

Access to education still remains a major problem for disabled people, not least for disabled women. This section will examine some of the educational barriers experienced by disabled women and girls.

When it comes to education, disabled women are likely to report less education than both non-disabled women and disabled men. Disabled women are five times as likely as non-disabled women to have less than eight years of formal education; in the US 17.4% of all disabled women have less than 8 years of formal education as compared to 3.5% of non-disabled women. Only 16% of all disabled women are likely to have any college education compared to 31% of non-disabled women and 28% of disabled men (Bowe, 1984).

Children with disabilities have traditionally been educated in segregated special schools or segregated classes within regular schools and their education has been vastly inferior to the mainstream regular education. Past decades have seen progress toward integrated education for disabled students, mostly due to legislation in western countries, which gives disabled children the rights to attend regular schools alongside their non-disabled peers. Some of these laws were first enacted in the 1970s. Despite this many students with dis-

abilities are still educated in segregation from their non-disabled peers.

Most studies indicate that boys are more likely to be identified as needing special education than girls. While boys count for 51% of all students in elementary and secondary schools, they can count for up to 75% of students in special education classes (Russo & Jansen, 1988). Researchers have speculated why boys are more readily identified as needing special education. Some authors have suggested that this reflects discrimination against disabled boys and deprives them from the benefits of regular education. They suggest that boys are more readily labeled as having a disability and channeled into special education on the grounds of disruptive behaviors. Others have suggested that the overrepresentation of boys in special education reflects the view that educating disabled boys is regarded as a priority; they are seen as in need of special education services in order to develop the skills to be able to support themselves and a family later on (Disability Rights Education and Defense Fund, 1983; Russo & Jansen, 1988).

Research also indicates that boys labeled as having intellectual disabilities have higher IQs than girls with the same label. Gillespie-Silver and Heshusius (1981) have suggested that the reason for this may be that the stereotypes of a female and a person with intellectual limitations are very similar, both are seen as illogical, dependent, emotional, and needing protection. Girls may therefore not be labeled as having intellectual disability unless they have significantly low intelligence.

Although the overrepresentation of boys in special education is one of the best documented gender-influence on special education placement, at least one study has reported girls as over represented in certain types of special educational programs. In their study of 8,000 disabled people, the Disability Rights Education and Defense Fund (1983) found among other things that physically disabled girls were more likely to be placed in segregated special schools than boys with the same disability label. The authors suggest that these differences stem from the assumption that males must support themselves and a family and therefore need a better education.

The influence of gender on labeling and special education placement is further complicated by the influence of "race" and class. It has been documented that children, especially boys, of minority "races" are grossly over represented in special education programs, especially programs for students with mild intellectual disabilities (Jones, 1976; Mercer, 1973; Tomlinson, 1982).

While all students, males and females, with and without disabilities are subject to sex-biased assumptions in most schools and curriculum, research seems to indicate that sex-role stereotyping may be even more pervasive when students have disabilities. For example, Gillespie and Fink (1974) found that sex-role stereotyping seemed to be especially pervasive for children who have intellectual disabilities or behavioral problems. They report that these students tended to be taught traditional sex-role modes of behavior because that would supposedly enable them to better adjust to society. The authors also found that schoolbooks for disabled children tended to include stories and illustrations that were deliberately sex-role

stereotypical in order to foster this adjustment.

Higher education continues to be a challenge for disabled women. Like disabled men, they face accessibility problems; unwillingness on behalf of educational institutions to provide accommodations for disabilities; and lack of special services. In addition to the problems disabled women share with their male counterparts, they face additional barriers. Like non-disabled women, disabled women tend to be channeled into traditional female fields by school counselors and they are likely to encounter even greater obstacles than non-disabled women if they attempt to pursue a career in male-dominated professions (Russo & Jansen, 1988). In addition to being channeled into traditional female fields by educational and career counselors, disabled women often receive pressure from such counselors to pursue a career in disability related fields such as rehabilitation counseling or special education (Davis & Marshall, 1987). Russo and Jansen (1988) suggest that the combined effects of gender and disability stereotyping tracks disabled women into the most traditional female employment.

Employment

This section examines the specific employment barriers disabled women experience and compares their situation to non-disabled women and disabled men.

While disabled men have serious employment problems, disabled women are significantly worse off and this seems to be true for all types and levels of disabilities. Disabled men are almost twice as likely to have jobs than disabled women. In the US almost 42% of disabled men are in the labor force (meaning that they either work or are actively seeking work), compared to 24% of women. In addition, while more than 30% of disabled men work full-time jobs, only 12% of disabled women have full time employment (Bowe, 1984). Disabled women are also significantly poorer than disabled men, partly due to the fact that they are more likely to be unemployed and partly due to the fact that when they work they receive considerably lower wages than disabled men. Disabled women who work full-time earn only 56% of what full-time employed disabled men do (Bowe, 1984).

A handful of studies have been conducted to examine and explain the unequal employment status of disabled women as compared to disabled men. In a study of gender equity in access to rehabilitation services, some researchers (e.g. Menz, et al., 1989) found that nationally in the US, women represent less than one-third of the population in rehabilitation programs. They also found that women were more likely to be “successfully rehabilitated” into part-time jobs or to a homemaker status, while men were more likely to enter full-time jobs in the labor force. The authors suggest that the reasons for these differences are gender-biased assumptions about women, men, and work: “Women with disabilities face ‘double jeopardy’ based on both their disability and their gender... The stereotypes ascribed to people with disabilities and women, in general, condones passivity, dependence, helplessness and failure” (Menz, et al., 1989: 32). These attitudes seem to be shared by the general public and rehabilitation counselors, the result being that disabled women are less likely to be referred to vocational training; have a harder time

gaining access to rehabilitation programs; are less likely to get quality training; and are more likely to be “successfully rehabilitated” into non-employment.

The impact of disability policy on disabled women has been the focus of a small number of studies. For example, Kutza (1985) examined the impact of current US disability policy on disabled women. She demonstrates how the major programs designed to assist disabled people, such as supplemental security income, disability insurance, workers’ compensation, and vocational rehabilitation, disadvantage women because of their relationship to labor market participation. The study found that not only did women receive fewer benefits than men, they also received lower benefits. Thus, these programs did not protect disabled women from the economic threats associated with disability to the same extent they protected men.

A similar study of the influence of income support on the lives of disabled women was conducted by Mudrick (1988). She found that compared to disabled men, disabled women received less from public income support programs, despite their often greater need. Mudrick demonstrates how crucial income support is to the livelihood of disabled women. At the same time, income support is usually both less accessible and smaller for disabled women than for disabled men. Mudrick suggests the reason for this is partly due to the misfit between women’s work patterns and the design of the programs, and partly rooted in the stereotypical attitudes toward women’s economic roles and women’s family roles, as well as attitudes toward disabled people.

A comparison between disabled and non-disabled women also reveals the disadvantage of disabled women. The past few decades have seen a revolutionary increase of women’s participation in the paid labor force. Especially noticeable has been the increased number of working mothers (Berg, 1986; Fox & Hesse-Biber, 1984). In 1970 statistics from the US show that 45% of non-disabled women were in the labor force, while by 1982, 64% of women participated in the labor force and more than 51% of mothers with preschool children were working (Berg 1986; Bowe, 1984). In the Nordic countries in 1993 roughly 70% and 80% of women were active in the labour market (*Women and men in the Nordic countries: Facts and figures*, 1994)

Disabled women have not been a part of the women’s employment revolution. In 1982 only 20% of disabled women had jobs (Asch & Fine, 1988; Bowe, 1984; Russo & Jansen, 1988). Employment policies have devoted little attention to the disadvantaged employment status of disabled women. This seems to hold true of the generic local, state and national employment policies as well as the employment policies directed specifically towards disabled people. The evidence available to date leads to the conclusion that the economy in general, and the specialized services in particular, restrict the employment opportunities of disabled women.

Conclusion

Disabled women have historically been neglected by those concerned with issues of disability as well as the feminist

movement. It is only within the last two decades that serious attempts have been made to identify and understand the forces shaping their lives. These attempts have mainly focused on understanding the experiences of being disabled and female. These decades of writing have provided us with rich personal accounts as well as research-based information about the social, economic and psychological situation of disabled women and a long awaited theoretical frameworks to understand and interpret their lives and experiences. This new and emerging scholarship is somewhat limited and much remains to be learned about disabled women. At the same time it provides the basis and the promise for future advances. Disabled women are among of the most vulnerable and marginalized groups in today's society. We need to develop a better understanding of their lives in order to remove the obstacles that still remain in their way to equality. Gender equality in the Nordic countries will not be achieved till our gender equality policies and practices work for *all* women; also for disabled women.

References

- Anderson, L.** (1985). The Lois Anderson story. In S. E. Browne, D. Connors, & N. Stern (Eds.), *With the power of each breath: A disabled women's anthology*. Pittsburgh, PA: Cleis Press.
- Asch, A.** (1986). Real moral dilemma. *Christianity and Crisis*, 46(10), 237-240.
- Asch, A., & Fine, M.** (1988). Introduction: Beyond pedestals. In M. Fine & A. Asch (Eds.), *Women with disabilities: Essays in psychology, culture, and politics*. Philadelphia, PA: Temple University Press.
- Barton, L. & Oliver, M.** (Eds.) (1997). *Disability studies: Past, present and future*. Leeds: The Disability Press.
- Berg, B. J.** (1986). *The crisis of the working mother: Resolving the conflict between family and work*. New York: Summit Books.
- Blackwell-Stratton, M., Breslin, M. L., Mayerson, B. A., & Bailey, S.** (1988). Smashing icons: Disabled women and the disability and women's movements. In M. Fine & A. Asch (Eds.), *Women with disabilities: Essays in psychology, culture, and politics*. Philadelphia: Temple University Press.
- Booth, T. & Booth, W.** (1994). *Parenting under pressure: Mothers and fathers with learning difficulties*. Buckingham: Open University Press.
- Booth, T. & Booth, W.** (1998). *Growing up with parents who have learning difficulties*. London: Routledge
- Bowe, F.** (1984). *Disabled women in America: A statistical report drawn from census data*. Washington, DC: President's Committee on Employment of the Handicapped.
- Boyle, G., Rioux, M., Ticoll, M., & Felske, A. W.** (1988). Women and disabilities: A national forum. *Entourage*, 3(4), 9-13.
- Browne, S. E., Connors, D., & Stern, N.** (Eds.) (1985). *With the power of each breath: A disabled women's anthology*. Pittsburgh: Cleis Press.
- Campling, J.** (Ed.) (1981). *Images of ourselves: Women with disabilities talking*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Campbell, J. & Oliver, M.** (1996). *Disability politics: Understanding our past, changing our future*. London: Routledge.
- Corbett, K.** (1989). Disabled mom loses kids. *New Directions for Women*, September/October, 1989, 4-5.
- Davis, M., & Marchall, C.** (1987). Female and disabled: Challenged women in education. *Perspective*, 5(3), 39-41.
- Davis, A.** (1987). Women with disabilities: Abortion and liberation. *Disability, Handicap & Society*, 2(3), 276-284.
- Deegan, M. J., & Brooks, N. A.** (Eds.) (1985). *Women and disability: The double handicap*. New Brunswick, NJ: Transaction Books.
- Disability Rights Education and Defense Fund.** (1983). *The disabled women's project: Report of survey results*. Washington, DC: Disability Rights Education and Defense Fund.
- Duffy, Y.** (1981). *All things are possible*. Ann Arbor: A.J. Garvin Associates.
- Eisenstein, H., & Jardine, A.** (Eds.) (1985). *The future of difference*. New Brunswick, NJ: Transaction Books.
- Fine, M., & Asch, A.** (1981). Disabled women: Sexism without the pedestal. *Journal of Sociology and Social Welfare, Special Issue: Women and disability: The double handicap*, 8(2), 233-248.
- Fine, M., & Asch, A.** (1982). The question of disability: No

- easy answer for the women's movement. *The Reproductive Rights Newsletter*, 4(3), 19-20.
- Fine, M., & Asch, A.** (Eds.) (1988). *Women with disabilities: Essays in psychology, culture, and politics*. Philadelphia: Temple University Press.
- Finger, A.** (1985). Claiming all of our bodies: Reproductive rights and disability. In S. E. Brown, D. Connors, & N. Stern (Eds.), *With the power of each breath: A disabled women's anthology*. Pittsburgh: Cleis Press.
- Finger, A.** (1990). *Past due: A story of disability, pregnancy and birth*. London: The Women's Press.
- Fox, M. F., & Hesse-Biber, S.** (1984). *Women at work*. Palo Alto, CA: Mayfield Publishing Company.
- Gillespie, P., & Fink, A.** (1974). The influence of sexism on education of handicapped children. *Exceptional Children*, 41(3).
- Gillespie-Silver, P., & Heshusius, L.** (1981). Mental retardation: A double standard for the sexes. *Equal Play*, Winter/Spring 1981, 16-18.
- Hannaford, S.** (1985). *Living outside inside: A disabled woman's experience: Towards a social and political perspective*. Berkeley, CA: Canterbury Press.
- Hannaford, S.** (1989). Women, disability and society. *Interface*, June 1989, 10-12.
- Hylar, D.** (1985). To choose a child. In S. E. Browne, D. Connors, & N. Stern (Eds.), *With the power of each breath: A disabled women's anthology*. Pittsburgh: Cleis Press.
- Israel, P.** (1985). Editorial. *Resources for Feminist Research*, 14(1), 1-3.
- Israel, P., & McPherson, C.** (1983). Introduction. In G. F. Matthews, *Voices from the shadow: Women with disabilities speak out*. Toronto, Ontario: The Women's Educational Press.
- Jones, R. L.** (Ed.) (1976). *Mainstreaming and the minority child*. Reston, VA: Council for Exceptional Children.
- Journal of Sociology and Social Welfare*, 1981, 8(2), Special issue: Women and disability: The double handicap.
- Keith, L.** (Ed.) (1994). *Mustn't grumble: Writing by disabled women*. London: The Women's Press.
- Kristiansen, K. & Traustadóttir, R.** (Eds.) (in preparation). *Gender and disability research in the Nordic countries*.
- Kutza, E. A.** (1985). Benefits for the disabled: How beneficial for women? In M. J. Deegan & N. A. Brooks (Eds.), *Women and disability: The double handicap*. New Brunswick, NJ: Transaction Books.
- LeMaistre, J.** (1985). Parenting. In S. E. Browne, D. Connors, & N. Stern (Eds.), *With the power of each breath: A disabled women's anthology*. Pittsburgh: Cleis Press.
- Llewellyn, G., McConnell, D. & Bye, R.** (1995). *Parents with intellectual disability: Support and services required by parents with intellectual disabilities*. Sydney: University of Sydney.
- Matthews, G. F.** (1983). *Voices from the shadow: Women with disabilities speak out*. Toronto, Ontario: The Women's Educational Press.
- McConnell** (2001). *Parents with intellectual disability and justice in the child protection process*. PhD. Dissertation, University of Sydney
- Menz, F. E., Hansen, G., Smith, H., Brown, C., Ford, M., & McCrowey, G.** (1989). Gender equity in access, services and benefits from vocational rehabilitation. *Journal of Rehabilitation*, January/February/March, 31-40.
- Mercer, J. R.** (1973). *Labeling the mentally retarded*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Morris, J.** (1991). *Pride against prejudice: Transforming attitudes to disability*. London: The Women's Press.
- Morris, J.** (1996). *Encounters with strangers: Feminism and disability*. London: The Women's Press.
- Mudrick, N. A.** (1988). Disabled women and public policies for income support. In M. Fine & A. Asch (Eds.), *Women with disabilities: Essays in psychology, culture, and politics*. Philadelphia, PA: Temple University Press.
- Off Our Backs**, 1981, 11(5). Special issue: Women with disabilities..
- Oliver, M.** (1990). *The politics of disablement*. London: Macmillan.
- Oliver, M.** (1996). *Understanding disability*. London: Macmillan.
- Owen, M. J.** (1986). Women's studies. *The Disability Rag*, July/August 1986, 28-29.
- Owen, M. J.** (1988). Women's studies revisited: An immodest expectation. *Kaleidoscope*, Winter/Spring 1988, 20-21.
- Roth, W.** (1981). Brenda Clark. In W. Roth (Ed.), *The handicapped speak out*. Jefferson, NC: McFarland.
- Rouso, H.** (Ed.) (1988). *Disabled, female and proud! Ten stories of women with disabilities*. Boston, MA: Exceptional Parent Press.
- Russo, N. F., & Jansen, M. A.** (1988). Women, work, and disability: Opportunities and challenges. In M. Fine & A. Asch (Eds.), *Women with disabilities: Essays in psychology, culture, and politics*. Philadelphia: Temple University Press.
- Sank, C., & Lafleche, E.** (1981). Special sisters: Health issues for mentally retarded women. *Off Our Backs*, 11(5), 26-27.
- Saxton, M.** (1987). Prenatal screening and discriminatory attitudes about disability. *GeneWATCH*, January-February, 1987, 8-10.
- Saxton, M., & Howe, F.** (Eds.) (1987). *With wings: An anthology of literature by and about women with disabilities*. New York: The Feminist Press.
- Scheerenberger, R. C.** (1987). *A history of mental retardation: A quarter century of promise*. Baltimore: Paul H. Brookes.
- Shaul, S., Dowling, P. J., & Laden, B. F.** (1985). Like other women: Perspectives of mothers with physical disabilities. In M. J. Deegan & N. A. Brooks (Eds.), *Women and disability: The double handicap*. New Brunswick, NJ: Transaction Books.
- Sigurjónsdóttir, H.B. & Traustadóttir, R.** (2001). *Ós?nilegar fjölskyldur: Seinsferar! ?roskaheftiar mæður og börn ?eirra (Invisible families: Mothers with intellectual disabilities and their children)*. Reykjavík: University of Iceland Press.
- Simon, B. L.** (1988). Never-married old women and disability: A majority experience. In M. Fine & A. Asch (Eds.), *Women with disabilities: Essays in psychology, culture, and politics*. Philadelphia, PA: Temple University Press.
- Simmons, H.G.** (1982). *From asylum to welfare*. Toronto: National Institute on Mental Retardation.
- Spelman, E.** (1988). *Inessential woman: Problems of exclusion in feminist thought*. Boston, MA: Beacon Press.
- Thomas, C.** (1999). *Female forms: Experiencing and understanding disability*. Buckingham: Open University Press.
- Thompson, K., & Andrezejewski, J.** (1988). *Why can't Sharon Kowalski come home?* San Francisco: Spinsters/Aunt Lute.
- Toews, C.** (1985). Two battlefronts: The women's movement and the disabled consumers' movement. *Resources for Feminist Research*, 14(1), 7-9.
- Tomlinson, S.** (1982). *A sociology of special education*. London: Routledge & Kegan Paul.

- Traustadóttir, R.** (1990a). Obstacles to equality: The double discrimination of women with disabilities. In R. Traustadóttir (Ed.), *Women with disabilities: Issues, resources, connections*. Syracuse: Syracuse University, Center on Human Policy.
- Traustadóttir, R.** (Ed)(1990b). *Women with disabilities: Issues, resources, connections*. Syracuse: Syracuse University, Center on Human Policy
- Traustadóttir, R.** (1997). Kvenleiki og fötlun (Womanliness and disability). In Helga Kress & R. Traustadóttir (Eds.). *Íslenskar kvennarannsóknir* (Icelandic women's studies). Reykjavík: University of Iceland, Center for Women's Studies.
- Traustadóttir, R.** (1998). Líka fyrir fatlaðar konur? (What about disabled women?). In F.H. Jónsson (Ed.). *Rannsóknir í félagsvísindum II* (Social science research II). Reykjavík: University of Iceland, Social Science Research Institute.
- Traustadóttir, R. & Johnson, K.** (Eds.)(2000). *Women with intellectual disabilities: Finding a place in the world*. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Tymchuk, A.J., Llewellyn, G. & Feldman, M.** (1999). Parenting by persons with intellectual disabilities: A timely international perspective. *Journal of Intellectual and Developmental Disability* 24(1), 3-6.
- Vernon, A.** (1998). Multiple oppression and the disabled people's movement. In T. Shakespeare (Ed.). *The disability reader: Social science perspective*, London: Cassell.
- Walker, L. E.** (Ed.) (1984). *Women and mental health policy*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Wates, M. & Jade, R.** (Eds.)(1999). *Bigger than the sky: Disabled women on parenting*. London: The Women's Press.
- Wendell, S** (1996). *The rejected body: Feminist philosophical reflections on disability*. New York: Routledge.
- Wolfensberger, W.** (1975). *The origin and nature of our institutional models*. Syracuse, NY: Human Policy Press.
- Women and Disability Awareness Project.** (1989). *Building community: A manual exploring issues of women and disability*. New York: Educational Equity Concepts.
- Women and men in the Nordic countries: Facts and figures** (1994). Copenhagen: Nordic Council of Ministers

Kvinne og funksjonshemmet: den doble diskrimineringen

av Solveig H. Johansen, *Nettverk for kvinner med funksjonshemming i Norge*

Kvinner med funksjonshemming er ikke er likestilt, hverken med kvinner uten funksjonshemming eller med menn som har funksjonshemming. Det er flere årsaker til dette, både av historisk, samfunnsmessig og praktisk art.

Kvinner med funksjonshemming tilhører en underrepresentert gruppe. Kvinner er generelt underrepresentert i mange beslutningsorganer, som i ulike styrever og samfunnsinstitusjoner. Funksjonshemmede er klart underrepresentert i alle beslutningsorganer, og er i mange sammenhenger utestengt på grunn av mangel på fysisk tilrettelegging. Når åpne, offentlige møter legges til møtesaler som er utilgjengelige for funksjonshemmede, bidrar dette til at funksjonshemmede utestenges. Når offentlige dokumenter ikke tilgjengeliggjøres for lesehemmede, stenges grupper av funksjonshemmede ute. Når offentlig kommunikasjon ikke kan benyttes av funksjonshemmede er dette diskriminering. Tilrettelagt transport for funksjonshemmede er et knapt gode, med få reiser og trang inngangsport for nye brukere. Dette bidrar til at funksjonshemmede effektivt stenges ute fra samfunnsdeltagelse, og til at funksjonshemmede systematisk diskrimineres.

Kvinner med funksjonshemming blir neglisjert og usynliggjort på mange måter. Et eksempel på dette ser vi innen forskning, hvor en i liten grad har vært opptatt av kjønn og funksjonshemming. Verken kvinneforskningen eller den tradisjonelle forskningen for funksjonshemmede har vært spesielt opptatt av kvinner med funksjonshemming. Vi finner derfor lite forskningsbasert kunnskap om kvinner med funksjonshemming. Det finnes noe internasjonal forskning, men det er gjort lite forskning i Norge og Norden for øvrig. Det ser ut til å være vanskelig å få i gang forskningsprosjekter hvor en ser på funksjonshemming i et kjønnsperspektiv. Det kunne vært interessant å se hvilke kjønnsmessige konsekvenser funksjonshemming har på viktige områder som helse, velferd, utdanning, arbeid, familie- og samfunnsliv.

Mangel på forskning om kvinner med funksjonshemming har trolig sammenheng med en tradisjon hvor kjønn i liten grad framstår som variabel i forskning om funksjonshemmede. Slik sett blir det ikke tatt hensyn til at kvinner og menn har ulike livsløp, eller andre forhold hvor kjønn har betydning.

Kvinner med funksjonshemming kan ha vanskeligheter med å fylle tradisjonelle og nye kvinneroller. Det kan være vanskelig å fylle rollen som mor, hustru og yrkesaktiv. Hun møter diskriminerende holdninger når hun skal fylle disse rollene, siden kvinner med funksjonshemming ofte betraktes som kjønnsløse eller som aseksuelle objekter. Det siste fører dessverre til at kvinner med funksjonshemming kan bli ofre for seksuelle overgrep uten at omverdenen blir oppmerksom på hva som foregår. Fenomenet er dessverre ikke er ukjent, og det fører til at kvinner med funksjonshemming blir svært sårbare.

I de tradisjonelle organisasjonene for funksjonshemmede har det vært lite rom for å diskutere kvinnespørsmål eller likestilling for kvinner med funksjonshemming.

Det har generelt sett vært liten interesse for å ta tak i problematikken kjønn og funksjonshemming. Politikken for funksjonshemmede i Norge har de siste 20 årene vært preget av slagordene "Full samfunnsmessig deltagelse og likestilling". Det oppleves derfor som paradoksalt at kjønn og funksjonshemming i så liten grad har vært satt på dagsorden.

I våre helse- og velferdsordninger ligger det noen grunnleggende forestillinger om befolkningen som kjønnsnøytral. Det er interessant å merke seg at tilbud, tiltak og tjenester for funksjonshemmede ikke utredes med tanke på kjønnsmessige konsekvenser. Det tas for gitt at de samme tiltakene passer for både kvinner og menn med funksjonshemming, at de gir samme effekter og uttelling. Dette er problematisk fordi den legevitenenskapelige måten å få fram kunnskap på, og som helse- og velferdsordningene bygger på springer ut fra en modell med mannen som både forsker og forskningsobjekt. Forskning utført på menn og av menn ligger til grunn for det meste av medisinsk praksis, diagnostisering, medisiner og behandling.

Når vi vet at velferdsordningene er bygget på denne typen helsevitenskapelig kunnskap, er det helt klart at vi finner kjønnskjevheter. Dette kommer tydelig fram gjennom forskjellene i diagnostisering av sykdommer hos kvinner og menn. Den norske folketrygdloven legger vekt på sykdomskriterier, altså skal sykdom defineres ut fra funn som blodprøver og røntgen. Tilstander med såkalt objektive funn gir langt enklere tilgang til velferdsytelser som trygd og hjelpemidler enn de såkalte symptomdiagnosene. Her ser vi en markant kjønnsforskjell, ved at langt flere kvinner enn menn får de sistnevnte diagnosene. Dette medfører en sannsynlig forskjellsbehandling av kvinner og menn, og en diskriminering av sykdomstilstander knyttet til kjønn. Dette er en helt klar utfordring til den tradisjonelle medisinske tenkemåten, og til kriteriene for diagnosesetting. Flere forskere er opptatt av dette, bla. professor Kirsti Malterud ved Universitetet i Bergen. Det norske kvinnehelseutvalget tok også opp denne problematikken i NOU 13:1999 "Kvinnens helse i Norge".

Når mannens sykdomsbilde fremstår som normen, er det grunn til å stille spørsmål ved hvor kjønnsnøytrale lover og viktige velferdsordninger egentlig er, og om ikke kvinner rett og slett blir diskriminert på systemnivå. Et eksempel på dette er husmorregelen i den norske folketrygdloven. Denne regelen er ikke nedfelt i selve lovgivningen, men praktiseringen bygger på lovens forarbeider. Husmorvurdering er fremdeles vanlig praksis i uføresaker der kvinner er gift, og har hatt deltidsarbeid. Hennes uførhetsgrad og tap av ervervsevne vurderes ut fra evne til å fortsatt å kunne gjøre husarbeid. Kvinner som fullt ut har vært hjemmearbeidene før de blir

syke eller funksjonshemmet, blir sjelden eller aldri vurdert som 100% uføre. Kvinner som har kombinert arbeid i hjemmet med lønnsarbeid, blir gjerne vurdert som delvis lønnsarbeidende, og delvis hjemmearbeidende. Dette resulterer i lavere uføregrad, og lav pensjon. Husmorregelen er kjønnsdiskriminerende fordi den stort sett bare rammer kvinner. Menn blir i liten eller ingen grad utsatt for samme type vurdering i uføresaker. Regelen får også større konsekvenser for kvinner, fordi de prioriterer annerledes og ofte er mer fleksible arbeidstagere enn menn. Det er vanligere for kvinner å jobbe deltid, og det er ikke uvanlig å kombinere deltidsarbeid med omsorgsarbeid i hjemmet. Og mange kvinner går ned i stillingshjemmel framfor å f.eks. gå delvis sykemeldt når de begynner å bli utslitt. Dette kan straffe seg kraftig, dersom husmorregelen kommer til anvendelse den dagen hun må søke uføretrygd. Derfor er husmorregelen grovt kjønnsdiskriminerende, nettopp fordi denne praksisen får store konsekvenser for kvinner som er eller blir funksjonshemmet.

Et annet eksempel er den økonomiske diskrimineringen mange kvinner opplever.

Langt flere kvinner enn menn er minstepensjonister, enten det gjelder uføretrygd eller alderstrygd. Forskjellene vil ikke bli vesentlig mindre i årene som kommer. Det har ikke vært mulig å innføre likelønn for kvinner og menn i Norge, slik at lønnsforskjellene fremdeles er store. Når vi ser på det norske arbeidsmarkedet, er det svært kjønnsdelt, og kvinneyrkene er lavt prioritert, har lav status og lav lønn. Lav lønn gir lav pensjon, noe som bidrar til en voksende fattigdomsproblematikk i Norge.

Det er ikke mulig å leve et anstendig liv på minstepensjon, og stadig flere blir avhengige av sosialhjelp, bostøtte og andre offentlige ordninger ved siden av for å klare utgiftene til husleie, strøm, mat og klær. Dette rammer mange kvinner med funksjonshemning, slik at hun som kvinne og funksjonshemmet blir offer for en økonomisk diskriminering. Igjen ser vi at dette blir kjønnsdiskriminerende, fordi det rammer langt flere kvinner enn menn. Regjeringens Utjamningsmelding fra 1999 viser denne utviklingen ganske klart.

Et tredje eksempel på diskriminering er vold mot kvinner med funksjonshemning. Vold og overgrep er ekstreme uttrykk for kjønnsdiskriminering og kvinneundertrykking, og er i dag den største globale trusselen mot kvinners helse. Også på dette området er det lite forskningsdokumentert kunnskap, men mye tyder på at vold mot kvinner med funksjonshemning er svært utbredt. Kvinner med funksjonshemning er svært sårbare, og den forskningen som er gjort tyder på at disse kvinnene kan være så mye som 2 – 3 ganger mer eksponert enn andre kvinner.

Utviklingshemmede, kvinner med sansetap og kvinner med kognitive skader eller psykiske lidelser ser ut til å være svært utsatt. Forskning gjort på seksuelle overgrep mot funksjonshemmede barn viser at desto større funksjonshemning og flere hjelpere barna har rundt seg, desto større risiko for seksuelle overgrep. Det er mulig at dette også gjelder for kvinner med funksjonshemning. Til tross for dette, er vold og overgrep mot kvinner med funksjonshemning usynliggjort. I vårt arbeid har vi ofte møtt holdninger som "Blir disse kvinnene virkelig utsatt for slike overgrep?" "Er dette et problem for

kvinner med funksjonshemning?" Det er tydeligvis liten bevissthet omkring disse problemstillingene, og tausheten og usynliggjøringen virker også diskriminerende overfor de kvinnene som rammes av vold.

I Norge arbeides det nå med å tilrettelegge Kriसेentre for kvinner slik at de også kan oppsøkes av funksjonshemmede. Regjeringens Handlingsplan mot vold mot kvinner har integrert kvinner med funksjonshemning, og et av målene er i første omgang å tilrettelegge ett kriसेenter i hvert fylke. Det arbeides også for å tilrettelegge informasjon for økt fokus og større kunnskap om problemstillingen. Vi har ikke oversikt over hvor mange kvinner med funksjonshemning som tar kontakt med kriसेentrene, men svært få er praktisk tilrettelagt for funksjonshemmede. Det er også variasjoner i hvilken kompetanse personalet har i å ta imot kvinner med funksjonshemning, og i hvilken grad de er åpne for fleksible løsninger.

Dette vil i praksis si at mange kvinner med funksjonshemning som opplever vold eller overgrep ikke har noe sted å gå med sine problemer. Mange av dem vil sannsynligvis være henvist til å bli i et voldelig forhold. Erfaringer viser også at sterkt funksjonshemmede kvinner som tar kontakt med kriसेentre, rapporterer at det kommunale hjelpeapparatet i liten grad har noe å tilby. Kvinner med store funksjonshemninger som er avhengig av en spesielt tilrettelagt bolig, har små muligheter til å flytte ut og finne seg nye bolig på dagens stramme boligmarked. I mange tilfeller vil sykehjemsplass være hennes alternativ til et samliv med en voldelig ektefelle eller samboer. Mangel på tiltak for og beskyttelse av disse kvinnene må betraktes som grove brudd på menneskerettighetene.

Kjønn og funksjonshemning: utfordringer

Vi ser store utfordringer fremover for å få tema kvinner med funksjonshemninger mer tatt tak i. Og at forholdene blir lagt til rette, for at kvinner med funksjonshemninger skal kunne delta på lik linje. Eksempler på praktisk tilrettelegging kan være fysisk tilgjengelighet til bygninger og transport, led-sagertjeneste, teleslynge/døvetolkning ol.

I mange sammenheng blir det hevdet at integrering er det beste for kvinner med funksjonshemning. Integrering av kvinner med funksjonshemning inn i likestillingspolitikken forutsetter at en er villig til å se kjønn. For at hensynet til begge kjønn skal ivaretas, må vi være villige til å settes oss inn de problemene som kvinner med funksjonshemning møter. En kjønnsnøytral tilnæringsmåte fører lett til at vi overser kjønnsesifikke behov og erfaringer.

I Norge er vi skeptiske til særtiltak når det gjelder funksjonshemmede. Integrering og normalisering har vært førende begreper de siste tiårene. Samtidig ser vi bruk av særtiltak som aktive midler i andre sammenhenger, som f.eks. i likestillingspolitikken. Her åpner faktisk lovverket opp for særbehandling for å motvirke diskriminering mellom kjønnene. Bruk av særtiltak overfor kvinner i distriktspolitikken de senere årene, er eksempel på "positiv særbehandling" som virkemiddel for å demme opp for kvinneflukten fra distriktene.

Derfor vil vi stille spørsmål om ikke særtiltak også bør være et

virkemiddel for å fremme likestilling for kvinner med funksjonshemning. Dette ville kunne inngå som en viktig brikke i den ordinære integreringspolitikken.

En annen viktig utfordring er utdanning og arbeid, ikke minst når det gjelder å gi kvinner som faller ut av det tradisjonelle arbeidsmarkedet mulighet til komme tilbake dersom de ønsker det. Vi ser derfor fram til iverksettelsen av utdanningsreformen for voksne, noe vi tror vil kunne komme mange kvinner til gode. Det vil også være viktig med gode, økonomiske støtteordninger slik at særlig kvinner som har omsorgsansvar kan klare å ta utdanning eller omskolering ved sykdom eller funksjonshemning.

Helse er også en viktig utfordring, særlig reproduktiv helse og vold/overgrepssproblematikk. Kvinner med funksjonshemning er i dag for usynlige i disse sammenhengene, slik at vi ser det som meget viktig å synliggjøre kjønn og funksjonshemning i disse sammenhengene. Nettverk for kvinner med funksjonshemning har tatt initiativ til et forskningsprosjekt om vold og overgrep mot kvinner med funksjonshemning sett i lys av deres levekår. Prosjektet legges opp som en kvalitativ studie, og skal gjennomføres som et doktorgradsprosjekt av forsker Vigdis Mathisen ved Østlandsforskning. Det har vist seg svært vanskelig å få midler til denne typen forskning, til tross for at det ikke finnes forskningsbasert dokumentasjon på dette området i Norge. Vi ble derfor svært glad over å få tildelt forskningsmidler fra Stiftelsen Helse og Rehabilitering, og er i disse dager i gang med oppstarten.

En tredje utfordring som opptar oss er økonomi, og vi ser med bekymring på en utvikling som bidrar til at stadig flere funksjonshemmede både må avstå fra viktige helsetjenester og blir avhengige av sosialhjelp. Særlig rammer dette kvinner med funksjonshemning, noe som bla. framgår av Utjamningsmeldingen.

Det er et alvorlig problem når lavtlønte kvinneyrker gir liten uttelling i form av uføre- og alderspensjoner, noe som rammer økonomisk for den som blir syk eller funksjonshemmet. Dersom vi skal demme opp for de økende forskjellene i vårt samfunn, må kvinner kunne leve av det de tjener eller får i uføre/alderspensjon. Det er uverdige når stadig flere mennesker med funksjonshemning må ty til sosiale hjelpeordninger for å klare strømgeregninger og husleie. Stadig flere er henvist til å oppsøke Frelsesarmeen for å be om mat og klær til seg selv og sine barn. Som et av verdens rikeste land burde vi i Norge være i stand til å omfordele samfunns-goder på en måte som tilgodeser de som har vanskelig for å klare seg. Vi kan uansett ikke akseptere en utvikling med stadig økende forskjeller, og hvor stadig flere kvinner blir offer for det vi kan kalle økonomisk diskriminering.

Kvinner og menn prioriterer og organiserer livene sine forskjellig, og får ofte ulik tilgang til goder og økonomiske ressurser. De velger ulike jobber, bruker fritiden til forskjellige aktiviteter og har ulike forbruksmønstre. Kjønn preger samfunnets strukturer; arbeidsmarked, næringsliv, helsevesen og utdanningsinstitusjoner.

Likestillingshensynet ligger i å tilgode kjønnenes ulike atferd, ønsker og behov i like stor grad når vi organiserer og regulerer samfunnet. Det innebærer også å omfordele makt og

ressurser. Dette gjelder også kvinner og menn som er funksjonshemmet. Men i denne sammenheng tenker vi ikke like sterkt likestilling mellom kjønnene. Vi tenker ofte på funksjonshemmede som ei "gruppe" individer. Funksjonshemmede framstår ofte som kjønnsløse individer. Dersom vi skal få økt forståelse for å fremme likestilling for kvinner med funksjonshemning, er vi nødt til å lære oss å tenke kjønnsmessige konsekvenser i disse sammenhengene. Ulike tilbud og tiltak som iverksettes har ofte ulike konsekvenser for kvinner og menn, og dette blir sjelden eller aldri problematisert i forhold til funksjonshemmede. Eksempler på dette er våre helse- og velferdsordninger, hvor det i for liten grad tas hensyn til at kvinner og menn har ulikt livsløp og at kvinner i større grad enn menn har reproduktive samfunnsoppgaver.

Det blir vanskelig å forme god politikk, når premissene for politikktutforming er kjønnsnøytral for folk faktisk er enten kvinner eller menn – med alt dette innebærer.

Etter vår oppfatning er det umulig å iverksette gode, målrettede og effektive tiltak og tjenester for funksjonshemmede uten å ta hensyn til kjønnsmessige konsekvenser som en eller flere variabler.

Vi må derfor stille krav om at det i offentlige utredninger m.v. utarbeides kjønnsmessige konsekvensanalyser og at forslag som legges fram tilpasses både kvinner og menn med funksjonshemning. Dagens politiske og byråkratiske system bidrar ikke til å fremme likestilling mellom kvinner og menn med funksjonshemning, siden det fremdeles eksisterer oppfatninger om funksjonshemmede kjønnsløse individer. Befolkningen er ikke kjønnsnøytral, men kjønnsblindheten i offentlige ordninger og lovverk bidrar til at kjønnsforskjeller opprettholdes og videreføres.

"Fadesen" med innstrammingen i den norske sykepengeordningen i 1999 er et eksempel på at kjønnsmessige konsekvensanalyser er nødvendige. Ved en lovendring ble grunnlaget for beregning av sykepenge doblet. Det viste seg at lovendringen stort sett rammet lavtlønnede, deltidsarbeidende kvinner, slik at denne gruppen fikk dårligere sykepengerettigheter. Innstrammingene i loven måtte omgjøres nettopp fordi lovendringen var klart kjønnsdiskriminerende. Dette viser at konsekvensanalyser med kjønn som variabel må innarbeides og forankres på høyt nivå, dersom vi skal nå et mål om reell likestilling. Det er også nødvendig for å sikre at arbeidet gis prioritet, med klar ansvarsplassering og krav til resultatvurdering.

Det må rettes mer oppmerksomhet i samfunnet om jenter og kvinner med funksjonshemning, deres rettigheter, behov, potensial og deres deltagelse i samfunnet. Generelt sett har kvinner mindre makt, innflytelse og autoritet enn menn i samfunnet. Funksjonshemmede har enda mindre makt og innflytelse, noe som viser seg når samfunnet skal tilrettelegges. Funksjonshemmede må svært ofte nøye seg med mindre optimale løsninger på sine behov, da andre behov som fks. økonomi og effektivitet som regel går foran. Et godt eksempel på dette er utbyggingen av Gardermobanen, hvor tilgjengeligheten for funksjonshemmede er mye dårligere enn den burde ha vært. Til tross for deltagelse og sterkt engasjement fra funksjonshemmedes organisasjoner, ble disse hen-

synene satt til side og funksjonshemmede fikk nøye seg med langt dårligere tekniske løsninger enn hva som burde vært mulig.

Dersom vi ser på generell statistikk over kvinners og menns deltagelse i samfunnets institusjoner, og sammenligner dette med funksjonshemmedes deltagelse vil vi sannsynligvis finne at kvinner med funksjonshemning utgjør et demokratisk underskudd. Igjen savner vi forskningsbasert kunnskap på dette området, så dette blir antagelser og må baseres på erfaring. Uansett vil "kjønnspektiv" i denne sammenhengen ofte bety at vi må rette oppmerksomheten mot kvinner med funksjonshemning for å bidra til likestilling, og sette fokus på verdier, erfaringer, utdanning og interesser. Vi må aktivt bruke kjønnspektivet for å fremme likestilling, og belyse funksjonshemmedes deltagelse på alle aktuelle samfunnsområder. Å bruke kjønnspektivet krever nytenkning og vilje til å se at sentrale politikkområder kan avdekke store forskjeller mellom menn og kvinner med funksjonshemning. Dette betyr også at vi må sette spørsmålstegn ved tradisjonelle kjønnsroller, og ved den likestillingspolitikken som til enhver tid føres. Vi må også se kritisk på de ulike saksområdene, og antagelig legge inn kjønn som en variabel i fordelingspolitikken. Det betyr at vi kanskje må rokke ved endel "vedtatte sannheter", og at vi må avlive noen myter underveis.

For å kunne bruke kjønnspektivet må vi både se og ville forstå at det er store forskjeller mellom menn og kvinner med funksjonshemning. Vi er nødt til å se at kjønnsroller og kjønnsforskjeller ikke viskes ut den dagen funksjonshemningen eller sykdommen rammer, men at enkelte forhold faktisk kan forsterkes negativt. Vi må ha en klar bevissthet om likestillingspolitiske mål, og fremme kunnskap om hvordan kjønn virker inn på organisering av samfunnets institusjoner og i hverdagslivet for mennesker med funksjonshemning – som kvinner og menn.

Integrering av kjønnspektiv og likestillingsspørsmål for funksjonshemmede betyr at politikere, ledere og medarbeidere i offentlig virksomhet må tilegne seg slik kunnskap. Og ikke minst bruke kunnskapen i viktige beslutninger som angår kvinner med funksjonshemning.

Vi må heller ikke glemme kvinner med etnisk bakgrunn og flyktningekvinner uten hjemland, eneforsørgerne som er funksjonshemmede og mødre til funksjonshemmede barn. Mange kvinner lever i redsel i sine ekteskap og har ingen og henvende seg til.

I noen kulturer er funksjonshemning forbundet med synd og skam, slik at dette er noe som aller helst skal gjemmes bort. Mange kvinner lever derfor skjult for omgivelsene med sine smerter, sin angst og sine daglige belastninger. Det er vanskelig å nå frem til denne gruppen med informasjon, og med helse- og velferdstiltak. Dette er en stor utfordring, også likestillingspolitisk og gjennom generell politikk for funksjonshemmede.

Det vil alltid være viktig å få problemstillinger og utfordringer på sakskartet. I vårt skrikesamfunn blir det vanskelig og

vanskeligere å nå gjennom. De som ikke har ressurser og sterk stemme, blir ikke hørt i flommen av saker i den offentlige debatten.

Underholdningssamfunnet bidrar også til at viktige saker ikke får tilstrekkelig oppmerksomhet. Samtidig vil vi etterlyse mer aktiv bruk av den informasjonen som allerede finnes, ikke minst i det offentlige. Mange forhold er allerede godt utredet og kjent uten at politiske og administrative nivåer klarer å utnytte allerede eksisterende kunnskap i planlegging og praktisk arbeid.

Mitt viktigste poeng er at i en samlet likestillingspolitikk for funksjonshemmede kvinner er det ikke bare en løsning eller en strategi som er den beste. Som så mye ellers her i verden er det tale om både – og. For å utvikle en god strategi for politikk for kvinner med funksjonshemning må vi ha en klar bevissthet om hva vi vil oppnå. Valg av konsekvenser og strategi avhenger både av hvilke områder som skal prioriteres og hvilke virkemidler som er formålstjenlige.

For meg blir det et paradoks at USA med sine liberalistiske tradisjoner også er det land som har de sterkeste virkemidlene for å sikre funksjonshemmede likestilling og likebehandling med mennesker uten funksjonshemning. ADA-lovgivningen (Americans with Disabilities Act) forbyr diskriminering av funksjonshemmede på en rekke områder innenfor privat og offentlig sektor i USA. Funksjonshemmede og deres organisasjoner har vært pådrivere for å bedre forholdene, her som andre steder i verden. Organisasjonene har hatt – og har fremdeles en betydelig rolle når det gjelder å arbeide for bedring av levekår og samfunnsmessig likestilling og deltagelse for funksjonshemmede. Men det er på høy tid at vi i likestillingens navn også begynner å tenke kjønn – og ikke minst kjønnsmessige konsekvenser for mennesker med funksjonshemning.

1970 – årenes kvinnebevegelse har hatt stor betydning for den likestillingspolitiske utviklingen. Er det på tide med en ny bevegelse for likestilling for kvinner med funksjonshemninger? Det er i alle fall på høy tid å gjøre noe med den urettferdigheten som er. Spørsmålene må prioriteres og heves opp på politisk nivå. Dersom det ikke gis aksept for problemstillingene vil skjevhetene forsette å være tilstede.

Kvinner med funksjonshemning har gjennom historien blitt oversett av både feministbevegelsen, funksjonshemmedes organisasjoner, forskere og myndigheter. generelt. Det er på høy tid med langt større interesse for de problemstillingene som ligger innenfor området "kjønn og funksjonshemning" Det er naturligvis viktig at kvinner med funksjonshemning fortsetter å beskrive sin egen situasjon, men like viktig er det at politikere, forskere, byråkrater og andre fagpersoner blir bevisst at det må gjøres mye, mye mer dersom kjønnspektivet virkelig skal kunne innarbeides i forskning om funksjonshemmede og i utvikling av viktige helse- og velferdstiltak og tjenester. Økt synliggjøring og bevissthet omkring kjønnspektiv og funksjonshemning er nødvendig dersom kvinnene skal kunne oppnå likestilling.

Referanser

Rivière-Zijdel, Lydia: *Women with disability victims of violence. What to do? DPI conference Italy 16-18.11.01 Report*, European Disability Committee on Disabled Womens Issues.

Finndahl, Kerstin: *Våga se. En studie og förekomsten av våld mot kvinnor med funktionshinder*. Forum – kvinner och handikap. Stockholm 2001.

Lundgren, E., Heimer G. et al: *Slagen dam*. Brottmyndigheten och Uppsala Universitet 2001

Sørheim, Torunn Arntsen: *Vanlige kvinner – uvanlige utfordringer*. Universitetet i Oslo 1998

European Disability Forum: *Erklæring fra Handicappede Kvinder i Europa* 1997

Nettverk for kvinner med funksjonshemning: *Helse og velferd – et nettverksprosjekt for kvinner med funksjonshemning*. Prosjektrapport 1998 – 2000”

Kvinnens helse i Norge NOU 13:99

Nettverk for kvinner med funksjonshemning: *Kvinne og*

funksjonshemning. Et rådgivningshefte for deg som er funksjonshemmet. 1999

Riksorganisationene för kvinnojourer i Sverige:

Sommarläger – kvinnjourernas möte med kvinnor med funktionshinder. Sommarveckan i Vejbystrand, Skåne 1997.

Johansen Solveig og H Stordal, Kristin: *Nettverk for kvinner med funksjonshemning: Prosjektrapport 1995 – 1997*

Danske Kvinder med handikap: *Kvindestemmer. En tekstsamling*. København 1995.

Pelkonen, Marja, Villberg, Mella, Järvinene Rita, Markkio-Palenius, Pirjo: *Disabled Woman*. Finland 1994

Traustadóttir, Rannveig: *Obstacles to equality: The Double Discrimination of Women with Disabilities*. In R.

Traustadóttir (Ed.), *Women with disabilities: Issues, resources, connections*. Syracuse: Syracuse University, Center on Human Policy. 1990

Kvinne – eller bare funksjonshemmet.

FFO/Friundervisningens Forlag 1988

Genus och påverkan: Olika sätt för kvinnor med funktionshinder att förhålla sig till begränsande sociala normer och värderingar¹

av Karin Barron, PhD, universitetslektor, Sociologiska institutionen, Uppsala universitet

Abstract

Kvalitativa studier med kvinnor med rörelsehinder samt med kvinnor med utvecklingsstörning visar att dessa kvinnor förhåller sig till begränsande sociala normer och värderingar på olika sätt. Genom att motsätta sig traditionella föreställningar om lämpligt beteende för kvinnor med funktionshinder, strävar kvinnorna efter ökad kontroll i sina liv. Detta kan uppnås genom att, t ex., delta, vilket rörelsehindrade kvinnor i Sverige har gjort, i demonstrationer av olika slag, och därmed också protestera mot en traditionellt tillskriven (handikappande) roll präglad av undergivenhet. Men bland kvinnor med funktionshinder så finns det också de som eftersträvar vad, som brukar benämnas som en traditionell roll för kvinnor, dvs. moderskap. Viktigt att beakta är emellertid att detta *inte* är en traditionell roll för kvinnor med funktionshinder. Istället har dessa kvinnor oftast setts som olämpliga för moderskap och i stor grad förnekats denna roll. Med detta i åtanke kan funktionshindrade kvinnors strävan efter att uppfylla rollen som moder, och även längtan efter att ge omsorg generellt, förstås som att de tar avstånd från att andra ska bestämma hur de bör leva sina liv. Bland kvinnor med utvecklingsstörning finns det de som sköter om babydockor på ett sätt som om dessa vore riktiga barn. Då man beaktar dessa kvinnors sociala bakgrund och situation kan även detta beteende förstås som ett sätt för kvinnorna att förhålla sig till, och ta avstånd från, begränsande sociala normer och värderingar; här vad gäller synen på dem som olämpliga för moderskap.

Kön och inflytande

Kön som makt

I detta kapitel ska jag diskutera vad det kan innebära att vara kvinna med funktionshinder i dagens svenska samhälle. I det moderna samhället finns system som påverkar individers liv på olika sätt (Cwejman, 1991). Ett sådant system är könssystemet som delar in individer i två olika kategorier med skilda roller, normer och värderingar. I samband med denna indelning uppkommer sociala föreställningar om kvinnlighet och manlighet, det vill säga två sociala kön (ibid.). Min utgångspunkt är att kvinnor som grupp har en underordnad position i samhället, vilket är viktigt att beakta när det gäller möjligheten till ett eget inflytande i det dagliga livet. Detta innebär inte att alla kvinnor i alla situationer och sammanhang blir dominerade av män (se Haavind, 1992).

Kön som makt är något som alla människor måste förhålla sig till direkt eller indirekt (ibid.). Kön finns inte som en tudelad essens hos människor utan konstrueras som innebörder för dem och mellan dem. För att förstå hur kvinnor skapar sig som könsvarelser måste vi analysera hur de ingår i och bearbetar makten så som de möter den i sociala sammanhang (ibid.). Makt ska förstås relationellt och är således inte absolut (Ahrne, Roman & Franzen, 1996).

Under de senaste två årtiondena har vikten av eget inflytande och ökade valmöjligheter för medborgare vad gäller sociala insatser generellt framhållits i Sverige. Denna fokusering

på ett eget inflytande har vuxit fram som en reaktion på en föreställning om att andra (beslutsfattare av olika slag) fattar beslut över medborgarnas huvuden och följaktligen inte i tillräckligt hög utsträckning beaktar den enskildes önskemål. Denna kritik har också uttryckts av funktionshindrade personer som har egna erfarenheter av att andra fattar avgörande beslut vad gäller deras dagliga liv (t.ex. Söder, Barron & Nilsson, 1990).

I ljuset av denna kritik kan rättighetslagen LSS fokusering på ett ökat eget inflytande ses som ett led i en demokratiseringssträvan; dvs. att funktionshindrade människor (som fastställs ha ett "omfattande behov av stöd och service") ska beredas ökade möjligheter att själva bestämma över sin service och assistans. En central fråga är emellertid hur denna handikappolitiska ambition om ett ökat eget inflytande är kopplat till vår förståelse av kön. Denna förståelse tar sig uttryck i olika förväntningar på och möjligheter för kvinnor och män.

Det är lätt att uppfatta lagar som könsneutrala² eftersom de inte explicit behandlar och problematiserar kön, utan är neutrala i sin konstruktion. De rättigheter och skyldigheter som specificeras är till för dem som lagarna omfattar oavsett om dessa personer är kvinnor eller män. Så är också fallet med LSS. Det är funktionsnedsättningen, eller snarare hjälpbehovet, som står i fokus och könstillhörighet har formellt ingen som helst betydelse. Viktigt att beakta är emellertid att det finns implicita uttryck för kön också i en lag som LSS; med andra ord underliggande dominerande (manliga) värderingar och normer som har påverkat lagens tillkomst och innehåll. Rådande föreställningar om kön har en normerande inriktning och kan verka utan någon synlig maktutövning (Magnusson, 1996).

LSS kan ses som tidstypisk genom dess fokusering på den enskilda individen. Det är upp till den enskilda funktionshindrade personen själv att ansöka om insatser enligt lagen samt att eventuellt överklaga de beslut som fattats. I denna typ av individualistiska tänkande finns implicit en syn på människan som en individ som själv formar villkoren för sitt liv. Denna syn är en del av en ökad samhällslig individualism generellt, vilket kan sägas karakterisera den senare tidens utveckling i Sverige och andra västerländska stater (Giddens, 1991). Värt att nämna är att det inte är något nytt att diskutera samhällsutvecklingen i termer av en ökad individualism (Peterson, 1989). Detta har man gjort också under andra tidsepoker då man sökt analysera samhällsförändringar. Det centrala är här att påvisa att rådande föreställningar av kön samt ideologiska strömningar genomsyrar sociala institutioner och välfärdspolitiska förändringar i stort och således också sociallag-

¹Presentasjonen bygger på Karin Barrons kapitel i P. Brusén & L.-C. Hydén (red): *Ett liv som andra. Livsvillkor för personer med funktionshinder*. Lund: Studentlitteratur, 2000. Kapitlet tryckes efter avtale med forlaget.

²Detta gäller förstås inte om det specifikt gäller frågor om jämställdhet.

stiftningen (se Lindqvist & Borell, 1997).

Inom en stor del av (välfärds)forskningen osynliggörs de villkor som marginaliserade grupper - till exempel funktionshindrade kvinnor - lever under genom användandet av övergripande begrepp som "socialt medborgarskap" och "sociala rättigheter" (ibid.). Situationen för dem som av olika anledningar kan ha svårt att göra sina röster hörda uppmärksammas inte, utan göms snarare bakom denna typ av begreppsapparat (ibid.). Kön osynliggörs genom, det jag vill benämna, en förföriskt könsneutral begreppsapparat. Att kön är en viktig faktor att beakta kan exemplifieras i samband med fördelningen av olika typer av samhällsinsatser som exempelvis ekonomiskt stöd för funktionshindrade personer. Detta kan se olika ut med avseende på könstillhörighet (Hetzler, 1994). Tillämpningen av regler rörande t.ex. handikappersättning innebär diskriminering av funktionshindrade kvinnor till förmån för funktionshindrade män. Även när mäns och kvinnors funktionsnedsättning är av samma svårighetsgrad får männen högre ersättning än kvinnorna (ibid.).

Som kvinna och man bemöts man på olika sätt av anhöriga, vänner och av dem som bidrar med samhällelig service och assistans. Hur detta bemötande ter sig är kopplat till de sociala normer och värderingar som finns vad gäller kön som makt. Flera ideologier om kvinnlighet och manlighet existerar i dagens Sverige parallellt och man kan således vara (accepteras som) kvinna och man på flera sätt (Ahrne & Roman, 1997). Kvinnlighet är emellertid också idag förknippat med underordning och brist på makt, medan manlighet är förknippat med överordning och utövande av makt. Makt är således en viktig hierarkiseringsprincip.

Det osynliggjorda könet

Traditionellt sett har kön negligerats och gör så fortfarande inom en stor del av forskningen om handikapp. I detta (könlösa) förhållningssätt finns underförstått en föreställning om att kön inte har betydelse för att förstå funktionshindrade människors olika livsvillkor. Jenny Morris (1996), som själv är rörelsehindrad, är kritisk till att den feministiska forskningen inte innefattar funktionshindrade kvinnors situation. Detta uteslutande av funktionshindrade kvinnors erfarenheter och villkor innebär att analyser av kvinnors situation i allmänhet är bristfälliga eftersom en stor grupp kvinnor saknas. Morris framhåller att frågor som moderskap, identitet etc. som behandlas inom feministisk forskning har stor betydelse också för funktionshindrade kvinnors situation. Även om de samhälleliga villkoren inte är lika för alla kvinnor möter varje grupp eller kategori villkor som bär budskap om deras kön (Haavind, 1992).

Anglosaxiska kvinnliga handikappforskare har allt mer kommit att uppmärksamma den sociala innebörden av kön och kvinnors underordnade sociala position (t.ex. Morris, 1991; Hillyer, 1993). Ett inte ovanligt sätt att beskriva funktionshindrade kvinnors situation på är att de utsätts för "dubbel diskriminering" på grund av sin funktionsnedsättning och könstillhörighet (t.ex. Hanna & Rogovsky, 1991). Detta kvantifierande förhållningssätt tenderar att förenkla konsekvenserna och förståelsen av rådande föreställningar om handikapp och kön. Funktionshindrade kvinnor bemöts inte

på *ett* (diskriminerande) sätt för att de har en funktionsnedsättning och *på ett annat* (diskriminerande) sätt för att de är kvinnor; det vill säga på två olika sätt. Istället kan den syn på handikapp och kön som får konsekvenser för funktionshindrade kvinnors dagliga liv förstås som ett komplext samspel där vår förståelse av handikapp och kön interagerar och tar sig olika uttryck.

Det relativt nyvaknade intresset inom anglosaxisk handikappforskning för kvinnors situation har paradoxalt nog på senare tid lett till en viss kritik som innebär att funktionshindrade kvinnors situation nu får alltför mycket uppmärksamhet och att mäns (speciella) situation negligeras inom forskningen (Shakespeare, Gillespie-Sells & Davies, 1996). Denna kritik förbiser emellertid att mäns situation har (om än outtalat) uppfattats som normen, alltså som det allmängiltiga. Detta har medfört att kvinnors situation inte har uppmärksammas inom forskningen eller i samhället i stort (Asch & Fine, 1988). Forskning där funktionshindrade mäns levnadsvillkor implicit behandlas som normen osynliggör kvinnor eftersom rådande normativa föreställningar om kön inte problematiseras.

Att erövra en identitet som kvinna: rådande kroppsideal

Vi konfronteras dagligen med normativa föreställningar om vad som konstituerar en riktig kvinna. Medierna, som i dagens samhälle i hög grad påverkar vår syn på kvinnoliv och kvinnlighet, förmedlar olika typer av budskap om hur man bör vara som kvinna. Man kan säga att den bild som vi matas med dagligen (ofta utan att vara medvetna om det) lär oss hur vi bör se ut, bete oss etc.; alltså förmedlar rådande samhälleliga normer och värderingar. Medan det för många kvinnor kan vara svårt att leva upp till dessa ideal är det särskilt svårt för kvinnor med olika typer av funktionsnedsättningar (t.ex. Morris, 1995). Ett antal studier skrivna av funktionshindrade kvinnliga forskare har under senare tid påpekat hur medias fokusering på den ideala kroppen förstärker ett annorlunda förhållande av rörelsehindrade kvinnor (t.ex. Hillyer, 1993; Morris, 1996). Genom att avvika från dagens ideal om den ungdomliga, starka, vältränade kroppen förstärks synen på kvinnor med rörelsehinder som avvikande. Funktionshindrade kvinnors annorlunda förhållande förstärks således genom de stereotypa budskap och bilder om kvinnlighet som förmedlas via media. Dessa normativa föreställningar som är kopplade till rådande kroppsideal förmedlar således till oss hur en riktig *kvinna* bör vara.

Att skaffa sig en könsidentitet kan för en funktionshindrad kvinna ske genom ett bekräftande i form av en sexuell relation med en icke funktionshindrad man (Barron, 1997). En rörelsehindrad ung kvinna som jag intervjuade gav uttryck för detta då hon berättade att det tidigare var viktigt för henne att ha ett sexuellt förhållande med en icke funktionshindrad man. Detta har hon nu haft och hon menar att det inte längre hade någon som helst betydelse om hennes framtida partners hade en funktionsnedsättning eller inte. Jag tolkar denna situation som att hon nu har bevisat för sig själv (och andra) att hon "duger", det vill säga som partner också till icke funktionshindrade män, och därigenom kvalificerat sig som en *riktig* kvinna. Denna unga kvinna erövrade således en identitet som kvinna genom en icke funktionshindrad mans god-

kännande av henne som sexuell partner.

Hur kan vi då förstå att ett sexuellt förhållande med en icke funktionshindrad man var av så stor betydelse för denna kvinna? Hennes berättelse speglar samhälleliga värderingar som har att göra med vår förståelse av normalitet (att inte ha en funktionsnedsättning) och avvikelse (att ha en funktionsnedsättning). Att ha en icke funktionshindrad manlig partner har högre status än att ha en partner med funktionshinder (se t.ex. Goffman, 1963). Det har hävdats att en rådande syn är att funktionshindrade kvinnor bör välja, det Morris ironiskt benämner, "sin egen sort", det vill säga *funktionshindrade* män, eftersom det stämmer överens med icke funktionshindrade människors förväntningar och önskemål (horris, 1991). Med det i åtanke kan vi se att den ovan nämnda rörelsehindrade kvinnan bröt mot normativa förväntningar gällande val av lämplig partner och därmed också mot förväntningarna på henne som funktionshindrad kvinna.

Exemplet ovan synliggör ett ojämlikt maktförhållande där den unga mannen i fråga har en överordnad position. Genom den sexuella relationen med denna man tillägnade sig den unga kvinnan en könsidentitet. Här är det viktigt att beakta att rörelsehindrade kvinnors kroppar ofta på ett markant sätt avviker från hur den ideala kvinnokroppen framställs. Bekräftandet som kvinna i samband med en sexuell relation med en icke funktionshindrad man kan också förstås som ett nyförvärvat godkännande av den egna (kvinno)kroppen. Den enskilda individens förhållande till kroppen är föremål för ständig omprövning (se t.ex. Esseweld, 1997). Unga kvinnor kan vara kritiska till sin egen kropp och på samma gång anse att kvinnor borde uppskatta den egna kroppen (Jones, 1994). Sådana motsägelser; dvs. att både anamma rådande kroppsideal och samtidigt ta avstånd från dem, är, enligt Alison Jones, typiska för dagens unga kvinnors vardagsupplevelser.

Moderskap

Barbara Hillyer (1993) menar att föreställningar om vad som konstituerar ett riktigt eller normalt kvinnoliv kan innebära en förväxling mellan reproduktiva rättigheter och obligatoriskt moderskap. Hillyer syftar här på att vissa utvecklingsstörda kvinnor kan ha svårt att neka till sexuell umgänge och således riskerar upprepade oönskade graviditeter. Hon hävdar att mödrar i USA som har uttryckt önskemål om att deras döttrar ska steriliseras för att de ska kunna ha ett sexuell samliv men undvika upprepade graviditeter inte har fått dessa önskemål uppfyllda. Hillyer är kritisk till detta förhållningssätt från läkare och tolkar situationen som att mödrarna i fråga ses som dåliga föräldrar som försöker förneka sina döttrar möjligheten till att uppleva moderskap.

Hillyer berör här ett viktigt och eftersatt (forsknings)område. Detta är emellertid en, enligt min mening, mer komplex fråga än vad Hillyers resonemang ger uttryck för. Vi har idag bristfällig kunskap om frågor som berör sexualitet och moderskap för funktionshindrade kvinnor³. Istället för att bedöma (och fördöma) enskilda fall i termer av individuella rättigheter för funktionshindrade kvinnor och/eller anhöriga förtjänar dessa frågor att behandlas på ett mer "vetenskapligt" sätt, allt-

så genom att systematiskt undersökas och analyseras utifrån olika perspektiv.

Media har på senare tid visat ett stort intresse för de tvångssteriliseringar som tidigare utfördes i Sverige på utvecklingsstörda kvinnor (eller snarare svagbegåvade kvinnor med svåra sociala bakgrundsförhållanden). Steriliseringslagarna från 1934 och 1941 gällde fram till 1976 (Kollberg, 1989). I det förmedlade budskapet om tidigare tiders kränkande behandling av dessa kvinnor finns implicit en föreställning om att vi idag vet hur utvecklingsstörda kvinnor har det i Sverige, det vill säga, att de har det mycket bättre än tidigare. Vår upprördhet över tidigare behandling av svagbegåvade kvinnor tenderar att lura oss till en uppfattning eller upplevt "vetande" om hur utvecklingsstörda kvinnor har det idag. En risk med detta är att *nutida uttryck* för samhällelig kontroll (och eventuellt förtryck) som utvecklingsstörda kvinnor utsätts för osynliggörs.

Traditionella kvinnoideal är djupt förankrade i oss. Också då vi tar avstånd från dessa förhåller vi oss till dem och visar därmed att de är av betydelse för våra föreställningar om vad som är en riktig kvinna och ett riktigt kvinnoliv. Detta är nära knutet till vår förståelse av hur ett vuxenliv som kvinna bör se ut (Chester, 1989). Moderskap är något som traditionellt har förnekats funktionshindrade kvinnor (Morras, 1996). Bland utvecklingsstörda kvinnor som jag har kommit i kontakt med uttrycks ofta en stark längtan efter att is vårda och ta hand om ett eget barn. Samtidigt finns bland vissa av dessa kvinnor en övertygelse om att de inte skulle kunna klara av denna uppgift. Dessa kvinnor har således i viss grad anammat uppfattningen om sig själva som olämpliga för moderskap, vilket kan vara smärtsamt att få insikt om.

En utvecklingsstörd kvinna ger uttryck för hur hon upplevde det då hon och hennes pojkvän inte "fick" bli föräldrar. Hon blev gravid när hon var 21 år och hon och hennes pojkvän var mycket lyckliga över att få ett barn. Men i och med att graviditeten fastställdes var ingen intresserad av hennes (eller hennes pojkväns) syn på ett framtida föräldraskap. Hon hade inget att säga till om i frågan, utan genomgick en abort som hon än idag sörjer över. Denna kvinna såg ingen väg ut ur det maktunderläge hon befann sig i vad gällde beslutet om abort. Hon hade inte tillgång till de nödvändiga maktresurser som krävdes för att vägra att genomgå ingreppet. Maktrelationer handlar inte nödvändigtvis om hårt motstånd och stora konflikter (Ahrne & Roman, 1997). Även relationer som tycks vara relativt friktionsfria kan förstås i termer av maktskillnader som grundas i tillgång till olika maktresurser. Att ha ett maktövertag innebär att någon part i en relation har större möjligheter att få sin vilja igenom (ibid.). Den som är mest beroende är oftast den som har minst makt (Ahrne, Roman & Franzen, 1996).

En längtan efter att bli mor och få ge omvårdnad är inte unik för utvecklingsstörda kvinnor. Jag har intervjuat rörelsehindrade unga kvinnor som uttrycker som sin största framtida ambition att få vårda och sköta om andra, exempelvis egna barn och även en framtida partner (Barron, 1997). Detta omhändertagande är nära kopplat till vår förståelse av hur kvinnor *bör* vara (Hillyer, 1993). Den kvinnliga omsorgsgivaren förväntas ständigt finnas till hands för andra och därmed, med Barbara Hillyers ord, "ge struktur till en poten-

³Också maskulinitet och sexualitet är ett eftersatt område inom handikappforskningen.

tiellt kaotisk värld” (ibid., s. 11). Hillyer menar att detta kan innebära att kvinnor i denna situation “överinvesterar” i andras välfärd på bekostnad av den egna identiteten.

Det kan tyckas märkligt att en traditionellt kvinnlig roll som innebär att vårda och sköta om andra, vilket har kommit att kallas en “kvinnofälla”, är något som framhålls bland dagens uraga funktionshindrade kvinnor som en framtidsdröm. För att förstå denna situation måste vi utgå från funktionshindrade kvinnors egna erfarenheter, eller, uttryckt på ett annat sätt, börja där kvinnorna *är* (Smith, 1987; Widerberg, 1995). Det innebär att vi utgår från kvinnors erfarenheter och aktiviteter; dvs. från deras dagliga liv. Medan den ovan nämnda utvecklingsstörda kvinnan på ett explicit och smärtsamt sätt fick klart för sig att hon inte ansågs lämpad för moderskap kan denna uppfattning också förmedlas på ett mer subtilt sätt. Bland rörelsehindrade unga kvinnor finns det exempel på kvinnor som har erfarenheter av att det på ett tidigt stadium i deras liv på ett något diffust sätt förmedlats en syn på dem som olämpliga för moderskap (Barron, 1997). Vissa av dessa kvinnor har anammat denna tolkning av vad som är lämpliga framtidsambitioner och är således tveksamma till möjligheten att realisera sin dröm om egna barn.

Det finns de som “hanterar” sin längtan efter moderskap (som på olika sätt förhindras att realiseras, av t.ex. personal och föräldrar) genom att använda sig av substitut för ett eget barn. Jag har kommit i kontakt med utvecklingsstörda kvinnor som på ett mycket verklighetsnära sätt vårdar sina (baby)dockor. De talar om dem och till dem samt sköter om dem precis som om de vore levande.

Denna situation kan tolkas som att dessa kvinnor inte ser sig själva som vuxna utan har anammat ett lekande med dockor av den typ som vi förknippar med barndomen. Men med det ovan omnämnda kriteriet att beakta funktionshindrade kvinnors livssituation, så är ett annat tolkningsalternativ mer rimligt med tanke på att moderskap i stor grad har förnekats utvecklingsstörda kvinnor. Jag tolkar detta beteende som en reaktion på, eller kanske snarare protest mot, att bemötas som barn, i meningen oförmögna till självbestämmande, och därmed att försättas i, vad som har kommit att benämnas som en situation av “evig barndom” (Kelley, 1988). Uttryckt på ett annat sätt kan man säga att kvinnorna på detta sätt strävar efter att erövra en könsidentitet. De strävar efter en annan identitet än den som tilldelats dem som utvecklingsstörd eller funktionshindrad; nämligen den som moder. Man kan säga att kvinnorna i fråga genom att på detta sätt ikläda sig rollen som mödrar strävar efter att för sig själv och andra förändra synen på vad det innebär att vara utvecklingsstörd kvinna (se Haavind, 1992).

Upplevelsen av att ses som asexuell kan vara svår. Denna upplevelse, som har förmedlats av rörelsehindrade unga kvinnor, kan ta sig uttryck i att manliga assistenter uteslutande behandlar kvinnorna som “handikappade” och inte som könsvarselser, alltså som kvinnor (Barron, 1997). Det som är centralt för diskussionen här är att kvinnorna reagerar med avvisande av denna typ av upplevelser och då bygger upp reflekterande föreställningar om vem de är, vem de vill och kan vara (se Haavind, 1992). Förmågan till reflektion över vem man är och kan vara ligger till grund för självet och den egna könsidentiteten. Det framhålls således som viktigt också

bland dessa unga kvinnor att ses som något annat än funktionshindrade, alltså som kvinnor.

Bland funktionshindrade kvinnor finns det således de som upplever att de inte behandlas som kvinnor utan som tillhörande en homogen grupp asexuella funktionshindrade. Här är det emellertid viktigt att skilja mellan kvinnornas egna individuella upplevelser av att inte behandlas och ses som könsvarselser och min tolkning av dessa upplevelser. Uttryckt på ett annat sätt kan man säga att jag här vill belysa två olika nivåer; en empirisk (vad kvinnorna berättar) och en analytisk (min tolkning av deras berättelser).

Olika typer av kvalificeringskriterier

Jag har ovan berört några rådande normativa föreställningar om kvinnor som handlar om kroppsideal och omsorg i form av moderskap. Man kan säga att kvinnor genom att anamma normer om hur man bör se ut och bete sig *kvalificerar* sig som riktiga kvinnor. Vi kommer ständigt i kontakt med olika typer mer eller mindre explicita budskap om vad som förstås som önskvärt och normalt i vårt nutida samhälle. Dessa budskap är inte alltid tydligt artikulera och vi är inte nödvändigtvis medvetna om deras påverkan på oss. Man kan säga att olika budskap förmedlas på ett sätt som bidrar till att vi uppfattar det som förmedlas som alldeles naturligt och självklart.

Oberoende och värdet av att klara sig själv

Ett exempel på ett budskap som upplevs som naturligt och självklart är vikten av att vara så oberoende⁴ av andra människors hjälp som möjligt. Vi ifrågasätter inte den positiva värderingen av till exempel en människa som klarar sitt dagliga liv (till exempel dagliga göromål av typen hushållssysslor, trädgårdsarbete etc.) helt själv trots en mycket hög (eller låg) ålder. Detsamma gäller för en funktionshindrad person som med oerhört stor möda har tränat sig till att klara sitt dagliga liv med få hjälpinsatser. Det faller sig naturligt för oss att beundra människor i situationer som dessa på grund av att de i hög utsträckning klarar sig själva.

Oberoende, i meningen att klara dagliga göromål utan eller med lite stöd och hjälp, är således något som vi värderar eller kanske snarare idealiserar i vårt nutida samhälle. När det lilla barnet lär sig att klara sig själv; till exempel klä på sig, äta etc. upplevs det som något positivt och barnet kvalificerar sig genom detta ökade oberoende successivt till ett ökat eget inflytande. Vi har väl alla sett det lilla barnets lyckliga min då hon/han klarar av något utan hjälp och utbrister “Jag kan *själv!*” Det lilla barnet har således redan internaliserat det positiva värde som tillskrivs denna typ av oberoende.

Bland de som har LSS-insatser finns det en oro, som kan tyckas paradoxal, vilken har att göra med antagandet att man ska “göra framsteg” genom att bli mer oberoende av hjälp för att få behålla sin assistans (Barron, 1998). Denna “kvalificeringstanke”, det vill säga att man måste kvalificera sig genom ett ökat oberoende av hjälp och stöd för att erhålla eller

⁴En alternativ betydelse av oberoende är den som istället syftar till inflytande och självbestämmande; autonomi, i det dagliga livet (se Barron, 1997).

behålla vissa rättigheter, finns underförstått i det tankesätt som ligger till grund för verksamheter som till exempel (re)habilitering och specialundervisning (Söder, Barron & Nilsson, 1990). Genom träning av till exempel intellektuell och/eller rörelseförmåga eftersträvas det att den funktionshindrade personen ska bli mindre beroende av andras stöd och hjälp och följaktligen kvalificera sig till ett ökat eget inflytande.

Idealiserandet av denna typ av oberoende innebär att de som i sitt vuxenliv inte kan leva upp till dessa ideal tenderas att infantiliseras, alltså bemötas och behandlas som barn som inte har kvalificerat sig, genom att bli mer oberoende av hjälp, till ett eget inflytande (se Hockey & James, 1993). Denna idealisering av oberoende kan också medföra att relationen mellan funktionshindrade personer och andra, exempelvis anhöriga och representanter för de olika yrkesgrupper som diskuterats ovan, präglas av frustration. Denna frustration är kopplad till att "illusionen av oberoende" måste upprätthållas eftersom ett stort beroende av stödinsatser ses som något negativt i sig (Hillyer, 1993). Hillyer menar att ett idealiserande av oberoende bidrar till att förstärka samhälleliga, manliga ideal. Hon fastställer att vår kultur definierar oberoende och självtillräcklighet som manliga värderingar och följaktligen något som nödvändigtvis i alla lägen är eftersträvansvärt.

Dessa ideal delas också av rörelsehindrade unga kvinnor och män (Barron, 1997). Som "barn av sin tid" har de anammat det positiva värde som tillskrivs oberoende i meningen att få så litet hjälp och stöd som möjligt i den dagliga livsföringen. Men också här är kön ett viktigt analytiskt redskap för att få en mer nyanserad kunskap om synen på denna typ av oberoende. Trots att unga rörelsehindrade kvinnor kan se ett stort värde i att klara sin dagliga livsföring med så få hjälpinsatser som möjligt kan de förhålla sig till detta ideal på ett annat sätt än rörelsehindrade unga män. Både unga rörelsehindrade kvinnor och män har tidiga minnen av en mycket intensiv träning i form av sjukgymnastik, talträning etc. (ibid.) De unga personer jag intervjuat är överens om att denna tidiga (självständighets)träning har varit av stor vikt vad gäller rörlighet och kommunikationsförmåga. Bland de unga kvinnorna finns det emellertid en viss ambivalens till denna form av träning då den tar överhand och lämnar lite tid och utrymme för andra mer intressanta aktiviteter. Detta förhållningssätt delas inte av de manliga informanterna, som istället på ett mer kategoriskt sätt framhåller vikten av intensiv träning för att uppnå största möjliga självständighet (i meningen oberoende av hjälp).

För att knyta an till Hillyers definition av oberoendeideal som specifikt manliga värden kan vi således se att det bland funktionshindrade kvinnor finns de som, trots ett visst anammande av dessa ideal, samtidigt tar avstånd från dem. Det finns således andra värden som kan vara väl så viktiga och eftersträvansvärda för kvinnor. Sally French (1994) menar t.ex. att hon som funktionshindrad kvinna förväntas göra allt hon kan utan stöd och hjälp, vilket medför att det kan vara svårt att be om hjälp. Samtidigt som hon kan se ett värde med att klara sig med minsta möjliga hjälp framhåller French att idealiseringen av oberoende kan bidra till stress och isolering. Att inte få hjälp kan också innebära att mycket (onödig) tid går åt till monotona praktiska göromål, vilket French, liksom de ovan nämnda rörelsehindrade unga kvinnliga infor-

manterna, hävdar kan ägnas åt något mer intressant.

Intelligent och välutvecklad

Bland psykiskt funktionshindrade kvinnor finns det de som har tidiga negativa erfarenheter av övermedicinering och förnedring (Barron, 1998). En kvinna berättar om sina tidiga erfarenheter av en skolpsykolog som fick henne att känna sig som otillräcklig på alla sätt eller, som hon själv uttrycker det, som "en nolla". Vid ett senare tillfälle då hon kom i kontakt med en annan psykolog och intelligenstestades fick hon ett helt annat omdöme, eftersom denna psykolog bedömde henne som intelligent och mycket välutvecklad för sin ålder. Denna kvinna fortsätter sin berättelse med att tala om att psykologen, som hon i ett senare skede fick en så positiv bedömning av, var kritisk till den tidiga behandlingen i form av övermedicinering och negativa bedömningar av kvinnans intelligens. Hon förklarar att psykologen vid detta senare möte gjorde klart att hon inte behövde följa några direktiv gällande medicinering eller andra typer av behandling eller, som hon själv uttrycker det, att "dom skulle fullständigt ge fan för vad jag gjorde eller inte gjorde, för att jag skulle få löpa fritt då."

Denna upplevelse kan tolkas som att denna kvinna nu, genom en ny psykologisk bedömning, har fått upprättelse för tidiga "övergrepp" av den typ som hon upplevt från skolpsykologen. Kvinnan verkar se det senare mötet och den positiva bedömningen av sin intelligens och utveckling som ett uttryck för slutet på, det hon uppfattar som, hennes tidigare frihetsberövande. Detta kan, uttryckt på ett annat sätt, beskrivas som att hon ser sig själv bli "avpsykiatriserad" (se Eliasson, Meeuwisse & Sunesson, 1995). Kvinnan använder en typ av metafor; "1a löpa fritt", för denna nytillkomna frihet som speglar andras kontroll över hennes livssituation. Man kan säga att hon här beskriver hur *hon* genom att definieras/diagnostiseras som intelligent och välutvecklad "kvalificerade" sig till möjligheten att "få löpa fritt".

Denna beskrivning kan tolkas i termer av ett tidigt omyndigförklarande som är ett uttryck för ett klientskapande (se t.ex. Johansson, 1992). Men den situation av maktlöshet som denna kvinnas beskrivning synliggör är inte enbart kopplad till hennes klientroll utan också till kvinnors sociala underordning. Den centrala frågan utifrån de ovan diskuterade rådande idealen om oberoende (av hjälp) samt intelligens och utveckling är hur möjligheten till ett eget inflytande ser ut för de kvinnor som har ett stort behov av kontinuerliga stödinsatser och som inte på något vis definieras som "intelligenta och välutvecklade för sin ålder".

Offer eller handlande subjekt; det beror på

Det finns en fara i synliggörandet av kvinnors sociala underordning om detta bidrar till att föreställningar om kön beskrivs som något oföränderligt som därmed riskerar att cementeras. Denna förståelse av kön kan lätt kopplas till kvinnors individuella egenskaper, vilket i värsta fall kan innebära att forskare förstärker myter om kvinnors underordning som kopplade till deras individuella oförmåga eller brister.

Min utgångspunkt är att könsrelationer är hierarkiska med ett överordnat (mans)kön och ett underordnat (kvinno)kön, vilket tar sig uttryck i dominans- och underordningsrelationer (se Widerberg, 1995). Dessa relationer har stora variationer och är föränderliga. Karin Widerberg uttrycker det som att kvinnor (och män) "gör kön" och förhandlar om kön i olika situationer (Widerberg, 1995, s. 154). Förhållandet mellan strukturella förhållanden och aktörers ageranden och beteenden förstår jag som ett dynamiskt samspel; det vill säga som en odelbar helhet (se Giddens, 1979).

Inom handikappforskning och kvinnoforskning finns det en tendens till ett dualistiskt förhållningssätt mellan kvinnor som offer och som handlande subjekt. Med ett välvilligt syfte att synliggöra kvinnors underordning och samtidigt ta avstånd från synen på kvinnor som (passiva) offer har en syn på kvinnor som starka och aktiva framhållits. Lois Keith (1996), som själv är rörelsehindrad, visar på betydelsen med detta perspektiv genom att fokusera på hur funktionshindrade kvinnor ständigt bemöts som om de vore maktlösa och passiva. Keith framhåller att ett fruktbart sätt att försöka få slut på det fördomsfulla sätt som funktionshindrade kvinnor bemöts på är att visa upp en stark och positiv attityd generell.

Detta förhållningssätt har dock kommit att kritiserats på grund av att det riskerar att förmedla en syn på funktionshindrade kvinnor som en typ av "superwomen", det vill säga kvinnor som "klarar allt" (se t.ex. Hillyer, 1993). Detta kan i sin tur medverka till att kvinnors behov av och önskemål om olika typer av stödsatser negligeras eftersom de förväntas klara sig bra ändå. Jag menar att ett mer fruktbart förhållningssätt för att öka kunskapen om kvinnors dagliga liv är att synliggöra olika situationer som möjliggör eller utgör hinder för ett eget inflytande. Sociala föreställningar om handikapp och kön kan sägas göra kvinnor till offer för andras maktutövande i vissa situationer. Istället för att kategoriskt hävda (utifrån en, vad vi kan kalla, välvillig emancipationsambition) att funktionshindrade kvinnor inte är offer kan det vara mera fruktbart att studera vilka situationer som (o)möjliggör ett aktivt agerande och eventuellt protesterande för olika kvinnor. Utgångspunkten är då att kvinnor kan vara offer (t.ex. för andras beslutsfattare) och samtidigt handlande subjekt beroende på de olika situationer och sammanhang de befinner sig i. Denna utgångspunkt kan förhindra en stereotypisk syn på funktionshindrade kvinnor som antingen tragiska offer för andras fördomar och förtryck eller som någon typ av beundransvärda hjältinnor (se Morris, 1991).

En rörelsehindrad kvinna som jag har intervjuat beskriver vissa aspekter av sitt dagliga liv i termer som kan tolkas som att hon försätts i en offerroll (Barron, 1998). Hon återkommer till att hon är till besvär för andra, dvs. beslutsfattare av olika slag, genom att sträva efter att få sina önskemål tillgodosedda. Hon uppberar att "dom blir nog trötta på mig" då hon uttrycker sina önskemål om olika typer av samhällsinsatser. Denna informant kan sägas ge uttryck för "disciplinerande föreställningar" (Magnusson, 1996), t.ex. att det inte är acceptabelt att som kvinna vara till besvär för andra.

Men samtidigt som man kan se spår av en traditionell kvinnoroll i denna kvinnas beskrivning kan hon också beskrivas som aktivt handlande. Hon är ihärdig när det gäller sin strä-

van efter ett eget inflytande. Denna förståelse av hur en riktig kvinna bör vara, alltså inte "egoistisk", stämmer dåligt överens med hennes enträgna förhållningssätt. Att denna kvinna återkommer till hur "trötta" andra måste bli på henne när hon förmedlar sina egna synpunkter och önskemål speglar således en samhällelig normativ syn som innebär att kvinnor bör vara till lags och inte vara "besvärliga". Det är utifrån denna förståelse om hur en kvinna bör vara som denna informants beskrivning av sig själv som besvärlig för andra, då hon uttrycker sina önskemål, kan förstås. Hennes beskrivning synliggör således den traditionella synen på hur man som kvinna egentligen bör vara, vilket hon inte alltid efterlever i praktiken.

Föränderliga föreställningar om kön

Men gränserna mellan vad som är lämpligt för kvinnor respektive män förändras (Cwejman, 1991). Idag är det möjligt för kvinnor att uppnå maktpositioner och för män att stanna hemma med sina barn. Sabina Cwejman menar att det för den moderna kvinnan också finns nya möjligheter till det som hon benämner en "social friställning" (Cwejman, 1991, s. 114). Detta innebär möjligheter till en större individuell frihet för kvinnor. Cwejman identifierar följande tre element som ingår i kvinnors sociala friställning: osäkerhet i samband med att traditionella normer om vad en riktig kvinna bör vara gäller inte längre, konflikt mellan olika delar av en ny kvinnoroll samt öppningar mot mer fullständigt självförverkligande. Stereotyper för vad som är positivt kvinnliga egenskaper genomgår således en förändring.

En generell beskrivning av pågående samhällsförändringar som tar sig olika uttryck för olika kvinnor har identifierats av Haavind (1992). Dessa förändringar, som beskrivs som rörelse, innefattar följande (Haavind, 1992, s. 24):

- från ett samhälle där könssegregering var ett uttryck för den samhälleliga ordningen, till ett samhälle där inte grering av könen på samhällslivets alla områden är ett uttalat ideal.
- från en kultur där mansdominans och kvinnors underordning legitimerades av synen på deras förmågor och egenskaper, till mansdominans som något illegitimt och orättvist mellan grupper av män och kvinnor.

Haavind menar att denna beskrivning inte visar på något som redan finns utan snarare syftar till att synliggöra en pågående förändringsprocess eller, det hon kallar, "relativa rörelser" i samhällsutvecklingen. Denna beskrivning kan användas som ett redskap för att analysera hur förändringarna påverkar olika kvinnor på olika sätt (ibid.).

Trots nya möjligheter för kvinnor att frigöra sig från traditionella roller har vi emellertid fortfarande ett könssystem där manlig dominans och kvinnlig underordning ingår som en grundläggande norm (ibid.). Ett sätt att beskriva dagens svenska samhälle på är således att det genomgår stora förändringar och samtidigt karakteriseras av en påtaglig kontinuitet (se Ahrne, Roman & Franzen, 1996). Cwejman (1991) uttrycker

³Cwejman har här i sin diskussion lånat Thomas Ziehes (1982/1986) term "friställning"

det som att det finns en viktig skiljelinje mellan de båda könen, där män utgör en dominant grupp och kvinnor en underordnad grupp. Detta innebär inte att varje enskild man dominerar över kvinnor, utan att manlighet som ide, och speciella grupper av män dominerar.

Innebär då den ovan förda diskussionen om kvinnors sociala underordning att en rättighetslag som LSS nödvändigtvis diskriminerar funktionshindrade kvinnor? Om detta kan vi idag inte uttala oss säkert. Men som jag har visat är kön ett fruktbart analytiskt redskap i studier om fördelningen av samhällsinsatser samt möjligheten till ett eget inflytande för funktionshindrade människor. För de som i sitt yrkesutövande arbetar för förverkligandet av handikappreformens ambitioner om självbestämmande och ett ökat eget inflytande för de berörda är kunskap om kön och om kvinnors sociala underordning relevant.

När det gäller kvinnors sociala underordning är det av stor betydelse att beakta de olika villkor och möjligheter som står till buds för kvinnor i olika generationer (se Drotner, 1991). Bland dagens rörelsehindrade unga kvinnor finns det t.ex. de som tar ett aktivt avstånd från traditionella handikapporganisationer eftersom de i dessa inte upplever sig ha ett tillräckligt eget inflytande (Barron, 1997). Istället använder sig dessa kvinnor av andra kanaler för inflytande, t.ex. genom att delta i protestaktioner av olika slag för att synliggöra diskriminerande bemötande av funktionshindrade kvinnor. Den stipulerade rätten till personlig assistans är en (LSS)insats som kommit att diskuteras och framhålls av beslutsfattare som oväntat "kostsam". Detta har resulterat i att funktionshindrade kvinnor och män har genomfört demonstrationer för att inför ansvariga politiker klargöra betydelsen av personlig assistans. Andra kollektiva protester; till exempel mot nya regler om samåkning vid färdtjänst samt mot kollek-

tivtrafikens bristfälliga rullstolsanpassning, har på senare tid också genomförts.

Det är emellertid svårt för de som är vana vid att andra fattar avgörande beslut över deras huvuden att bryta sig ur denna underordnade position (Barron, 1998). Makt som sådan behöver inte aktivt utövas i nuet för att vara "närvarande" (Magnusson, 1996). I rollen som kvinna finns ett osynliggörande som är kopplat till en underordnad social position. Medan funktionshindrade kvinnor använder sig av olika strategier för att frigöra sig från denna underordning och strävar efter ett ökat inflytande, finns det också de som bemöts (och sedan länge har blivit bemötta) på ett sätt som försvårar denna typ av agerande. En tidigt tillskriven social roll av underordning är inte något man bara "kliver ur" på grund av en ny lagstiftning.

Funktionshindrade kvinnor beskriver sig själva inte nödvändigtvis som förtryckta. Att känna sig förtryckt är långt ifrån det enda sättet för kvinnor att placera sig själva i sitt sociala sammanhang (Haavind, 1992). I stället kan betydelsen av kön ta sig sådana uttryck att det som vi har sett, är mera närliggande att på olika sätt sträva efter en kvinnlig könsidentitet för att kunna "känna sig som kvinna" (se Haavind, 1992).

Kunskap om sociala föreställningar om kön kan medverka till att synliggöra funktionshindrade kvinnors livsvillkor och deras möjligheter till ett eget inflytande. Medan dessa föreställningar kan sägas präglas av en viss stabilitet så är den innebörd vi tillskriver kön inte för den skull oföränderlig, eller som Hanne Haavind (1992, s. 16) så målande har uttryckt det: "Alla deltar vi i löpande förhandlingar om vad det innebär att vara kvinna eller man,"

Referenser

- Ahrne, G., Roman, C. & Franzen, M.** (1996). *Det sociala landskapet. En sociologisk beskrivning av Sverige från 50-tal till 90-tal*. Göteborg: Bokförlaget Korpen.
- Ahrne, G. & Roman, C.** (1997). *Hemmet, barnen och makten. Förhandlingar om arbete och pengar i familjen*. Rapport till Utredningen om fördelning av ekonomisk makt och ekonomiska resurser mellan kvinnor och män. SOU 1997:139.
- Asch, A. & Fine, M.** (1988). Beyond Pedestals. I M. Fine & A. Asch (eds), *Women with disabilities. Essays in Psychology, Culture, and Politics*. Philadelphia: Temple University Press.
- Barron, K.** (1997). *Disability and Gender Autonomy as an Indication of Adulthood*. Acta Universitatis Upsaliensis. Uppsala University.
- Barron, K.** (1998). *Inflytande, för vem?* Opublicerat manuskript. Sociologiska institutionen, Uppsala Universitet.
- Chesler, P.** (1989). *Women and Madness*. New York: Harcourt Brace Jovanovich Publishers.
- Cwejman, S.** (1991). Konstans och förändring i tonårsflickors livsvärld. I J. Fornäs, U. Boethius & S. Cwejman (red.), *Kön och identitet i förändring*. FUS-rapport nr. 3. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposium.
- Drotner, K.** (1991). Kulturellt kön och modern ungdom. I J. Fornäs, U. Boethius & S. Cwejman (red.), *Kön och identitet i förändring*. FUS-rapport nr 3. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposium.
- Eliasson, R., Meeuwisse, A. & Sunesson, S.** (1995). Psykiatriens förändrade former. I T. Goldman (red.), *Samhällsproblem*. Stockholm: Liber Utbildning.
- Essewold, J.** (1997). Att söka förändra vårt tänkande om kvinnlighet och kön/genus – analys av tre texter. I A. Lundqvist & D. Mulinari (red.), *Sociologisk kvinnoforskning*. Lund: Studentlitteratur.
- French, S.** (1994). What so great about independence? In J. Swain, V. Finkelstein, S. French & M. Oliver (eds), *Disabling Barriers - Enabling Environments*. London: Sage Publications.
- Giddens, A.** (1979). *Central Problems in Social Theory*. London: Macmillan.
- Giddens, A.** (1991). *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press.
- Goffman, E.** (1963). *Stigma: Notes on the management of spoiled identity*. New Jersey: Prentice Hall, Englewood Cliffs.
- Haavind, H.** (1992). Vi måste söka efter könets förändrade betydelse. *Kvinnvetenskaplig tidskrift*, 13, 16-33.
- Hanna, W & Rogovsky, B.** (1991). Women With Disabilities: Two Handicaps Plus. *Disability Handicap and Society* 6, 49-63.
- Hetzler, A.** (1994). *Socialpolitik i verkligheten. De handikappade och försäkringskassan*. Lund: Bokbox Förlag.
- Hillyer, B.** (1993). *Feminism and Disability*. Norman: University of Oklahoma Press.
- Hockey, J. & James, A.** (1993). *Growing Up and Growing Old. Ageing and Dependency in the Life Course*. London: Sage publications.
- Johansson, R.** (1992). *Vid byråkratins gränser. Om handlingsfrihetens organisatoriska begränsningar i klientrelaterat arbete*. Arkiv avhandlingsserie 39. Lund: Studentlitteratur.
- Jones, A.** (1994). Flickor blir "flickor" i ett socialt spel av betydelser och sätt att vara. *Kvinnvetenskaplig tidskrift*, 15, 30-39.
- Keith, L.** (1996). The public's responses to disabled women and how this affects our sense of self. I J. Morris (ed), *Encounters With Strangers. Feminism and Disability. The Major Issue Confronting Feminism Today*. London: The Women's Press.
- Kelley, K.** (1988). *Disability and Adult Status. Concepts, Policy Issues and Practical Dilemmas*. OECD Educational Monographs, No. 4.
- Kollberg, E.** (1989). *Omstridda mödrar. En studie av mödrar som förtecknats som förståndshandikappade*. Göteborg: Nordiska hälsovårdsskolan.
- Lindqvist, R. & Borell, K.** (1997). Inledning: Organisation och välfärdspolitik. I R. Lindqvist (red.), *Organisation och välfärdstat*. Lund: Studentlitteratur.
- Magnusson, E.** (1996). "Jag har faktiskt aldrig lidit av att vara kvinna". *Kvinnvetenskaplig tidskrift*, 17, 30-46.
- Morris, J.** (1991). *Pride Against Prejudice: Transforming Attitudes to Disability*. London: The Women's Press.
- Morris, J.** (ed) (1995). *Able Lives. Women's Experience of Paralysis*. London: The Women's Press.
- Morris, J.** (ed.) (1996). *Encounters with strangers. Feminism and Disability. The major issue confronting feminism today*. London: The Women's Press.
- Peterson, O.** (1989). *Makt i det öppna samhället*. Stockholm. Carlssons Bokförlag.
- Shakespeare, T., Gillespie-Sells, K. & Davies, D.** (1996). *The Sexual Politics of Disability. Untold Desires*. London: Cassell.
- Smith, D.** (1987). *The Everyday World as Problematic. A Feminist Sociology*. Boston: Northeastern University Press.
- Söder, M., Barron, K. & Nilsson, I.** (1990). *Handikapp och välfärd? Redovisning av en intervjuundersökning*. SOU 1990:19. Stockholm: Allmänna förlaget.
- Widerberg, K.** (1995). *Kunskapens kön. Minnen, reflektioner och teori*. Stockholm: Norstedts.
- Ziehe, T.** (1982/1986). *Ny ungdom. Om ovanliga läroprocesser*. Stockholm: Norstedts.

WORKSHOP F

**Mäns våld mot kvinnor och mäns föräldraskap:
faderskap, «barnets bästa» och könspolitik i jämställda Norden**

Innledning

ved Maria Eriksson, doktorand, Sociologiska institutionen, Uppsala universitet och Programkoordinator för "Kön och våld - ett nordiskt forskningsprogram 2000-2004".

I denna workshop riktar vi sökljuset mot konstruktioner av kön och föräldraskap, och då framförallt mäns föräldraskap. Bakgrunden är bland annat den förskjutning som skett inom nordisk jämställdhetspolitik under senare decennier: från strategin att skapa jämställdhet genom att få kvinnor "ut i arbetslivet", till strategier att skapa jämställdhet genom att få män "in i familjen" och involverade i omsorgsarbetet med barn (Bergman & Hobson 2001, Højgaard 1997:250). Införandet av så kallade Pappa-månader i föräldraförsäkringen (i vissa av de nordiska länderna) och en allt större betoning av delad vårdnad och vardaglig omsorg om barn efter en skilsmässa eller separation (i all de nordiska länderna) kan till exempel ses som uttryck för strategin att få män mer involverade i "familjen" (jfr. Svenska Institutet 2001). Genom utvecklingen inom lagstiftningen kring vårdnad och umgänge, i bland annat Sverige, har en 'ny' juridiskt reglerad könsrelation skapats: det (fortsatt) gemensamma föräldraskapet efter en separation. I workshopen diskuteras vad detta kan betyda för kvinnors, mäns och flickors och pojks liv.

De inlägg som följer lyfter fram problematiska aspekter av mäns indentitetsarbete och praktiker som fäder och föräldrar. I såväl nordiska som internationella sammanhang har det funnits en tendens att fokusera män som (hetero)sexuella partners, och inte *män som parter i vuxen-barn relationer*, då diskussionen berört könad makt och mäns våldspraktiker. Workshopens fokus på *mäns våld och mäns föräldraskap* är tänkt att bidra till ett ökat fokus på frågor kring makt, dominans och våld i den nordiska debatten och kunskapsutvecklingen kring män, fäder och föräldraskap.

Här vill jag också peka på att i Nordiska Ministerrådets program "Kön och våld - ett nordiskt forskningsprogram 2000-2004", är *Föräldraskap, kön och våld: föräldraskapet som könsbaserad samhällsinstitution* ett av fyra prioriterade forskningsområden (Kön och våld 2000). I programtexten argumenteras för att nordiska diskurser om föräldraskap delvis är präglade av jämställdhetsperspektiv och i debatten lyfts till exempel fäders ökade deltagande i omsorgsarbetet med barn ofta fram (jfr. ovan). Programmet menar dock att förekomsten av våld mot kvinnor och andra former av våld i hemmet ger en annan kontextuell ram för förståelser av föräldraskap. Programkommittén menar också att det behövs

... ökad kunskap om hur moderskap och faderskap utformas i relationer där våld och sexuella övergrepp förekommer, samt kunskap om hur moderskap och faderskap konstitueras och om olika sidor av samarbete mellan föräldrarna efter separationen i familjer där våld förekommit. Ett intressant tema är till exempel könsnormers betydelse för vad som anses vara en "tillräckligt bra" far respektive mor i dessa familjer. Detta kan utforskas både med utgångspunkt i parternas förväntningar och med utgångspunkt i omvärldens (inklusive de olika instanser familjen eventuellt kom-

mer i kontakt med på grund av våldssituationen) förväntningar på och värderingar kring moderskap och faderskap i dessa familjer.

Valet av tema för workshopen ska också ses i relation till teoriutvecklingen inom feministisk, kvinno- och könsforskning i stort. Inom detta forskningsfält är många idag sysselsatta med att försöka relatera könsbegreppet till andra begrepp - i andra workshops på den här konferensen diskuteras till exempel kön i relation till 'etnicitet' och 'funktionshinder' - och forskare försöker utveckla teorier och analysverktyg (t. ex. 'regimes of inequality', Acker 2000) som kan hjälpa oss att bättre förstå hur olika dimensioner av makt är relaterade till varandra. Det vi vill göra i den här workshopen är att tänka 'kön' i relation till 'ålder', då i betydelsen barn (jfr. Pringle 1998). Inom mitt eget ämne finns sedan ett antal år tillbaka forskningsfältet 'barn' etablerat ("the sociology of childhood", jfr. Alanen 1988), men min personliga uppfattning är att det fortfarande finns mycket kvar att göra vad gäller dialogen mellan feministisk, kvinno- och könsforskning å ena sidan, och 'barn-forskning' å andra sidan. I linje med den bredare diskussionen om ett 'differentierat' eller 'mångfacetterat' könsbegrepp är syftet med workshopens tema att även få med ett barnperspektiv i diskussionerna om könskonstruktion, jämställdhet och politik i Norden, och på sätt bidra till mer barncentrerade könsperspektiv (och möjligen mer könade barnperspektiv).

Här kan också tilläggas att 'barnperspektiv' kan ges flera olika betydelser (Socialstyrelsen 1996). Dels kan barnperspektiv ges betydelsen att se saker 'ur barnets perspektiv', att försöka se världen från barns position, med barns ögon så att säga. Barnperspektiv kan också betyda att vuxna har barn 'i sitt perspektiv' (ofta kopplat till en föreställning om att vuxna har ett ansvar för att se, tolka och möta barn och barns behov). Barnperspektiv kan även betyda att se barn i relation till vuxenvärlden och de vuxna barnet har (nära) relationer till, t. ex. föräldrar.

Det är framförallt barnperspektiv i de senare betydelserna som finns med i de följande tre inläggen. De berör såväl utvecklingen inom politik och lagstiftning och förståelser av kön och föräldraskap i professionella och organisatoriska sammanhang, som enskilda mäns förståelser och praktiker. I den första texten diskuteras jag själv dels forskningsläget kring mäns föräldraskap i kontexten av mäns våld mot kvinnor, dels på vilka sätt svensk familje- och jämställdhet är hindrande respektive möjliggörande för mäns identitetsarbete och praktiker som fäder. Med utgångspunkt i sin studie av hur Finska familjerådgivare förstår och hanterar mäns våld mot kvinnor analyserar sedan Suvi Keskinen konstruktioner av moderskap och faderskap i ljuset av våld: bland annat ett "moderskap försvagat av trauma" och ett "faderskap av möjligheter". I den avslutande texten sätter Marianne Brantsæter den "normala" könskulturen i fokus då hon diskuterar fenomenet sexuella övergrepp mot barn. Utgångspunkten är hennes avhandling om "Møter med menn dømt for seksuelle overgrep mot barn" och mennens berättelser som sig själva och de övergrepp de begått, bland annat inom ramen för far-barn relationer.

Referenser

Acker, Joan (2000): "Revisiting Class: Thinking from Gender, Race, and Organizations", *Social Politics*, Vol. 7, No. 2, 192-214.

Alanen, Leena (1988): "Rethinking Childhood", *Acta Sociologica*, Vol. 31, No. 1, 53-67.

Bergman, Helena och Hobson, Babara (2002): "Compulsory fatherhood: the coding of fatherhood in the Swedish welfare state", i Hobson, Barbara (red.): *Making Men into Fathers. Men, Masculinities and the Social Politics of Fatherhood*. Cambridge: Cambridge University Press, 92-124.

Højgaard, Lis (1997): "Working Fathers - Caught in the Web of the Symbolic Order of Gender", *Acta Sociologica*, Vol. 40, No. 3, 245-262.

Kön och våld (2000): *Kön och våld - ett nordiskt forskningsprogram 2000-2004*, <http://www.norfa.no>

Pringle, Keith (1998): *Children and Social Welfare in Europe*. Buckingham & Philadelphia: Open University Press.

Socialstyrelsen (1996): *Barn i fokus projektet. Slutrapport*. SoS-rapport 1996:19.

Svenska Institutet (2001): *Dear Child - on men, children and gender equality in Sweden*. Stockholm: Svenska

Pappors våld och det svenska jämställdhetsprojektet - om kön, separationer och skydd av barn¹

av Maria Eriksson, doktorand, Sociologiska institutionen, Uppsala universitet och Programkoordinator för "Kön och våld - ett nordiskt forskningsprogram 2000-2004".

Maud Eduards har hävdad att i politiken har män en tendens att vara osynliga som kön (Eduards 1998). För att parafraasera henne skulle jag vilja säga att pappor har en tendens att vara osynliga som kön - inte minst vad gäller fenomenet våld i nära relationer. Vad gäller forskning om män generellt har det funnits ett påtagligt ointresse för våld från pappor och män i andra omsorgsfunktioner (Hautanen 2002; Hearn 1990, 1999; Pringle 1998. Jfr. Folkesson 2000a, 2000b, 2000c). Nordiska studier av faderskap och fäder har framförallt haft en jämställdhetsagenda och nyare svenska studier av faderskap och fäders praktiker har framförallt fokuserat på "nya" pappor eller "vanliga" pappor (Højgaard 1997; Hagström 1999; Kearney et al. 2000; Plantin 2001).² Våld har inte varit ett framträdande tema. Här vill jag också tillägga att litteraturen om våld har inte fokuserat på våldsamma män som fäder i någon större utsträckning (Peled 2000). Det är bland annat detta som ligger bakom min ambition att sätta fokus på just frågor kring mäns våld och mäns föräldraskap.

Mäns våld och frågor kring barn

I Sverige uppmärksammas mäns våld mot kvinnor idag allt oftare som ett socialt problem, det vill säga som något som berör många människor och som samhället har ett ansvar för att hantera (Eriksson och Hester 2001; Lundberg 2001). Under 1990-talet har också lagstiftningen förändrats flera gånger - och genom tillkomsten av det nya kvinnofridsbrottet (1998) har Sverige idag en lagstiftning som explicit definierar frågan om våld i nära relationer som en könsfråga: utgångspunkten är att det oftast är män som misshandlar kvinnor och inte tvärtom (Prop. 1997/98:55; SOU 1995:60).

Jag vill dock hävda att även om könsdimensionerna av våld i nära (heterosexuella) relationer uppmärksammas allt oftare, också på en hög politisk nivå, så förstås fortfarande "pappor" som i grunden fredliga (Eriksson och Hester 2001). Våldsamma män är en sak - pappor en annan. Sammanfattat skulle man kunna säga att i debatter och i politik presenteras pappor oftast antingen som bra för barn, eller frånvarande - och därför inte bra för barn, med inte som våldsamma.³ Även den en minimala uppmärksamhet som mäns våld har fått i arbetet med lagstiftningen kring vårdnad, barns boende och

umgänge pekar på att utgångspunkten är att de allra flesta pappor är fredliga.⁴

Svensk familjepolitik

Svensk familjepolitik förutsätter kvinnors och mäns gemensamma föräldraskap och en hög grad av samarbete efter en skilsmässa eller separation. Politiken utgår främst från barnets rätt till en nära och god kontakt med båda (biologiska) föräldrar och syftet med många svenska välfärdsreformer har varit att göra det möjligt för båda föräldrar att delta i den dagliga omsorgen om barn (Bergman and Hobson 2002; Hagström 1999; Sainsbury 1999; Schiratzki 1997).⁵

Sedan i slutet på 1970-talet har familjelagstiftningen - Föräldrabalken - förändrats ett antal gånger och syftet har varit att minska konflikter mellan föräldrar och i stället underlätta för föräldrar att "komma överens" om vårdnad, boende och umgänge (Nordborg 1997; Prop. 1997/98:7; Schiratzki 1997; SOU 1995:79). Mammor och pappor förväntas idag kunna utöva ett gemensamt föräldraskap utan inblandning från "staten" och gemensam vårdnad förutsätts garantera en stabilitet i barnets kontakt med båda föräldrar som påminner om kärnfamiljen så mycket som möjligt - trots att föräldrarna inte (längre) lever tillsammans (Schiratzki 1997: 55). Förändringarna har alltså skapat en ny privat sfär: "den separerade kärnfamiljen" (Eriksson och Hester 2001. Jfr. Kurki-Suonio 2000; Smart 1999; Simpson 1998). Frågan är vad denna utveckling kan betyda för kvinnors, mäns och barns vardagliga liv (jfr. Neale och Smart 1997). En av de frågor jag är intresserad av är i vilken utsträckning och på vilket sätt svensk familjepolitik tar hänsyn till, och motverkar, könade maktasymmetrier, till exempel i form av mäns våld mot kvinnor.

Mäns våld och barns välbefinnande

Innan jag går vidare med att diskutera familjepolitiken vill jag säga några saker om mäns våld och mäns föräldraskap. Genom att titta närmare på det vi vet om barn som upplever våld i sina familjer kan vi få viktig kunskap om män som är föräldrar och som är våldsamma mot kvinnor. Sedan i slutet på 1980-talet har det stått klart att många av de barn som lever med en man som misshandlar sin kvinnliga partner (oftast pappa som misshandlar mamma) själva är utsatta för

¹ En mer utförlig version av denna text, med titeln "Men's violence, men's parenting and gender politics in Sweden", publiceras i NORA under 2002. Stort tack till Lena Berg, Jeff Hearn, Emmi Lattu och Keith Pringle för konstruktiva kommentarer på en tidigare version av denna text. Tack också till seminariet i genusforskning, Sociologiska institutionen, Uppsala universitet. Projektet "För barnens bästa". Kön, våld och föräldraskap vid skilsmässor och separationer har mottagit ekonomiskt stöd från Brottsofferfonden.

² I denna text använder jag 'pappor' och 'fäder' synonymt. För en diskussion av relationen mellan 'fäder', 'fädrande' och 'faderskap', se Hobson och Morgan (2002), eller 'fäder' och 'pappor', se Hagström (1999).

³ Se t. ex. utställningen Dear Child. On Men, Children and Gender Equality in Sweden, på turné i Europa under Sveriges ordförandeskap för EU 2001 (Svenska Institutet 2001). Vad gäller diskurser om barns välfärd, se t. ex. Jonsson et al. (2001).

⁴ De senaste nordiska undersökningarna om omfattningen av mäns våld mot kvinnor pekar på att det förekommer i en ansenlig andel av heterosexuella relationer. Finska och svenska kvinnor uppgav i dessa studier att de utsatts för våld i 22/11% av pågående relationer och 50/35% av tidigare relationer, se Heiskanen och Piispa (1998) och Lundgren et. al (2001).

⁵ Lagstiftningen är med andra ord konsistent med det Diane Sainsbury kallat "the welfare state gender regime of an individual earner - carer model" (Sainsbury 1999).

såväl psykiskt, fysiskt som sexuellt våld. Nästa alla av dessa barn är utsatta för att se eller höra (eller känna till) våld mot mamman, vilket kan definieras som psykisk misshandel av barnet. Ungefär hälften av barnen är själva utsatta för fysiskt våld av pappan, upp till en tredjedel av flickorna för sexuella övergrepp (Se Christensen 1990; Hester et. al 2000; Jaffe et al. 1990; Peled 2000; SOU 1995:60; Weinehall 1997).

De få internationella studier som finns om våldsamma män som föräldrar pekar på att män som misshandlar kvinnor kan ha en tendens att tänka på faderskap i termer av att ha en slags äganderätt till sina barn och att de kan vara mer upptagna med att få eller behålla kontrollen över barnen än av att ge dem omsorg (Arendell 1992; McMahon och Pence 1995, citerade i Peled 2000). I en studie fann man att de var mer benägna att gå in i rättsliga processer om vårdnaden, eller vägra att betala underhåll, än män som inte varit våldsamma (Peled 2000: 29). En nyare studie från Storbritannien om våldsamma pappors umgänge med barn pekar också på att pappors våld mot barn kan vara knutet till den faktiska omsorgen om barnen, alltså situationer som måltider, läggdags och liknande (Harne 1999). Det kan naturligtvis finnas skillnader mellan olika länder, men jag tycker inte att vi automatiskt kan utgå från att misshandlande pappor är bättre i Norden - hur pappors praktiker ser ut är en fråga som empiriska studier får besvara.

Kan pappor "göra kön" genom våld mot barn?

Utifrån redan existerande kunskap om mäns våld mot vuxna kvinnor skulle jag vilja ge några förslag på hur vi kan förstå både den höga överlappningen mellan mäns våld mot kvinnor och våld mot barn, och våldsamma mäns föräldraskap mer generellt. Det jag säger nu ska ses som en uppmaning till mer empirisk forskning och fortsatta diskussioner. Jag utgår här framförallt ifrån Eva Lundgrens tankar om att en nära relation, och våldet i relationen, kan förstås som arenor för mannens identitetsarbete och könade och könande praktiker, arenor för att "göra kön" kort sagt (eller 'doing gender', jfr. Kessler och McKenna 1978, West och Zimmerman 1987). I linje med detta talar Lundgren om misshandelsprocesser i termer av könskonstitueringsprocesser (Lundgren 1989. Jfr. Connell 1987; Dobash och Dobash 1998; Hearn 1998).⁶ Eller, som hon säger: mannen blir man på våldets arena. Maktutövande kan tolkas som integrerad i mannens sätt att "göra" maskulinitet: han "gör kön" som asymmetriska maktrelationer.

Utifrån tanken att män också ägnar sig åt identitetsarbete och könade och könande praktiker som pappor (jfr. Björnberg 1994; Hagström 1999; Højgaard 1997; Kearney et al. 2000; Marsiglio 1995, Plantin 2001), vill jag föreslå att de praktiker och det förhållningssätt som mannen utvecklar i relation till sin partner kan ha implikationer också för hans relationer till sina barn. Jag menar att vi kan förstå mannens relation till partnern och till barnen som ingående i samma överordnade könsprojekt; som arenor kopplade till en överordnad könskonstitueringsprocess. Men, vill jag tillägga, jag utgår ifrån att det är en empirisk fråga på vilket sätt och i vilken grad

relationerna/arenorna är kopplade till varandra.

Det finns idag en del forskningsresultat som pekar på att mannen kan "göra" manlighet som dominans också i relation till sina barn. Jag tänker här bland annat på resultaten från Katarina Weinehalls intervjuer med ungdomar som vuxit upp "i våldets närhet" i Sverige (se Weinehall 1997. Jfr. Lundgren 1994). Forskningsresultat pekar också på att även om pojkar och flickor kan dela erfarenhet av att vara den underordnade parten i förtryckande pappa-barn relationer, så kan pappor "göra kön" på lite olika sätt beroende på om det är en pappa-son relation eller pappa-dotter relation. Män kan till exempel förhålla sig döttrar som en slags "ersättningshustrur", och skapa en gemenskap med sina söner genom föreställningar om en gemensam "manlighet" (Brantsæter 2001; Morris 1999/2000). Här ska också tilläggas att även sexuella övergrepp tycks kunna vara en arena för mannens identitetsarbete som man och pappa (Lundgren 1992; Brantsæter 2001).⁷

Mot bakgrund av det jag just sagt kanske vi inte ska bli förvånade över att studier av mäns våld pekar på att många män fortsätter att vara våldsamma trots skilsmässor och separationer (Hester and Radford 1996; Hester et. al. 2000; Lundgren et al. 2001). Om våldet mot kvinnan och/eller barnen är en integrerad del i mannens sätt att göra kön kan man förvänta sig att en del män fortsätter att vara våldsamma. "Könsgörandet" upphör ju inte bara för att han separerar.⁸

Jag skulle också vilja säga att om mannen har en historia av våld kan vi inte ta för givet att pappa-barn relationen utvecklas på ett sätt som är bra för barnet efter en skilsmässa eller separation. Då kvinnan inte längre är tillgänglig kan relationerna till barnen - och våld mot barnen - vara de enda arenor som är tillgängliga för "görandet" av maskulinitet som dominans. Det kan alltså finnas anledning att förvänta sig att vissa barn löper en ökad risk att bli utsatta för våld efter en separation eller skilsmässa (även om pappan inte varit våldsamma mot dem tidigare) (jfr. Citron 2001; Mellberg 2002).

Könade föräldrar och skilsmässor och separationer

Det jag vill ha sagt med detta är att vi måste ha ett könsperspektiv på föräldraskap och separationer. Med hjälp av den brittiska juristen/rättsvetaren Carol Smart (1999) skulle jag vilja ägna ytterligare lite utrymme till att problematisera det könsneutrala talet om "föräldrar" i samband med skilsmässor och separationer (Jfr. Simpson 1998; Ribbens McCarthy et al. 2000). Smart är mycket kritisk till det tänkande som ligger till grund för den engelska Children Act (1989), som på många sätt liknar den svenska Föräldrabalken. Hon menar att lagstiftningen förutsätter att man kan göra en distinktion mellan relationen mellan de vuxna och relationerna mellan barnet och de vuxna (Smart 1999: 101). Medan skilsmässan eller separationen antas innebära ett brott i relationen mellan de vuxna, antas relationerna mellan vuxna och barn fortgå nästan som om ingenting har hänt.

⁷Jfr. informanten "Christian" i Brantsæter (2001: 157ff).

⁸Antagandet att män "befrias" från våld genom separationen glider lätt in i föreställningar om mäns våld mot kvinnor som skuldbelägger offret.

⁶För en mer utförlig redogörelse, se Lundgren (1989; 1995).

Två uppsättningar relationer förutsätts vara oberoende av varandra.⁹

Smart menar dock att vi måste ha en mycket mer sammansatt bild av hur relationer som formats i ett äktenskap eller samboskap förändras och omformas genom en skilsmässa eller separation. Föräldrar relaterar inte bara till varandra som partners, utan också som föräldrar. "En mors relation till en far är inte detsamma som en makas relation till en make", menar hon (Smart 1999: 102, förf. översättning). Enligt Smart är det inte ovanligt för en (brittisk) pappa att förlita sig på mamman vad gäller relationen till barnen. Mamman måste förmedla och tolka barnens behov och humör, och hon är den som tar det övergripande praktiska och känslomässiga ansvaret för barnen. "Man kan hävda att faderskapet är beroende av moderskapet för sin existens om en social relation (och inte bara som ett biologiskt faktum)" (Smart 1999: 103, förf. översättning).

I så kallade intakta familjer tas ofta detta mönster för givet och det är först vid skilsmässor och separationer om implikationerna blir tydliga. Ett "passivt" faderskap är då inte längre möjligt och män kan erfara en drastisk förändring bort ifrån en för-givet-tagen dominerande position i familjen (jfr. Simpson 1998: 191ff). Kvinnors större ansvar för barns fysiska och känslomässiga behov uppfattas ofta som acceptabelt, eller till och med positivt, så länge det (heterosexuella) partnerskapet, föräldraskapet och hushållet sammanfaller. Men efter en separation kan till exempel pappan uppfatta kvinnors "speciella" relation till barnen som en "orättvis fördel".

Om pappan förlitat sig på att mamman ser till att han har en relation till sina barn, måste han förändra sitt förhållningssätt för att fortsätta vara pappa efter en separation. Frågan är hur denna nya, oberoende, relation mellan pappa och barn kan komma att se ut om mannen har en historia av våld (se ovan). Vidare menar Smart att om en pappa inte vill eller förmår ta mer ansvar för sin relation till barnen efter en separation, kan mamman tvingas förbli hans "maka". En av hennes centrala roller - att förmedla pappa-barn relationen - kvarstår helt enkelt (Smart 1999: 108). Skilsmässan eller separationen skapar alltså inte nödvändigtvis nya relationer, utan kan åter skapa gamla mönster, trots skilda hushåll. För att vara en god mor måste mamman fortsätta vara maka - och då det förekommit våld - maka till en våldsam make.¹⁰

Könade föräldrar och jämställdhetspolitik

Trots de skilda kulturella kontexterna menar jag att det finns paralleller mellan Storbritannien och Sverige (och andra nordiska länder). Det vardagliga mönster för hur relationer i familjen organiseras som jag beskriver här är ett mönster som vi kan se också i Sverige, åtminstone till vissa grader. Det som

skiljer är dock den politiska kontexten. Enligt jämställdhet-sideologin är detta mönster inte acceptabelt och staten har vidtagit en rad åtgärder för att skapa en jämställd fördelning av ansvaret för omsorg om barn (Bergman and Hobson 2002; Højgaard 1997; Magnusson 2000).

Så länge parrelationen fortgår har dock staten begränsade möjligheter att påverka förhandlingarna mellan kvinnor och män vad gäller omsorg om barnen (även om man försöker med så kallade Pappa-månader i föräldraledigheten, till exempel) (Jfr. Bergman and Hobson 2002). Men, i samband med en skilsmässa eller separation kan mammor och pappor (å barnets vägnar) aktivera lagstiftning och politiska instrument för att stödja sin sak. På det sättet är den separerade familjen mer öppen för statlig intervention, men bara om det finns juridiska och politiska instrument som parterna kan använda sig av.

Som det ser ut i Sverige idag tolkas "barnets bästa" som lika med gemensam vårdnad och obevakat umgänge (jfr. Kurki-Suonio 2000; Schiratzki 1997; Simpson 1998). Gemensam vårdnad uppfattas som så viktig att det numera (sedan 1998) är möjligt att döma föräldrar till gemensam vårdnad, mot en förälders uttryckliga vilja. I förarbetena till lagen nämns det att det finns fall då gemensam vårdnad och obevakat umgänge inte kan anses vara barnet bästa, men mycket lite uppmärksamhet har riktats mot dessa undantag. Mäns våld mot kvinnor har - som jag nämnde inledningsvis - endast i mycket liten omfattning diskuterats i relation till det fortsatta gemensamma föräldraskapet och barnens välbefinnande efter en separation (Eriksson och Hester 2001).

De här luckorna och oklarheter i förarbetena ger domstolarna en central roll i att utforma den konkreta politiken på detta område. Hur domstolarnas praktik utvecklas måste undersökas närmare, men de fall där kvinnor blivit dömda att dela vårdnaden med män dömda för våld mot samma kvinna, talar för att i praktiken är presumtionen (ung. utgångspunkten) att en våldsamt man är en tillräckligt god vårdnadshavare (och umgängesförälder) tills motsatsen bevisats (Eriksson 2001; SVT 2001; Wallin 2000). Han förutsätts vara trygg, respektfull och samarbetsvillig nog för att gemensam vårdnad och obevakat umgänge ska vara utan risk för barnet och barnets mamma, trots hans tidigare beteende. Bevisbördan läggs alltså på misshandlade kvinnor om de inte vill ha gemensam vårdnad eller obevakat umgänge (jfr. Schiratzki 1997).¹¹

Jag skulle vilja uttrycka det som att den könsneutrala formulerade svenska familjepolitiken - vilken är ett viktigt instrument för det svenska jämställdhetsprojektet - har könade konsekvenser. En svensk pappa kan hämta stöd för sina krav på vårdnad och umgänge i offentliga diskurser om jämställdhet (jfr. Magnusson 2000). Han kan också aktivera juridiken för att få tillgång till sina barn. Vad gäller mäns våld mot kvinnor är de juridiska instrument en mamma kan använda för att skydda sig själv och/eller barnen begränsade, om inte i teorin så i alla fall i praktiken. Den "separerade kärnfamiljen" förefaller alltså vara mer privat vad gäller ingri-

⁹ I den svenska policy-kontexten återfinns åtminstone två olika diskurser: enligt den könsneutrala "Vårdnadstvistdiskursen" kan det som händer i vuxen-vuxen relationen separeras från a) ett gemensamt föräldraskap efter en skilsmässa eller separation och b) vuxen-barn relationer och barns välbefinnande (Jfr. SOU 1995:79). Enligt "Kvinnomisshandelsdiskursen", som inte är lika central för svensk familjepolitik, är våld i vuxen-vuxen relationen kopplat till könsmakt, (gemensamt) föräldraskap efter en skilsmässa eller separation, liksom till vuxen-barn relationer och barns välbefinnande (Jfr. SOU 1995:60).

¹⁰ Gudrun Nordborg menar att faderskapet ersatt äktenskapet som den sociala institution vilken möjliggör mäns kontroll av kvinnor (1997).

¹¹ Denna presumtion kan få destruktiva konsekvenser för kvinnor och barn. En våldsamt pappa med gemensam vårdnad kan, med stöd i Föräldrabalken, t. ex. undergräva alla kvinnans försök att se till att barnen får eget stöd och hjälp att bearbeta upplevelser av pappans våld (Prop. 1998/99:133; SOU 2001:72).

panden för att motverka mäns övergrepp, än vad den är vad gäller ingripanden för att underlätta mäns kontakt med barn.

“Det jämställda Norden som framtidsverkstad”?

Vi ser idag förändringar i kulturella konstruktioner av faderskap i Sverige och till exempel Helena Bergman och Barbara Hobson menar att ett aktivt faderskap kommit att bli mer och mer centralt för hegemoniska konstruktioner av maskulinitet (Bergman and Hobson 2002; Connell 1987). Vi kan med andra ord förvänta oss en ökande social press på pappor att ha en nära kontrakt med sina barn. Det betyder naturligtvis att även våldsamma pappor måste ha kontakt med sina barn om de ska kunna upprätthålla en positiv självbild och få positiv respons från omvärlden. Frågan är vad detta kommer att få för konsekvenser för konflikter kring barn och hur våldsamma män “gör” sitt faderskap efter en skilsmässa eller separation.

Jag menar att det svenska jämställdhetsprojektet, där familjepolitiken ingår, idag skapar ett sammanhang för mäns identitetsarbete och praktiker som föräldrar som är möjliggörande vad gäller mäns tillgång till barn, men hindrande vad gäller arbete mot mäns våld och skydd av kvinnor och barn efter skilsmässor och separationer. En av konsekvenserna av detta är att mammor kan hamna i ett Moment 22: som godamödrar-vårdnadshavare förväntas de se till att barn har kontakt med sina pappor, och samtidigt förväntas de se till att barnen är trygga och inte far illa (Eriksson 2002. Jfr. Mellberg 2002). För närvarande fattas inte bara juridiska instrument som är användbara för att i praktiken skydda barn. Det finns inte heller någon offentlig kritisk diskurs om våldsamma mäns föräldraskap som mammor - och andra involverade - kan ta i bruk för att kräva att pappor tar ansvar för barns trygghet efter en separation, eller för att sätta press på män att förändras. Det finns alltså både köns- och barnpolitiska skäl till att sätta frågan mäns våld mot kvinnor och mäns föräldraskap på dagordningen: såväl den forskningsmässiga, som den politiska dagordningen.

Litteratur

- Arendell, Terry** (1992): “The social self as gendered: a masculinist discourse of divorce”, *Symbolic Interaction*, 15, 151-181.
- Bekkengen, Lisbeth** (1999): “Män som ‘pappor’ och kvinnor som ‘föräldrar’”, *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, 1, 33-48.
- Bergman, Helena och Hobson, Babara** (2002): “Compulsory fatherhood: the coding of fatherhood in the Swedish welfare state”. I Hobson, Barbara (red.): *Making Men into Fathers. Men, Masculinities and the Social Politics of Fatherhood*. Cambridge: Cambridge University Press, 92-124.
- Björnberg, Ulla, Kollind, Anna-Karin och Nilsson, Arne** (red.) (1994): *Janus och Genus. Om kön och social identitet i familj och samhälle*. Brombergs bokförlag.
- Brantsæter, Marianne** (2001): *Møter med menn dømt for seksuelle overgrep mot barn*. Oslo: University of Oslo.
- Christensen, Else** (1990): *Børnekår. En undersøgelse af omsorgssvigt i relation til børn og unge i familier med hustrumishandling*. Nordisk Psykologis monografiserie, 31, 161-232.
- Citron, Christina** (2001): “Bryt hemlighetsmakeriet!”, *Socionomen*, 4, 39-42.
- Connell, Robert W.** (1987): *Gender and Power. Society, the Person and Sexual Politics*. Cambridge: Polity Press.
- Dobash, R. Emerson och Dobash, Russell P.** (1998): *Rethinking Violence Against Women*. London: Sage.
- Eduards, Maud** (1998): “Män - finns de?”, *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, 3/4, 77-85.
- Eriksson, Maria** (2001): *Om vårdnad, boende och umgänge*. I Metell, Barbro (red.): *Barn som ser pappa slå*. Stockholm: Förslagshuset Gothia, 104-137.
- Eriksson, Maria** (2002): “Men’s violence, men’s parenting and gender politics in Sweden”, *NORA*, Vol. 10, No. 1.
- Eriksson, Maria och Hester, Marianne** (2001): “Violent Men As Good-Enough Fathers? A look at England and Sweden”, *Violence Against Women*, 7, 779-799.
- Folkesson, Per** (2000a): “En kartläggning av nordisk mansforskning”. I Folkesson, Per, Nordberg, Marie och Smirthwaite, Goldina (eds.): *Hegemoni och mansforskning*. Karlstad: Karlstads universitet, Institutionen för Samhällsvetenskap, 67-94.
- Folkesson** (2000b): *Nordisk mansforskning. En förteckning med sammanfattande kommentarer*. Karlstad: Karlstads universitet, Institutionen för Samhällsvetenskap, Arbetsrapport nr 9.
- Folkesson** (2000c): *Nordisk mansforskning - En kartläggning*. Karlstad: Karlstads Universitet, Institutionen för Samhällsvetenskap, Arbetsrapport nr 10.
- Hagström, Charlotte** (1999): *Man blir pappa. Föräldraskap och maskulinitet i förändring*. Lund: Nordic Academic Press.
- Harne, Lynne** (1999). “Violent fathers and contact”. Key note at the conference Face To Face. Children, Safety and Parental Contact. London, November 18-19, 1999.
- Hautanen, Teija** (2002): “Fatherhood and violence - an awkward research topic?”. I *Janus- Journal of the Finnish Society for Social Policy* (forthcoming).
- Hearn, Jeff** (1990): “ ‘Child abuse’ and men’s violence”. In *The Violence Against Children Study Group* (red.): *Taking child abuse seriously: contemporary issues in child protection theory and practice*. London: Unwin Hyman, 63-85.
- Hearn, Jeff** (1998): *The Violences of Men. How Men Talk About and How Agencies Respond to Men’s Violence to Women*. London, Thousand Oaks and New Dehli: Sage.
- Hearn, Jeff** (1999): “Ageism, violence and abuse. Theoretical and practical perspectives on the links between ‘child abuse’

- and 'elder abuse' ". In *The Violence Against Children Study Group* (red.): *Children, child abuse and child protection: placing children centrally*. Chichester: Wiley, 81-96.
- Heiskanen, Markku och Piispa, Minna** (1998): *Faith, Hope and Battering. A survey of men's violence against women in Finland*. Helsinki: Statistics Finland.
- Hester, Marianne och Radford, Lorraine** (1996): *Domestic violence and child contact arrangements in England and Denmark*. Bristol: The Policy Press.
- Hester, Marianne, Pearson, Chris och Harwin, Nicola** (2000): *Making an Impact: children and domestic violence. A reader*. London: Jessica Kingsley.
- Hobson, Barbara och Morgan, David** (2002): "Introduction: making men into fathers". I Hobson, Barbara (red.): *Making Men into Fathers. Men, Masculinities and the Social Politics of Fatherhood*. Cambridge: Cambridge University Press, 1-21.
- Højgaard, Lis** (1997): "Working Fathers - Caught in the Web of the Symbolic Order of Gender", *Acta Sociologica*, 3, 245-262.
- Jaffe, Peter G., Wolfe, David A. och Wilson, Susan Kaye** (1990): *Children of Battered Women*. Newbury Park, London och New Delhi: Sage.
- Jonsson, Jan O., Östberg, Viveca och Palme, Joakim** (2001): "Var tredje träffar inte ena föräldern", *Dagens Nyheter*, 21 augusti, 2001, A4.
- Kearney, Jeremy, Månsson, Sven-Axel, Plantin, Lars, Pringle, Keith och Quaid, Sheila** (2000): *Fatherhood and Masculinities. A comparative study of the ideals and realities of fatherhood and masculinity in Britain and Sweden*. Sunderland: University of Sunderland.
- Kessler, Suzanne och McKenna, Wendy** (1978): *Gender: An Ethnomethodological Approach*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Kugelberg, Clarissa** (1999): *Percieving Motherhood and Fatherhood. Swedish Working Parents with Young Children*. Uppsala: Uppsala University.
- Kurki-Suonio, Kirsti** (2000): "Joint custody as an interpretation of the best interests of the child in critical and comparative perspective", *International Journal of Law, Policy and the Family*, 14, 183-205.
- Lundberg, Magnus** (2001): *Vilja med förhinder. Polisens samtal om kvinnomisshandel*. Stockholm: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Lundgren, Eva** (1989): "Våldets normaliseringsprocess - två parter, två strategier". I *Kvinnomisshandel*. Stockholm: Jämfo-rapport nr 14, 113-139.
- Lundgren, Eva** (1992): *Gud och alla andra karlar. En bok om kvinnomisshandlare*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Lundgren, Eva** (1994): *La de små barn komme til meg. Barns erfaringer med seksuelle og rituelle overgrep*. Oslo: Cappelen forlag.
- Lundgren, Eva** (1995): *Feminist Theory and Violent Empiricism*. Aldershot, Brookfield USA, Hong Kong, Singapore, Sydney: Avebury.
- Lundgren, Eva, Heimer Gun, Westerstrand, Jenny and Kalliokoski, Ann-Marie** (2001): *Slagen Dam. Mäns våld mot kvinnor i jämställda Sverige - en omfångsundersökning*. Umeå och Uppsala: Brottsoffermyndigheten och Uppsala universitet.
- Magnusson, Eva** (2000): "Party-political rhetoric on gender equality in Sweden: The uses of uniformity and heterogeneity", *NORA*, 2, 78-92.
- Marsiglio, William** (ed.) (1995): *Fatherhood. Contemporary Theory, Research and Social Policy*. Thousand Oaks, London och New Delhi: Sage.
- McMahon, Martha and Pence, Ellen** (1995): "Doing more harm than good? Some cautions on visitation centers". I Peled, Einat, Jaffe Peter G. och Edleson, Jeffrey. L. (red.): *Ending the Cycle of Violence: Community Responses to Children of Battered Women*. Newbury Park, CA: Sage, 186-206.
- Mellberg, Nea** (2002): *När det överkliga blir verklighet. Mödrars situation när deras barn utsätts för sexuella övergrepp av fäder*. Umeå: Borea Bokförlag.
- Morris, Anne** (1999/2000): "Adding Insult to Injury". In *Trouble & Strife*, Winter 1999/2000, 30-35.
- Neale, Bren och Smart Carol** (1997): "Experiments with parenthood?". In *Sociology*, 2, 201-219.
- Nordborg, Gudrun** (1997): "Om juridikens kön". I Nordborg, Gudrun (ed.): *Makt and kön. Tretton bidrag till feministisk kunskap*. Stockholm: Symposion, 171-198.
- Peled, Einat** (2000). "Parenting by Men Who Abuse Women: Issues and Dilemmas", *British Journal of Social Work*, 30, 25-36.
- Plantin, Lars** (2001): *Män, familjeliv & föräldraskap*. Umeå: Boréa bokförlag.
- Pringle, Keith** (1998): "Men and child care: policy and practice". I Popay, Jennie, Hearn, Jeff och Edwards, Jeanette (red.): *Men, Gender Divisions and Welfare*. London: Routledge, 312-336.
- Prop. 1997/98:55**. Kvinnofrid.
- Prop. 1997/98:7**. Vårdnad, Boende, Umgänge.
- Prop. 1998/99:133**. Särskild företrädare för barn.
- Ribbens McCarthy, Jane, Edwards, Rosalind och Gillies, Val** (2000): "Moral Tales of the Child and the Adult: Narratives of Contemporary Family Lives under Changing Circumstances", *Sociology*, 4, 785-803.
- Sainsbury, Diane** (1999): "Gender and Social-Democratic Welfare States". I Sainsbury, Diane (red.): *Gender and Welfare State Regimes*. Oxford: Oxford University Press, 75-114.
- Schiratzki, Johanna** (1997): *Vårdnad och vårdnadstvister*. Stockholm: Nordstedts.
- Simpson, Bob** (1998): *Changing Families. An Ethnographic Approach to Divorce and Separation*. Oxford and New York: Berg.
- Smart, Carol** (1999): "The 'new' parenthood: fathers and mothers after divorce". I Silva, Elisabeth B. och Smart, Carol (red.): *The NEW Family?* London: Sage, 101-114.
- SOU 1995:60**. Kvinnofrid.
- SOU 1995:79**. Vårdnad, Boende, Umgänge.
- SOU 2001:72**. Barnmisshandel - Att förebygga och åtgärda.
- Svenska Institutet** (2001): *Dear Child - on men, children and gender equality in Sweden*. Stockholm: Svenska Institutet.
- SVT** (2001): "Uppdrag Granskning". Sveriges Television, 11 december, 2001.
- Wallin, Ulrika** (2000): *De nya vårdnadsreglerna och praxis*. Stockholm: Stockholms universitet.
- Weinehall, Katarina** (1997): *Att växa upp i våldets närhet. Ungdomars berättelser om våld i hemmet*. Umeå: Umeå universitet.
- West, Candance and Zimmerman, Don** (1987): "Doing Gender". In *Gender and Society*, 2, 125-151.

Traumatised mothers and important father-relations. Violence, gender and parenthood in the practices of family counselling agencies

by Suvi Keskinen, researcher, Department of Women Studies, University of Tampere, Finland

This presentation is based on my doctorate research which focuses on the discourses and practices of intimate violence in family counselling agencies. In 1970's when the issue of violence in intimate relationships started to get public attention in Finland it was discussed within terms of 'family violence'. Violence was regarded in a gender-neutral way and was seen as an interactional problem between two equal partners. This discourse was also institutionalized into the social and health care services. In the 1990's another way of understanding the issue was introduced, the discourse of 'violence against women'. In this discourse gender and power aspects are emphasized. The preferred work practices also differ along the lines of these two discourses: working with the whole family or the couple was preferred within the discourse of 'family violence', whereas the discourse of 'violence against women' emphasizes the need to work separately with men, women and children. My research looks at how these discourses are being drawn upon at the local level of professional work with sc. 'family problems' and how they are combined with other discourses such as discourses of heterosexuality, parenthood etc. The practices of these agencies and the rhetorical spaces that open up in the institutional encounters for women who have experienced violence are also focused on in the research.

The research has been conducted as an ethnographic study in three family counselling agencies in Finland during a period of 3-18 months (varying between the agencies). The material consists of field notes and recordings that I have made while attending meetings between professionals and clients. A few meetings with other officials (such as the child protection officials) include in the research. In addition I have interviewed the professionals of their views on working with this issue and collected some documents about their work (newspaper articles, project reports etc). In the analysis I combine an ethnographic approach with discourse analysis.

The agencies and professionals that took part in the research are especially concerned with developing work practices on violence issues and are well educated in these questions. Therefore their ways of working and reasoning on these issues are probably more reflective and thoroughly considered than those of many other professionals working in the family counselling agencies. The results presented here are preliminary and will be elaborated on later. They are mainly based on the material from the first two agencies I attended. In these agencies the professionals to a large extent draw upon the discourse of 'violence against women'. They are committed to listening to the woman's story, believing her and aiming to support her and the children. The man is seen as responsible for the violence and he is instructed to services for violent men. Yet, the way the professionals talk about the motherhood of a battered woman and the fatherhood of the

violent man and how they take up these issues in their work may at the same time affect in a contradictory way.

Battered women as traumatized mothers

The motherhood of a battered woman was an easy topic for the professionals to discuss in the interviews. They had been thinking about it and discussing it with other officials such as child protection. The most common way of talking about the motherhood of a battered woman was what I have called 'a motherhood weakened by traumatisations'. Here the mother is regarded as so traumatized by the violence that her capacity to take care, ensure the safety and recognize the needs of the child has been seriously weakened.

One of the professionals formulated her thoughts in the following way in an interview.

Well, I have that kind of experiences that even though... it seems that the family system is somehow circulating around the mother or kind of the children get attached and rely on the mother for security in those situations, then... then these mothers don't really have the strength to be mothers very well. In a way they don't have the strength to and are not able to be adults in every situation. [...] the mother can't guarantee the safety of the children... the feeling of security for the children. And they may not recognize the children's needs very well. There's her own trauma and living in the fear that affects so that it is impossible to note what the children really need and what they feel and how they have it. So it is quite seldom that a woman can see and think clearly.

According to this line of reasoning, the traumatisations continues after the woman has left the violent man, and therefore her motherhood is even later characterized by an inability to address the needs of her children. The professionals use this explanation even in situations where the woman has been divorced several years ago and has not been in contact with the violent ex-man. The traumatisations is regarded as the most important element of her relationship to the child, although the violence has ended some time ago. In other words, this is a motherhood lacking something essential and implying a threat to the 'normal' development of the child. According to this view the only 'real' help for the battered woman is therapeutic help. In therapy the trauma can be dealt with and gradually the motherhood may become better.

The professional that was quoted in the first extract highlights this when she discusses the motherhood of a woman in a situation where she has left the violent man.

I believe that it doesn't necessarily change before the woman

has a chance to go through her own experiences, her trauma... that it kind of... the divorce in itself doesn't make a difference, even if there would be a divorce, but if there is no dealing with her own trauma, then I think she can't see the children's situation either. I mean... there's not... of course the divorce is useful if one gets away with the violent husband and... it kind of seemingly... helps the situation, but if the trauma is not dealt with, then it isn't necessarily good anyway.

This way of talking is built on a very static view of the effects of violence on the woman and her motherhood. Attention is focused on the victimizing effects of violence in a way that fixes the woman into a position of a victim. Aspects of survival and gaining strength and of recovery as a process seem to vanish from the image.

This kind of reasoning where the motherhood is seen to be damaged by experiences of violence opens up many possibilities for questioning the woman's ability to take care of her children even years after she has left the violent man. Traumatheory can be and is often used in these agencies to bring understanding to the battered women's situation and to the effects of violence. On the other hand it is also an effective tool that can be used to discredit her motherhood and even to argue for the need of child protection to intervene.

Mothers and children as closely connected

Another way of talking about motherhood is to emphasize the connectedness of mothers and children. I have called this way of talking as 'the dyad of the mother and the child'. The mother is regarded as essential for the well-being of the child. In order to help the child one must work with the mother and make an alliance with her. Violence is seen to affect both the mother and the child and in that way they are in the same position. Whereas the previous way of talking regarded the mother and the child as two separate individuals whose interests could be contradictory (f.ex. in a situation where the child would be taken into care), this way of speaking constructs them as bound together. Helping the mother serves to help the child.

In the encounter between a professional, Helena, and a client, Julia, the connectedness and the importance of the mother for the children is presented in the following way.

Helena: Actually I would like to ask you, that when you think about just yourself... you (J laughs), a grown up woman, Julia, a mother of your children... when you think about yourself, about your own resources and how you... have started to stick up for yourself and kind of started to find out about things and... kind of act in a way that shows your will. (J: Umm.) I mean what you want as a mother. (J: Umm.) And you have started to do this in a very fine way. [...]

Helena: And you are (J: Umm.) quite near and may even be already in the situation that no one is going to walk over you and you know (J: Umm.) what... how to act and can make safety plans (J: Umm.) and have your own will (J: Umm.) and formulate conditions by yourself. You don't have to adapt and adjust yourself (J: Umm.) and do what others want you to. (J: Umm.) Congratulations!

Julia: (laughs)

Helena: It is a fine thing. And then I think that for the children it is the most important thing. That you as a mother have become stronger in that sense.

In the interviews one of the professionals expressed the need to make an alliance with the mothers in order to secure that the children will be safe.

Yes and it is... many times it is the most difficult thing with this parenthood for the workers... that when the basic orientation and ideal is that one could be neutral... But with this question one cannot be neutral, one precisely needs to make an alliance... with the mothers. In order to make sure that the protection against violence is found and... that boundaries against violence will be found. This is often the difficult thing for workers.

From this extract it also becomes understandable why this way of speaking is not so common in the family counselling agencies as was the previously described way. The professional refers to the problems of making an alliance. The workers are usually expected to be neutral and not to take anyone's part. But with the issue of violence they have to leave this neutrality and make an alliance with the mother. Due to this exceptional way of working that differs from work with most other issues, it is seen to be a difficult question for many professionals.

In my view, the commonness of the first way of speaking about the motherhood of a battered woman is also related to a professional tradition which has made motherhood an area filled with detailed norms and requirements of 'good' care of the child. Motherhood has been the object of regulation and surveillance. Also the lacking parts of it have received large attention. Within these definitions of motherhood psychological and psychiatric discourses have played an important role. (Hooper 1992; Vuori 2001; Mellberg 2002.) Talking of a motherhood weakened by traumatisation fits well into this professional tradition. Both of these ways of speaking about the motherhood of a battered woman are based on an idea of the mother's importance for the child's development and thus have their bases in the existing professional discourses.

The fatherhood of a violent man: problems and hopes

When I asked the professionals about the fatherhood of the violent man, it was not so easy for them to answer this question. The professionals often hesitated a bit and said that they had not thought or read so much about this. They expressed concern for making too broad generalisations when they were talking about the fatherhood of a violent man. The professionals also said that violent men could be different in their fatherhood. Contrary to this, when motherhood was discussed the professionals did not take up differences in battered women's motherhood.

After this most of the professionals stated that a violent man usually focuses on the woman. The relationship with the woman is the most important and the children are left on the second place. The man does not give much attention to the children and they are left aside. I interpret this as talk about a 'nonexistent fatherhood' or a 'fatherhood not-fulfilled'. The

professionals point out that the father does not see the children as persons on their own and does not recognize their needs.

Tiina: I don't know, this may be a kind of stereotypic thinking, but I have this image that... that the relationship with the spouse and her staying there as a companion that is the most important thing for him. That the children come only after that... somewhere on the second place.

Mirja: These are terribly grave generalisations, but I somehow see... According to what I have seen in these cases, I think that these men are somehow immature... these violent men in the way that... I don't know if it is some kind of will to possess or what it is towards the woman and... difficulties to take... to take into account the woman as a person and just in the same way it is difficult for him to take the children into account as persons.

This kind of fatherhood is seen as negative for the child, because the father is not able to respond to the child's needs. Yet the professionals do not so much discuss the impact of the violent acts or the threat of violence on the fatherhood or to the relationship between the father and the child. They do not talk much about the negative effects of *violence* on his fatherhood. What they talk about is this kind of absence of the fatherhood, the fatherhood that is not full-filled.

Maybe this is the basis of the contradictory way of regarding the fatherhood of a violent man. On one hand the fatherhood is regarded as nonexistent or even problematic in connection with contact arrangements, but on the other hand there seems to be a surprising potential in this fatherhood. Although the starting point is not very good, the possibilities of the fatherhood are large. In the encounters with battered women the professionals constantly raise up the question of arranging contacts, even with fathers who have not met their children in years and who may have been sentenced for crimes. This is done because of the children. The children, especially boys, are regarded to need contacts to their fathers and a positive picture of the father. There is a strong belief in the fathers. They are expected to behave well in situations of contact and the child is expected to stop being afraid of the father when he/she meets him. This belief and potential exists without any acts or even promises from the father. The father does not have to do anything. He does not need to show interest in the child or commit himself to treat the child well. I have called this the 'fatherhood of possibilities'.

This shows most clearly in the thoughts by which the father is an important person and it is good to keep the contacts at least on some level. These ideas are closely linked to developmental psychology and psychoanalytic thoughts of the important role the father has in the normal development of the child (Vuori 2001, 206-207, 223-225). The professionals may f.ex. point out to the woman client that fathers help children to differentiate from mothers and that when the child grows older, the importance of the father becomes stronger. This kind of construction of fatherhood is positive (cf. Eriksson & Hester 2001; Vuori 2001, 356-357). When following this line of reasoning even the fatherhood of the violent man becomes positive. This construction of fatherhood does not include elements such as violence and its

effects. It looks like in the encountering of the positively constructed fatherhood and the knowledge of the use of violence, often the violence disappears from the picture.

The fatherhood of a violent man is regarded somewhat problematic in connection with arranging the contacts between the child and the father. This way of speaking could be called 'problematic fatherhood'. Here the professionals point to the fact that many violent men use these contact arrangements to get a hold of the woman and do not see that they also harm the child by this. The problematic aspects of the fatherhood are often linked with the threat of physical violence towards the child, but even emotional threat is considered. The professionals ponder on how the contacts could be organized (f.ex. in the presence of some safe persons for the child, relatives etc.) so that the child could be safe and feel safe. Some of the professionals even question the need for contact arrangements on the whole. They want to raise the issue of children needing to meet their violent fathers and say that it is not so simple that a child who has seen violence towards the mother always wants to meet the father.

Despite these rather radical views that some professionals express this does not seem to lead to very radical changes in the practices. The same professionals engaged in long conversations with the women about when and how to make arrangements about the contacts. They suggested that the woman or the social workers should be initiative in mediating about the contact arrangements in situations where the father was not actively applying for the contacts and both the child and the mother were dubious about starting the meetings. The professionals were often the ones who took up the issue of starting contacts that had been broken off for a long time. Although the professionals paid attention to the children's fear they still spoke about the fear as something that would fade away when contacts with the father could be organized in a 'good' way. They thought that requirements which concerned the outer conditions of the contact situations (restricting the contacts to a shorter time and to a 'safe' place) would be sufficient to make the contacts good and beneficial to the child. Also some temporary gestures such as sitting under the arm of the father when waiting to be called in to the professional's room were considered to bear the meaning of a trusting and not-fearful relationship between the father and the child.

Thoughts that the contacts are basically important and good for the children even in situations where there has been violence towards the mother, have been shown to be very strong among the welfare state professionals in other Nordic countries and Britain as well. Legal discourses and practices around organizing contact arrangements are based on privileging contacts between children and their separated parents (most of them being fathers). This often leads to interpretations where the father is regarded to offer some benefit to the child regardless of his previous behaviour, including use of violence. (Hester & Radford 1996; Eriksson & Hester 2001.)

When compared with the way motherhood is talked about and how easily it seems to be defined as insufficient and problematic - as when the professionals were speaking about the 'motherhood weakened by traumatisations', it is interesting how easily the nonexistent and at times problematic father-

hood of the violent man can turn into a fatherhood that is important and full of possibilities. This imagined fatherhood is seen to benefit the child and to include hopes which means that it is important for the professionals to support it actively. At the same time it also serves to hide away experiences of violence and makes children's and women's fear a negotiable issue.

References

- Hester, Marianne & Radford, Lorraine** (1996): Kvinnomisshandel och umgängesrätt. En intervjuundersökning i England och Danmark. Utbildningsförlaget Brevskolan, Stockholm.
- Hester, Marianne & Eriksson, Maria** (2001): Violent Men as Good-Enough Fathers? – A Look at England and Sweden. *Violence Against Women* vol. 7: 7, 779-798.
- Hooper, Carol-Ann** (1992/1997): Child Sexual Abuse and the Regulation of Women: Variations on a Theme. In O'Toole, Laura & Schiffman, Jessica (eds.): *Gender Violence. Interdisciplinary Perspectives*. New York University Press, New York and London, 336-351.
- Mellberg, Nea** (2002): När det överkliga blir verklighet. Mödrars situation när deras barn utsätts för sexuella övergrepp av fäder. Boréa, Umeå.
- Vuori, Jaana** (2001): Äidit, isät ja ammattilaiset. Sukupuoli, toisto ja muunnelma asiantuntijoiden kirjoituksissa. (Mothers, Fathers and Professionals. Gender, Repetition and Variety in Expert Texts.) Tampere University Press, Tampere.

WORKSHOP G

Kjønnskonstruksjon, diskurs og problemforståelse – teoretiske tilnærminger i studiet av likestillingspolitikk

Contextualizing, travelling, transferring: how can we study and use concepts of gender equality in a transnational setting?

by Eeva Raeavaara, researcher, Christina Institute for Women's Studies, University of Helsinki

From the beginning, women's studies have been truly international. Researchers, theories and concepts have travelled across continents, particularly between the United States and Europe. This conference is an example of close contacts between feminist researchers and other actors in the Nordic countries, but Nordic research has also interacted with and been influenced by Anglo-American women's studies, and to a growing extent, other cultural and language areas. Since the 1990s, the internationalisation of women's studies has gone ahead at full speed, and the number of transnational research projects, especially in the EU area, has grown considerably.

However, the increasing travel of research and researchers has not, to any great extent, resulted in a methodological discussion about the problems of being international in women's studies, except in feminist anthropology. As feminist sociologists and political scientists, we have continued to compare, pick and combine theories, concepts and research questions from here and there, and in transnational research projects, we have tried to carve out common research problems. This has happened without in-depth discussion on the methodological, political and ethical dimensions of this kind of research.

In my paper, I would like to look at the process of going and being international in women's studies, and to discuss what kinds of implications it has on the level of concrete research. How are comparison and cross-culturality put into practice in women's studies and can feminist researchers make a particular contribution to the methodological discussion about comparative and cross-cultural research?

Firstly, I will look at the use of concepts and methodologies in cross-cultural research: what happens when concepts and conceptualisations like *parité* and *sex/gender* travel and are deployed around the world, and when the contexts they have originated in are forgotten. In the same way, I ponder on the construction of research problems and research questions in a transnational setting: how do we actually construct the problem to be studied when we compare, let's say, gender equality in the local politics of different EU countries? Finally, I will discuss the research on discourses of equality in the transnational setting. What can the attention to the contextual meanings of equality offer to comparative and cross-cultural research?

These questions have bothered me on the everyday level while struggling with my doctoral thesis on the discourses of gender equality in Finnish and French politics in the 1990s. I have also been involved in an EU project on gender and local politics in seven European countries - with many differences in research cultures, methodological and theoretical approaches and conceptual understandings.

In her article "Translating Gender", Karin Widerberg (1998) discusses the problems and dilemmas encountered when translating understandings of gender from one language to another, and takes as an example the translation of *kön* into English word *gender*. She stresses how concepts carry with them their specific contexts, and in translating concepts from one culture and language to another, we easily eliminate these contextual understandings. When we translate concepts such as *kön* into *gender*, or *jämställdhet* into *parité* in French, we not only change the language, but also the voice and the story. At the same, the specific contributions Nordic women's studies have made to the conceptual understandings of gender - with the single concept of *kön* or *sukupuoli* - have not been visible, and have melted into the same general discussion of the sex/gender -distinction. Widerberg offers to the reader some pragmatic, but also quite emancipatory solutions: foreigners could stick to their native concepts, even when writing in English, in order to make these contextual understandings visible. Another, more revolutionary idea would be for non-native writers to invent new English words.

How, then, are such questions and dilemmas confronted and lived through on the level of concrete empirical research, especially in the framework of a rising number of comparative and cross-cultural research projects in women's studies, but also among transnational networks of experts on equality and women's issues? Of course these problems of comparison are not new, and questions such as *conceptual stretching* (a distortion that occurs when a concept used in comparative research does not fit new cases and contexts) have long been discussed in comparative politics. However, the contextual understandings of concepts are not only unpleasant problems, preventing the smooth conduct of a research project, and which should be solved in the beginning of the project. Reflection on the contextuality of concepts and its consequences should be a continuing part of the study and also be present in the phase of writing the report - which in the European context often happens in English or French.

With two of my colleagues, Anne Holli and Eeva Luhtakallio, I have participated in an EU-funded research project called "Gender and local management of change". The project is being conducted in French, but in practice partially also in English. Seven countries (Belgium, Finland, France, Greece, Italy, Portugal and Sweden) are participating in this project, representing a great variety of languages, research cultures and theoretical and methodological backgrounds. With regard to the research problem, gender in local politics, we have been faced with multifaceted realities, not only concerning the situation of women, but also the structure and functioning of local governance.

These differences are tightly intertwined with contextual understandings of concepts, such as *kiintiö* (quota in English), *parité* in French and even *mayor*. These concepts are often used in a universal sense and cross-culturally, even if they are loaded with contextual meanings. In the Nordic countries, a gender quota is nowadays a widely used concept for measures to regulate the number of women and men in political decision-making bodies or electoral lists. By contrast, in France, a quota still carries a pejorative connotation, and especially in the mouths of opponents of positive action, refers negatively to quotas used in recruitment policies in the USA. On the other hand, the notion of *parité* is widely used in France as a synonym for gender equality and equality measures in politics¹. The problem arises when *parité* is used in a transnational setting and in a universal sense, e.g. in interview schemes and research reports, without any reference to its French origins, and to the heated debates on the use and the legitimacy of the concept among French researchers, feminists and politicians in the 1990s. The picture becomes even more complicated in a situation where no equivalence for *parité* exists, such as in the Nordic languages. In the worst case, *parité* or parity in English remains incomprehensible or meaningless for readers in Finland or other Nordic countries.

In our project we have also learnt that even the most common concepts, such as the mayor, may bring about problems of comparison and conceptual confusion. Again, in France, the mayor is an elected politician, representing the political majority of the municipal council. When the role and position of mayor in French local politics is discussed from a gendered perspective, the whole question is conceptualised in the framework of representative politics, and the problems women face to get elected to the highest echelons of the municipal decision-making (without the help of the new parity law, which is not applied to the election of mayors). By contrast, in Finland, the mayor or rather the municipal manager is a civil servant, and the debate on women and municipal managers is situated rather in the context of the rise of new managerialism and the power relations between civil servants and elected politicians. Hence, quite a different landscape and framework for discussion emerge in Finland and France with a seemingly unproblematic concept.

However, the problem of translation and the transfer of concepts is also linked to a larger question of how social and political problems, and at the same time, research problems, are constructed in different countries and how these problems are framed. In her article on comparative and cross-cultural political research, Marja Keränen (2001), a Finnish political scientist, tells a revealing story of her experiences in the UK, when she became acquainted with an EU funded research project on single mothers in Europe. Instead of concentrating only on the comparative statistics on the issue, she became more and more interested in how the whole question of single mothers was “picked up” by researchers and constructed as a research problem for a comparative study. In Finland and the UK, the proportion of single mothers was about the same, but it was in the UK that the situation of single mothers and their families had evoked a lot of public discussion

with moral undertones of welfare state dependents. As Keränen concluded, the problem to be studied and the framework used emanated from the British reality.

A new dimension to this construction of research problems arises along with transnational political bodies, especially the EU, which are also important providers of research funding. EU equality action programmes and research framework programmes not only channel money but also research themes and questions. One example of this kind of framing power was the application procedure our project was involved in and the way that EU research programmes have been modelled thematically. Our application participated in the call for proposals in two successive research programmes. In the first one, our questions of gender and local politics were constructed in the framework of integration and social exclusion in Europe (the title of our project was Women, exclusion and local democracy). In the second one, the framework had changed to a more positive idea of “European construction and governance on different levels”, and our project was also renamed “Gender and local management of change”. However, here I do not want to regard researchers as mere victims of the discursive power of the EU administration: in the activities of our international projects and networks, we as researchers and experts participate in a crucial way in this process of construction and transfer of problems across borders, and inside the transnational political and research arena.

I have taken examples of methodological questions that have arisen in the framework of international comparative research projects. However, I have also been faced with these kinds of questions in my own doctoral study on discourses of gender equality in Finnish and French politics in the 1990s. In the beginning, I was convinced that I was doing comparative research on the parliamentary debates on equality laws in the two countries: in Finland, on the quota law for state committees and municipal boards, and in France, on the balanced participation of genders in electoral lists. However, my research plan was criticised for not using comparable research material, as the debates were not exactly on the same issue in the two countries. On the basis of this critique of comparing apples and bananas, I changed my perspective from comparing to contextualizing, and my research question was also slightly transformed. The differences between Finnish and French research material have become a part of the research problem: when looking at the social construction of gender equality in Finland and France, I also reflect on why equality entered the political arena and became defined in such ways in these countries. Thus one of the aims of the study is to contextualize the talk on equality in the two countries and to understand the national ways to talk about equality. At the same time, I hope to be able to understand more about the contextual strategies to promote equality and to act for change.

However, the method of contextualizing also raises the question of the changing nature of contexts themselves and especially of the centrality of nation-states in cross-cultural studies. The researcher is faced with a dilemma of seeking to understand the contextual meanings and uses of concepts, such as equality, but at the same time, of not taking for granted only the relevance of national contexts. We have to examine the impact of transnational equality policies and

¹The notion of *parité* has been defined by the proponents of *parité* as recognition of the equality of representation of women and men prescribed in the law (Gaspard et al., 1992, 129).

women's activism on equality discourses and strategies: are we faced with a homogenisation of discourses, and if this happens, on whose terms and in whose language? Here it might be helpful to critically reflect on how we as researchers participate in the creation of new conceptual spaces with our transnational cooperation. At the same time, we come to discuss the conditions required for more equal and democratic practices in cross-cultural research.

In order to understand the contextual use of concepts and strategies of gender equality, but also of the changing nature of contexts themselves, recent (historical) studies on the argumentation of women's movements and equality policies in their actual contexts are extremely important (see e.g. Carlsson Wetterberg, 1998; Holli, 1997; Magnusson, 2000; Ravn, 1995; Teigen, 2000). They also have a lot to give to the more theoretically oriented discussion in women's studies: empirical research on gender equality discourses can tell more multifaceted stories about the questions discussed in feminist (political) theory, such as the distinction between equality and difference, or different conceptions of women's citizenship. Empirical research can also help us to turn the attention to the cultural contexts of theory-building: the universality of the core questions and distinctions constructed in political theory could be critically assessed, and more attention could be paid to the contextual and political construction of dilemmas and distinctions as well as to the strategies for changing gender relations.

I think one of the future challenges is how the research on contextual meanings and uses of equality, as well as other gender concepts, could fruitfully interact with comparative and cross-cultural research and offer new methodological insights and tools for comparative research projects. At the same time, we are faced with a challenge to cross and to confuse the boundaries between different methodological and epistemological approaches, between theoretical and empirical discussion.

References

- Carlsson Wetterberg, Christina** (1998), "Equal or different? That's not the question. Women's political strategies in historical perspective". In Drude von der Fehr, Bente Rosenbeck, Anna G. Jónasdóttir (eds.), *Is there a Nordic feminism? Nordic feminist thought on culture and society*, London – Philadelphia, UCL Press, 21-43
- Gaspard, Françoise, Servan-Schreiber, Claude, Le Gall, Anne** (1992), *Au pouvoir, citoyennes! Liberté, égalité, parité*. Paris, Editions du Seuil.
- Holli, Anne Maria** (1997), "On Equality and Trojan Horses. The Challenges of the Finnish Experience to Feminist Theory". *The European Journal of Women's Studies*, 3, 133-164.
- Keränen, Marja** (2001), "Vertaileva ja poikkikulttuurinen tutkimus. Kaksi tapaa lähestyä muita maita". *Politiikka*, 2, 82-92.
- Magnusson, Eva** (2000), "Party-Political Rhetoric on Gender Equality in Sweden: The Uses of Uniformity and Heterogeneity". *Nora*, 2, 78-92.
- Ravn, Anna-Birte** (1995), "Equality Versus Difference and Gender Versus Class in Danish Women's History". *Nora*, 1, 45-53.
- Teigen, Mari** (2000), "The Affirmative Action Controversy". *Nora*, 2, 63-77.
- Widerberg, Karin** (1998), "Translating Gender", *Nora*, 2, 133-138.

Omfordeling, anerkjennelse og valgfrihet: Politiske rasjonaler og likestilling

av Anne Lise Ellingsæter, Dr. philos, forskningsleder, Institutt for samfunnsforskning, Oslo

Utgangspunktet for dette innlegget er at den skandinaviske likestillingspolitikken legitimitet utfordres gjennom nye krav til politikken. Jeg vil argumentere for at det i likestillingspolitiske studier kan være fruktbart å etablere et skille mellom tre ulike politiske rasjonaler; nemlig *omfordeling*, *anerkjennelse* og *valgfrihet*. Disse distinksjonene fanger opp mulige spenninger og konflikter mellom tradisjonell fordelingspolitikk og nye mål om kulturell anerkjennelse og tilrettelegging for valgfrihet.

Likestillingspolitikk – tradisjoner og legitimitet

Studier av likestillingspolitikk er farget både av nasjonale og faglige tradisjoner. Særegent for den skandinaviske konteksten er det underliggende synet på staten. I stedet for den statskeptisisme man finner i mye internasjonal feministisk forskning er skandinavisk feminisme preget av Helga Hernes' (1987) tese om *statens kvinnevennlige potensiale*. I de skandinaviske velferdsstatene har politikken for likestilling mellom kjønnene i hovedsak kommet til uttrykk som *fordelingspolitikk* – målet har vært omfordeling av lønnet og ulønnet tid, penger og posisjoner osv. mellom menn og kvinner. I denne forstand har likestillingspolitikken i stor grad bygd på en maktforståelse der makt over materielle *ressurser* og *representasjon* står sentralt.

At statsfeminismen har hatt ulik utforming i de ulike skandinaviske land er imidlertid en etablert innsikt fra den komparative feministiske velferdsforskningen, som er min faglige forankring i politikkkfeltet. Særlig når det gjelder reproduksjonspolitikken, som er et av mine forskningsfelt, kan man ikke snakke om en enhetlig "skandinavisk modell" (se for eksempel Ellingsæter 1998, Leira 1992). Det som har karakterisert den norske politikken på feltet er *ambivalens* i forhold til kvinner som mødre og lønnsarbeidere (Leira 1992). Den norske modellen oppfattes som å henge igjen i en *kjønnsstradisjonalisme* i større grad enn Danmark og Sverige (se f.eks. Ellingsæter 1998, Sainsbury 1999). Enkelte har stilt spørsmål om det siste tiårets politiske utvikling i Norge representerer en dreining fra statsfeminisme til statsfamilisme (Leira 1996). Dette refererer blant annet til at det innen familiepolitikken har vært en dreining fra mål om en større kjønnsmessig likestilling til en innretning mot "barnets beste". Dette handler om et uklart og problematisk skillet mellom likestillings- og familiepolitikk i norsk politikk. Enkelte familiepolitiske reformer må uten tvil karakteriseres som sentrale likestillingsreformer, som utvidede betalte rettigheter til omsorgspermisjon, inkludert farskvote. Andre familiepolitiske reformer som ikke har ambisjoner om å bidra til økt likestilling, har likevel prinsipielt betydelige konsekvenser for likestilling. Innføring av kontantstøtten i 1998 er et eksempel: Foreldre med barn 1-2 år som ikke benytter offentlig subsidiert barnehage mottar ca 3000 kr i måneden. Det overordnede målet er å sette familien bedre i stand til å utøve omsorg, og privat familieomsorg oppvurderes gjennom

statlige pengeoverføringer. Likestillingshensyn er underordnet. Men når familiens, og kanskje særlig barns behov er politikken objekt, har det konsekvenser for det handlingsrom som etableres for kvinners og menns subjektposisjoner.

I vår tid er fordelingspolitikken legitimitet i ferd med å svekkes. Flere mener å se konturer av et paradigmatisk skift i de utfordringer politikken står ovenfor. Fellesnevneren for kritikken av fordelingspolitikken er at den ikke strekker til i komplekse postindustrielle samfunn. Politikken må fornyes, behovene er andre enn industrisamfunnets. Krav om at politikken må håndtere ulike livsformer og preferanser er økende. Det hevdes for eksempel at den skandinaviske statsfeminismen har et kulturproblem, tydeliggjort av utviklingen mot multikulturelle samfunn (se Siim 1999). Enkelte betegner dette fenomenet som en *kulturalisering av politikken*: "Den klassiske velferdsstaten, dens politiske språk og dens samfunnsbilde har mistet troverdighet og tillit...nye vokabular og virkelighetsbilder stiger fram - det tales om identiteter, om et meningsfullt liv, om utvidelse av menneskers valgmuligheter" (se Meyer 2002:126). Denne utviklingen er ikke bare en speiling av endringer i samfunnsformasjonsstruktur, men handler også om skift i samfunnets selvforståelse og ideologi. I skandinavisk sammenheng vil dette innebære en innsnevring av statens legitime virkeområde, blant annet når det gjelder statlige føringer på familiers utforming av hverdagslivet.

Det handler også om skift i vitenskapelige forståelsesrammer. Ulike fagtradisjoner har tatt opp i seg impulser i kjølvannet av den postmoderne og poststrukturalistiske kritikken. Det som omtales som "den kulturelle vending", har ført til økte skiller i den feministiske forskningen - mellom en langvarig tradisjon som har fokusert på materiell ulikhet versus nyere perspektiver som vektlegger kulturelle identiteter og forskjellsdiskurser.

Et sentralt poeng for meg er imidlertid at likestillingspolitiske analyser må integrere materielle og kulturelle perspektiver. Jeg mener at politikk må forstås som prosesser, og det er viktig å skille mellom politikken faktiske *innhold*, den retorikk og de *diskurser* de er innfelt i og de *effekter* de viser seg å få på sosial praksis. Med diskurser mener jeg de fortolkningsrammer, problemforståelser og kategoriseringer av den sosiale verden som den politiske debatt opererer innenfor.

Et viktig poeng med å skille mellom disse ulike elementene er at de bidrar til å kretse inn politikken dynamikk. Politikken innhold er ikke statisk, den omformes over tid, bla. ved at politikk formes gjennom varierende grader av politisk konsensus, konflikter og kompromisser. Politikker utgjør ikke noe hegemonisk hele, dvs. av udiskutable forståelser som strukturer hele feltet. Forsøk på å underminere eksisterende politikk er hyppig. Politisk endring går ikke bare i en retning. For eksempel er forholdet mellom det offentlige og private stadig

gjenstand for nye grensedragninger. Politikkanalyser bør reflektere kompleksiteten i ulike velferdsstatsmodeller, fordi de fleste modeller er satt sammen av mange ulike, delvis motstridende prinsipper (se Daly 2000).

Politiske intensjoner og diskurser kan ha en egen innflytelse, ikke bare på reformers innhold, men på å forme hva som fremstår som sosialt akseptabelt og ønskelig. Og gjennom det som ikke problematiseres, det som tas for gitt. Staten, gjennom den offentlige politikken, har diskursive og kulturelle dimensjoner. Staten har en fremtredende rolle i å konstituere sosiale identiteter og sosiale interesser (O'Connor et al. 1999). Dette er en viktig innsikt som skriver seg fra den "kulturelle vendingen".

Det som kanskje er aller viktigst er å skille mellom *politikkenes innhold* og *intensjon*, og dens virkninger på *praksis*. Innhold og virkning har en tendens til å blandes sammen. Formell politikk-regulering gir ikke nødvendigvis noen innsikt i dens praktiske implikasjoner (Bruning & Plantenga 1998). For eksempel kan man tenke seg at innholdet i politiske reformer reflekterer bestemte kjønnsforståelser, mens effekten av politikk på likestilling i den sosiale praksis ofte kan være uklar og sammensatt, og i enkelte tilfeller svært beskjeden (se for eksempel evaluering av den norske kontantstøttereformen i Baklien, Ellingsæter og Gulbrandsen 2001).

Politiske rasjonaler: Omfordeling - anerkjennelse - valg

Mye tyder på at den offentlige politikken rasjonale dreies vekk fra omfordeling, mot kulturell anerkjennelse og valgfrihet, både når det gjelder den politiske retorikken og politikken faktiske innhold. Etter min oppfatning er dette en sentral utfordring for den skandinaviske fordelingsorienterte tradisjonen, som likestillingspolitikken er en del av. Jeg tror derfor at skillet mellom disse tre ulike politiske rasjonaler - *omfordeling*, *anerkjennelse* og *valgfrihet* - er sentralt i analysen av likestillingspolitikk (se Ellingsæter 2001 for en anvendelse på politikk for tid til omsorg).

Tredelingen er mitt forslag til syntese av to sentrale teoretiske bidrag: Det ene er den amerikanske filosofen Nancy Frasers (1995, 2000) skille mellom det hun kaller *omfordelingspolitikk* og *anerkjennelsespolitikk* ("politics of redistribution" versus "politics of recognition") og det andre er den engelske sosiologen Anthony Giddens (1991) distinksjon mellom *emansipatorisk politikk* og det han kaller livspolitikk, eller *valgpolitikk* ("emancipatory politics" versus "life politics"/"politics of choice"). Kulturell anerkjennelse springer ut av det som omtales som *identitetspolitikk* og valgfrihet den økte vektlegging av den individuelle *rett til å velge*. Jeg skal nå skissere det jeg ser som sentrale poeng hos Fraser og Giddens i forhold til likestillingspolitikk.

Omfordeling versus anerkjennelse

Nancy Fraser hevder at kampen for anerkjennelse er blitt den paradigmatisk form for politisk konflikt i vår tid. Anerkjennelse av forskjell (recognition of difference) er en kjent problematikk innen likestillingspolitikk og kjønnsforskning, men har også virket mobiliserende på sosiale grupper på grunnlag av nasjonalitet, etnisitet, seksualitet osv.

Gruppeidentiteter erstatter klasseinteresser som grunnlag for politisk mobilisering. Begreper som identitet, forskjell, kulturell dominans, anerkjennelse har stått sentralt. Dette kan ses som et opprør mot kulturblindheten i et dominerende materialistisk politisk paradigme.

Fraser hevder at politiske institusjoner ikke bare produserer sosioøkonomisk "fordelingsrettferdighet", som skriver seg fra samfunnets politisk-økonomiske struktur, men at de også er en del av den kulturelle strukturen som skaper "anerkjennelsesrettferdighet"; befestet i mønstre for representasjon, fortolkning og kommunikasjon. Innen det store spekteret av medborgerrettigheter og deltakelsesrettigheter finner man blant annet implisitte eller eksplisitte oppfatninger av den relative moralske verdi til ulike personer.

Skillet mellom økonomisk og kulturell urettferdighet er analytisk, i praksis er disse flettet inn i hverandre. Kulturelle normer er institusjonalisert i stat og økonomi, og økonomi hindrer deltakelse i produksjon av kultur, både offentlig og privat. Selv de mest materielle økonomiske institusjoner har en konstituerende, ikke-reduserbar kulturelle dimensjon, de er gjennomsyret av mening og normer. På samme vis har de mest diskursive kulturelle praksiser en konstituerende, ikke-reduserbar politisk-økonomisk dimensjon, de holdes oppe av materielle strukturer. En viktig teoretisk oppgave er å begrepsfeste på hvilke måter økonomisk ugunstige posisjoner er vevd sammen med, og understøttes av mangel på anerkjennelse.

Fraser er ikke blant dem som mener at fordelingspolitikk har utspilt sin rolle. Hun viser til at identitetspolitikken spilles ut i en verden der materielle ulikheter viser tegn på å øke i de fleste land, også i Skandinavia. Hun argumenterer derfor for at politiske krav om anerkjennelse må integreres med krav om omfordeling - spørsmål om anerkjennelse bør supplere og berike anstrengelser for omfordeling. En politikk for større rettferdighet krever derfor at man evner å kombinere en kulturpolitikk rettet mot forskjell, med en sosial politikk rettet mot likhet. Hun er imidlertid bekymret over at det er mange tegn på at identitetspolitikken ekspanderer på bekostning av krav om en mer egalitær (økonomisk) fordeling.

Fra et likestillingsperspektiv er det viktig å merke seg at Fraser argumenterer mot en forståelse av anerkjennelse som en oppvurdering av bestemte gruppeidentiteter, fordi dette fører til konformitet og gruppepress. Anerkjennelse innebærer derimot endring av sosiale institusjoner, det vil si endring av "interaksjonsregulerende" verdier som hindrer lik deltakelse i ulike institusjonelle sammenhenger. Målet er full samfunnsmessig deltakelse for alle grupper. Anerkjennelse handler altså om effekter av institusjonaliserte normer og meninger på sosiale aktørers relative posisjon (status og prestisje), mens fordeling handler om allokering av disponible ressurser til sosiale aktører. Fraser snakker ikke direkte om valg. Men jeg tolker hennes utlegning av begrepet anerkjennelse at det implisitt bygger på muligheten til å velge. Men jeg tror spørsmålet om valgfrihet er en tredje viktig dimensjon ved politikken som bør undersøkes og diskuteres eksplisitt.

Emansipasjon versus valg

Det gjør Anthony Giddens, som hevder at politikk må dreies fra tradisjonell emansipatorisk politikk, til *life politics*, eller

politics of choice. I Giddens terminologi vil den skandinaviske likestillingspolitikken sortere under det han betegner som modernitetens tradisjonelle emansipatoriske politikk. Den tar sikte på å frigjøre individer og grupper fra begrensninger som påvirker livssjanser på en ugunstig måte. Livspolitik derimot, eller valgpolitikk, handler ikke om de betingelser som frigjør oss slik at vi kan foreta valg, men om valgmuligheter og tilrettelegging for selvrealisering.

Valgpolitikk er individualismens ektefødte barn. Ifølge Giddens vil *den reflektsive moderniseringen* – det at individer og institusjoner øker sin kapasitet til kritisk anvendelse av kunnskap på seg selv og sine samfunn - generere behov for å kunne velge blant ulike livsstiler. Dette stiller nye krav til institusjoner og til politikken innretning.

Forholdet mellom emansipatorisk politikk og livspolitik er imidlertid komplisert. Selv om Giddens klart betoner individuelle behov for økt valgfrihet, så ser han at muligheter til fritt valgte livsstiler står i et spenningsforhold til barrierer mot emansipasjon. Han mener at nærmest alle livspolitiske spørsmål også reiser problemstillinger av emansipatorisk art. Moderne institusjoner skaper både frigjørings- og undertrykkingsmekanismer. Moderniteten skaper fortsatt forskjell, eksklusjon og marginalisering. Kapitalismen er en dominerende kraft i modernitetens ekspansjon, med et klassesystem som tenderer mot å generere store materielle ulikheter, også i økonomisk utviklede land. Emansipatorisk politikk modifiserer den sosiale polarisering som oppstår i kapitalistiske markeder, og er slik sett direkte relevant for å forfølge livspolitiske mål. Nasjonalstaten vil fremdeles være viktig for spørsmål om individers rettigheter og plikter, og utvidelser og videreføring av medborgerrettigheter blir ikke mindre viktig. Men i senmoderniteten vil ulik tilgang til ressurser for *selvrealisering* stå i sentrum for fordeling av ulikhet. Ulikhet langs klasse-, kjønns- og etnisitetskiller kan i økende grad defineres som ulikhet i adgang til ulike former for selvrealisering.

Jeg tror det er viktig å legge til at valgfrihet ikke bare er individualismens, men også liberalismens ektefødte barn.

Valgfrihet som tema for den velferdspolitiske debatt på 1990-tallet ble påskyndet av en rekke ulike økonomiske og sosiale impulser, ikke minst fra den nyliberale diskursen i det økonomiske liv, knyttet til ideologien om nødvendigheten av en fremvoksende fleksibel kapitalisme.

Men hvordan skal vi forstå valgfrihet? Giddens sier at han ikke er opptatt av hvordan valg formes. Preferanser er ofte noe som opptrer a priori – de bare er der. Dette mener jeg er et problematisk punkt. Problemet er at de preferansene som ligger til grunn for de valg kvinner og menn gjør, langt på vei tas for gitt. For eksempel kan kjønnsulikhet i tid til omsorg forklares med at kjønnene har ulike preferanser og gjør derfor ulike valg. Men dette er en åpenbar tautologi.

Giddens teoretiserer ut fra en forestilling om individualiserte, detradisjonaliserte aktører frigjort fra begrensende strukturer. Men han tar ikke i betraktning at kapasiteten til refleksivitet og valg er dypt forankret i samfunnsmessige prosesser: individets handlinger påvirkes av vedvarende ikke-tilfeldige, overindividuelle kulturelle former (Alexander 1996). Folks preferanser og valg er aldri fullstendig voluntaristiske. De formes i en kontekst av sosialt strukturerte alternativer. Og denne konteksten og alternativene er gjennomsyret samfunnets kjønnsorden. Dessuten: frisetting fra noen strukturer skaper nye strukturer for valg (Syltevik 2000).

Konklusjon

Jeg tror altså at et analytisk skille mellom omfordeling, anerkjennelse og valg kan bidra til å avdekke sentrale problemstillinger i forhold til samtidens likestillingspolitiske retorikk og praksis. Feltet for politisk reform er en kompleks materie. Politikken tradisjonell mål-middel-tenkning blir vanskeligere når målene er mange, til dels motstridende, og skal treffe en etter hvert ganske så sammensatt virkelighet. Å løfte frem underliggende motsetninger, dilemmaer og flertydighet mellom ulike politiske rasjonaler tror jeg generelt sett gir inntak til å forstå ikke bare likestillingspolitikken muligheter, men også dens begrensninger.

Referanser

- Alexander, J.** (1996), "Critical Reflections on 'Reflexive Modernization'". *Theory, Culture & Society*, 13:133-138.
- Baklien, B., A.L. Ellingsæter og L. Gulbrandsen.** 2001. *Evaluering av kontantstøttereformen*. Oslo: Norges Forskningsråd.
- Bruning, G. og J. Plantenga.** 1999. Parental leave and equal opportunities: experiences in eight European countries. *Journal of European Social Policies* 9:195-209.
- Daly, M.** 2000. Paid work, unpaid work and welfare: towards a framework for studying welfare state variation. In: T. Boje and A. Leira (Eds) *Gender, Welfare State and the Market. Towards a new division of labour*. London: Routledge.
- Ellingsæter, A.L.** 1998. Dual Breadwinner Societies. Provider Models in the Scandinavian Welfare States. *Acta Sociologica* 41:59-73.
- Ellingsæter, A.L.** 2001. Politics of Time and the Restructuring of Gender Relations. Paper to the *5th Conference of the European Sociological Association*, Helsinki, August 28 – September 1, 2001.
- Fraser, N.** 1995. From Redistribution to Recognition? Dilemmas of Justice in a 'Post-Socialist' Age. *New Left Review* 212:68-93.
- Fraser, N.** 2000. Rethinking Recognition. *New Left Review*, (N3):107–120.
- Giddens, A.** 1991. *Modernity and Self-Identity*. Cambridge: Polity. Fraser, N. 1995.
- Hernes, H.** 1987. *Welfare State and Woman Power. Essays in State Feminism*. Oslo: Norwegian University Press.
- Leira, A.** 1992. *Welfare States and Working Mothers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Leira, A.** 1996. Fra statsfeminisme til statsfamilisme? I: B. Brandth og K. Moxnes (red.) *Familie for tiden*. Oslo: Tano Aschehoug.
- Meyer, S.** 2002. Bastarder og maktformer. *Samtiden* 1-2002, s. 123-126
- O'Connor, J., A.S. Orloff og S. Shaver.** 1999. *States, Markets and Families. Gender, Liberalism and Social Policy in Australia, Canada, Great Britain and the United States*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sainsbury, D.** 1999. Gender and Social-Democratic Welfare States. I: D. Sainsbury (red.) *Gender and Welfare State Regimes*. Oxford: Oxford University Press.
- Siim, B.** 1999. Har statsfeminismen et kulturproblem? Innlegg på Norges Forskningsråds konferanse "Usynlige grenser – kjønn og makt", Oslo 11-12. november 1999.
- Syltevik, L.** 2000. *Differensierte familieliv. Familiepraksis i Norge på slutten av 1990-tallet*. Bergen: Senter for samfunnsforskning, Universitetet i Bergen.

Konstruksjon av politiske problemer: Hva slags problem representerer “likestilling”?

av Ann Therese Lotherington, forsker, NORUT Samfunnsforskning

Fra rettferdighet til økonomisk lønnsomhet

“Likestilling” er et viktig politisk saksfelt i Norge, og den offisielle likestillingspolitikken berører alle samfunnsområder. Dette er allment akseptert, i hvert fall offisielt og formelt. Konsekvensen er at ethvert departement og alle andre offentlige myndigheter har ansvar for å fremme likestilling på sitt fagområde. Barne- og familiedepartementet har imidlertid forvaltnings- og koordineringsansvaret for denne politikken.

Det er absolutt grunn til å spørre “Hvorfor?” og undre seg over hva slags problem “likestilling” representerer for offentlige myndigheter når de velger å legge forvaltnings- og koordineringsansvaret til Barne- og familiedepartementet. Hva slags forståelse av kjønn ligger til grunn for likestillingspolitikken når den organiseres som del av *Barne- og familiedepartementet*? Men det er ikke tema for meg akkurat nå.

Jeg skal problematisere et tilsynelatende paradoks på likestillingsfeltet, nemlig at kvinners kompetanse ønskes velkommen inn på næringslivets arena – av næringslivet selv – samtidig som næringslivet ikke ser på likestilling som en verdi og et mål å arbeide fram mot.

En forenklet utgave av historien om likestillingspolitikken kan ses på som en utvikling fra en politikk for *rettferdig fordeling* til en politikk for *lønnsom næringsutvikling*. På 1990-tallet utviklet likestillingsargumentasjonen seg klart i markedsliberalistisk retning, som også annen samfunnsdebatt gjorde. Mens rettferdighetsperspektivet var opptatt av at gjeldende samfunnsorden var urettferdig, særlig for kvinner, har lønnsomhetsperspektivet dreid fokuset mot andre aktører, blant annet næringslivet. Poenget med likestilling er nå at det *løner seg* for bedriftene. Selv seksuell trakassering behandles i lønnsomhetstermer, i følge Edle Bugge Tenden som nylig har skrevet hovedoppgave i Statsvitenskap om dette. Det argumenteres for at dersom bedriften unngår seksuell trakassering blir arbeidsmiljøet bedre, og godt arbeidsmiljø fremmer produktiviteten. Kvinnenes ønsker og behov blir uinteressante.

Jeg skal bruke et eksempel fra mitt eget avhandlingsarbeid for å illustrere¹.

Direktøren for Statens nærings- og distriktsutviklingsfond (SND) uttalte følgende i et intervju med meg i januar 1997: *“Jeg er (...) av den oppfatning at i den utstrekning vi satser på kvinner, så er det i ren egeninteresse. Det er det mest holdbare i det lange løp. Vi har ikke noe i SND som tilsier at dette gjør vi av hensyn til kvinnene. Det kan høres kynisk, men så mener jeg oppriktig at det er i egeninteresse, og da blir*

*det ikke så galt.”*²

Han sier med andre ord at det er sammenfall mellom SNDs interesser og kvinners interesser, eller i hvert fall *noen* kvinners interesser, og det er poenget her.

Jeg skal bruke nok et sitat, denne gangen fra Nina Raaum i boken *Svekket kvinnemakt?*, før jeg går inn i analysen: *“Mange henviser til meriokratiske argumenter for å rekruttere flere kvinner; bl.a. at næringslivet må utnytte ressursene til de stadig flere kvinnene med høy utdanning. Samtidig er det påfallende at særlig det private næringsliv sjelden betoner likestilling som noen verdi i seg selv, men ofte forfekter at kvinner har særskilte egenskaper og kompetanse som næringslivet trenger”* (Raaum 2001:189/190).

Hvorfor er det påfallende at næringslivet ikke betoner likestilling som noen verdi i seg selv, samtidig som de hevder at kvinner har særskilte egenskaper og kompetanse som næringslivet trenger?

Nina Raaum gir ikke noe svar på spørsmålet, men slik jeg tolker henne mener hun at dette er påfallende fordi økt likestilling nettopp vil få fram kvinner med sine særskilte egenskaper og kompetanser som næringslivet etterspør. Dermed burde næringslivet se at likestilling faktisk har en verdi i seg selv og jobbe for å fremme det. Det ville være i deres egeninteresse.

Men er det en direkte kopling mellom likestilling og næringslivets egeninteresse?

Det kommer an på forståelsen av “likestilling”. Næringslivet oppfatter ikke nødvendigvis at “likestilling” er svaret på deres problem. Næringslivet trenger kompetanse og kreativitet og for dem betyr det lite om denne kompetansen og kreativiteten forvaltes av kvinner eller menn. Derfor ønskes kvinner *som har noe særskilt å tilby* velkommen inn i næringslivet. Det er altså ikke hvilke som helst kvinner som aksepteres, og de som får innpass kan ikke oppføre seg på en hvilken som helst måte. De må operere ut fra visse normative standarder for atferd. De må oppføre seg som menn på en kvinnelig måte, det vil si at de må opptre som underordnet menn.

Likestilling på næringslivets premisser handler ikke om endring, men om styrking av status quo.

“Likestilling”, i feministisk forstand, innebærer mye mer og er langt mer endringsorientert. Det handler om refordeling av makt mellom kvinner og menn i politikk, arbeidsliv og privatliv, og en restrukturering av samfunns- og arbeidsliv slik at

¹ Mitt avhandlingsarbeid handler om kvinnerett distriktpolitikk og ikke likestillingspolitikk (i den grad det går an å snakke om den kvinnerettede distriktpolitikken som noe annet enn en delmengde av likestillingspolitikken).

² Sitert i Lotherington (1997) etter tillatelse fra SND og daværende Adm direktør Tore Tønne.

kvinner og menn kan leve og agere på likeverdig grunnlag. Slik refordeling og restrukturering representerer ikke nødvendigvis næringslivets egeninteresse, i hvert fall ikke på kort sikt, og næringslivet er som kjent kortsiktig i sine strategier.

En feministisk orientert "likestilling" innebærer at næringslivet må endre seg. Det ser næringslivet. Derfor støtter de ikke opp om likestillingstiltak på generelt grunnlag. Derfor skyr de feminister. Det tilsynelatende paradokset om at næringslivet ønsker kvalifiserte kvinner samtidig som de ikke går inn for likestilling, blir dermed bare tilsynelatende.

Svaret på spørsmålet om hva slags problem "likestilling" representerer er dermed avhengig av aktørenes forståelse av "likestilling". For å komme til disse forståelsene, må vi lete i deres respektive problemløsningsforslag.

"What's the problem represented to be?"

I mitt arbeid med kvinnerettet distriktspolitikk I Norge, har jeg analysert stoffet på denne måten. Jeg har lett etter aktørenes forståelser av problemfeltet ved hjelp av Carol Lee Bacchis *'Hva er problemet?'-tilnærming* (Bacchi 1999). I sin bok *Women, Policy and Politics* utvikler hun denne tilnæringsmåten som jeg oppfatter som en sofistikering og helhetliggjøring av en hverdagslig, spørrende holdning til politikk og politiske problemer. Det handler om å sette i system en måte vi kan stille spørsmålene 'hvorfor' og 'hvordan' på tilstrekkelig mange ganger, slik at vi når en dypere forståelse av det aktuelle politikfeltet. Dette er ikke en ny tilnæringsmåte, men Bacchis systematisering gjør den eksplisitt og reflekterende. Hun hevder selv at mye feministisk tenkning, inkludert forfattere hun refererer i boken, nettopp har vært opptatt av hvordan antakelser om kvinner og kvinners roller har hatt innflytelse på politikktutvikling. Feminister har vært oppmerksomme på hvordan konteksten strukturerer politiske debatter, slik Bacchi hevder en 'Hva er problemet?'-tilnærming skal gjøre.

Grunnideen i tilnærmingen er at den måten vi oppfatter og tenker om ting på er bestemmende for hva vi mener bør gjøres med dem. Av det følger at vi ved å analysere politiske programmer, tiltak og virkemidler vil kunne resonnerer oss fram til hvordan det er tenkt omkring den aktuelle saken og hva slags type problem den aktuelle saken er oppfattet som.

Bacchi mener at vi skal ta utgangspunkt i politiske programmer, tiltak og/eller virkemidler og analysere hva slags forståelse av problemet de er uttrykk for. Med utgangspunkt i de politiske forslagene til løsninger, vil vi finne forståelsen av problemet fordi det i løsningsforslagene er innebygget en eksplisitt eller implisitt diagnose av problemet, eller representasjon av problemet som Bacchi sier. Det betyr at en ikke opererer med skiller mellom et 'reelt' problem, definisjonen av problemet og problemløsningen. Det er ikke slik at det eksisterer en rekke 'reelle' eller 'faktiske' problemer som venter på å bli løst, men det finnes ulike konkurrerende forståelser, eller representasjoner, av problemer. Det vil si at problemer ikke er håndterbare og mulige å nå verken politisk eller analytisk før de er konstruert som et problem, det vil si at det er tillagt en fortolkning. Det analytikerens har tilgang til er derfor fortolkninger og fortolkninger er ikke 'faktiske' eller

'reelle' (Bacchi 1999).

Går vi tilbake til eksempelet med kvinner i næringslivet ser vi at problemet ikke er "manglende likestilling", men "manglende kompetanse". Det er ikke "kvinner" som etterspørres, men "økt tilfang av personer med en den kompetansen næringslivet til enhver tid har behov for".

Det er følgelig ikke fenomenet som sådan eller de 'faktiske', 'reelle' problemene som er enheten for analysen, men fortolkningene eller 'problematiseringene' av dem. En nødvendig del av en politikk-analyse vil derfor bestå i å identifisere og vurdere fortolkninger av problemet, eller problemforståelsene. I tilfellet næringslivet ville vi ha gravd videre og spurt hva slags problem "manglende kompetanse" representerer og hvorfor "kvinner" er løsningen på problemet.

Et ledd i analysen vil være å stille spørsmål ved det som tas for gitt innenfor det aktuelle feltet. For å komme dit må en søke etter hvordan problemer beskrives, hvordan årsakssammenhenger analyseres og hvilke implikasjoner som følger av det. I forlengelsen må en spørre hvordan slike problembeskrivelser også definerer hvem som er part i saken, hvilke interesser som står på spill, og hvordan en annen problemdefinisjon ville kunne endre disse forholdene. Det siste er ikke minst viktig for å avdekke tatt-for-gitt-heter og underliggende maktstrukturer, og dermed kunne stille spørsmål som ikke før er stilt. Teknikken som ofte tas i bruk for å gjøre dette er det som Foucault i 1971³ introduserte som genealogi som går ut på å følge et tema eller sakfelt bakover i tid for å identifisere de forhold som la grunnlaget for temaets eller sakfeltets opprinnelse, samt finne linjer i tenkningen og se hvordan den har utviklet seg. Gjennom dette kan vi komme fram til hva det har vært 'lov' til å si og tenke, og hvem som har kunnet si det når og hvor og med hvilken autoritet. Dette bringer analysen over i en diskusjon av hvordan og hvorfor potensielle normative debatter lukkes og hvilke konsekvenser det får for politikken og i praksis. Ved å gjøre det vil en kunne avgjøre hvilke debatter det er nødvendig og/eller verd å delta i, og i hvilke sammenhenger det er nødvendig å gå utover debattens rammer og stille spørsmål ved selve rammen, eller med andre ord hvilke diskurser en vil delta i og hvilke en vil stille spørsmål ved og utfordre.

Når det gjelder næringslivets forhold til kvinner kan vi spørre om det ikke rett og slett er grunn til å utfordre diskursen snarere enn å ta del i den, om enn på kritisk måte.

Bacchi bruker diskursbegrepet og diskursanalyse om dette og hevder at politikk best kan beskrives som diskurs. Hun går til blant andre Stephen Ball (1990), Michel Foucault (1976) og Stuart Hall (1992) for å avklare sitt forhold til begrepet, og faller ned på at det handler om en spesifikk måte å snakke om ting på som setter grenser for hva som kan sies, hvordan det kan sies, hvem som kan snakke, hvor og med hvilken autoritet. Med referanse til John Codd (1988) konkluderer hun med at en slik forståelse av begrepet referer til mer enn språklig mening. Det handler også om reelle effekter av ulik språkbruk, og det er nettopp det en 'Hva er problemet?'-tilnærming er opptatt av. Det er viktig å se sammenhengen

³ Foucault (1971): *Diskursens ordning*, referert i Alvesson och Skoldberg 1994, s 302.

mellom det språklige uttrykkets effekter for virkelige menneskers erfaringer, slik at analysen ikke ender i språklig reduksjonisme.

Jeg finner diskursbegrepet slik det er definert her både nyttig og dekkende, selv om jeg er skeptisk til å bruke begrepet og kalle analysen en diskursanalyse. Det er to grunner til det. For det første oppfatter jeg 'diskurs' som et diffust begrep som ulike forfattere legger til dels svært ulik mening i. Det har ført til at assosiasjonene til begrepet også går i mange ulike retninger. Det vil derfor ikke bidra til klargjøring av min posisjon og av hva jeg gjør hvis jeg setter på en slik merkelapp. Det kan heller bidra til å skape avstand og gi feil melding til leseren. For det andre er det en fare ved det å definere seg inn i en bestemt analysemåte. Det er en fare som Bacchi selv kritiserer andre for ikke å se, nemlig at en ikke makter å bryte ut av den gitte referanserammen og se hva denne *ikke* kan si noe om. Diskursanalysen, som andre teorier og perspektiver, vil kunne blende forskerens blikk for alternative synsmåter og perspektiver, og dermed ikke bidra til en gjenomført analyse basert på en 'Hva er problemet?'-tilnærming.

Som oppsummering av 'Hva er problemet?'-tilnærmingen sier Bacchi (1999) at intensjonen med tilnærmingen er å gi analytikeren et redskap som kan brukes til å avdekke forhold som bidrar til konstruksjon av politiske problemer. Noen ganger er disse tilgjengelige i den generelle offentlige debatten, men ofte er det nødvendig å søke i spesifikke politiske programmer, tiltak, virkemidler og/eller andre løsningsforslag. Logikken er at disse politiske dokumentene vil synliggjøre problemforståelsen fordi det i forslagene til handling ligger indikasjoner på hva en mener må endres. Oppgaven for analytikeren er derfor å åpne opp for en kritisk analyse av de foreliggende problemforståelsene med tanke på hvilke tatt-for-gitt-heter, antakelser og forutsetninger de bygger på. En slik kritisk analyse vil danne grunnlaget for å vurdere mulige politiske implikasjoner av de mer eller mindre dominerende måtene å konstruere problemet på. En helt avgjørende del av analysen er å stille spørsmål ved det som *ikke* problematiseres innen det aktuelle politikfeltet. I det ikke-problematiserte finnes forhold som politikktutformerne anser som uviktige, men også komplekse forhold som enkelte ikke ønsker å problematisere.

Det er en krevende oppgave å skulle stille spørsmål ved alle tatt-for-gitt-heter. I mange tilfeller vil det være umulig, ikke minst når en studerer et politikfelt innenfor ens egen samfunnsmessige og kulturelle kontekst. Kravet må derfor ikke ses på som absolutt, men som et mål, et ideal, for god samfunnsvitenskapelig forskning. En analyse basert på en 'Hva er problemet?'-tilnærming vil bidra til heving av refleksjonsnivået i forskningen. Slik sett legger tilnærmingen grunnlaget for refleksjon og reflekterende forskning.

Refleksjon og reflekterende forskning

Hensikten med reflekterende empirisk forskning⁴ er å si noe innsiktsfullt om biter av en virkelighet som eksisterer utenfor

forskerens hode. Samtidig er det et ønske om å bidra til en kunnskapsutvikling som åpner opp for og gir muligheter for *ulike* forståelser av virkeligheten, snarere enn å stenge for mulighetene ved å fastslå entydige 'sannheter' om den. Forskningsprosessen blir slik en (re)konstruksjon av virkeligheten der forsker interagerer med forskningsfeltet, men også driver aktiv tolkning for å skape bilder for seg selv og for andre. Selve forskningsarbeidet består av datakonstruksjon (tolkning) og tekstproduksjon (forfatterskap) (Alvesson och Sköldberg 1994).

Det er to grunnleggende kjennetegn ved reflekterende forskning, nemlig tolkning og refleksjon. Det første kjennetegnet, tolkningen, innebærer at alle referanser til det empiriske anses som tolkningsresultater. Det finnes ingen uformidlede data, og med det forkastes ideene om at observasjoner, intervjuuttalelser og ulike typer arkivmateriale står i et entydig forhold til noe utenfor, og at forskningsresultatene på en enkel måte speiler virkeligheten. Det er tolkningen som settes i sentrum for forskningsarbeidet, og med det krav til forskerens bevissthet om teoretiske antakelser, språkets og forforståelsens betydning.

Det empiriske materialet er alltid tolkningsresultater, men tolkeren er ikke en autonom, verdifri forsker. Derfor legger det andre kjennetegnet ved reflekterende forskning, refleksjonen, vekt på betydningen forskerens person og dennes sosiale og kulturelle sammenheng har for forskningen. Refleksjon kan forstås som tolkning av tolkning, noe som innebærer at forskeren forholder seg kritisk ikke bare til det foreliggende materialet, men også til seg selv og sine egne tolkninger av det. Det handler om å fundere over forutsetningene for sin egen aktivitet og undersøke hvordan personlig og intellektuell involvering påvirker interaksjonen med forskningsfeltet.

Å reflektere innebærer å tenke over premissene for egen tenkning, observasjon og språkbruk. Tolkningen skjer således på flere nivåer og refleksjonen foregår i bevegelsene mellom nivåene. Det skjer i forhold til det empiriske materialet, det vil si i den prosessen der grunnlagsmaterialet for forskningen konstrueres. Det skjer i forhold til den prosessen der empirien og teoriene konfronteres med hverandre og ulike mulige tolkninger vurderes. Det skjer i forhold til en vurdering av de ulike tolkningenes relasjon til forskningens politiske og ideologiske kontekst, og refleksjonen skjer i form av forskerens refleksjon over egen tekst og betydning av egen person (Alvesson och Sköldberg 1994).

Sett at likestilling ikke var lønnsomt

Å hevde at likestilling er lønnsomt er et forsøk på å bli inkludert i den rådende næringslivsdiskursen. Det er et forsøk på å konstruere "manglende likestilling" som et problem for næringslivet gjennom å argumentere for at økt likestilling gir økt lønnsomhet. Dette skjer fordi det er ugyldig å snakke om rettferdighet og urettferdighet innenfor denne diskursens rammer. "Rettferdighet og urettferdighet" ligger utenfor næringslivets problemforståelse og representerer ingen knagge å henge likestillingsproblemet på.

Spørsmålene vi som analytikere må stille er hvordan en slik strategi kan bidra til å lukke en normativ debatt og hvilke

⁴Alvesson och Sköldberg (1994) gir innhold til begrepet 'reflekterende empirisk forskning' og velger å bruke det som begrep framfor 'kvalitativ metode'

konsekvenser en slik lukking kan få for likestillingspolitikken og for likestilling i praksis. Hva skjer med debatten om kjønnsmessig rettferdighet? Holdes den åpen med en slik strategi, og kan vi ta det for gitt at likestilling er lønnsomt? Sett at det viste seg ikke å være lønnsomt, hva da med likestillingspolitikken og likestillingen i praksis?

En drøfting av slike spørsmål vil være avgjørende for valget mellom å streve for aksept og deltakelse i næringslivs-diskursen, eller stille spørsmål ved og utfordre den.

Referanser

- Alvesson, Mats och Kaj Sköldberg** (1994): *Tolkning och reflektion*, Lund: Studentlitteratur
- Bacchi, Carol Lee** (1999): *Women, Policy and Politics: The construction of policy problems*, Sage publications, London
- Ball, Stephen J.** (1990): *Politics and Policy Making in Education: Explorations in Policy Sociology*, New York: Routledge
- Foucault, Michel** (1976): *The Archaeology of Knowledge*, London: Har-Row
- Hall, Stuart** (1992): "The Question of Cultural Identity", in S. Hall, D. Held and A. McGrew (eds): *Modernity and Its Futures*, Cambridge: Polity Press
- Lotherington, Ann Therese** (1997): *SND og kvinnesatsingen*, Rapport 5/97, Tromsø: NORUT Samfunnsforskning
- Raaum, Nina** (2001): "Norske likestillingsparadokser? Refleksjoner over kjønn, arbeid og politikk", i Nina Berven og Per Selle (red): *Svekket kvinnemakt? De frivillige organisasjonene og velferdsstaten*. Oslo: Gyldendal
- Tenden, Edle Bugge** (2001): *Hvorledes likestilling. En analyse av konstruksjonen av likestillingslovens bestemmelser om likelønn, aktivitetsplikt og seksuell trakassering 1990-2001*", Hovedoppgave, Institutt for Statsvitenskap, Universitetet i Oslo

WORKSHOP H

Konstruksjon av maskulinitet i arbeids- og familieliv

Maskulinitet og arbeidslivets tidskulturer¹

av Elin Kvande, professor, Institutt for sosiologi og statsvitenskap, Norges teknisk- naturvitenskapelige universitetet, Trondheim

Innen kjønnsforskning har menn og maskulinitet blitt et nytt forskningsområde. "The naming of men" as men har representert en viktig inspirasjon og fornying av forskningen på ulike felt. For min egen del ser jeg det innenfor forskningen på fedre og i organisasjonsforskningen.

Men, også på dette feltet står vi overfor noen teoretiske utfordringer. Jeg har lyst til å ta utgangspunkt i noen av debattene som har vært på dette feltet. En sentral debatt innen f kjønnsforskningen har vært hvordan vi skal unngå en essensialistisk forståelse av kjønn. Dette innebærer at kjønn forstås som biologisk, psykologisk og sosialt determinert med lite fokus på variasjon og forandring. Denne forståelsen har mye til felles med rolleperspektiver som har stått sentralt i farsforskningen, der fokus er på hvordan atferd kopieres, læres og lagres som en personlig egenskap som bidrar til å utvikle det egentlige jeg med lite fokus på det foranderlige ved menns atferd.

Som et alternativ til dette sier R. Connell i boka *Masculinities*, 1995: "Heller enn å forsøke å definere maskulinitet som et objekt, en naturlig karaktertype, gjennomsnittsoppførsel eller norm, trenger vi å fokusere på hva slags prosesser og forhold det er kvinner og menn lever sine kjønnede liv gjennom. I den grad maskulinitet overhodet kan defineres kortfattet, er det heller en form for praksis innenfor et system av kjønnsforhold." Dette er et perspektiv som jeg bruker både i min organisasjonsforskning og i forskningen sammen med Berit Brandth på fedre.

Det vil si å forstå kjønn som noe vi gjør, heller enn noe vi er. Dette signaliserer en overgang fra å bruke kjønn som et adjektiv til å bruke kjønn som verb.

Ved å fokusere på hva som er menns praksis er det også lettere å se variasjoner og motsetninger. Menn og maskulinitet blir ikke homogene eller fastlagte kategorier, men differensierte og skiftende. Og vi ser nå at fokus er på variasjon, noe som fremkommer gjennom begrepet "multiple masculinities".

Men, etter hvert har det blitt så mange variasjoner at det i sin tur har avstedkommet kritikk rettet mot hva som egentlig kan legges i begrepet «maskulinitet» på grunn av den upresise bruken av begrepet (Hearn 1996).

En slik vektlegging på variasjon innebærer faren for relativisme, dvs. maskulinitet blir bare ulike versjoner av sosiale arrangementer. Det blir alt og ingenting avhengig av kontekst.

Jeff Hearn er en av dem som har vært kritisk til begrepet. Det er ifølge han (1996) en rekke problemer knyttet til begrepet fordi det brukes som et samlebegrep om en rekke ulike sosiale

fenomen, og særlig for slike som har sammenheng med menn og hannkjønn. Det forankres derfor lett hos individet og dermed er det kort veg til en essensialistisk egenskapsforståelse. Hearn (op cit) har en gjennomgang av de ulike bruksmåtene av maskulinitet spesielt innenfor psykologien og ender opp med å holde en knapp på forståelser med rot i sosiologisk litteratur, fordi de refererer til kulturelt betingede konstruksjoner av maskulinitet. Fordelen ved en slik tilnærming er at det gjør det mulig å forstå variasjonen vi faktisk finner.

Et hovedproblem med mange av forståelsene av maskulinitet er at begrepet brukes som årsaksforklaring for menns handlinger i stedet for at pilen går andre vegen. Det bygger dermed også på en forståelse av maskulinitet som noe som kommer "innenfra". Det er noe som menn bærer med seg, inn i f eks faderskapet. Mens et alternativt perspektiv ville være å forstå maskulinitet som noe som skapes eller gjøres i faderskapet. Det ville med andre ord være et mer materielt forankret begrep. Da ville fokus være på menns faktiske handlinger og hvordan maskulinitet kan knyttes til det. Hearn (op.cit.) foreslår at man forankrer analysen i begrepet menn, deres arbeid, deres følelser. Han mener mannsforskningen er tjent med å erstatte maskuliniteter med menn, for derved å ivareta en forankring i praksisarenaen. Slike begreper må gripe sosial praksis og det diskursive samtidig. Han foreslår at vi heller prøver å begrepsfeste hvordan materielle diskursive praksiser er maskulinisert, heller enn å snakke om en uavhengig substans.

Jeg mener at maskulinitet og maskuliniteter har vært et begrep som har åpnet opp for å se menn som kjønn, men det har blitt så mange variasjoner av maskulinitet at hele begrepet er i ferd med å bli problematisk. Å fokusere på "menns praksiser" er et foreløpig og delvis svar på disse problemene.

Når man anvender et praksisperspektiv blir det også mulig å utvikle en mer kompleks forståelse som også fokuserer på brudd og endringer. Innenfor forskningen på menn og maskuliniteter har Robert Connell's (1987, 1995, 1998, 2000) teoriutvikling vært viktig. Det blir da mulig å snakke om overordnede og underordnede former for maskulinitet. Han har introdusert begrepet hegemonisk maskulinitet hvor han fokuserer på skillet mellom kulturelt dominerende maskulinitetspraksiser - "hegemonisk maskulinitet" - og "underordnede" eller "marginaliserte" maskulinitetspraksiser (Connell 1987). Begrepet "hegemonisk" viser til dominante kulturelle ideal, som ikke behøver å være i overensstemmelse med praksisformer til flertallet av menn. Kjernen i hans analyse er at ulike maskulinitets-konstruksjoner kontinuerlig vil stå i en innbyrdes kamp, der én form er hegemonisk.

Hegemoniet er imidlertid historisk foranderlig. Parallelt med dominerende maskulinitetspraksiser vil det derfor hele tiden være konkurrerende maskulinitetskonstruksjoner. Hegemonikonstruksjoner vil være relative ettersom det alltid

¹ Presentasjonen bygger på Elin Kvande og Berit Brandth's bokprosjekt *Fleksible fedre* som blir utgitt på Universitetsforlaget i Oslo tidlig i år 2003.

vil skapes motstand og variasjoner, som både kan representere brudd og kontinuitet.

Et annet hovedpoeng hos Connell er at de fleste menn i forhold til de fleste kvinner tjener på denne striden mellom maskulinitetsformer. Han benytter som eksempel hvordan arbeiderklassens menn i mange industrialiserte land i mellomkrigstiden kjempet for å få en forsørgerlønn på linje med borgerklassens menn, slik at de kunne ha hjemmeværende koner. Dette bidro igjen til å holde kvinnelønningene nede. Denne forståelsen viderefører han nå i sine siste arbeider (Connell 1998, 2000), hvor han søker å utvikle et perspektiv på menn som deltakere i et globalt kjønnssystem.

I tråd med ønsket om å unngå essensielle forståelser av kjønn, som jeg var inne på tidligere, har det i kjønnsforskningen den siste tiden vært mye fokus på den lokale kontekstavhengige konstruksjon av maskuliniteter. Dette kaller Connell (1998) "The ethnographic moment in studies of masculinity". Nå er Connell (1998) imidlertid opptatt av å undersøke hvordan den lokale konstruksjonen av maskulinitet påvirkes av prosesser i globale markeder og multinasjonale organisasjoner, endringer innenfor arbeidsmarkedet og av internasjonale media. Analyser av hegemoniske maskulinitetsformer bør ifølge Connell (1998, 2000) i dag omfatte ledere og ansatte i transnasjonale selskaper som opererer på tvers av landegrenser. Og da er vi over på arbeidslivets tidskulturer.

Mennene i disse transnasjonale selskapene arbeider i "Total Commitment" organisasjoner (Cosser 1974) som beslaglegger all deres tid. Det kreves derfor at de har husmødre som ivaretar hus- og omsorgsarbeid, slik at de selv kan være uten reproduksjonsforpliktelser. Med andre ord, en tradisjonell maskulinitetskonstruksjon på linje med konsekvensene av mellomkrigstidens krav om forsørgerlønn. Connell (1998) bruker begrepet "transnational business masculinity" om denne maskulinitetskonstruksjonen. Medlemmene i de transnasjonale organisasjonene representerer da de dominerende kulturelle normene som også setter seg gjennom nasjonalt, som lokale hybrider. Her vil det imidlertid dreie seg om både tilpasning og motstand til disse maskulinitetspraksisene, avhengig av den historiske og politiske arven i ulike land. Innflytelsen vil også være avhengig av ulike organisasjonskontekster.

I en nordisk kontekst vil denne typen maskulinitetskonstruksjon komme i et spenningsforhold til forsøkene på å konstruere maskulinitetspraksiser som vektlegger menns reproduksjonsansvar. Både familierpolitikken og likestillingspolitikken har vært rettet mot å stryke fedres kontakt med og omsorg for sine barn. Her har vi lagt til rette for at kvinner i større grad skal kunne bidra som forsørgere og far i større grad som omsorgsperson. Det har vært viktig å "bake" foreldreskapet inn i arbeidslivet.

Dette er imidlertid ikke en entydig prosess. Vi kan observere både kontinuitet og brudd i tradisjonelle maskulinitetskonstruksjoner i spenningsfeltet mellom arbeidsliv og familieliv. Vi ser et motsetningsfylt bilde som synes å utspille seg med tiltakende styrke på grunn av utviklingstendensene i det nye arbeidslivet.

Økende globalisering, som er en av ingrediensene i dette nye

arbeidslivet, kan føre til import av kulturelle koder som Connell (1998) har kalt "transnational business masculinity", som i sin tur innebærer maskulinitetskonstruksjoner uten reproduksjonsforpliktelser. Dette skjer på grunn av innføringen av såkalt grenseløse tidskulturer hvor grensene mellom arbeid og fritid er opphevet og arbeidet blir totalopplukkende.

Det skjer samtidig en økning av jobber innenfor tjenesteyting og informasjon og kunnskapsproduksjon. Bruken av informasjonsteknologi bidrar til utvikling av en type fleksibilitet, som fristiller den enkelte arbeidstaker med hensyn til tid og sted. Dette går sammen med en vekst i nye "post-byråkratiske" organisasjonsformer (Kanter 1989, Hecksher and Donnellon 1994, Sayer and Walker 1992) med vekt på løsere strukturer, dynamiske nettverk og prosjektorganisering. Til sammen fører dette til en vekst i grenseløse tidskulturer i disse organisasjonene som innebærer at det blir vanskelig å trekke grenser mellom fritid og arbeidstid.

Anne Lise Ellingsæter benytter begrepet "tidsregime" for å beskrive endringer i tidsbruk, og hun viser hvordan det industrielle tidsregimet er i bevegelse (Ellingsæter 1999). Det betyr en dreining fra standardisering med kollektiv normalarbeidstid til økende differensiering og fleksibilitet når det gjelder arbeidstid i det nye arbeidslivet (Hewitt 1993). Norge har tradisjoner med politisk regulering og grensesetting av arbeidslivet, gjennom arbeidsmiljølovgivning og velferdsstat-sordninger.

I flere prosjekter som Berit Brandth og jeg har hatt om småbarnsforeldres tidsbruk i ulike tidskulturer finner vi at foreldre, og spesielt fedrene som arbeider i det tradisjonelle arbeidslivet med grensesettende tidskulturer er de som i størst grad benytter seg av sine rettigheter til å bruke tid på barna, mens foreldre i det som vi kan kalle grenseløse tidskulturer ikke benytter seg av sine rettigheter i samme grad.

Vi ser altså et motsetningsfylt bilde som utspiller seg med tiltakende styrke på grunn av utviklingstendensene i det nye arbeidslivet.

På bedriftsnivå fører dette til at det industrielle tidsregimet hvor belønnings- og karrierestrukturen har vært knyttet til den standardiserte arbeidstidskulturen erstattes av nye tidsnormer og tidskulturer, som sier at lange arbeidsdager er uttrykk for engasjement og interesse for arbeidet (Epstein m.fl. 1999, Hochschild 1997). Den nye modellen for arbeidstid innebærer at suksess i arbeidslivet er betinget av at man bruker svært mange timer på jobben (Hewitt 1993). Man blir vurdert etter hvor mange timer man har vært villig til å arbeide, og i hvilken grad man setter arbeidet som førsteprioritet. Dette inkluderer villighet til å arbeide i helger, ubegrenset reisevirksomhet, og deltakelse i sosiale arrangement i regi av bedriften osv.

I boken "The Corrosion of Character" gir Richard Sennett (1998) en beskrivelse av hvordan arbeidstakere innenfor det nye tidsregimet bl.a. opplever at arbeidslivet blir mer grenseløst. Det resulterer i at de bruker stadig mer tid i arbeidslivet, og mindre tid i familien. Dette gjelder spesielt i "high commitment" arbeid i kunnskaps-bedrifter hvor kompetanse og kunnskap blir individualisert (Sørhaug 1996). Den formelle arbeidskontrakten som regulerer arbeidstid blir

erstattet av moralske bånd og tidsnormer som krever total oppslutning (Coser 1974, Lindgren 1999). Dette forsterkes av den nye måten å jobbe på i disse arbeidsorganisasjonene som er prosjekt- og nettverksbasert, med begrenset varighet og stramme tidsfrister (Castells 2000).

I tråd med dette vil derfor arbeidsorganisasjoner ikke bare utvikle seg på grunn av tekniske og økonomiske effektivitetskrav, men også ut fra legitimitetskrav. Arbeidsorganisasjoner som er en del av det globale miljøet, vil oppvise en form for isomorfisme, dvs. en strukturell likhet i forhold til struktur og

atferd. Men, ifølge dette institusjonelle perspektivet (Scott 1995, Whitley 1999, Leirulfstrud 2000) setter globaliseringen seg gjennom i form av lokale løsninger avhengig av den nasjonale eller kulturelle historie. Det oppstår spenninger mellom de nasjonale bedriftsspesifikke trendene og de globale trendene som vi utsettes for. Vi kan derfor ikke forvente å finne en ensartet utvikling av det fleksible tidsregimet. Det er likevel mot dette bakteppet med utvikling av mer grenseløse tidskulturer og grådige organisasjoner at vi må studere maskulinitetskonstruksjoner i arbeidslivet. Vi må samtidig være opptatt av lokale spenninger og variasjoner.

Diskurs og praksis i konstruksjonen av fedres omsorg

av Berit Brandth, professor, Institutt for sosiologi og statsvitenskap, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet

1 Innledning

Tema for denne presentasjonen er menn som fedre og fedre som menn. Jeg vil være opptatt av hvordan fedres omsorg har betydning for deres identitet som menn. Mye forskning har påpekt at det først og fremst er yrkesarbeidet som har vært viktig for konstitueringen av menn og maskulinitet (subjektivitet), og et tegn på dette har vært menns begrensede deltakelse i hus- og omsorgsarbeid. I prosjektet *Småbarnsfamiliers omsorgsstrategier*¹ er vi på jakt etter endring og stabilitet i forhold til dette mønsteret.

Fedres tid til barna (eller mangel på sådan) har stor plass i den offentlige samtalen i Norge, og vi har nylig sett eksempler på at fedre som skulker barna blir satt i offentlig gapestokk. Det er ikke lenger legitimt å være en fraværende far. Det er ikke nødvendigvis nytt at fedre/menn gjør omsorg, men kanskje at de tar seg fri fra arbeidet for å gjøre det. Her blir spørsmålet om fedrekvoten interessant. Hvilken betydning har fedrekvoten hatt for menn?

Etter at rollebegrepet ble kritisert sønder og sammen av bl.a. Connell, har farsforskningen ikke hatt noe eget brukbart teoretisk perspektiv. Det har vært en del bruk av mild konstruksjonisme (grounded theory). Det er imidlertid kjønnsforskningen og teorier om hva som konstituerer kjønn, som vi har funnet mest brukbare. At subjektet (her: fedre) konstitueres diskursivt er et lite benyttet perspektiv i farsforskningen. Likeledes at subjektet konstitueres gjennom praksis. Vi mener at slike tilnærminger kan være velegnet for å fange inn endring og stabilitet når det gjelder spørsmålet om hva er en far/mann.

Diskurs og praksis konstituerer begge det sosiale fenomenet vi er interessert i: fedre og menn. Fedrene konstruerer seg selv som subjekt gjennom aktiv praksis, men disse praksisene er ikke noe de fritt finner opp selv. De er del av kulturelle mønstre. Praksisene foregår innen en diskursiv ramme. Vi kan si at den reflektive aktør alltid befinner seg innenfor et skript. Men det betyr ikke at det ikke finnes et forandringspotensiale. En kan som kjent, gjøre motstand mot de posisjoner som diskurser plasserer en i.

I denne presentasjonen vil jeg først beskrive to sentrale omsorgspraksiser som vi har sett i vårt materiale om fedrekvoten. Deretter vil jeg komme inn på hvordan disse praksisene forholder seg til den dominerende diskursen om den kjønnede arbeidsdelingen i familien.

2 Prosjektet

Materiale består av et spørreskjema sendt til alle menn som ble fedre over en 12 måneders periode i to kommuner i Norge. I tillegg ble 30 foreldrepar intervjuet i 1997.

Jeg fokuserer her på menn som har brukt fedrekvoten, denne permisjonen på 4 uker som er reservert for fedre i Norge, er en del av det store norske eksperimentet som har vært en stor suksess dersom en ser på omfanget av bruken. 80 % av fedre med fødselspengerettigheter bruker fedrekvoten (RTV).

Men, fedre er forskjellig, og det kan være mange akseptable måter å være far på i dagens samfunn. Det er mange forskjellige sosiale grupper og kontekster. Vi må derfor anta at det er mange variasjoner som er gjemt i den tilsynelatende likeartede praksis som fedrekvotebruk er. Her vil jeg skille mellom to forskjellige fedrekvotepraktiser:

De som er hjemme alene med barnet mens mor går tilbake i jobb på fulltid. Ofte bruker disse også mer enn den obligatoriske fedrekvoten på 4 uker. 53 prosent av fedrene i vårt materiale hadde ansvaret alene i fedrekvoteperioden.

De som tar fedrekvote men har mor hjemme på hel- eller deltid samtidig, dvs. de er ikke hjemme alene. Disse fedrene tar fedrekvote på deltid, eller avkortet fedrekvote. De er registrerte som fedrekvotebrukere, men noen av dem lar arbeidet invadere fedrekvotetiden som de skulle bruke sammen med barnet. 43 prosent av fedrene var ikke hjemme alene.

Jeg vil gå litt dypere inn i disse to praksisene og sammenligne de prosesser som kommer i gang når far har hatt permisjonen alene på heltid og når han har hatt mor hjemme samtidig og permisjon på deltid.

Ifølge regelverket kan mor være hjemme samtidig som far har fedrekvote. Vårt materiale viser at mor er hjemme av forskjellige grunner: 15 prosent går tilbake i deltidsarbeid, 9 prosent tar forlenget permisjon (ulønnet), noen tar ferie, og noen har bestemt seg for å være hjemme på ubestemt tid (9 prosent). De to gruppene har også forskjellig sosial profil målt etter mors yrkesposisjon. De fedre som er hjemme alene, har i langt større grad partnere som har høy utdanning, inntekt og yrkesstatus. Kvinner som har satset på utdanning og jobb er i større grad villige til å åpne arenaen og gi far plass. Dermed får han større mulighet.

3. Praksis

Likheten mellom fedrene er at de alle tar fedrekvote, dvs. fri fra arbeidet for å være mer sammen med barna. Fedrene i begge gruppene definerer seg også som forskjellige fra sine egne fedre gjennom å være mer tilgjengelige og tilstede for

¹ Prosjektet er gjennomført av Elin Kvande og Berit Brandth. Denne presentasjonen bygger på et kapittel i boka fra prosjektet: *Fleksible fedre* som er under publisering på Universitetsforlaget (utgis tidlig år 2003).

barna sine. Følgende sitat er en illustrasjon på dette:

“Jeg har egentlig ikke min egen far som ideal, det har jeg ikke. Altså jeg har ingen dårlig far. Det var ei anna tid. Jeg tenker tilbake, det tenker du veldig mye på når du får unger sjøl, hvordan hadde jeg det når jeg var liten. Faren min jobba mye og når han kom hjem, ofte så hadde vi lagt oss. Altså jeg så jo mye til han, men jeg tror ikke han brukte mye av tida si på å være sammen med oss og være liksom i nærkontakt med oss. Å stelle unger, det har han aldri gjort, og det har jeg brukt masse tid på, ikke sant. Skifte bleier og vaske og helt fra de var små begge to. Jeg tror det er viktig også, å ha den kontakten der.”

Det er heller ikke store forskjeller mellom dem i hva det betyr for dem eksistensielt å få barn. De beskriver det som en stor opplevelse og en ny erfaring i livet.

Likevel er det tydelige forskjeller i hvordan de praktiserer og snakker om det å være far.

Hjemme alene

For det første, så legger hjemme-alene-fedrene vekt på at omsorgsarbeid handler om å bruke tid, og det er tid i form av å være tilstede for barnet sitt. Tid går som en rød tråd i fedrenes beskrivelse av den omsorgen de gjør. Ikke bare er det viktig å bruke tid på barna sine i seg selv, men det at disse fedrene har gitt tid til barna, har gjort at de har fått andre opplevelser av omsorg. Når vi ser på hva de gjør med barna mens de har permisjon så er det tydelig at de har kommet på sporet av det vi kan kalle “den langsomme tiden” (Hylland Eriksen, 2001) hvor langsom tid knyttes til trygghet, forutsigbarhet, glede, hygge, vekst og modning. Det innebærer at tida ikke brukes til å løpe fra det ene til det andre, for å få presset mest mulig inn på kortest mulig tid, slik tida oppleves i arbeidslivet. Det er heller ikke så mye som skal gjøres, men barnas behov kan stå mer i fokus. Det er med andre ord samværet med barnet som gjør tiden langsom.

Fedrenes beskrivelse av hvordan hverdagen artet seg under permisjonen, viser dette. En av dem som har tre barn sier:

“Det er hun som står opp med dem og stiller dem om morgenen. Jeg ligger litt lenger, men står opp og går i gang med frokost til alle. Hun reiser på jobb, og vi spiser. Jeg rydder og tar oppvasken. Så leker vi litt og leser gjerne en bok. Midt på dagen er det lunsj, måltidene tar gjerne fra tre kvarter og opp til en time avhengig av hvor umulig den mellomste er (latter). Det hender jeg må gi henne én og én bit. Så går de to eldste ut og leker, gjerne med to av nabobarna. Vi stikker opp og henter posten og... Jeg tar meg en tur ut og ser etter dem en gang i halvtimen. Den minste sover gjerne fra klokka ett og fram til hun (mor) kommer fra jobben. Hun er med ut på ettermiddagen hun også, da sammen med meg som regel. Jeg holder på ute med forskjellig arbeid som litt snekring eller... Det blir ikke tid til egne aktiviteter i særlig grad. Det går mest i familie og jobb.”

De beskriver dager som ikke er fylt med så mange begivenheter. Tida brukes til å få gjort nødvendige ting som å kle på seg, få pusset tennene og gå i butikken. Det er omsorgsarbei-

dets rytme og barnas aktiviteter som får bestemme og som gjør at han får denne “langsomme tidsopplevelsen”.

De poengterer at kvantitativ tid er viktig. De vil være mest mulig tilstede for barnet –være der for dem. De har ingen tro på såkalt kvalitativ tid. Det er mengden tid som har betydning og som gjør at tiden blir langsom og de små ting blir viktige.

Å investere tid gjør at de får kjennskap til og innlevelse i barnets behov. På denne måten skjer det også en kompetanseutvikling fordi fedrene lærer barnet å kjenne når de har hovedansvaret og tilbringer mye tid sammen med det. “Når jeg har ansvaret alene, ser jeg andre ting,” sier en av dem:

“Jeg tror det at når du har så mye tid sammen med dem, så lærer du liksom å lese hvordan de meddeler seg som du kanskje hadde gått glipp av hvis du ikke hadde hatt så mye tid. For hvis du er på jobb og kommer hjem på ettermiddagen, så er kanskje ungene inne i en sånn fase hvor de er trøtte og grinete, og så er far trøtt og grinete, og så får du det inntrykket, og så gidder du ikke ha noe med dem å gjøre. Men hvis du går en hel dag sammen med dim, så ser du liksom helheten i barnas hverdag også, og forstår hvorfor de blir sure og grinete.”

Det er det å ha totalansvaret som gjør at de utvikler en forståelse for barnets behov og opplever å komme å nær ungene sine. De sier også at det skjer en læring fra deres side. De lærer ‘å lese barna.’ Ved å tilbringe mye tid med dem, blir barnas hverdag en helhet, og de forstår dermed lettere hva som gjør at de for eksempel er sure. En maskulin metafor på dette er å være ‘logget inn’. “Jeg vil være logget inn på samme tone,” som en av dem uttrykker det. Vil ikke ha distanse til barnet. Fedrene opparbeider en kompetanse i å se og forstå barnet. Med andre ord, også far blir en kompetent forelder.

Ikke hjemme alene

De som ikke har vært hjemme alene, har mindre detaljerte beskrivelser av hva de gjorde. Fedrekvotetiden sammenlignes med søndagene der de bruker litt mer tid til ungene og til annet familiearbeid –og samvær. Men, mor har hovedansvaret og de selv blir støttespillere.

At denne gruppen fedre ikke har en lengre permisjonsperiode alene sammen med barnet, gjør at de ikke får den samme mulighet til å oppleve den langsomme tiden. Mens hjemme-alene fedrene ønsket å ‘gi barnet tid’ og vektla kvantitetstid, snakker disse fedrene om å ‘gi det oppmerksomhet’, som er fokusert tid. ‘Å gi ungene oppmerksomhet’, et begrep disse fedrene bruker for å betegne hvordan de oppfatter sitt farsprosjekt. Dette handler også om tidsbruk, ikke om mer tid, men om kvalitetstid dvs. konsentrasjon om barnet den tiden de har til rådighet –som er mellom middag og barne-TV. “Jeg arbeider aldri mellom 5 og 9, da er det barna som har oppmerksomheten, sier en av dem.” En annen sier:

“Jeg tror vi gir dem oppmerksomhet hele tida, for det er så kort tid. Hvis jeg kommer hjem halv seks og så er det middag, og så er det litt tid der før de går i senga, så de har liksom, ja, vi prøver å se litt nyheter da, headlines,

men de er jo rundt oss hele tida. Vi koser veldig mye med dem da, har dem i fanget og tuller litt, så de har nok ganske hundre prosent oppmerksomhet når vi er der.”

Den oppmerksomheten han gir ungene gjelder tida fra han kommer hjem fra arbeid og til ungene legger seg. Da får de full oppmerksomhet, men samtidig sier han at i denne tida skal også mye annet foregå. Vi ser her hvordan den hurtige tida fra arbeidslivet smitter over.

Disse fedrene, som ikke selv har hatt ansvaret for barnet alene, bekrefter at tid er viktig for kompetanseutviklingen i omsorgsarbeidet. Det er fordi de ser at mors permisjon er viktig for hennes kontakt med barna. Det er hun som har langsom tid. “Ungene er mer knyttet til mor og hun kjenner signalene deres bedre på grunn av at hun går hjemme hele dagen.” En av dem sier:

“Hun har lettere for å ‘lese’ dem for de er så mye sammen med mora. Så, når du har gått sammen med dem såpass lenge som hun har gjort da, så klart du lærer nykkene deres. (...) Hun har fått tid til å lære seg å kjenne dem på godt og vondt da. Klart jeg kjenner dem på godt og vondt, jeg også, men ikke på samme måte, da. Hun kan tolke ungene mye før jeg kan. Jeg er litt mer avhengig av å få litt mer informasjon for å finne ut hva som... (...)”

“Du ser vel at han er tørst” sier hun, “men jeg ser det ikke for jeg går ikke sammen med han hele døgnet”. Ungene trekker mest til den de er mest sammen med, mener han. Vi synes det er interessant at denne gruppen ser at det er tid sammen med barnet som gjør at mor har fordel, og ikke noen iboende evner. Men, det fører til at hun blir den kompetente forelder og har totaloversikten, mens han blir støttespiller.

Filosofen Sara Ruddick har utviklet begrepet ‘maternal thinking’. Det daglige arbeidet med barneomsorgen (praksis) bidrar til å skape spesielle tenkemåter, følelser og handlinger. Å være mor betyr å se at barna krever beskyttelse, omsorg og læring for så å vie seg til arbeidet med å møte disse behovene. Det er altså ikke slik at denne tenkemåten er medfødt eller naturlig, men den er resultat av en praksis og av samhandling med barnet. Det dannes en spesiell kompetanse som også menn utvikle. Begrepet er ikke helt godt for vår bruk siden det begrepsmessig plasserer en kompetanse hos mor. Et bedre begrep for de samme prosessene er ‘omsorgsrasjonalitet.’

Det vi finner er at når fedre utøver den daglige omsorgen og får ansvaret alene, så utvikles denne omsorgstenkingen også hos dem, og den knyttes til hva det betyr å være mann. Dette innebærer at betydningen av kjønn/maskulinitet kan være i endring. I en slik situasjon blir menn og kvinners praksis blir mer lik. Fedrene i den første gruppen hadde problemer med å skille en god far fra en god mor. Dette er et viktig supplement til den forskningen som har poengtert at omsorg utført av mødre og fedre er to forskjellige ting. Her ser vi i allefall at fedres omsorgspraksis er situasjonsbestemt.

4. Diskurser

Hvilke diskurser trekker de på når de konstruerer seg selv som fedre og menn?

Hele dette spørsmålet kan ikke dekkes her. Jeg vil se spesielt på den hegemoniske diskursen om den kjønnete arbeidsdelingen i familien særlig i forhold til foreldreskapet. Det er den som går ut på at mor og far fra naturens side har spesielle egenskaper som gjør dem egnet på forskjellig vis i forhold til familie og yrkesarbeid, også kalt den ‘komplementære arbeidsdelingen i kjernefamilien’. Jeg skal se på to elementer av denne: kroppsdiskursen og forsørgerdiskursen.

Kroppsdiskurs

For ikke-hjemme-alene fedrene er det selv sagt at mor skal være mest hjemme for det handler så mye om hennes kropp. Permisjonen betraktes nesten som en ‘premie’ til henne. En av fedrene sier det slik:

“Det er jo hun som har båret fram, og da bør... Det hadde vært galt hvis jeg skulle hatt godene. Hun hadde ulempe før (vært kvalm, ol.), og så skulle jeg tatt fritida etterpå. Det hadde vært galt det.”

En annen sier noe av det samme på følgende måte:

“Hun skal komme seg på føttene etter en fødsel, og det er ikke gjort på 1-2-3 altså. Hun har båret på de tre ungene, så det. Det er mye som skal på plass igjen, ..og fødselsdepresjoner og alle sanne ting som kommer inn i bildet, og... Det er mye med det.”

Derfor blir graviditet, fødsel og særlig amming en forklaring på hvorfor de var tilbakeholdne når det gjaldt å ta permisjon. Mors kropp blir en legitimering for at far ikke trenger å ta det omsorgsansvar som ligger i fedrekvotens intensjon. Hennes kropp står i veien for en bedre kontakt mellom far og barn.

Fedrene oppfatter ammingen som en naturlig del av forholdet mellom mor og barn det første året, og tar det som et tegn på at deres egen rolle er begrenset mens barnet er så lite. “Det faller mest naturlig for meg at det er hun som er hjemme. Hun har født ungen og sånn, og hun ammet jo til ungen var over året,” sier en av fedrene. Dette framstår som tradisjonelt, og det gjør det vanskeligere å få øye på eventuelle endringsprosesser. Å legge vekt på den kroppslige nærheten mellom mor og barn, kan forstås som en unnskyldning for at de ikke tar mer permisjon og dermed involverer seg mer, men det er også noe ivaretagende ved det overfor mor. De ser at det er en kropp som skal repareres, og de tolker permisjonen som en kompensasjon/belønning for den påkjenningen som svangerskap og fødsel er.

Løsningen for dem blir å utsette farsprosjektet. Det er artigere med større barn sier de og ser for seg barnet som venn og turkamerat og seg selv som guide. De sier de best kan komme på banen som fedre når barnet er blitt litt eldre. Da kan barnet gi tydeligere uttrykk for sine behov gjennom å snakke.

Hjemme-alene fedrene ser også det nære, kroppslige forholdet mellom mor og barn som en fordel for hennes muligheter for kontakt og intimitet med barnet. Det blir også for disse en forklaring på deres praksis, men på en helt annen måte. Mor har hatt hele 9 måneder til å bli kjent med barnet mens hun gikk gravid, og hun har hatt mange måneders permisjon. Far har derfor mye å ta igjen:

“Vi ville begge være hjemme med barna. Det var mest praktisk at hun tok den første tida p.g.a amming, og så kom jeg inn etterpå. Jeg ville sjøl passe barna mine og bli skikkelig kjent med dem. Mødre kjenner på en måte barnet bedre enn faren når barnet blir født fordi hun har gått gravid i ni måneder og har hatt det inni seg. Dermed har fedre en del å ta igjen, og dermed blir det viktig å ta permisjon. Jeg følte at jeg trengte 8-9 måneder på å bli skikkelig kjent med barnet. Jeg hadde et sterkt ønske om å være hjemme, og vi var enige i det.”

Begge gruppene forholder seg til denne ‘kroppsdiskursen’ som går ut på at mor og barn har noen forutsetninger for intimitet som de selv ikke har, men dette får ulike betydninger for deres egen praksis. For ikke-hjemme-alene fedrene blir det en hindring. De posisjonerer seg utenfor, med et annerledes forhold til barnet enn mor. For de andre blir det et ekstra puff –en forandringsbegrunnelse. Den kroppslige nærheten mellom mor og barn skal ikke innvirke på dem som fedre.

Forsørger (og oppdrager-) diskurs

Også her forholder de seg forskjellig. Det er ingen blant hjemme-alene fedrene som nevner forsørgelse som en del av det å være far i det hele tatt. Hos noen av dem begynner farsprosjektet tvert imot å gi jobben alvorlig konkurranse. De snakker om å prioritere annerledes, om ikke å la karrieren gå utover barna, om at tid til barnet er viktigere enn pengene.

De fedrene som ikke var hjemme alene snakker annerledes om dette. Her er forsørgelsesaspektet mer framtrædende og de definerer sin praksis mye tydeligere innenfor denne tradisjonelle arbeidsdelings-diskursen. Her snakkes det om “at han skulle ha tjent mer slik at hun kunne ha vært hjemme lengre,” og det legges vekt på at det er en farsoppgave å sørge for økonomisk trygghet for familien. “Ideelt sett,” sier en av den “så skulle det ha vært sånn som når vi vokste opp, da mor var heime og far var på jobb. Jeg tror egentlig det hadde vært det beste. Men det er jo lite aktuelt da.”

Dette med at fars bruk av sine permisjonsrettigheter gir nedgang i hans inntekt, er også framtrædende legitimering av hans omsorgspraksis. De som definerer seg innenfor en forsørger diskurs, kan vanskelig tillate seg noe annet når mor er hjemme eller arbeider deltid. Mennene blir nødvendigvis forsørgere i større grad når kvinnene er hjemme på heltid (og deltid). Dette preger også deres idealer for hva en god far skal være. Et eksempel på det er hva en av dem sier:

“Det som jeg forbinder med en skikkelig mann, det er at han har skaffet et trygt og godt hjem. (...) Et trygt, godt hjem til sin kone/samboer og unger. Trygg og god økonomi og kanskje gjerne ei lita hytte så du kan komme deg bort og slappe av i helgene. “

Ikke-hjemme alene fedrene bruker i større grad den hegemoniske diskursen om kjernefamilien som script.

4. Konklusjoner

Analysen viser at de som har ansvaret for barnet alene i permisjonstiden, utvikler en ‘utradisjonell’ praksis for fedre, og nye kjønnskonstruksjoner er i ferd med å vokse fram. Blant de som tar fedrekvoten samtidig som mor er hjemme, er det en rimelig tradisjonell praksis som relaterer seg til tradisjonelle diskursive rammer. Vi finner relativt liten endring til tross for fedrekvotebuk.

Vi ser også at fedre ikke ‘tvinges’ inn i spesielle subjektposisjoner via diskurser. En og samme diskurs (diskursen om det kjønnsdelte foreldreskapet) får forskjellig utfall for farspraksisene. Hjemme-alene fedrene bryter ut av den hegemoniske diskursen om kjønnsarbeidsdelingen i familien.

Så til spørsmålet om fedrekvoten har noen betydning for endring av menn og fedres praksis og identitet: Svaret vil være ‘ikke nødvendigvis’, det kommer an på måten den brukes på. Brukes tida slik at det utvikles omsorgsrasjonalitet, får den store konsekvenser også for betydningen av maskulinitet.

I diskursernas skugga¹ - Konstruktion av kön bland nomader och jordade i en organisation med föränderliga gränser.

Ewa Gunnarsson, professor, Arbetslivsinstitutet/ Luleå tekniska universitet

Abstract

Artikeln diskuterar könskonstruktioner i flexibla organisationsformer där IKT (informations- och kommunikationsteknologier) är en viktig drivkraft². Utmaningen för många moderna organisationer är att skapa en balans mellan organisatorisk flexibilitet och stabilitet. Utifrån ett struktur/process perspektiv på organisation och ett *'doing gender'*³ perspektiv problematiseras könskonstruktioner, med empiri främst från ett kunskapsintensivt företag i konsultbranschen. Till delar vävs även empiri in från den andra fallstudien som omfattar eWork (dvs distansarbete med IKT) bland inspektörer och utredare på en statlig myndighet. Båda fallen är exempel på sk *'multi-locational and nomadic eWork'*.

Fallstudierna utgör en del av forskningsprojektet: *'IKT, nya organisationsformer och konstruktion av maskuliniteter'*⁴. Viktiga medel för att hålla ihop organisationerna och skapa kommunikation mellan aktörerna på de olika rumsliga arenorna är: IKT, en stark företagskultur, där känslöarbete och användningen av virtuella familjemetamorfer såväl som reella familjer spelar en framträdande roll. Detta är särskilt tydligt på den studerade konsultavdelningen och problematiseras i relation till den internationella diskussionen om moderna organisationer som *'förfriska och giriga'*.

I moderna organisationer skymmer starka informaliserings- och individualiseringsdiskurser könsstrukturer och processer och gör dem mer eller mindre osynliga (se t ex Korvajärvi, 1998). I fallstudierna kan man se att traditionella könsstrukturer och praktiker är verksamma samtidigt mer otraditionella. Den svenska jämställdhetsdiskursen kan här tolkas som en stabilitetsdiskurs som främjar det nordiska arbete – liv/familj kontraktet där t ex såväl kvinnor som män använder sig av rätten till föräldraledighet. Jämställdhetsdiskursen uttrycks också som en uttalad önskan och i handling rekryterade både kvinnliga och manliga IT-konsulter vilket vanligtvis inte är fallet inom den privata IT-sektorn.

I artikeln problematiseras slutligen maskulinitetskonstruktioner med utgångspunkt från Connells teoribildning, synen på sk *complicate masculinities* (medlöparna) och kopplingen mellan lokala maskulinitetsuttryck och den globala könsordningen.

Att balansera organisatorisk flexibilitet och stabilitet

Bägge fallstudierna, en avdelning på ett svenskt privat konsultföretag och en statlig myndighet är exempel på *'multi-locational and nomadic eWork'*. För en mer detaljerad beskrivning av fallstudierna samt definition och kategorisering av se Gunnarsson 2002, Gunnarsson et al 2002 samt not 4. IT-konsulterna som var anställda av företaget arbetade i hög utsträckning ute hos de olika kunderna och ibland inne på huvudarbetsplatsen medan inspektörerna och utredarna på den statliga myndigheten arbetade delvis på huvudföretaget, i bostaden och under sina resor. Bägge organisationerna utgör exempel på moderna kunskapsintensiva företag med relativt nedtonade organisationshierarkier och en ledningsfilosofi som omfattar en individuell frihet under ansvar för arbetstagaren.

Fokus i denna artikel utgör fallstudien av IT-konsulterna. Studien av inspektörerna och utredarna på den statliga myndigheten används dock i vissa fall för att visa på parallella drag.

Under 1999 intervjuades personal på en IT-avdelning på ett större svenskt konsultföretag (med ca 1100 anställda, med 82% män och 12% kvinnor). Semi-strukturerade intervjuer, som fokuserade balansen mellan arbete – liv/familj, arbetsorganisationen, arbetskultur, IKT och könskonstruktioner, genomfördes med avdelningschefen, sekreteraren och 14 (av de 16 konsulterna), 8 män och 6 kvinnor, alla i åldersgruppen 25 – 52 år. Den relativt jämna könsfördelningen på avdelningen är i hög grad ett resultat av en uttalad önskan och strategi från avdelningschefens sida att rekrytera både kvinnor och män. Hans argument för detta är att en könsblandad arbetsplats är mer kreativ och dessutom roligare. Den jämna könsfördelningen på konsultnivån problematiseras vidare under avsnittet: Könskonstruktioner som variationer (längre bak i artikeln).

Den speciella avdelning som studerades ses i företaget som en eftersträvarsvärd förebild, den har en tydlig nätverksorienterad form, med ett *'kamratligt'* ledarskap som ger de anställda konsulterna *'frihet under eget ansvar'* som det så populärt heter. Denna framtoning har gett avdelningen en rekryteringsfördel. De flesta av konsulterna som finns här har erfarenhet från mer hierarkiska organisationer och har medvetet valt att söka sig hit till detta svenska konsultföretag och då särskilt denna avdelning. De understryker också vikten av den mer *'familjevänliga'* kultur som finns här, dvs en rimligare balans mellan arbetsfären och livsfären, innefattande t ex deras möjligheter att ta ut föräldraledigt utan att bestraffas. Konsulternas, såväl kvinnornas som männens, uttryckliga önskan att arbeta i en plattare svensk organisation kan delvis förklaras av den demokratiseringsprocess som funnits inom nordiskt arbetsliv de senaste 20 åren. Denna önskan går nu hand i hand med den nya ledningsfilosofins idéer och i bästa fall kan denna kombination kanske ge Sverige/Norden en fördel i utvecklandet av moderna nätverksorienterade organisationsformer.

Den stora utmaningen för denna IT-avdelning är att skapa vad som kan beskrivas som en *'ständigt föränderlig balans'* mellan organisatorisk flexibilitet och stabilitet. En balans som syftar till att samtidigt tillgodose kraven från företaget, kunderna och de individuella konsulterna. Ett särskilt dilemma ligger i att rekrytera och behålla en arbetskraft som är högattraktiv på arbetsmarknaden. Att få konsulter som samtidigt tar ansvar och identifierar sig med företaget, är gränsöverskridare och öppna för nya utmaningar ställer också speciella krav på ledarskapet som t ex att förse konsulterna med tillräckligt

¹ Detta är en utvecklad version av en artikel med titeln: Nomader och jordade i flexibla organisationslandskap, Gunnarsson (2001).

² För en överblick över fältet kön och nya organisationsformer där IKT är en drivkraft se t ex Gunnarsson 1994, 1996, 1998a och b, NUTEK Förlag/Eds Gunnarsson and Huws, 1997 samt Mirchandani 1998.

³ Andersson (2000) problematiserar på ett intressant sätt också Gherardis tes *'the gender we do and the gender we think'*.

⁴ För en diskussion om kategoriseringen av eWork se rapporter från EMERGENCE – ett projekt inom EU:s IST-program, www.emergence.nu.

⁵ Projektet har finansierats av före detta Rådet för arbetslivsforskning, numera en del av VINNOVA. Projektet startade 1998 och har avslutats under 2001. Ett flertal rapporter är under utgivning från projektet samt en kommande engelsk forskningsantologi baserad på paper som presenterades vid den avslutande work-shopen i September 2001.

spännande uppdrag. Att hålla samman en flexibel organisation med stora inneboende centrifugalkrafter och skapa ett nätverkande mellan avdelningens mer 'jordade' aktörer och de mer eller mindre mobila konsultnomaderna ställer speciella krav. Viktiga medel för att skapa denna sammanhållande kraft är företagskulturen, där känslorbetet i olika former har fått en ökad betydelse likaså användningen av familjen såväl virtuellt som reellt och ett icke hierarkiskt ledarskap, men även 'hemmauppdrag' och IKT.

Konsulternas flexibilitet i tid och rum ställer i sin tur ökade krav på stabilitet, närvaro och tillgänglighet hos andra mindre prestigefyllda yrkesgrupper, även om avdelningschefen också avkrävs en högre närvaro på arbetsplatsen. Flexibiliteten bärs oftast upp av sin mindre glamorösa 'willingssystem' stabilitet. Lite generaliserat kan man säga att stabiliteten i hög grad upprätthålls av mer 'jordade' kvinnodominerade yrkesgrupper som sekreterare och assistenter.

Motsägelsefyllda och mångbottnade diskurser⁶

I de alltmer flexibla och nätverksliknande organisationsformerna får den diskursiva nivån en ökad betydelse, vilket för med sig en ny problematisering för forskaren. En del senare organisationsteorier beskriver därför också organisationer som diskurser. För en diskussion kring detta se t ex Abrahamsson och Gunnarsson (2002). Att t ex göra mer omfattande direkta observationer, vilket från början var tänkt, i fältarbetet visade sig i de två fallstudierna inte vara möjligt. Det var av olika skäl inte genomförbart att följa dessa nomader på deras vandringar i olika organisationslandskap. I de flexibla organisationsformerna får därför olika former av diskursanalyser sin speciella plats. Något som direkt problematiserar vad som är synligt på den diskursiva nivån och kopplingen mellan vad Hearn och Collinson (1966) benämner de diskursiva och materiella praktikerna. Och där praktikerna i den diskursiva skuggan lätt osynliggörs. Eller lite enklare uttryckt det vi säger är inte alltid det vi gör. Materiella praktiker kan till delar naturligtvis utläsas även på den diskursiva nivån som t ex när de manliga konsulterna talar om att de tagit föräldraledigt så är det troligtvis sant och även enkelt att verifiera.

IT-konsulterna ser mycket lite av varandras praktiker. De arbetar sällan åt samma uppdragsgivare och är inte heller samtidigt på huvudarbetsplatsen särskilt mycket. Det skapar ett problematiskt spänningsfält mellan den diskursiva nivån och de praktiker de har. Så t ex när företaget vid rekrytering och i policytexter talar om att man förutsätts ta med sig sina partners och familjer till de gemensamma sociala aktiviteterna uppvisar praktikerna en stor variation. Detta även om de flesta konsulterna också vid intervjuerna talar om hur viktigt detta är. Här kan man fråga sig hur stort den enskilde konsultens handlingsutrymme är, om kön har betydelse och om möjligheten till stora variationer kan kopplas till konsulternas attraktivitet på arbetsmarknaden. Man kan fråga sig om variationsvidden är snävare vid t ex. lägkonjunktur i branschen.

Som forskare i ett organisationslandskap där mångbottnade diskurser om flexibilitet och frihet flyter runt och på olika

sätt bärs upp av aktörer som är från starkt 'jordade' till mer eller mindre mobila nomader ställs jag också inför ett flertal utmaningar. Det handlar t ex om att synliggöra det som diskurserna inte framhäver. Att se det som är verksamt i diskursernas skugga. När individnivån lyfts upp som tolkningsfält döljs eller osynliggörs såväl organisationens begränsande som möjliggörande strukturer och mönster, däribland maktassymmetrier mellan könen.⁷ Organisationens krav och dilemman transformeras lätt till att upplevas som individuella dilemman och val snarare än organisationens begränsningar. Det handlar också om att se diskursernas räckvidd och styrka, vilka praktiker som är möjliga och inte.⁸ Är deltidarbete som praktik utöver föräldraledigheten möjligt?

Inom företags- och avdelningskulturen som den uttrycks i olika policytexter, symboler och i intervjuerna med de anställda är flera tunga diskurser verksamma som reflekterar företagets behov av att balansera flexibilitet, mobilitet och stabilitet. Talet om frihet, flexibilitet och gränsöverskridande är starkt, något som främjar infomalisering och individualisering. Dessa diskurser närs också utanför företaget på en samhällslik nivå av vad man skulle kunna beskriva som vår tids 'symboldiskurser' om frihet och flexibilitet. Begreppet symboldiskurs används här för att betona att det handlar om en förmåga att som symboler fånga olika röster och tolkningar.⁹ Å andra sidan är talet om företaget som en stor, god och rolig familj som bryr sig om sina anställda också starkt. Delvis motsägelsefyllda blir diskurserna om jämställdhet och vikten av att främja en god balans mellan arbete och familj/fritid något som inte tillskrivs IT-sektorn generellt. Den svenska (nordiska) jämställdhetsdiskursen kan också här tolkas som en stabilitetsdiskurs.

Dessa motsägelsefyllda diskurser skapar intressanta spänningsfält att problematisera. Detta problematiseras inte i organisationskulturen utan 'döljs' av talet om att det ska vara roligt att arbeta här och alltså är det så. Dessa inramande diskursiva kontexter får en betydelse i tolkningen av intervjuerna. Det betyder t ex att i intervjusituationen ges fler solskensberättelser än problematiserande berättelser vilket gör att avigsidorerna i arbetet underordnas. De nämnda kontrasterande diskurserna kan också ses som en spegling av vad som ibland beskrivs som moderna organisationers samtidigt förföriska och giriga sidor (se t ex Kvande, 1999). Arbetet blir på samma gång en arena för individuella utmaningar där individen ges stor frihet med eget ansvar för resultatet men samtidigt blir organisationen mer och mer krävande. En dubbelhet som blir allt tydligare i många nya flexibla organisationsformer där ett gränsöverskridande också sker mellan den offentliga och privata livssfären (för referenser på fältet se not 1). Fallstudierna kan ses som två bleka kopior av amerikanska företag därvidlag. Den extremt höga arbetsbelastning som förekom på den statliga myndigheten vid tidpunkten för intervjuerna skapade en stark spänning mellan arbets-

⁷ Osynliggörandet av könsstrukturer och könsmönster inom service- och tjänsteorganisationer pga de överdrivna informalisering- och individualiseringsdiskurser som råder har problematiserats av t ex Korvajarvi (1998).

⁸ Begreppen räckvidd och styrka har lånats av Thurén (1996), som då använder dem i relation till kön, där styrka står för vilken tyngd i det här fallet diskursen har, dvs vilken variation i praktiker som tilläts och sanktioner om man inte följer huvuddiskursen, räckvidd handlar om hur många områden som berörs av diskursen.

⁹ Enligt Turner (1967, ur Lie 1998) är en symbol: A semantic molecule with many components. Thus a symbol speaks with many voices and is a carrier of multiple meanings, but at the same time the symbol unites this complexity.

⁶ Med diskurser avses här vad Björk (2001) benämner 'framträdande innehållsliga teman' som är synliga i företagets policytexter, symboler och i intervjuerna.

liv/familj balansen. En spänning som transformerade ner organisationens krav till en upplevelse på individnivå. I det dagliga arbetet blev det en ansträngande och ständigt närvarande gränsdragning mellan det offentliga och privata livet.

Familjen som en användbar 'inbillning'¹⁰

Reella familjer och virtuella familjemetaforer används i konsultföretaget på ett sammanvävt vis för att på så sätt stärka identifieringen och lojaliteten med företaget. 'Företagsfamiljen' skapas genom symboler, begrepp och metaforer som lånats från den verkliga familjesfären. Det mest påtagliga är att man talar om huvudarbetsplatsen som hem. Konsulterna säger t ex att de 'går hem' när de gör ett besök på huvudarbetsplatsen, sekreteraren beskrivs av sin chef som 'lilla mamma' osv. Hemmets traditionella genuskontrakt återfinns i företaget, den manlige avdelningschefen och den kvinnliga sekreteraren.

Involveringen av de reella familjerna och partners ses som en viktig del i företagskulturen. När man anställs i företaget informeras man om att man förväntas dela dessa värderingar och ta med familjen/partners till olika sociala aktiviteter. Du har även möjlighet att ta med din partner på utbildningar förutsatt att det finns tomma platser. Olika sociala aktiviteter ordnas också för barnen. Att bidra med familjen ses av företaget som en viktigt sätt att skapa 'deltagande och förståelse', t ex vad gäller övertid och resande. Uttryckt på ett annat sätt: det betalda arbetets organisering ska kunna ges prioritet när så är nödvändigt och familjen förväntas vara en välvillig medarbetare.

Övertid har idag inte hög status inom avdelningen. Man plockar inte poäng genom att ha mycket övertid på hemkontoret. Och normala arbetstider hålls i huvudsak när man arbetar på hemmakontoret, vilket är ovanligt i branschen. Å andra sidan förväntas man bidra med 'privat social tid' vid de olika familjeaktiviteterna så ställt på sin spets, istället för betalt övertidsarbete bidrar man med obetald privat tid. Dessa familjebidrag betonas på diskursnivån och är klart uttalade, i t. ex. olika policydokument men när man studerar praktikerna hos de individuella konsulterna accepteras stora variationer, från att knappast alls närvara på de sociala aktiviteterna till en mer regelbunden närvaro. En förklaring till detta är arbetskraftens attraktivitet. Man kan ställa sig frågan vad som händer med dessa variationer på praktikinivå i de fall när konsulterna inte är lika attraktiva på arbetsmarknaden.

'Hemmet' som ett multifunktionellt rum

Huvudkontoret, 'hemmet' är en viktig nod för en rad olika aktiviteter. Det är ett gemensamt rum för information och skapande av företagsidentitet och lärande. På huvudkontoret har avdelningschefen, sekreteraren och ett par konsulter som leder stora projekt fasta arbetsplatser. De nyanställda konsulterna startar också ofta med korta hembaserade uppdrag och flyttar sedan ut till uppdragsgivarnas arbetsplatser. Uppdragen

ute hos kunderna varierar mellan ett halvt år till flera år och omfattar heltids som halvtidsuppdrag. Balansen mellan de 'hemarbetande' konsulterna och de som arbetar ute är central för avdelningen och andelen utearbetare var när intervjuerna genomfördes alldeles för stor. Hemmauppdrag befördrar företagslojalitet och legitimitet, enligt chefen. En balans på 50/50 mellan ute och hemarbetande bedömer chefen som eftersträvarsvärd för att kunna skapa en arena för ett gemensamt kunskapsutbyte och lärande som stöder avdelningens/företagets kompetensuppbyggnad. Hemmakontoret kan också ses som det rum där de flesta aspekterna kring företagets arbetsnorm ständigt förhandlas om och där individerna bekräftar sin tillhörighet till arbetet och arbetsplatsen. Projektets andra fallstudie som studerade mobila inspektörer och utredare på en offentlig myndighet uppvisar intressanta paralleller till nödvändigheten att skapa gemensamma mötesplatser. Huvudarbetsplatsen spelar även här en central roll för att upprätthålla sociala kontakter med kollegor och organisationen i sin helhet men den är än viktigare som arena för att diskutera en gemensam praxis i relation till olika regelverk t ex vid hanteringen av komplicerade ärenden. En veckodag var vikt för information, policyfrågor och diskussion av problematiska ärenden. En annan funktion som dessa möten på huvudarbetsplatsen hade var att arbetsnormen kontinuerligt förhandlades där, d.v.s. olika aspekter på vad det innebar att arbeta som inspektör på myndigheten, vilka praktiker som accepterades och vilka som avvek för mycket. Här diskuterades och förhandlades också innebörderna i mobilitet och flexibilitet, gränsoverskridanden mellan arbete och livsfären osv. På den statliga myndigheten var också en sen eftermiddag reserverad för gemensamma sociala aktiviteter.

Att skapa en känsla

Emotionellt arbete t ex i form av omsorg om konsulternas välbefinnande och skapande av tillhörighet till avdelningen och företaget spelar en viktig roll, en nyckelroll, enligt chefen. Detta som ett medel att behålla denna attraktiva men utspridda arbetsstyrka. Känslorarbete som vara och medel för att uppnå organisationen mål och dess ökande betydelse i tjänste- och kunskapsföretag diskuteras utifrån ett könsteoretiskt perspektiv bla a i arbeten av Blomqvist (1994), Gunnarsson et al. (1998) och Hoschchild (1997). Man skulle kunna tala om en process mot en stark emotionalisering av organisationer samtidigt som känslorarbetet också är ett medel i skapandet av diskursen om företaget som en enda stor familj och känslan att det är roligt att arbeta här. Och som en av konsulterna uttryckte det: '*konsultföretag har sina ytor och de arbetar på samma sätt för att skapa en känsla*', dvs att de skapar en ytimage som ska ge en speciell känsla.

En nyckelperson i skapandet av denna känsla är avdelningschefen. Känslorarbete är en del i det moderna ledarskapet och får en alltmer framträdande roll i nätverksorienterade organisationer.

En minst lika viktig aktör när det gäller att ta hand om avdelningens känslorarbete är den 'hembaserade' sekreteraren. Att ständigt upprätthålla och underhålla kontakten med konsulterna har blivit en allt viktigare arbetsuppgift för henne. I diskussionen med avdelningschefen om sekreterarens sociala uppgift bekräftar han vikten av den och säger '*att hon är lilla*

¹⁰ Familjen som en viktig och användbar inbillning i det moderna samhället diskuteras på ett spännande sätt i artikeln: Our Virtual Families: Towards a Cultural Understanding of Modern Family Life, av John Gillis (unpublished 2001).

mamma här'. Denna form av känslöarbete refererar Hoschchild (1997) till som en del av en *'motherly culture'*. En huvudarbetsuppgift är för sekreteraren/koordinatören att vara ett nav i nätverket som sammanbinder konsulterna med 'hemmet'. Kanske är det inte en tillfällighet att den nuvarande sekreteraren har en bakgrund som reseledare. Med hjälp av främst telefon, e-mail och personliga möten 'modrar' hon personalen¹¹.

Könskonstruktioner som variationer¹²

När man närmar sig företaget och avdelningen med IT-konsulter möts man av ett mycket traditionellt könsmonster med avseende på den vertikala könssegregeringen. Högste chefen, divisionschefer (alla utom en) och alla avdelningschefer är män, och sekreterare och assistenter är kvinnor. Detta stämmer även för den IT-avdelning jag utforskade. Chefens närmaste man, den tekniske visionären, är även han en man. Den vertikala könssegregeringen uppvisar så långt ett traditionellt könsmonster med män i toppen av organisationen och kvinnorna på lägre nivåer. Den norska forskaren Elin Kvande diskuterar detta på ett intressant sätt i relation till moderna organisationer med nedtonade hierarkier, vilket bägge fallstudierna är exempel på. I artikeln, *Kvinner i menns organisasjoner – 10 år etter*, hävdar hon, med stöd av internationell forskning på fältet, att när organisationen dehierarkiseras är det mellanchefsnivån, där man också finner kvinnorna, som skärs bort (Kvande, 1999). Samtidigt som arbetet decentraliseras och delegeras och mer ansvar läggs på individen, ser man en tendens till att den strategiska ledningen centraliseras, något som i sin tur förstärker mansdominansen på högsta ledningsnivå.

Konsultnivån på IT-avdelningen däremot uppvisar en mycket mer komplex bild där traditionella könsmonster och praktiker är verksamma parallellt med mer otraditionella. Den förväntade könssegregeringen med en stark mansdominans som är typisk för IT-sektorn i stort avspeglas inte här. Här möts vi istället av en relativt jämn könsfördelning. Av konsulterna är drygt 60% män och knappt 40% kvinnor. En förklaring till detta är avdelningschefens uttalade önskan att även rekrytera kvinnliga konsulter. Man kan tolka det som att avdelningschefen har tagit till sig den svenska jämställdhetsdiskursen, som finns på en samhällslig nivå och i praktisk handling genomfört den på sin avdelning genom att medvetet rekrytera kvinnor. Denna chef har även tagit till sig dagens mångfaldsdiskurs, genom att t ex rekrytera konsulter med annan etnisk bakgrund och accepterar ett överskridande av heteronormativiteten. En annan lika viktig förklaring till rekryteringen av kvinnliga konsulter är den dåvarande bristen på konsulter i allmänhet vilket vi vet gynnar en inbrytning av

kvinnor på mansdominerade arbeten¹³. Det finns inte heller en iögonfallande lönesegregering mellan de manliga och kvinnliga konsulterna. Å andra sidan ser vi inom konsultskiktet en tendens till en horisontell segregering där tekniska experter i högre grad är manliga än kvinnliga, däremot är bägge könen i lika hög utsträckning projektledare.

Att diskutera könskonstruktioner inom konsultskiktet ställer krav på analysredskap som har en öppenhet för såväl likheter och skillnader som variationer och som kan fånga den dynamik och de processer som pågår dvs de konstruktioner av kön som är i rörelse. Thuréns begreppsutveckling i könsdimensionens styrka, räckvidd och hierarki är här användbar. På konsultnivån kan man generellt säga att kön inte på ett enkelt sätt är en stark eller hierarkiserande dimension som marginaliserar de kvinnliga konsulterna (Thurén, 1996). En problematisering av könskonstruktionerna där dessa begrepp används med kommer att göras mer utförligt i den forskningsantologi som utkommer under hösten.¹⁴

Det som av Roper beskrivs som *'homosocial desire'*, dvs att dessa manliga konsulter skulle föredra enbart andra manliga konsulter kan här snarare beskrivas som en förskjutning mot en form av *'social desire'* där gemensamma praktiker och sociala intressen är bestämmande snarare än biologiskt kön vilket även ger ett utrymme för vissa kvinnor (Roper 1996 se även Andersson, 2001). Man kan ju problematisera detta ytterligare och fråga sig om det är ett uttryck för en *'modern'* homosocialitet, som även kan bäras upp av kvinnor under vissa förutsättningar. Kvinnorna kan ses som bärare av manliga praktiker och den manliga normen finns implicit kvar under ytan. Och hur ska man se på denna konstruktion av feminitet? Representerar de moderna feminiteter eller representerar de en form av *'könsneutrala'* praktiker. Eller är det ett uttryck för ett tillkortakommande i teoribildningens kategoriska dikotomier?

Man kan också reflektera över vilka feminiteter som inte ryms i konsultskiktet. Ett sätt att synliggöra det osynliga är att leta efter praktiker som inte finns här. Är deltidsarbete som praktik utöver föräldradigheten möjligt? Att man skulle anställa t ex deltidsarbetande kvinnor framstår inte som troligt. En viktig aspekt av en traditionell kvinnlig norm ryms då inte här vilket utesluter ett stort antal kvinnor.

Dessa manliga och kvinnliga konsulter befinner sig på huvudarbetsplatsen i ett relativt heterosocialt rum men ute hos sina uppdragsgivare kan man förmoda att kön ofta görs på ett mer traditionellt sätt och att de ingår i upprätthållandet av mer traditionella homosociala rum och brödraskap. Konsulterna kan i sin dagliga tillvaro vandra mellan olika rumsliga kontexter där kön görs på mycket olika sätt och där man som individ växlar positioner. Man kanske kan tala om en sorts *'gender wardrobe'* som görs i skiftande kontextbundna skepnader.

¹¹ Begreppet modrande har utvecklats av filosofen Ulla Holm för att understryka dess sociala konstruktion i motsats till den 'biologiska' aktivitet som försiggår mellan mor och barn (Holm, 1993).

¹² I projektet har det sk doing gender perspektivet på kön använts (se t ex Korvajärv 1998 och Kvande, 1998). Den gemensamma nämnaren för detta perspektiv är att, 'att göra kön' ses som en aktivitet. Perspektivets fördelar är enligt Korvajärv (1998) att; det förmedlar en känsla av skapande, det fokuserar vardagslivets praktiker, det sätter fokus på såväl stabilitet som förändring, förmedlar en känsla av fluiditet, det tillåter pluralism och variationer och slutligen att det tillåter mönster och 'gendered' praktiker. För en överblick över doing gender begrepps olika riktningar och innehåll samt dess koppling till organisationssyn se t ex Korvajärv 1998.

¹³ Forskning kring kvinnors inträde i mansdominerade branscher har på olika sätt visat arbetskraftsbristens betydelse för rekryteringen av kvinnor (Blomqvist, 1994, Fürst, 1988, Gunnarsson, 1994).

¹⁴ Antologin med arbetsnamnet: Where have all the structures gone? Doing gender in organisations with examples from Finland, Norway and Sweden, kommer att publiceras av Centrum för kvinnoforskning vid Stockholms universitet under hösten 2002.

Maskulinitetsformationer

Vad man också ser i konsultskiktet är ett uttryck för vad jag skulle vilja kalla en svensk (nordisk) maskulinitetskonstruktion som närts av den, sedan årtionden, starka svenska jämställdhetsdiskursen. Detta uttrycks t ex genom de unga manliga konsulternas utnyttjande av föräldraledigheten. I motsats till den stereotypa bild av IT-sektorns som en sektor där barn och familj alltid får stå tillbaka, visar det sig här att de fem manliga konsulter som har små barn eller ska få barn, använt eller kommer att använda sig av sin rätt till föräldraledigt, från ett par månader till ett halvårs deltidsarbete. Vid en senare uppföljning visade det sig att de som talat om att ta föräldraledighet även gjort det men till delar i en något förändrad form.

De manliga konsulternas ålder har säkert en betydelse, en majoritet var mellan 30 och 40 år, en ålder när familjebildning är aktuell. Förmodligen hade det sett annorlunda ut om de manliga konsulterna i huvudsak varit under 30.

Forskningsprojektet har inspirerats av Connells maskulinitets-teori där han menar att olika maskuliniteter med inbördes hierarkiska relationer, formas mellan män och där den sk hegemoniska maskuliniteten har den dominerande översta maktpositionen (Connell, 1995). En maskulinitetsformation som beskrivs av Andersson (1998) på följande vis:

'Hegemonisk maskulinitet konstrueras framför allt på en abstrakt samhällslig nivå och tillhör en del av den ideologi-produktion som pågår i t. ex. media. Den formas också bland män i vardagen. Men endast ett fåtal män praktiserar den i verkligheten. En relativt större grupp väljer att befinna sig i dessa mäns närhet och inordnar sig, kanske t.o.m. driver och försvarar detta hegemoniskapande projekt, eftersom de åtnjuter ära, rätt att bestämma och erhålla materiella vinster utan att för den skull behöva utsätta sig för de risker som är förenade med en topposition.'

Den uppbärande maskulinitetsformation som omtalas i citatet benämner Connell *'complicite masculinities'* ett svåröversatt begrepp, *'medbärare'* används här i brist på annat. Från ett svenskt perspektiv och i relation till de mer nätverksorienterade organisationer som växer fram idag kan man problematisera Connells 'hierarkiska teori' på flera sätt, dels som en avspiegling av en verklighet med mer traditionella hierarkiska organisationer än dagens. När man ser till den studerade IT-avdelningen så kan man inom konsultskiktet se uttryck för såväl den hegemoniska maskuliniteten som den medbärande maskuliniteten och i skiktet av medbärare finns även femininitetsformationer, dvs det handlar inte bara om maktrelationer mellan män utan om ett komplicerat samspel mellan könen. Ett samspel där sociala konstruktioner både sammanvävs och hålls isär från det kroppsliga. Möjligen erbjuder en användning av Gramscis hegemonibegrepp som det tolkas av t ex Demetrio (2001), när han istället för att tala om en hegemonisk maskulinitet använder begreppet *'ett maskulint block'*.

Även Folkesson, Norberg och Smirthwaite (red. 2000) problematiserar Connells hegemonibegrepp på olika sätt. Att synliggöra maktassymmetrier mellan könen i dessa formationer kommer att fördjupas i det fortsatta analysarbetet.

Det lokala och globala i samspel

Expansionen av IKT (informations- och kommunikationsteknologier) är nära förbunden med globala processer vilket ställer krav på en teori som kan förbinda könskonstruktioner och könsmönsters uttryckta på en lokal nivå med en global nivå som Connell benämner den globala könsordningen (Connell, 1997). I denna teori om maskulinitetsformationer menar han att den hegemoniska maskulinitetsformationen i dagens globala könsordning är en maskulinitetskonstruktion som är nära förbunden med dem som kontrollerar dominerande institutioner. Denna maskulinitetsformation benämner Connell *'transnational business masculinities'*. Denna maskulinitetsformation karakteriseras enligt Connell av en begränsad teknisk rationalitet (management theory), som i ökande utsträckning separeras från vetenskapen och har en ökande tendens till att se kvinnor som varor och objekt (Connell, 1995 och 1997). Denna maskulinitetsformation ställer inte krav på kroppslig styrka men företag använder i ökad utsträckning den fulländade kroppen hos elitsportsmän som ett marknadsföringsredskap och indirekt som ett medel att legitimera den globala könsordningen. Här kan man i maskulinitetsformationerna på konsultföretaget se en del likheter och därmed se samspelet mellan den lokala och globala nivån. Ett exempel på detta på IT-avdelningen är den fallskärmshoppande manliga konsulten som en symbol för den hegemoniska maskulinitetsformationen på såväl företaget som avdelningen och som väl ansluter till den ovan beskrivna *'transnational business masculinities'*. På avdelningen finns även den kvinnliga fallskärmshopparen, rekryterad av den manliga, något som kanske snarare kan tolkas som ett lokalt uttryck. Andra lokala drag är de uttryck som den svenska jämställdhetsdiskursen tar sig som t ex den balans mellan arbete – liv/familj som båda fallstudierna visar på, dvs den möjlighet som ändå finns att kombinera ett intressant arbete med ett föräldraskap. Uttryckt på ett annat sätt kan man säga att organisationerna här i bred bemärkelse tar ett om dock begränsat reproduktivt ansvar, något som Acker (1998) menar att internationella globala företag i allt mindre utsträckning tar. Detta kan vi även se i Sverige idag. Ett annat lokalt uttryck för jämställdhetsdiskursen är t. ex. de unga manliga konsulternas uttag av föräldraledigheten tolkas som. Den diskursiva nivån blir också en mer framträdande arena speciellt vad gäller IT-avdelningen där konstruktionen av maskuliniteter hämtar sin näring från såväl den lokala kontexten som den samhälleliga, svenska och globala. En nödvändighet för organisationer där huvudarbetsplatsen minskar i betydelse.

Förändringens asymmetri

Hur kan man då tolka det som sker t ex på den studerade IT-avdelningen? Den stabilitet i organisationens översta och understa skikt och det myller av varierande praktiker på konsultnivån? Är konsultnivån generellt den arena där nya praktiker och könskonstruktioner skapas? Är det tecken på bestående förändringar eller tillfälliga öppningar i ett molntäcke som snart sluter sig? Frågorna är många och svaren kan bara antydast. Ett sätt att tänka kring det är att som Korvajärvi (1998) och Kvande (1998) se förändringar som asymmetriska på olika nivåer och i olika dimensioner i en

organisation.¹⁵ Korvajärvi menar att man inte kan nöja sig med att avläsa en förändring enbart genom att studera den vertikala, horisontella och tidsmässiga könssegregeringen. Andra lika viktiga fält att utforska där 'gendered' praktiker, som är 'local, situable and changeable', är verksamma är:

- Bilder och symboler
- Förhållningssätt, egna och av organisationen förväntade
- Interaktioner

Denna modell utgår från den tolkning av Acker som Korvajärvi gör där 4 processer ses som centrala i skapandet av kön i organisationer nämligen; könsarbetsdelningen, symboler och bilder, interaktion, samt 'internal mental work' (Acker, 1992). Det Korvajärvi kritiserar Acker för är att hon lägger en alltför dominerande tyngdpunkt på könsarbetsdelningen i organisationen vilket inte öppnar upp för att se variationer på olika fält i den utsträckning som Korvajärvi menar är nödvändigt. Kvandes modell har samma syn som Acker och Korvajärvi men hennes modell är mer dynamisk. Hon använder sig också av de fyra dimensionerna ovan och ser en kontinuerlig interaktion mellan dessa dimensioner. En förändring i en organisation kan oftast avläsas i några dimensioner men inte andra dvs förändringen uttrycks asymmetriskt i de olika dimensionerna. Den sammansatta bild som den studerade IT-avdelningen uppvisar kan ses som en god illustration av den asymmetriska förändringsprocess som Kvande beskriver med sin modell.

Man kan kanske förvänta sig att omformuleringar sker just i dessa mindre stabila mellanskikt i organisationer, i detta fall i konsultskiktet. Att de är där de första tecknen på förändringens vindar kan avläsas. Vare sig det är förändringar som ger öppningar mot nya könsformationer eller cementeringar av mer traditionella könsformationer. Och jag tror att man kan tolka denna speciella IT-avdelning som ett ex på att det finns variationer även i en bransch, som när den beskrivs, oftast porträtteras överdrivet stereotyp när det gäller könskonstruktioner.

¹⁵ Följande är också delvis hämtat från de presentationer som gjordes och förda diskussioner på forskningsprojektets avslutande work-shop: Doing Gender in Organisations – med exempel från Finland, Norge och Sverige, September 2001 vid Centrum för kvinnoforskning Stockholms universitet. Korvajärvi och Kvande presenterade där något olika modeller för att se på förändringar i organisationer. Bidragen från work-shopen kommer att ingå i en engelsk antologi som kommer att utges av centrum för kvinnoforskning under nästa år.

Referenser

- Abrahamsson, L. Och Gunnarsson, E.** (2002) Arbetsorganisation, kompetens och kön – i gränslandet mellan rörlighet och stabilitet, Red. Abrahamsson, K et al *Arbete, utbildning och kompetens – mellan överutbildning och underlärande*, Studentlitteratur.
- Acker, J.** (1990) 'Hierarchies, Jobs, Bodies: A Theory of Gendered Organization', *Gender and Society*, 4:4, 139-158.
- Acker, J.** (1992) Gendering Organizational Theory. In : Mills, A and Tancred, P (eds) *Gendering Organizational Analysis*. Sage, Newbury Park.
- Acker, J.** (1998) *The Future of 'Gender and Organizations: Connections and Boundaries*, Paper for plenary talk for :Gender, Work and Organization Conference, Manchester, January, 1998.
- Andersson, S.** (2000) *Status, auktoritet och hegemonisk maskulinitet – om organiserande och genusordnande processer inom en närpolisstation*. Rapport nr 21, Centrum för kvinnoforskning, Stockholms universitet.
- Andersson, S** (2001) 'Det var bättre förr' – *implicita genuskonstruktioner som ordnandepraktik inom en närpolisorganisation*. Centrum för kvinnoforskning, Stockholms universitet (under utgivning).
- Björk, U.** (2001) *Distansarbete och kön. En presentation av föreställningar i svensk näringslivstext*. Rapport nr 26. Centrum för kvinnoforskning, Stockholms universitet.
- Blomqvist, M** (1994) Könshierarkier i gungning – Kvinnor i kunskapsföretag. *Studia Sociologica Upsaliensia* 39, Uppsala universitet, Uppsala.
- Collinson, D.L and Hearn, J.** (1994) Naming men as men: implications for work, organization and management, *Gender, Work and Organization*, 1(1):2-22.
- Connell, B.** (1995) *Masculinities*, Cambridge, MA: Polity.
- Connell, B.** (1998) 'Masculinities and Globalization', *Men and Masculinities*, 1, 1:3-23.
- Demetriou, D.Z.** (2001) Connell's concept of hegemonic masculinity: A critique, *Theory and Society* 30: 337-361, 2001.
- Folkesson et al,** (2000) *Hegemoni och mansforskning, Rapport från nordiska workshopen i Karlstad 19-21 mars 1999*, Arbetsrapport mars 2000, Karlstad universitet.
- Fürst, G.** (1998) *I reserv och reservat. Om villkoren för kvinnors arbete på mansdominerade verkstadsgolv*. Monografi nr.40, Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet.
- Gillis, J.** (2001 unpublished) 'Our Virtual Families: Towards a Cultural Understanding of Modern Family Life.
- Gunnarsson, E.** (1994) *Att våga väga jämnt. Om kvalifikationer och kvinnliga förhållningssätt i ett tekniskt industriarbete*. Doktorsavhandling. 1994:157 D, Luleå tekniska högskola, Luleå.
- Gunnarsson, E.** (1994) 'News Technologies – New Opportunities for Integrating Work and Living, in G. E. Bradley and H.W. Hendrick (eds.) *Human Factors in Organizational Design and Management IV*, North Holland.
- Gunnarsson, E.** (1996) 'Ett äventyr med manliga förtecken – distansarbete och maskuliniteter', Dokumentation från forskarsymposiet, 5c: *Kvinnor och män i dialog om regionernas framtid*, SIR och NRC/NUTEK, Östersund/Stockholm.
- Gunnarsson, E.** (1998a) 'Distansarbete ur ett jämställdhetsperspektiv', i *Distansarbetsutredningen*, bilaga nr 4, SOU 1998:15.
- Gunnarsson, E.** (2001) Nomader och 'jordade' i flexibla

organisationslandskap – konstruktion av kön i en nätverksorienterad organisation med föränderliga gränser. *På nye eventyr – mandforskere uden grænser. Artikler fra nordisk konference om mandforskning*, Hillerød, Danmark 26-27 okt.2001, NIKK småskrifter nr. 6, 2002.

Gunnarsson, E. Nomads and 'grounded's in flexible organisations – gendered dilemmas in balancing flexibility, mobility and stability in two Swedish organisations. Paper presented at the EMERGENCE conference: The World, the Workplace and We the Workers, Brussels 16-17 April, 2002.

Gunnarsson, E. Et al. (1998) *Känsla och regelverk i balans*. Arbetslivsinstitutet/Folksam.

Gunnarsson et al (forthcoming) prel. title *Where have all the structures gone? – Doing gender in organisations* with examples from Finland, Norway and Sweden, Center for Women's Studies, University of Stockholm

Hochschild, A. R. (1997) *The Time Bind. When Work Becomes Home, and Home Becomes Work*, Metropolitan Books, New York.

Holm, U. (1993) *Modrande och praxis. En feministfilosofisk undersökning*. Daidalos, Göteborg.

Korvajarvi, P. (1998) *Gendering Dynamics in White-Collar*

Work Organizations, Acta Universitatis

Tamperensis 600, University of Tampere, Tampere.

Kvande, E. (1998) 'Paradoxes of Gender and Organizations. *Gender, Organizations and Change*, Dr.polit. avhandling. ISS, NTNU, Trondheim.

Kvande, E. (1999) 'Kvinner i menns organisasjoner – 10 år etter', *Kvinnforskning*, nr 3:99, 6-13.

Lie, M. (1998) *Computer Dialogues – Technology, gender and Change*, Center for kvinnforskning, NTNU, Trondheim,

Mirchandani, K. (1998) 'Protecting the Boundary: Teleworker Insights on the Expansive Concept of "Work"', *Gender and Society*, no 2, April.

NUTEK Förlag eds. Gunnarsson and Huws (1997) *Virtually Free? – Gender, Work and Spatial Choice*, Stockholm.

Roper, M. (1996) "Seduction and Succession": Circuits of homosocial Desire in Management (ed) Collinsson, D and Hearn, J in *Men as managers, Managers as Men – Critical Perspectives on Men, Masculinities and Management*, Sage Publications, London.

Thurén, B. (1996) 'Om styrka, räckvidd och hierarki, samt andra genusteoretiska begrepp', *Kvinnvetenskaplig Tidskrift*, nr 3-4, 69-85.

WORKSHOP I

Politisk kommunikation i tv – hvor ligestillede er kvindelige og mandlige politikere?

Forhandling af politikerposition og køn i danske tv-debatter

av Kirsten Gomard, Universitetslektor, Avd. for kønsforskning, Center for Europeiske kulturstudier, Aarhus Universitet

Jeg skal her forelægge nogle resultater fra min egen del af et fællesnordisk projekt med deltagere fra Danmark, Norge, Sverige og Finland. Hele projektet er publiceret i bogen Kirsten Gomard & Anne Krogstad eds.: "Instead of the ideal debate. Doing gender and doing politics in Nordic political campaign discourse"¹

I alle bidrag analyseres politiske tv-debatter. Anledninger til debatterne var nationale valg og folkeafstemninger vedr. EU i 1990'erne.

Tilgang til forskningsfeltet sprog, kommunikation og køn i politik

Sprog

Min tilgang til sproget er diskursanalytisk. I mine analyser forstår jeg sprogbrug som social praksis og ser på sproget som redskab til kommunikation. (Fairclough 1995).

Praksisfællesskab

Kommunikation udspiller sig ikke i et tomrum, men er altid kommunikation i en bestemt social kontekst, et fællesskab, hvor deltagerne er sammen omkring en bestemt social praksis (Eckert & McConnell-Ginet 1992). I mit tilfælde er praksisfællesskaberne tv-debatten, hvor et politikerpanel på tre personer fra samme parti befinder sig i et tv-studie og udspørges dels af en ordstyrer, dels af seere, der telefonerer ind.

At gøre køn, 'doing gender'

Mit perspektiv på køn er et aktør-struktur-perspektiv. Mandlighed eller kvindelighed ses ikke som noget, vi har i os som essens, hverken medfødt eller erhvervet. I stedet ses køn som et strukturerende princip, der skabes i rummet mellem os, ikke mindst ved hjælp af den sproglige interaktion. Vi 'gør køn'. Begrebet 'doing gender' er formuleret af West og Zimmermann (1987). Det betyder ikke, at vi i enhver interaktion skal opfinde kvindelighed og mandlighed forfra. Vi befinder os i en vekselvirkning med kulturens koder og fortolkes af de andre aktører på baggrund af dem.

Som betegnelse for vekselvirkningen mellem aktører på baggrund af kulturens koder bruges også begrebet 'forhandling'. Det er her en teknisk term, der ikke svarer til dagligsproget, hvor forhandling er noget, som vi laver bevidst med henblik på at opnå konsensus om resultater og kontrakter. I den betydning, som jeg bruger her, dækker 'forhandling' vor totale adfærd, bevidst og ubevidst. I et posttraditionelt samfund er der et vist spillerum for forhandling, men ikke en total frihed, hvis vi vil være forståelige som henholdsvis kvin-

der og mænd. Ifølge West & Zimmermann (1987) er køn omnirelevant. Man kan ikke melde sig ud af forhandlingen om køn ved at erklære, at det er betydningsløst. De andre aktører kan nemlig altid vælge at forstå deres medaktørers handlinger i lyset af kulturens kønskoder. Kønskoderne er kulturens forestillinger om, hvilke egenskaber kvinder og mænd bør have, og hvad de skal gøre for at være forståelige som kvinder eller mænd. Forestillingerne er mest rigide i traditionelle kulturer, men kan også genkendes som en række kønsstereotyper i posttraditionelle kulturer (Søndergaard 1996). Ethvert individ er henvist til i sin egen forhandling af køn at træffe en række valg i overensstemmelse med kulturens regelsæt. Eller i modstrid med det.

At 'gøre politik'

Jeg har i mange år arbejdet med politiske tv-debatter. Med de dynamikker, der opstår i den sproglige interaktion. Mit afsæt er en antagelse om, at politikerne som bevidst mål har at overbevise og overtale seerne. Neden under denne dagsorden ligger der en implicit forhandling om at positionere sig selv som kompetente politikere. Jeg kalder det 'at gøre politik'. Det er elementer af denne konstruktion jeg kigger på, nemlig dem der forhandles gennem samtals dynamik.

En tv-debat er en stærkt formaliseret og meget presset offentlig situation. At 'gøre politik' på en måde, så man kommer til at fremstå som en kompetent politiker, kræver at man skaffer sig synlighed i debatten og demonstrerer autoritet og kontrol. I en tv-debat, hvor tiden er begrænset, opnås synlighed, autoritet og kontrol tildels på bekostning af medpolitikernes synlighed, autoritet og kontrol. Dette kan naturligvis være en strategisk fordel, hvis medpolitikere er modstandere, men hvis medpolitikere er partifæller, får partiet et troværdighedsproblem, hvis nogle af de tilstedeværende politikere kommer til at fremstå som inkompetente i debatten og dermed gøres til outsiders.

Da køn er omnirelevant, kan det at 'gøre politik' ikke adskilles fra at 'gøre køn', hverken i enkønnede eller kønsblandede grupper. Politikere forstås ikke slet og ret som politikere, men som kvindelige eller mandlige politikere.

Begreberne synlighed, autoritet og kontrol - og den kommunikative adfærd, der skal til for at opnå synlighed, autoritet og kontrol i en formel, offentlig situation, forbindes i vor kultur med mandlighedskoder. For mandlige politikere er der ingen indbygget modsigelse mellem 'gøre politik' og 'gøre maskulinitet'. De samme begreber er mindre forenelige med kvindelighedskoder. Kvindelige politikere balancerer derfor på en knivsæg, når de på en gang skal forhandle deres forståelighed både som kompetente politikere og som kvinder.

¹ Aarhus Universitetsforlag 2001. Med bidrag af Monika Bauhr & Peter Esaïsson samt Nicklas Håkansson (alle Göteborg), Mats Nylund (Helsingfors), Anne Krogstad (Oslo) og Kirsten Gomard (Århus).

Forhandling af politikerposition og køn i to politiske TV-debatter

I forbindelse med den folkeafstemning, der blev holdt i Danmark om EU-spørgsmål i 1993,² har jeg analyseret partihøringerne på Danmarks Radios TV, der blev sendt under titlen "Danskernes Valg". Sådanne udsendelser er siden 1970'erne blevet lavet nogenlunde efter samme model, hvor hvert parti og i dette tilfælde også hver græsrodsbevægelse får sin egen udsendelse.

Udsendelserne med de enkelte partier eller bevægelser starter med en ti minutters præsentationsvideo, ofte lavet af professionelle, hvor partiet eller bevægelsen præsenterer sine synspunkter. Derefter er der en længere debat med et panel af partipolitikere eller græsrodsfolk, og til slut har partiet eller bevægelsen et par minutter til at repetere, hvorfor borgerne skal følge deres anbefalinger/stemme på dem.

Debatten har gennem årene haft en lidt forskellig form. I mange år bestod panelet af tre politikere, deriblandt efterhånden normalt én kvinde, ganske sjældent to, som blev udspurgt af to journalister, ofte en kvinde og en mand. Det hele ledet af en mandlig ordstyrer (jvf. Gomard 1990). I de senere år har Danmarks Radio eksperimenteret med formen, f. eks. ved at indbyde publikum i studiet og lade både dem og journalisterne stille spørgsmål.

1993-debatterne

I 1993 består panelerne som sædvanlig af tre - i enkelte tilfælde to - politikere. Som noget nyt i denne omgang skal politikerne svare på spørgsmål, som indtelefoneres af seerne. Dette giver spørgsmålene en anden karakter, end når det er journalisterne, der styrer debatten. Spørgsmålene er mindre spidsfindige, de virker ikke, som om hensigten er at få skovlen under politikerne, der er ingen fælder. Mogens Rubinstein, en af de garvede politiske tv-journalister, er ordstyrer og stiller også selv spørgsmål, både opfølgende på seerspørgsmålene og egne spørgsmål. Ideen synes at være, at ordstyreren formulerer de spørgsmål, han mener, vi som seere gerne vil have svar på. Han er talerør for alle os, der sidder foran fjernsynet og ikke selv får ringet ind. Som regel udvikler der sig en kortere eller længere sekvens af spørgsmål og svar, hvor enten spørgeren eller ordstyreren stiller opfølgende spørgsmål.

Ordstyrerens spørgsmål er præget af den konfrontationsjournalistik, der indtil midten af halvfemserne har været et gennemgående træk i politiske tv-debatter i Danmark (Adamsen 1996, Gomard 1990). Han er også stærkt styrende i debatten og afbryder både interessante og uinteressante spørgesekvenser under henvisning til, at der skal nås flere spørgsmål. Som udsendelsesrækken skrider frem, strammer han styringen med gentagne præciseringer af, at der kræves både korte spørgsmål og korte svar.

Programtypen - eller emnet - ser ud til at appellere stærkest til mandlige seere. Sammenlagt 133 spørgesekvenser i de elleve

udsendelser indledes med spørgsmål fra en mandlig seer mod 37 spørgesekvenser indledt af kvinder. Mogens Rubinstein står selv for 26 spørgesekvenser og overtager de fleste opfølgende spørgsmål i de sekvenser, hvor en seer ringer ind.

Ordstyreren og politikerne står omkring et bord, der er så højt, at man skal være ganske høj for at have hænderne fri til at gestikulere. Denne opstilling viser sig især uheldig for nogle af de kvindelige deltagere, der størrelsesmæssigt kommer til at minde om børn, der bruger voksenmøbler. En kraftig demonstration af, at 'standardpolitikeren' opfattes som mand.

Der er to kameraer, et placeret bag ordstyreren og et placeret foran bordet. Opstillingen virker uheldig, politikerne dækker delvis hinanden på skærmbilledet. De er fastlåst af det høje bord, og telefonspørgsmålene afslører vanskeligheden ved ikke at have en spørger 'at se i øjnene', både når der spørges, og når der svares. I de første af udsendelserne ved politikerne ikke, hvor de skal rette blikket hen.

Deltagerne i debatten

I den udsendelsesrække, som jeg behandler her, lanceres spørgsmålet om JA eller NEJ ved folkeafstemningen især som et partipolitisk spørgsmål. Der er ialt elleve udsendelser, hvor ni partier og to græsrodsbevægelser i tur og orden kommer med deres anbefaling.

Partiet³ vælger selv, hvem de vil stille med. Partiets politiske leder er selvskrævet som panelleder, og han eller hun ledsages af en eller to andre politikere. Blandt de elleve panelledere er der tre kvinder. Resten af mænd. Panelernes sammensætning fremgår af skema 1. Den typiske panelsammensætning består af tre personer, heraf én kvinde. Sådant er syv af panelerne sammensat. Det sidste tre-personers panel, Fremskridtspartiet, er usædvanligt ved, at det stiller op med to kvinder. Af de tre to-personers paneler er der kun et (Det Radikale Venstre), der har et kvindeligt medlem.⁴ Ialt optræder ti kvinder og 20 mænd.

Skema 1. Panelernes sammensætning

Panelleder M	1 M + 1 K
(Enhedslisten, Det Konservative Folkeparti; Socialdemokratiet; Socialistisk Folkeparti; Folkebevægelsen mod EU)	
Panelleder K	1 M + 1 M
(Centrum-Demokraterne; Junibevægelsen)	
Panelleder K	1 M + 1 K
(Fremskridtspartiet)	
Panelleder M	1 M
(Venstre; Kristeligt Folkeparti)	
Panelleder M	1 K
(Det Radikale Venstre)	

³Jeg skelner i det følgende ikke mellem partier og græsrodder, medmindre det er relevant for argumentationen.

⁴Retfærdigvis skal det siges, at Venstre stillede op med et tre-personers panel i den traditionelle sammensætning: to mænd og en kvinde. Her besvmede kvinden et par minutter inde i debatten, og panelet måtte derfor gennemføre debatten med et panel bestående af to mænd.

²Afstemning om Maastricht-traktaten med Edinburgh-aftalernes fire undtagelser: Danmark står uden for Den Økonomiske og Monetære Union, det retlige samarbejde, forsvarssamarbejdet og unionsborgerskabet.

Udvalget af optrædende personer kan ses som en ren genspejling af virkeligheden, men analyseret under synsvinklen 'forhandling af køn' kan den også ses som et eksempel på konstruktionen af kvindelighed og mandlighed i politik: kvinderne er i absolut mindretal både som panelledere og som underordnede panelmedlemmer. Der er paneler uden en kvinde, men ingen paneler uden mænd, og kun i et enkelt panel er kvinderne i flertal. Ordstyreren er en mand, og flertallet af de seere, der ringer ind, er også mænd. Når vi sammenholder dette med scenografien, kan vi se, at tv-stationen og partierne i fælleskab har gjort politik til noget, der først og fremmest er mændenes sag, allerede inden der overhovedet er nogen, der har åbnet munden.

Resultater

Efter denne lange indledning skal vi nu at se på, hvordan politikerposition og køn forhandles. Som eksempel viser jeg resultaterne fra Socialdemokraternes og Socialistisk Folkepartis udsendelser. I mine analyser af, hvordan denne forhandling af synlighed, autoritet og kontrol sker igennem interaktionen mellem politikerne indbyrdes, mellem politikerne og ordstyreren og mellem politikerne og de seere, der telefonerer ind, koncentrerer jeg mig både om de arbejdsbetingelser, politikerne får i debatten, og om deres kommunikative stil. Det udmønter jeg i analyser af:

- politikernes taletid i debatten
- hvordan politikerne kommer til orde
- politikernes adfærd i kampen om ordet.

I Socialdemokratiets panel gøres den kvindelige paneldeltager til absolut outsider i en alliance mellem panelets mænd. I Socialistisk Folkepartis panel er situationen ikke helt så katastrofal.

Taletid

Lang taletid i en debat, hvor tiden er begrænset, medfører en høj grad af synlighed, autoritet og kontrol over forløbet.

I hvert panel skabes/genskabes der i udsendelsens forløb et hierarki mellem de politikere, der deltager. Dette hierarki kan klart aflæses i fordelingen af taletid. Hierarkiet i hvert panel har sine forhistorier. Det er i det mindste delvis etableret på forhånd på grundlag af panelets sammensætning. Den mest prominente deltager i hvert panel er partiets eller bevægelsens politiske leder, som ledsages af en eller to mere underordnede deltagere. Men uanset status og politisk forhistorie sker der en (gen)forhandling af hierarkiet i løbet af debatten. Taletiden er et resultat af indlæggenes antal og længde.

Store forskelle i taletid skaber et stejlt hierarki inden for et panel, mens mindre forskelle i taletid giver alle panelmedlemmer bedre udfoldelsesmuligheder. I debatterne synes der at være en konflikt mellem to målsætninger: Ordstyreren forlanger, at politikerne skal fatte sig i korthed, så der bliver plads til mange spørgsmål fra seerne. Men der er næsten ingen politikere, der fatter sig i korthed. Politikernes målsætning synes at være at holde på ordet og på den måde så vidt muligt styre, hvad der tales om. Taletiden fremgår af tabel 1.

Tabel 1. Taletid

Socialistisk Folkeparti ⁵

	M1	M2	K1
taletid (%)	662 s. (54%)	283 s.(26%)	251 s. (20%)
antal indlæg	22	10	9
gennemsnitslængde	30 s.	32 s.	28 s.
længste indlæg	74 s.	73 s.	54 s.

Socialdemokratiet ⁶

	M3	M4	K2
taletid (%)	826 s. (63%)	360 s. (28%)	123 s. (9%)
antal indlæg	22	17	10
gennemsnitslængde	38	21	12
længste indlæg	105 s.	37 s.	41 s.

I begge paneler er partiformanden leder af panelet.

Socialdemokratiets M3 var også statsminister.

Partiformændene M1 og M3 har begge den længste taletid og de fleste indlæg. Men balancen i panelerne er forskellig. M3 i Socialdemokraternes panel står alene for næsten 2/3 af politikernes samlede taletid. M1 hos SF har også meget lang taletid i forhold til sine kolleger, men dog kun godt halvdelen af politikernes samlede taletid.

På andenpladsen i hierarkiet har vi i begge paneler et mandligt partimedlem, og på tredjepladsen har vi i begge tilfælde den kvindelige deltager. Men der er forskel på kvinderne. K1 har med 20% af taletiden i sit panel en placering, som gør hende forholdsvis synlig. Og ca. 20% af taletiden synes i disse debatter at være den typiske andel for deltagerne på tredjepladsen i et hierarki, uanset køn. K2 derimod er med kun 9% af taletiden næsten usynlig. De to kvinder har næsten samme antal indlæg. Kvantitativt kommer forskellen i stand, ved at K1 fra SF er bedre til at holde på ordet. Hendes indlæg er længere end K2s. K2 er derimod dialogorienteret. Hun spiller det spil, som ordstyreren forlanger.

Hvordan kommer politikerne til orde?

Den politiker, der ofte opfordres til at tage ordet og fastholdes i en længere udveksling, får tilbudt synlighed, autoritet og kontrol. Hun eller han kommer dermed i en bedre position end den politiker, der kun sjældent får tilbudt ordet. Det er først og fremmest ordstyreren, der afgør, hvor meget en bestemt politiker kommer i fokus. Men seerne har også mulighed for at stille deres spørgsmål til en bestemt politiker.

Interessante er også de indlæg, der kommer i stand på initiativ af politikerkolleger. Det er normalt panellederen, der afgør, om hun eller han selv vil svare på et spørgsmål, der er stillet uden eksplicit adresse, eller om en kollega skal gøre det. Da der i denne udsendelsestype under telefonspørgsmålene som regel er fokus på hele politikerpanelet i et halvtotalebillede, kan det iagttages, hvordan panellederne forvalter denne funktion med øjenkontakt og gestus.

Nogle af de politikere, der får mange opfordringer til at tale,

⁵ M1: Holger K. Nielsen; M2: Steen Gade; K1: Christine Antorini.

⁶ M3: Poul Nyrup Rasmussen; M4: Ivar Nørgaard; K2: Lillian Knudsen.

forøger yderligere deres synlighed med mange spontane, uopfordrede indlæg. For andre politikere er spontane indlæg et middel til at tilkæmpe sig den synlighed, de ikke får tilbudt.

I tabel 2 ser man, hvordan politikerne kommer til orde. I analysen af opfordrede indlæg vil jeg se nærmere på ordstyreres og partileders funktion. I SF's panel koncentrerer ordstyreren sig især om partilederen M1, som får 11 opfordringer. Han stiller ikke mange spørgsmål til de to andre panelmedlemmer M2 og K1. Det skal dog bemærkes, at ordstyreren ikke ignorerer K1, men giver hende ordet oftere end M2. Panellederen M1 giver også ordet en smule oftere til K1 end til M2. M2 kompenserer for de få opfordringer til at tage ordet ved at tage det på eget initiativ fire gange, mens M1, der fik mange opfordringer til at sige noget, alligevel også tager ordet spontant hele syv gange. K1 tager kun ordet spontant en enkelt gang.

Tabel 2. Opfordrede og spontane indlæg

Socialistisk Folkeparti			
	M1	M2	K1
o. fra ordstyrer	11	2	4
o. fra seer	4	2	1
o. fra kollega	0	2 (fra M1)	3 (fra M1)
opfordrede ialt	15	6	8
spontane	7	4	1
Socialdemokratiet			
	M3	M4	K2
o. fra ordstyrer	7	8	6
o. fra seer	8	0	2
o. fra kollega	1 (fra M4)	6 (fra M3)	2 (fra M3)
opfordrede ialt	16	14	10
spontane	6	3	0

Socialdemokraternes partileder M3 får kun syv henvendelser fra ordstyreren, sandsynligvis fordi han som den eneste i sit panel får mange direkte seerhenvendelser. Ordstyreren synes her mere optaget af at få M4 og K2 på banen. M3 selv giver først og fremmest ordet til M4 og skaber dermed en alliance med det stærkeste panelmedlem, altså den kollega, der er bedst til at holde på ordet og tage ordet selv. Som debatten skrider frem, bliver det efterhånden pinligt påfaldende, at M3 slet ikke giver ordet til K4, og da ordstyreren går ind med en direkte henvendelse til hende, oplever jeg det nærmest som en redningsaktion. Efterfølgende giver panellederen så to gange ordet til K2.

Kampen om ordet

Jeg har også observeret mere subtile metoder til at bringe sig selv i fokus i kampen om ordet. Jeg kalder dem konkurrencestrategier og erobring af ordet. Kampen om ordet fremgår af tabel 3.

Konkurrencestrategier

Ved konkurrencestrategier sørger en politiker for at sikre sig ordet ved at komme først i kapløbet med kollegerne. Konkurrencestrategier kan bestå i *afbrydelser* og *overlap* defineret i overensstemmelse med Zimmermann & West (1975). Afbrydelser fratager den foregående taler ordet på et sted, der ikke kan tolkes som et overgangssted, hvor det ifølge turtagningsreglerne er tilladt at overtage ordet. Overlap, derimod, sker en brøkdel af et sekund før et overgangssted, så at sige i anticipation af overgangsstedet, og bliver derfor ikke en krænkelse af første talers rettigheder. Men både afbrydelser og overlap sikrer den, der foretager dem, ordet forud for alle andre.

Når flere talere *starter et indlæg simultant* vil den taler, der er i stand til at *fortsætte med at tale* og derved få de andre til at forstumme, være den, der får ordet. At holde ordet under disse betingelser ser jeg også som udtryk for en konkurrencestrategi.

Endelig tæller jeg også en bestemt form for *nonverbal minimalreaktion* som en konkurrencestrategi. Under et spørgsmål fra en seer eller fra ordstyreren kan en bestemt politiker gentagne gange nikke eller komme med smålyde som 'mm', 'ja', etc. Disse tjener ifølge min tolkning ikke til at opmuntre seeren eller ordstyreren til at tale, men er et diskret signal om, at den pågældende politiker er klar til at tage ordet og svare, så snart et spørgsmål er færdigt.

Erobring af ordet

Ved erobring af ordet sørger en politiker for at få det sidste ord: Når en bestemt politiker er kommet med det første svar i en sekvens, er det som hovedregel hende eller ham, der fortsætter med at svare på de supplerende spørgsmål, der stilles af seeren eller ordstyreren. Men i en række tilfælde skrider en anden politiker pludselig ind og erobrer ordet ved at svare på et spørgsmål, der var henvendt til en kollega. I andre tilfælde, hvor en politiker har afsluttet sit svar, skrider en anden ind med supplerende bemærkninger, evt. indledt med: "Hvis jeg lige må have lov at tilføje...". Begge dele er en alvorlig underminering af kolleger. Det antyder inkompetence og er en demonstration af, at den politiker, der skrider ind, ved bedre og nok skal sætte tingene på plads.

Tabel 3. Kampen om ordet

Socialistisk Folkeparti			
	M1	M2	K1
konkurrencestrategier	8 (36%)	0	0
erobring af ordet	2 (mod K1)	1 (mod M1)	0
Socialdemokratiet			
	M3	M4	K2
konkurrencestrategier	5 (23%)	4 (24%)	1 (10%)
erobring af ordet	4 (M4)	1 (mod M3)	0

I Socialistisk Folkepartis panel er det kun partilederen, M1,

der benytter sig af konkurrencestrategier. Desuden stiller han to gange indirekte spørgsmålstejn ved K1's kompetence ved at komme med supplerende bemærkninger. M2 har en enkelt supplerende bemærkning til M1, mens K1 ikke benytter denne stil. I Socialdemokratiets panel ser vi derimod indici for en magtkamp mellem de to mandlige deltagere, som begge benytter sig af supplerende bemærkninger/erobringer af ordet mod hinanden. I lighed med K1 holder K2 sig uden for dette spil. Konkurrencestrategier er ikke hyppige i Socialdemokraternes panel.

Diskussion. Konklusion

I de to præsenterede partipaneler etableres der i begge tilfælde et hierarki med en kvinde på tredjepladsen. Man kan indvende, at førstepladsen på forhånd er besat med partilederen. Men deraf følger fordelingen af pladserne i resten af hierarkiet jo ikke automatisk.

Men i alle de seks paneler, hvor vi har en kvinde og en mand, der kan konkurrere om anden- og tredjepladsen i hierarkiet, er det faktisk kvinden, der kommer på tredjepladsen.

Også de kvindelige panelledere har lavere taletid end de mandlige panelledere.

At mænd taler mere end kvinder er et gennemgående resultat af undersøgelser af sprog og køn i offentlige sammenhænge (Pedersen 1992). Men hvordan går det til?

Det sker i et samspil mellem kvindernes egne kommunikationsstrategier og de arbejdsbetingelser, som de møder fra ordstyrerens- og deres politiske kolleger side. Og nu udvider jeg synsvinklen til at omfatte hele mit materiale med de elleve debatter. Billedet er ikke entydigt.

Kvindernes kommunikationsstrategier

- Tre af de kvindelige panelmedlemmer benytter sig først og fremmest af korte, dialogorienterede indlæg. Det samme gælder ikke for nogen af mændene.⁷

Men de syv andre kvinder, både de tre panelledere og de fire resterende kvindelige panelmedlemmer søger at forhandle sig til synlighed, autoritet og kontrol ved at holde på ordet.

- Fire af de kvindelige panelmedlemmer tager kun sjældent eller slet ikke ordet spontant.

Men det gør de tre kvindelige panelledere, og de tre andre kvindelige panelmedlemmer forsøger også ofte at tage ordet spontant.

- Ingen af kvinderne, hverken panelledere eller paneldeltagere, har høje andele af konkurrencestrategier.⁸ Det er heller ikke alle mænd, der benytter sig af konkurrencestrategier. Men selvom de kvindelige panelledere ikke benytter sig af konkurrencestrategier, er der i to af de tre paneler et mandligt pan-

elmedlem, der udfordrer dem. I de paneler, der ledes af mænd, er der også nogle af de mandlige panelmedlemmer, der benytter sig af konkurrencestrategier, men kun i paneler, hvor lederen også gør det.

Ordstyrerens strategier

Ordstyreren henvender sig sjældnere til kvindelige panelledere end til mandlige panelledere. Og blandt de kvindelige panelmedlemmer er der to, som han slet ikke giver ordet. Derimod henvender han sig til alle de mandlige deltagere. Som nævnt ovenfor er der tre kvindelige panelmedlemmer, der forsøger sig med at være udfarende i debatten og ofte tage ordet. Det er dog kun én af dem, der får lov i samme grad som de andre politikere i hendes panel. De andre to kvinder, som spontant forsøger at tage ordet, bremses af ordstyreren, mens deres mandlige kolleger i panelet får lov at tage ordet spontant.

Panelledernes strategier

- Fire af de mandlige panelledere opfører sig meget egocentriske. De besvarer næsten alle spørgsmål selv og giver sjældent ordet videre til en kollega, det være sig kvinde eller mand.

- Tre mandlige panelledere skaber en alliance med det mandlige panelmedlem på kvindens bekostning, som vi så M3 gøre det i Socialdemokratiet.

- M1 fra Socialistisk Folkeparti får selv megen taletid, men er dog - som den eneste mandlige panelleder - opmærksom på at fordele ordet nogenlunde ligeligt mellem de to panelmedlemmer, i det omfang han ikke selv tager det. Han sørger endog for, at begge panelmedlemmer kommer til orde, inden han selv tager ordet. Hans ledelsesform har dermed nogle egalitære træk, som vi i endnu højere grad finder hos de kvindelige panelledere.

- De tre kvindelige panelledere har strategier, som tyder på, at de aktivt arbejder på større ligevægt og mindre hierarki i deres paneler. En af dem afleder opmærksomheden fra sig selv ved at give spørgsmål, der blev rettet til hende, videre til en af de andre paneldeltagere, og de to andre giver først og fremmest ordet til den paneldeltager, der er mindst udfarende.

Regler for kvinder

Skal man opsummere kvindernes arbejdsbetingelser meget skarpt, så signaleres der på subtil vis andre regler for kvinder end for mænd i debatten:

1. Politik er først og fremmest mændenes sag (scenografi, panelsammensætning, telefonopkald)
2. Kvinder skal ikke være panelledere. De får mindre opmærksomhed af ordstyreren end mandlige panelledere. Og i to af de tre paneler, der ledes af kvinder, giver en mandlig paneldeltager sig til at konkurrere med den kvindelige panelleder.
3. Kvinder skal ikke tale for meget: De kvindelige panelledere får mindre opmærksomhed af ordstyreren end de mandlige panelledere. Ordstyreren ignorerer totalt to kvindelige panelmedlemmer. Ordstyreren bremses to ud af de tre kvindelige panelmedlemmer, der ofte forsøger at tage ordet spontant. Mændene i de samme paneler får derimod lov.

⁷ I tråd med dette ses hos Håkansson (2001), at mandlige politikere argumenterer mere elaboreret end kvindelige politikere i norske, svenske og danske partilederdebatte.

⁸ Krogstad (2001) påviser også, hvordan kvindelige deltagere i norske og svenske tv-debatte afholder sig fra at være aggressive. I hendes tolkning, fordi en aggressiv kvinde let bliver 'for meget'.

Kvinderne placeres i en double-bind situation. Officielt er de ønskede og velkomne som politikere, men det underliggende budskab i debatten er, at man ikke er vældig interesseret i at høre, hvad de siger. Både pannede og langt de fleste kvindelige panelmedlemmer klarer trods disse arbejdsbetingelser at være aktive og udfarende, at demonstrere synlighed, autoritet og kontrol, som det forventes af en politiker. Samtidig undgår de tydeligvis at være for konkurrencebetonede. Og de kvindelige pannede varetager deres funktion på måder, som man kunne betegne som 'empowering'. Begge dele kan måske tolkes som forsøg på at 'gøre kvindelighed', samtidig med at de 'gør politik', at positionere sig som forståelige *kvindelige politikere*.

Konsekvenser

Skal man lave kvinderne om? Sende dem på kursus, så de kan lære at 'gøre politik' på disse betingelser? Ja, det gør man jo sådan set allerede i nogle tilfælde. Deborah Cameron (1995) er stærkt kritisk over for det, som hun kalder 'verbal hygiene for women', en holdning, der går ud på, at det er kvindernes sprog, der er forkert og skal laves om. Men da den politiske arena er præget af et mandligt flertal og en mandlig tradition, vil jeg mene, at et parti svigter den kvinde, de sender i tv, hvis man ikke sørger for, at hun lærer at begå sig efter de spilleregler, der eksisterer på tv. Dialogorientering og lydhørhed er fine ressourcer til at gøre politik f.eks. i partiets interne drøftelser og i mødet med vælgerne ansigt til ansigt, men desværre ikke velegnede kommunikationsformer i tv-debatternes aggressive og stressede klima.

Men sideløbende bør man forsøge at lave spillereglerne for debatten om, så kvinderne ikke får ringere vilkår i en uheldig alliance mellem tv-institutionen og de mandlige politikere. I andre sammenhænge, analyser af Køn i academia (Gomard (red.). 2001) har det været tydeligt, at kvinderne kom bedst til orde, når samtalen foregik struktureret, mens en mere konkurrencebetonet samtale, hvor det er overladt til kræfternes frie spil, hvem der får lejlighed til at sige noget, synes at være til ulempe for kvinderne. Det kunne man jo også tænke over, når det gælder politiske debatter.

Referencer

- Adamsen, Billy** (1996). *Tv-valg og Tv-vælger - om seere-vælgernes umiddelbare forståelse af valgudsendelser*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Cameron, Deborah** (1995). Verbal Hygiene for Women: Performing gender identity. I: Pasero, Ursula & Braun, Friederike (red.). *Konstruktion von Geschlecht*. Pfaffenweiler: Centaurus, 484-494.
- Eckert, Penelope & McConnell-Ginet, Sally** (1992). Think practically and look locally: Language and gender as community-based practice. *Annual review of Anthropology* 21, 461-90.
- Fairclough, Norman** (1995): *Critical discourse analysis: the critical study of language*. London and New York: Longman.
- Gomard, Kirsten** (1990). Forbillede eller skræmmebillede? - om kvindelige politikeres vilkår og kommunikationsstrategier i fjernsynets valgkampudsendelser. I: Andersen, Lis, Wedell Pape, Lis & Rostgaard, Marianne (red.). *Livsmagt. Nye perspektiver på kultur, magt og køn*. Århus: Aarhus Universitetsforlag, 26-47.
- Gomard, Kirsten** (2001). Negotiating competence and gender: an analysis of televised political debates i Denmark. I: Gomard & Krogstad (red.), 60-96.
- Gomard, Kirsten** (red. 2001). *Kønsblik - på forskeruddannelser*. København: Danmarks Pædagogiske Universitet.
- Gomard, Kirsten & Krogstad, Anne** (red. 2001). *Instead of the ideal debate. Doing politics and doing gender in Nordic political campaign discourse*. Gylling: Aarhus University Press.
- Håkansson, Nicklas** (2001). Argumentative and symbolic discourse in Nordic electoral debate. I: Gomard & Krogstad (red.), 33-59.
- Krogstad, Anne** (1999). *Image i politikken. Visuelle og retoriske virkemidler*. Oslo: Pax.
- Krogstad, Anne** (2001). Image and issue in televised debates. I Gomard & Krogstad (red.), 155-184.
- Pedersen, Inge Lise** (1992). Kvindeligt og/eller offentligt sprog? I: Gunnarsson, Britt-Louise & Liberg, Caroline (red.). *Språk, språkbruk och kön. Rapport från ASLA:s nordiska symposium, Uppsala, 7-9 november 1991*. Uppsala: ASLA, 253-72.
- Søndergaard, Dorte Marie** (1996). *Tegnet på kroppen*. København: Museum Tusulanum.
- West, Candace & Zimmermann, Don H.** (1987). Doing gender. *Gender & Society* 1.2, 105-129.
- Zimmermann, Don H. & West, Candace** (1975). Sex roles, interruptions and silences in conversations. I: Thorne, Barrie & Henley, Nancy (red.). *Language and sex. Difference and dominance*. Rowley, Mass.: Newbury, 105-29.

Terningkast i norsk valgkamp. En listig blanding av kommentar og underholdning

av Anne Krogstad, Dr. polit, forsker, Institutt for samfunnsforskning, Oslo

Referat

Anne Krogstad presenterte et arbeid "in progress" om terningkastjournalistikken i forbindelse med den norske stortingsvalgkampen 2001. Fokus var på journalistenes bruk av terningkast i bedømmelsen av politikeres debattinnsats på fjernsyn.

Krogstad vurderte flere sider ved terningkastjournalistikken: bakgrunn, omfang, praktisering, journalisters begrunnelser av terningkast, adjektivbruk, sjanger, forskjeller i utfall (for avis, kanal, kjønn, statsministerkandidater/ partiledere/ andre politikere) og politikeres vurdering av terningkast. Arbeidet er del av en større flerfaglig og flerinstitusjonell studie av norsk valgkamp (ledet av Bernt Aardal og Anne Krogstad).

WORKSHOP J

Kønnede spor i akademia - definitionsmagt og drivkræfter

Innledning

ved Dorte Marie Søndergaard, Lektor, Dr.philos, Roskilde universitetscenter

Jeg er meget glad for at kunne byde velkommen til denne workshop, der handler om køn i den akademiske organisation.

Køn udgør jo, i den akademiske kontekst, en på mange måder mystisk størrelse. I modsætning til mange andre felter i de skandinaviske samfund, så lykkes det nemlig meget dårligt for de akademiske organisationer at opnå en nogenlunde ligelig kønsfordeling.

Kønsskævheden og den manglende evne til at gøre noget ved den, skaber undren – i første omgang af den simple grund at vore universiteter og akademiske institutioner er del af de skandinaviske velfærdssamfund, der plejer at fremhæve kønsligestilling som et ideal.

Men noget andet og måske i virkeligheden mere pinagtigt er, at universiteterne og de akademiske institutioner beskæftiger sig med en type virksomhed, som per definition i udgangspunktet tænkes forvaltet af neutrale individer. Og når befolkningen af institutionen bliver for åbenlyst kønnet, truer det forestillingen om neutralitet

Videnskabens universalisme, som Merton i sin tid skrev så smukt om, lever stadig mere eller mindre mytisk som det grundlæggende ideal i forskningsverdenens selvforståelse – eller måske skal vi nøjes med at sige i forskningsverdenens selvpræsentation.

Universalisme som modsætningen til individualisme og partikularisme understreger et ideal om, at intet personligt kriterium må få indflydelse på udviklingen af sandhedspåstande i videnskabelig forskning. Personlige eller sociale træk hos forskeren, (race, nationalitet, religion, klasse eller personlige kvaliteter) må forblive irrelevante for forskningsarbejdet, skrev Merton tilbage i 1942 (*The Normative Structure of Science*).

I modsætning til alle mulige andre former for menneskelige aktiviteter, så præsenteres netop det videnskabelige arbejde som hævet ud over en menneskelig, social og kulturel situation. Det er idealer, der stadig lever i den universitære virkelighed.

Det er sådan nogle idealer, der bliver truet og problematiseret af kønssegregeringen i academia. Og truslen mod idealet, resulterer i allehånde interessante strategier for negligering og imødegåelse fra virksomhedens deltagere, mænd som kvinder.

Ser man på den form for diskursive strategier er der vel særligt to, som er gennemgående:

Den ene handler om at negligere eller minimere problemet - kan det ikke overhøres kræves det dokumenteret igen og igen.

Det koster systemet lidt forskningsfinansiering i ny og næ, men det betales så og dermed fortales sagen yderligere.

Den anden hovedstrategi drejer sig om at cirkulere forståelsesformer, som skubber årsagerne ud af den akademiske organi-

sation og dens diskursive praksisser:

- man taler om at kønsligestilling drejer sig om effekter af tidlig socialisation,
- den drejer sig om kvinders belastning af biologisk reproduktivt arbejde,
- når det bliver lidt mere avanceret siger man, at den biologiske reproduktion resulterer i nogle holdningsændringer hos kvinderne, der svækker deres karrierepotentiale
- eller også siger man ganske enkelt, at der nu engang er forskel på mænd og kvinder, at kvinderne selv må bestemme, hvis de ikke vil være forskere etc.

– og intet af dette har jo med akademisk organisation eller akademisk kultur at gøre.

For os der forsker i køn, er modstanden og afvisningsstrategierne selvfølgelig indfølelige i en vis udstrækning. Men samtidig er det også ærgerligt, at de akademiske organisationer ikke lidt mere konsistent deler vores nysgerrighed på spørgsmålet om køn.

Der ligger nemlig, alt andet lige, nogle meget stærke muligheder for refleksion knyttet til anvendelsen af kønnet som metodologisk optik. Det at studere kønnede dynamikker i en særlig type organisation, i en særlig type af diskursive praksisser, giver adgang til indblik i organisationens og praksisernes funktionsmåder med alle de selvfølgeligheder og indforståede betydningssystemer og rutiner, som man ellers har så svært ved at få øje på som almindelig deltager.

Udover at man lærer noget om køn, så bærer kønnet og kønsforskningen som metodologisk optik et stærkt kulturkritik og reflektivt potentiale.

Ideen er derfor for os, at forskningen i køn i academia også implicerer nogle organisationskritiske og videnskabskritiske elementer - som academia burde tage imod med kyshånd.

Men nuvel! Det katalyserende spørgsmål i denne sammenhæng lyder:

Hvordan kan en socio-kulturel segregering som kønssegregeringen forekomme i en 'neutral' virksomhed, der forvaltes og evalueres af 'neutrale' deltagere, på grundlag af helt 'neutrale' principper? Hvordan skabes den situation? Og hvordan rummes eller forskydes denne spænding mellem ideal og virkelighed?

Et svar kunne være, at neutralitetsbegrebet er absurd. Neutralitet er en konstruktion, der fungerer in- og ekskluderende for forskellige grupper af mennesker, for forskellige erfaringer, for forskellige former for tænke- og oplevemåder.

Det er en konstruktion, der former subjektpositioner, som igen åbner og lukker relativt i forhold til henholdsvis mænd og kvinder, forskellige etniske grupper, forskellige sociale grupper etc. - således at den gennemsnitlige skandinaviske akademiker ender med at blive en midaldrende, hvid mand, med mellemlagsbaggrund.

Men det er jo umiddelbart et temmelig både entydigt og alt for overordnet svar.

Et mere interessant svar er derfor måske: at det er der ikke noget entydigt og endegyldigt svar på. Der er mange forskellige og samarbejdende dynamikker i sving, og der er mange forskellige nedslagspunkter for disse dynamikker - når vi har med kønssegregering i en neutral organisation at gøre.

Kvindene siver ud af organisationen på alle niveauer - fra tidlige studenterniveauer til seniorniveauerne.

De dynamikker og processer, der er aktiveret som en del af deres og deres erfaringers udsivning, kan formentlig både undersøges som grundlæggende træk i diskursive kodesystemer, som hele organisationen deler - og de kan undersøges i mangfoldigheden af lokale koder for såvel, hvordan køn skal gøres, som for hvordan videnskab skal gøres for at blive kulturelt genkendelig.

Denne workshop kommer til at bevæge sig undersøgende på flere af disse niveauer og i flere forskellige af disse dynamikker.

Inge Henningsen og Lis Højgaard starter med at give en form for overblik over nogle af de udsivningssteder, der er mest markante. De har især fokus på naturvidenskab, og vil i første omgang med statistiske data udpege de skæringspunkter i et forskerkarriere forløb - fra studerende til professor - hvor det ser ud til at relativt flere kvinder end mænd falder ud af forløbet. Derefter vil de gennem kvalitative analyser åbne for indsigt i nogle af de videnskabelige fagkulturer og i deres kønnede mønstre som et bud på kønssegregerende dynamikker.

Rita Foss Fridlitzius' tager i sit oplæg spørgsmålet om ligestillingsarbejdet, jämställdhetsarbetet, ved to konkrete universiteter op og undersøger de måder at forstå akademisk virksomhed på, som ligger forudsat i universiteternes satsninger.

Forståelsen og håndteringen af kønsassymmetrier ses både i et historisk perspektiv og i et sammenlignende perspektiv i forhold til de svenske højskolesystemer.

Fra Henningsen og Højgaards overblik over udsivning og Fridlitzius' undersøgelse af de officielle håndteringsformer i

forhold til udsivning, går vi så videre til Nexø Jensens oplæg, hvor det er de unge akademikers strategier i forhold til at komme ind i den akademiske virksomhed, der kortlægges. Nexø Jensen ser på, hvad det er for strategier, de forskerstuderende, her de danske phd-studerende, tager op og investerer sig selv i, og spørger så til, hvor det er, de strategier fører dem hen?

Efter disse tre første indlæg vender vi talestrømmen, så I får lejlighed til at kommentere og diskutere de pointer, der er fremkommet.

Vi fortsætter så med Cathrine Hasses indlæg, som går specifikt ind i de måder, køn bestemmes og betydningstilskrives på i en helt konkret kultur, nemlig blandt danske fysikstuderende på Niels Bohr instituttet i København. Her er det blandt andet den mandlige nørdethed og faglighed, der som konstruktion kommer til at stå overfor den kvindelige sexethed og relative dumhed, når de unge engagerer sig i det, Hasse kalder for, akademias kulturelle læreprocesser.

Finland er landet med den højeste andel af kvindelige professorer - både hvis man sammenligner indenfor Norden og indenfor EU. Finland er også landet hvor kvindernes andel af den akademisk uddannede arbejdskraft er tydeligt højere end mændenes. Liisa Husu har i dette regi undersøgt de kvindelige akademikers erfaringer med skjult og åben kønsdiskriminering - og peger således som sit bud på kønssegregeringens komplekse dynamikker direkte på diskrimination som en aktiv årsag. Hendes undersøgelse fokuserer på den sociale støtte kvinderne har oplevet og på de overlevelsestrategier, de har udviklet. Husu holder sit oplæg på engelsk.

Derefter skulle Elisabeth Rogg have analyseret den norske diskussion af de såkaldte op-rykks-professorater, der jo i Norge er forsøgt diskursiveret som andenrangsprofessorater. Men Rogg er blevet syg, og har måttet melde forfald til denne konference. Det er vi meget kedde af.

Til sidst bliver der lejlighed til igen at kommentere og diskutere en lille halv times tid.

“The leaking pipeline”

- en kønnet forskningskultur

av Inge Henningsen, Lektor, Afdeling for Statistik og Operationsanalyse, Københavns Universitet og Lis Højgaard, Lektor, Institut for Statkundskab, Københavns Universitet

Abstract

Vi vil diskutere videnskab, som en kønnet forskningskultur med særlig vægt på naturvidenskab og med udgangspunkt i to tilgange:

- en kvantitativ tilgang, hvor vi ved hjælp af statistiske data identificerer de skæringspunkter i et forskerkarrierer forløb

– fra studerende til professor - hvor en større andel af kvinder end af mænd falder ud af forløbet og

- en kvalitativ tilgang hvor vi gennem snap-shots af forskningskulturer peger på kønnede mønstre i videnskabelige fag-kulturer - baseret på resultater fra ‘Kønsbarriere-projektet’.

Flexibla organisationer och tröga tankestrukturer

- jämställdhetsarbete vid svenska universitet

av Rita Foss Fridlizijs, PhD, Göteborgs universitet

Abstract

Jämställdhetsarbetet vid de svenska universiteten har under det senaste decenniet fått en alltmer fast organisatorisk ställning och åtskilliga resurser satsas idag på verksamheter vars målsättning är att utjämna den rådande könsbalansen. I detta paper granskas synen på akademien och dess verksamheter så som den skymtar fram i jämställdhetssatsningar på två svenska universitet och jag riktar speciell uppmärksamhet på frå-

gan hur aktuella sätt att hantera den 'egna' organisationen och dess genusasymmetrier svarar mot aktuella studier av akademins och/eller universitetets omvandlingar från 1980-talet och framåt. Sökandet efter flexibla organisationsformer har varit ett centralt drag i det decentraliserade högskolesystemet förändringar där inte minst en ny ledningsfilosofi kan antas ha konsekvenser för aktualiteten och relevansen i jämställdhetssatsningarnas handlingsstrategier och dess genuskonstitutiva drag.

Unge forskeres karriereambitioner

av Hanne Nexø Jensen, Lektor, PhD, Institut for Statskundskab, Københavns Universitet

Abstract

Hvad influerer på unge ph.d. studerendes valg af videre karriere? Det er et blandt mange spørgsmål, der belyses ved hjælp af data fra en surveyundersøgelse blandt alle danske ph.d.studerende, der er indskrevet i 1997. Fokus er på, om der findes forskellige typer af karriere-spor inden for ph.d. verdenen. For eksempel om bestemte typer af ph.d. stipendier leder til en universitetsforskerkarriere, mens andre typer af ph.d. stipendier er afsæt for en karriere i det private erhvervsliv. Jeg ser nærmere på forskelle og ligheder mellem hovedområder og køn."

Baggrund

Hvorfor er der ikke mere end knap en femtedel fastansatte kvindelige forskere i Danmark? er et hovedspørgsmål i projektet, Køn i den akademiske organisation. Jeg fokuserer her på, om kvinder og mænd er på forskellige karrierespor.

Jeg vil sige noget mere om baggrunden for oplægget, om datagrundlaget, om fire karrierespor, hvordan køn kommer ind i relation til de fire spor, og derigennem komme med et svar på, hvorfor der kan gå længere tid, før der kommer flere kvindelige forskere i Danmark.

Flere typer af forklaringer på den lave kvindeandel blandt forskere er lanceret. Her er et lille udpluk:

- Forskelle i kvinder og mænds interesser (studievalg, forventninger til arbejdsindhold og karriere) (Ståhle 1998: 28-31). Parallel til ældre forklaring om: Arbejdsmarkedets kønssegregering; arbejdsgiveres præferencer og arbejdstageres individuelle valg (Borchorst et.al. 1994).
- Der er ikke nok kvinder i rekrutteringslaget, dvs. flere kvinder i forskerstillinger er blot et spørgsmål og tid (nok) (Ståhle 1998: 30).
- Kvinder søger ikke stillingerne (Ståhle).
- Diskriminering af kvinder i bedømmelses- og ansættelsesprocessen (Fürst). (Ej samme konkurrencebetingelser, Rip-rap-og Rup: effekt).
- Der mangler kvindelige rollemodeller på toppen (Hilden og FREJA).
- Problemer med at kombinere arbejdsliv og familieliv. (Forskere både kvinder og mænd med familie er mere produktive end forskere uden familie). (Forskel: mandlige forskere er oftere gift med kvinder med lavere uddannelse, mens kvinder er gift ind i to-karrierefamilier, hvilket kan presse kvinder mere på hjemmefronten). (Spørgsmål om tidspunkter i karrieren, hvor man er mindre produktiv).(Løse ansættelser).
- Akademias kultur (mekanismer og processer institutionaliseret i academia)

Jeg mener ikke, at vi står med ét problem, der kan forklares med én type af analytiske værktøjer. I stedet er det meget komplekst. Jeg har til idag valg et lille hjørne om ph.d. studerendes karrierespor.

Data

I 1999 besvarede knap 1.000 danske ph.d. studerende, der

alle var indskrevet i 1997 et spørgeskema om karriere og arbejdsvilkår. Jeg har her valgt at se på resultaterne af svar på spørgsmål om:

- Hvem har formuleret ph.d. projektet; den studerende selv eller andre?
- Ph.d. projektets emne i relation til institutionens mest prestigefyldte forskningsfelt?
- Hvor er den ph.d. studerende ansat; på et universitet, på sektorforskningsinstitut (som NIFU eller Stiftelsen for Metallurgisk Forskning) eller privat virksomhed fx?
- Hvordan er stipendiet finansieret, af universitetet, forskningsråd eller andre?
- Hvorfor har man i sin tid søgt stipendiet, pga. faglig interesse, karriereplanlægning eller lign. ?
- Om og hvor længe man har været i udlandet.

Jeg har lavet opdelinger i relation til køn og hovedområder, dvs. sondret mellem humaniora, samfundsvidenskaberne, naturvidenskab, sundhedsvidenskab, jordbrugsvidenskab og teknik-området.

Fire karrierespor

Ud fra datamaterialet har jeg identificeret fire karrierespor blandt danske ph.d. studerende.

- Universitetskarrierespor
- Sektorforsker-karrierespor
- Karriere i det private erhvervsliv
- Medicinsk karrierespor

Spor 1: Karakteristik af et ph.d. forløb, hvor ønsket er en universitetsansættelse:

- Ph.d. projektet er formuleret af personen selv
- Emnet for ph.d.'en kan lokaliseres inden for det mest prestigefyldte forskningsfelt
- Ph.d.'eren har et universitetsstipendium og en universitetsansættelse
- En del (specielt kvinder generelt, og både kvinder og mænd inden for sektorer med rekrutteringsproblemer) er blevet opfordret til at søge ph.d.'en
- Under ph.d. forløbet har den studerende været på udlandsophold af mindst tre måneders varighed

Spor 2: Karakteristik af et ph.d. forløb, hvor ønsket er ansættelse på en sektorforskningsinstitution:

- Ph.d. projektet er formuleret af en seniorforsker
- Emnet for afhandlingen er i periferien af det mest prestigefyldte forskningsfelt
- Ph.d.'eren har et stipendium fra Forskerakademiet
- Ph.d. forløbet betragtes som alternativ til arbejdsløshed, specielt af en gruppe kvinder
- Under ph.d. forløbet har den studerende været i udlandet i mindre end en måned

Spor 3: Karakteristik af et ph.d. forløb, hvor ønsket er en ansættelse i det private erhvervsliv:

- Ph.d. projektet er formuleret af personen selv

- Emnet for afhandlingen er uden for det mest prestigefyldte forskningsområde
- Ph.d.'eren er aflønnet af en privat virksomhed
- Relativt mange mænd er blevet opfordret til at søge ph.d. projektet
- Har været i udlandet (meget store variationer)

Spør 4: Karakteristik af et ph.d. forløb, hvor en medicinsk karriere er ønsket:

- Ph.d. projektet er formuleret af en senior-forsker
- Afhandlingens emne er inden for det mest prestigefyldte forskningsfelt
- Ph.d.'eren har et universitetsstipendium
- Ph.d.'eren er ansat på et hospital
- Ph.d. forløbet er et led i karriereplanlægningen for mange
- Der har ikke været indlagt udlandsophold i forløbet

Andre kommentarer:

Der er forskelle mellem hovedområderne: Fx er har hovedparten af de humanistiske ph.d.'ere selv formuleret deres ph.d. projekt, de er ansat på og aflønnet af universitetet. Et ph.d. forløb ses som alternativ til arbejdsløshed.

Inden for teknik har under halvdelen selv formuleret deres projekt. Relativt mange er ansat i private virksomheder finansieret via et erhvervsforsker- stipendium. Mange er blevet opfordret til at søge, og ønsker ansættelse efterfølgende i den private sektor. Her er der et alternativt jobmarked.

Alternative jobmuligheder betyder, at specielt de mandlige ph.d.'ere også angiver fleksible arbejdsforhold på universiteter som grund til at tage et ph.d.forløb (samfundsvidenskaberne, teknik og jord).

Kønsaspektet

- Flere mænd end kvinder har selv formuleret ph.d. projektet (6/10, 42/10)

- Flere mænd end kvinder angiver, at projektet er inden for prestige-kernen.
- Flere mænd end kvinder er ansat på universitetet.
- Halvdelen har et lønnet stipendium. Flere kvinder end mænd er finansieret af sektorforskningspenge og Forskerakademiet.
- Faglig interesse er årsag til ansøgning for flest. Relativt flere kvinder end mænd ser det som alternativ til arbejdsløshed. Relativt flere mænd ansat på universiteter har vægtet de fleksible arbejdsforhold.
- Flere mænd end kvinder ønsker universitetsansættelse. Flere kvinder end mænd i sektorforskningen.

Svar

Flere mænd end kvinder er på et universitetskarrierespor. Generelt befinder kvinder og mænd sig på forskellige spor. Dataene kan ikke give svar på om kvinder og mænd selv vælger sporene, eller om systemerne vælger for dem. Men pga. de forskellige spor kommer der ikke automatisk flere fastansatte kvindelige forskere, pga. at flere kvinder får en ph.d. grad, for kvindernes veje ind og ud af academia er tendentielt forskellige fra mændenes. Det er ikke kun et spørgsmål om mere tid. Der kan være forskelle i kvinder og mænds interesser, der kædet sammen med favorisering af særlige områder samt evt. diskriminering ved ansættelse er nogle af de mekanismer, der er virksomme i Akademia og er med til at reproducere eksisterende kønsskævheder.

En mere udførlig dokumentation i form af tabeller mv. samt mere sammenhængende argumentation om problematikken findes i: Hanne Nexø Jensen (2002): "Karrierespor blandt danske ph.d. studerende. Data fra en spørgeskemaundersøgelse. *Køn i den akademiske organisation. Arbejdspapir* nr. 10. (Kan rekvireres via forfatteren: hnj@ifs.ku.dk).

Det bestemte køn – kulturelle læreprocesser i akademia

av Cathrine Hasse, Forskningslektor, PhD, Institut for Statskundskab, Københavns Universitet

Abstract

I dette paper argumenteres der for, at køn ikke er noget man har, men noget man lærer man har, når kønnet bestemmes af praksisfællesskabet - og at køn tillægges forskellige kulturelle betydninger i forskellige praksisfællesskaber. Når det gælder den akademiske verden kan der findes forskelle på, hvorledes kønnet bestemmes forskelligt helt ned på institutplan. Den betydning køn spiller for medlemskab i en gruppe vil blive analyseret ud fra en afsøgning af, hvilke betydninger praksisfællesskabet tilskriver kønnet. Her kan mange faktorer indvirke på betydningstilskrivelsen. Det antages i udgangspunktet at en af disse faktorer kunne være antallet af kvinder, der indgår i praksisfællesskabet. En anden kunne være om der er kønsmæssige forskelle på de erfaringer, der tillægges værdi i netop dette praksisfællesskab. Udgangspunktet for diskussionen er et længerevarende feltstudie blandt fysikstuderende på Københavns universitet, der fremtræder komparativt i forhold til mit eget udgangspunkt som antropolog på institut for Antropologi, ligeledes Københavns Universitet. På antropologi er der en overvægt af kvinder, på fysik er der en overvægt af mænd. På fysik fremtræder kvinden som det specialiserede køn, der blandt andet forbindes med seksualitet og det at være dum. Manden fremtræder som det generaliserede køn, der konnoterer nørdethed og faglighed. På antropologi kan man måske genfinde visse aspekter af disse kønsbestemmende konnotationer, men i langt mindre omfang - og med andre konsekvenser for handlinger. Jeg vil præsentere eksempler fra det komparative empiriske materiale, der kan danne udgangspunkt for en skitse til en mere generelt formuleret teori om relationen mellem køn og kulturelle læreprocesser i akademia.

Det bestemte køn

I lighed med mine kolleger i kønsbarriere projektet har jeg undersøgt relationen mellem køn og muligheder for akademisk advancement. Mit fokus har været på gruppen af de studerende, der begynder på en ny uddannelse og det er mit argument, at der allerede i dette første møde sættes gang i en kulturelt betinget selektionsproces, der fortsætter hele vejen igennem systemet.

Midt i 1980erne kunne Sandra Harding konstatere, at såvel begreberne "videnskab" og "køn" var underteoretiserede. Det samme gælder efter min opfattelse et lige så anvendt begreb: kultur. Jeg opfatter min forskning som forskning i kultur forstået som den normalitet - den baggrund - man lærer at kende, hvorpå det afvigende fremstår som forgrund. Det er mit argument, at det er relationsforholdet mellem forgrund og baggrund, der kan gøre køn betydningsfuldt – snarere end etablerede könsdikotomier.

Mit udgangspunkt har været et længerevarende antropologisk feltarbejde blandt nye fysikstuderende på Niels Bohr Institutet, som jeg har fulgt gennem et års tid ved selv at være indskrevet som fysikstuderende. Jeg opfatter gruppen af studerende og undervisere som hørende til et praksisfællesskab, hvis fælles formål det er at uddanne studerende – men at der er nogle relationsforhold mellem undervisere og studerende, der fra starten stille mandlige studerende bedre end kvindelige studerende – der da også faldt fra i større grad end de mandlige.

Der kan være mange årsager til dette faktum, hvor det jeg her vil pege på er at könsymbolik i sig selv kan virke ekskluderende.

Kropstegn, som Dorthe Marie Søndergaard kalder det, er

tegn på kroppen, der tolkes af andre. Disse tolkninger tilskriver køn bestemte betydninger. Når det gælder den akademiske verden kan der findes forskelle på, hvorledes kønnet bestemmes forskelligt helt ned på institutplan.

Kulturel betydningstilskrivelse udgør, med Clifford Geertz' inspirerede udlægning af Max Webers "webs of significance" a "historically transmitted pattern of meaning embodied in symbols". Overført på mit projekt opfatter jeg ikke køn som noget i sig selv – men som indlejrede i disse væv af betydningdannelse. Når man forsker i normalitet bliver det væsentligt både at identificere det, der bestemmes som det normale og det afvigende i disse væv af betydninger.

Det er imidlertid ikke noget man nødvendigvis behøver forskere til at identificere. Som regel kender deltagere i en kultur udemærket selv forskel på det normale og det afvigende – endda i så høj grad at de gør grin med det.

På Niels Bohr Institutet laver de studerende hvert år en revy, hvor de gennem sketches og sange fremviser både hvad der er normalt og afvigende i deres kultur.

Her finder vi også den lille sketch om den nyankomne fysikstuderende "Pernille", der fra starten falder helt udenfor fordi hun møder op i spadseredragt. Derfor bliver hun mobbet og søger råd hos en tv-ekspert om, hvordan hun så skal gå klædt. Eksperten undersøger sagen og finder to mandlige modeller, der skal vise hvordan man går klædt på fysikstudiet. De møder op i for små jogging sweatere eller store løsthengende falmede T-shirts, for korte jeans eller bukser med hængerøv, stramtsiddende tennisokker og maosko. Det er disse modeller Pernille nu opfordres til at ligne. Her refereres eksplicit til forholdet mellem det, at Pernille er en kvinde, og at de fleste fysikstuderende er mænd. På studieværtens konstatering: "Jamen, Pernille kan da ikke gå rundt i herremode", svarer eksperten: "Sagtens, det gælder om at passe ind i mængden."

Det var da også lige hvad jeg kunne konstatere, at mine kvindelige medstuderende og også jeg selv gjorde i den første tid på studiet. Vi dæmpede vores tøjstil, aflagde de korte nederdele og farvestrålende tøj for at falde ind i mængden.

Nummeret og det faktum at vi ændrer klædedragt kunne fortolkes ud fra den antagelse, at da der er flest mænd på instituttet, skal alle kvinder skal aflægge deres kvindelighed for at ligne mænd. Mandens krop er den generaliserede krop – mand er normalitet.

At der er tale om et normaliserende kulturtræk kan blandt andet ses ved, at det er ligeså selvfølgelig for kvinder som for mænd at udpege det afvigende. Også mine kvindelige medstuderende kommenterede de få kvinder, der fortsat gik i meget korte skørter. Efter fire måneders studier kunne en

kvindelig medstuderende således udbryde, at: "Nu har Vianna [der plejer at gå i korte nederdele] da endelig fået noget fornuftigt tøj på", fordi hun kom til en fest i lange bukser (Hasse 2000:199).

Men i denne bestemte verdens betydningsvæv er ikke alene tale om en særlig tolkning af det kvindelige – også det mandlige tillægges en særlig betydning.

Det er ikke kun mænd og kvinder, der står overfor hinanden – der er også nørder. Nørdens krop er ikke specielt maskulin – den har faktisk ingen kropstegn, fordi de skjules bag løse T-shirts og joggingbukser. Nørden er usexet – og har hverken kropstegn, der konnoterer mandlighed eller kvindelighed. Det er denne afseksualiserede krop, der gør nørden akademisk og faglig.

Mænd i denne verden opfattes i udgangspunktet som normale, usexede og faglige nørder. Findes der kvindelige nørder? Det er straks sværere, alene fordi kvinder har sværere ved at skjule deres kropstegn end mænd – og kommer derfor på trods af de store T-shirts ofte til at fremstå som afvigere fra det normale og som omvandrede symboler på det ikke-faglige eller dumme.

Men også mænd kan afvige fra normaliteten – hvis en mand viser tegn på forfængelighed eller optagethed af, hvad der ellers opfattes som særligt mandligt – fysisk udfoldelse – er han også en afviger i netop fysikinstittetets kulturelle betydningsvæv.

En mandlige fotomodel latterliggøres også, fordi han gør for meget ud af sig selv og går i maskuline læderjakker. En mandlig elitecyklist bliver ligeledes udgrænset – og begge udgrænsninger forbindes med manglende faglighed. Når man er vild med at cykle og går i sort læderjakke er man ikke en normal nörd og dermed ikke-faglig. På samme måde som kvindelige kropstegn, hvis de ikke skjules godt, konnoterer seksualitet – og både forfængelighed, seksualitet og fysisk sportsudfoldelse kommer på dette institut til at være afvigelser fra det man normalt forbinder med faglighed – nørden.

På instituttet er der med andre ord ikke vide grænser – nørden er normen – som mænd og kvinder så individuelt må forholde sig til – ved at lade sig udgrænse eller søge en tilpasning til en institutkultur, der helt ønsker at fjerne kønstegn fordi de symboliserer "dumhed". Nørder kan givetvis defineres på mange måder, men i denne naturvidenskabelige kontekst kan nørden defineres som: afseksualiseret, diskret klædt, faglig, intetkønnet – og socialt inkompetent!!

Kropstegn er imidlertid ikke det eneste, der tilskrives kulturel betydning i denne verden. Betydningsvævene er vidt for-grenede og omfatter blandt andet også de erfaringer, der tillægges værdi i netop dette praksisfælleskab. Også her synes der i udgangspunktet at være forskel på kønnene – ikke i forhold til symbolske kropstegn, men i forhold til den kulturelle værdisætning af erfaringer. En gruppe mandlige fysik-studerende adskiller sig fra nørde-normen ved at være meget sociale. Deres sociale relationer udvikles oftest i leg med de materialer, der anvendes i fysikundervisningen. Selv om de adskiller sig fra normen evalueres deres måde at være anderledes på meget positivt – ikke mindst af de ældre lærere

og studerende. Jeg kan ikke gå i detaljer med dette her, men bare konstatere at man analytisk kan identificere to slags afvigelser fra normen – de positivt evaluerede og de negativt evaluerede. Unge mænd, der leger og joker og spiller science fictionsspil sammen evalueres som en positiv afvigelse fra nørde-normen. De unge mænd, der ikke leger og spiller science fictionsspil er "bare" nørder – og mangler derfor de andres sociale adfærd, men er stadig accepterede som normale fysikstuderende. Når kvinder sjældent leger med fysikken som de mandlige studerende, sjældent har kendskab til science fiction og bliver kejtede eller direkte tager afstand fra gruppelege, så kan kvinder nemt, som gruppe, opfattes som udgrænsede som "dumme", hvilket nogle ældre kvindelige ph.d.studerende, i den tid jeg var på NBI, havde taget til sig i den grad, at de på trods af deres forskerkandidatstatus, kaldte sig selv "de dumme".

Nogle mænd søgte ligefrem at komme fri af deres nørdeimage, fordi de i omverdenens øjne fremstod som "usexede mænd". At det kan forbindes med kön kan ses af, at kvinder ved flere lejligheder forsøgte at overbevise mig, eller andre, om at "de var skam nørder".

Mænd var nørder og faglige i udgangspunktet, kvinder var ikke-nørder og ikke-faglige – fordi deres kropstegn konnoterede krop, kön og seksualitet.

Forskellen er dog, i min analyse, ikke skarpt trukket mellem mænd og kvinder, da en del mænd heller ikke legede eller som cykelentusiasten kunne mærke udstødelserkraften.

Hverken cykelentusiasten eller fotomodellen kunne, som kvinderne, kvalificere sig som nørder – fordi deres kropssprog og kropstegn i denne særlige kontekst symboliserede "krop=ikke nörd".

Med en reference til Donna Haraway og Elizabeth Potter, så er kön ikke prædetermineret, men "gender at stake" - kön er et afkast af det symbolsprog, der skabes i den daglige praksis med at uddanne studerende.

Hvoraf kommer denne betydningstilskrivelse? Er den generel for hele academia? Nogle aspekter er måske, men der er også forskelle, der kan illustreres ved at se på forskelle mellem to institutioner inden for samme overordnede ramme – den akademiske arbejdsplads. På institut for Antropologi, hvor jeg selv kommer fra, er det nogle helt andre betydningsvæv, der spinder sig om könnet. Hvis vi sammenligner de to institutter kan vi konstatere, at de er vidt forskellige på mindst to måder: kvantitativt og kvalitativt. På antropologi er der 80% kvinder og 20% mænd – på fysik er det omvendt. På antropologi er objektet for forskningen andre mennesker, hvilket fordrer at vi lærer og arbejder med en høj grad af refleksion over vores egen videnskabelige vidensproduktion. På fysik er objektet den fysiske verden, fjernet fra det menneskelige.

På antropologi viser de studerendes selvreflekterende sketches til julefrokoster, at her hyldes mandfoldighed som normen.

På antropologi – menneskevidenskaben - er det helt normalt at gøre grin med det faktum, at mennesket antropologen påvirkes af sine "objekter" andre mennesker, ved at tage farve

efter dem. En kunne således vise antropologstuderende på instituttet klædt som "deres" folk der ude: kinesere, polyne- sere, sønderjyder. En kvinde klædt som Pernille i sketchen ville pludselig være et eksotisk indslag i denne sammenhæng. Både i revyer og til hverdag kunne kvinder gå i lårkort og nedringet bluse og skrappe farver, lige som mænd på institut- tet kan bære solbriller, gå med örenringe og läderjakker.

Handlinger og kroppe tilskrives forskellige betydninger fordi de er spundet ind i forskellige betydningsväv – selv inden for forskellige miljøer i den akademiske verden.

Betydningstilskrivningen kan forklares på mange måder – et kunne være de forskellige objekter videnskaben beskäftiger sig med. Kön ikke det samme på et fysikinstitut som på et köns- forskningscenter.

Jeg vil ikke hävde, at in- og eksklusion fra den akademiske verden kan reduceres til spørgsmålet om man ligner en nörd på Niels Bohr Institutet og en "indfödt" på Antropologi eller ej. For at citere Haraway igen, så er det "risky practise" at fastsætte grænsedragninger.

Betydningsväv er komplekse og spinder sig om könnets på mange måder – men "normalitetsstudier" af hverdagslivets små og mandfoldige kulturelle betydningstilskrivelser kan være en vej ind nye forståelser af, hvorfor kvinderne forsvinder fra pipelinen.

Sexism, support and survival in academia: the case of Finland

by Liisa Husu, FD, *Sosialpsykologiska institutionen, Helsingfors universitet*

Abstract

This paper explores academic women's gender discrimination experiences and women's perceived support in their academic careers in the Finnish context. Finland provides an interesting setting to study gendering of academia in that it is (such as the other Nordic countries) characterised by high overall relative gender equality, internationally very high R&D intensity (surpassed only by Sweden in the Nordic and EU region), a high proportion of women in the professoriate by international, Nordic and EU comparison (20 % of full professors were women in 2000), and academic women's tendency to

combine an academic career with motherhood. The paper is based on my sociological Ph.D. study (2001)¹ that draws on over 100 semi-structured interviews and written accounts from academic women in eleven (out of the total of 20) Finnish universities and in all major disciplinary fields. Women's survival strategies in gendered academic settings are discussed in terms of the complex intersections of discrimination experiences, support and career advancement.

¹ *Sexism, support and survival in academia. Academic Women and Hidden Discrimination in Finland.* University of Helsinki, 2001.

WORKSHOP K

**“Det har väl inget med kön att göra”
Om lappvisor, hemligheter och facklig organisering
– metodologiska problem och politiskt motstånd**

Referat

I tankarna kring vad workshopen skulle handla om kom vi fram till att vi alla på olika sätt hanterade frågor om hur man kan studera könsrelationer. Katharina Tollin som studerar mainstreaming och som i workshopen talade om ämnet hemligheter/kunskap hanterar ett material som explicit handlar om könsrelationer – frågan är hur man skall förstå dessa relationer. Anna Lundberg som forskar om lapplisor och Maria Jansson som studerar dagbarnvårdare brottas istället med att analysera ett empiriskt material som hela tiden tycks säga att det här handlar inte om kön utan om helt andra saker.

Alla tre hade vi också erfarenheter av att argumentet “det handlar väl inte om kön” användes som invändning mot forskningsresultat. Hatet mot lapplisor handlar väl mer om att man blir arg över att få böter och dagbarnvårdarnas problem är väl mer en fråga om klass. Och inte är kunskapsproblematiken inom mainstreaming ett problem som är könsrelaterat, det är väl en vanlig problematik inom byråkratin? “Det handlar väl inte om kön” är också ett populärt sätt att argumentera mot olika slags jämställdhetsåtgärder och vi tyckte därför att våra forskningsresultat kunde vara relevanta i ett jämställdhetssammanhang.

Maria Jansson presenterade en kommande artikel som skall skrivas tillsammans med Maud Eduards. Artikeln skall handla om tre “könsseparerade” nätverk/grupper i fackliga organisationer som alla har försvunnit: 1) Dagbarnvårdarsektionen inom kommunalettan. 2) INFRA ett nätverk som bildades på initiativ av kvinnor inom TCO samt 3) Tjejligan i LO.

Grundidén är att studera “dubbelheten i etablissemangets motstånd” som karaktäriseras av en stark kritik mot att kvinnor organiserar sig separat kombinerat med en uttalad vilja att ta hand om själva sakfrågorna.

Presentationen handlade om dagbarnvårdarsektionen inom kommunal och på det motstånd som dagbarnvårdare mötte när de som nyblivna kommunalanställda 1969-70 ville organisera sig, först separat sedan inom kommunal. Lite tillspetsat kan man säga att dagbarnvårdare själva argumenterade i termer av kön, medan Kommunals motargument kläddes i termer av arbetets organisering. För att få bli en del av den fackliga rörelsen krävdes att dagbarnvårdare inordnade sin argumentation i arbetets diskurs. Men det krävde också att de krav de ställde kunde ordnas inom ramen för arbetet – dimensioner som handlade om kön kom på så sätt att skapas ut ur diskussionen.

Katharina Tollin talade på temat hemligheter och bekännelser, och byggde sin presentation på ett antal bilder hämtade från mainstreamingens värld. Hon talade om hur förändring och kunskap var återkommande teman för mainstreaming och hur kunskap hela tiden betraktas som en förutsättning för förändring inom mainstreaming.

Men kunskap kan också vara ett sätt att hindra förändring. Den typ av kunskap som efterfrågas inom mainstreaming har en karaktär som gör att exempelvis erfarenheter av underordning inte duger för att vidta åtgärder. Istället för politisk handling byråkratiseras jämställdhetspolitiken genom kravet på “riktig” kunskap.

Ett sätt att komma åt talet om kunskap inom mainstreaming är att istället utgå från hemligheter. Karaktäristiskt för hemligheter är att det “finns” något som vi tror att något vet men som vi inte får reda på. Exemplet här handlade om maskering i politiska aktioner. Denna typ av maskering, menade Katharina Tollin, utestänger förklaringen och fokuserar på handlingen. Provokationen i att ha hemligheter, ligger i den kunskapssyn som dominerar bland annat mainstreaming, där det är just förklaringen som förväntas generera “rätt sorts” handling.

Samtidigt som hemligheter på detta sätt kan vara subversiva genom att sätta politiken, den politiska handlingen, och konfliktdimensioner i fokus finns det också hemligheter som bekräftar ordningen. Exempel på detta är exempelvis när hemligheter inordnas i den politiska praktiken, som i frågor om våldtäkt. För att en våldtagen kvinna skall framstå som trovärdig måste hon bekänna att hon blivit våldtagen. Det sätt som denna hemlighet avslöjas på måste följa ett rituellt mönster för att rättssystemet skall ta hennes berättelse på allvar.

Den sista presentationen hölls av Anna Lundberg och handlade om bilder och berättelser kring trafikvakter, eller lapplisor som de också kallas. Huvudfrågeställningarna var: Vad ger det att titta på bilder som empiriskt material? Och Hur kan man hantera könsproblematiken i en diskurs som handlar om bl. a. bilism?

Viktigt att framhålla då man diskuterar trafikvakter är den paradox som framställningarna kring henne utgör. I det aktuella materialet framträder dels en positivt färgad bild, där trafikvakternas verksamhet framstår som viktig och samhällsnyttig, och där också en rad trafikvakter säger sig trivas med sitt jobb. Samtidigt finns där också negativt färgade bilder, där trafikvakten får starkt negativa konnotationer. Anna Lundberg har valt att fokusera, analysera och tolka dessa negativa framställningar. Genom en rad exempel fick vi ta del av hur lapplisor i olika typer av bilder och berättelser beskrivs som starkt annorlunda och omänskliga, som varelsor berättarsubjektet vill hålla så långt ifrån sig som möjligt. Hur lapplisor liknas vid horor eller som kvinnor med mycket makt – en makt som de missbrukar. I dessa negativa beskrivningar framställs lapplisan som den lågtstående Andra, i förhållande till berättarsubjektet starkt annorlunda och underlägsen.

För förstå framställningarna är det centralt att framhålla vikten av upprepning, menade Anna Lundberg. Genom att de negativa föreställningarna om lapplisor upprepas blir de både legitima och normala att omfatta, trots att delar av diskurserna om lapplisor kan karaktäriseras som kränkande, misogyn och som verbalt våld. Anna Lundbergs forskning handlar därmed om att avnaturalisera dessa bilder. För att göra detta måste man låta könen vara två, menar hon. Man måste också se biltrafikens diskurs som starkt könsordnad och med stor betydelse för konstruktioner av könsidentitet. Kön och makt är därmed centrala verktyg för att komma åt könsdimensioner i materialet.

Trafikvakt är en kvinnodominerad yrkesgrupp som samtidigt bekräftar normer och överskrider dem. Det ursinne som ibland riktas mot dem kan tolkas som ett tecken på att de är en grupp som överskrider sina könsbefogenheter.

Bilar och parkering: vad har det med kön att göra?

av Anna Lundberg, doktorand, Tema Genus, Linköpings universitet

“Mamma, mina klasskompisar tycker inte om dig.”
“Jasså, varför inte då?”
“Du är parkeringsvakt.”¹

Den här texten skall kort presentera en undersökning jag gjort av framställningar, bilder och berättelser kring trafikvakter, parkeringsvakter eller lapplisor som de också kallas. Redogörelsen är uppbyggd kring två metodologiska problemställningar:

- Vad innebär det att analysera bilder och berättelser på det sätt jag gjort i min undersökning?
- Hur har jag hanterat könsaspekten i materialet?

Textens resonemang kommer att illustreras med exempel hämtade från undersökningens empiri.

Trafikvakt är en i Sverige kvinnodominerad yrkesgrupp med uppgift att övervaka och underlätta stadstrafik och parkering av fordon i syfte att främja säkerhet, framkomlighet och tillgänglighet. De informerar trafikanter om aktuella trafiksituationer och gällande regler, de visar vilsna människor tillrätta, de utfärdar parkeringsböter då fordon inte är parkerade i enlighet med det regelverk som råder, och de kan också arrangera bortforsling av fordon när så krävs. Yrket kan beskrivas som aktivt och fritt, och mötet med människor utgör en viktig del.

Kring denna yrkesgrupp förekommer ett antal idéer och föreställningar med starkt negativa konnotationer. Föreställningarna är av sådan art att de kan betraktas som allmängods: “alla” förväntas känna till att trafikvakten kan förknippas med negativa förväntningar. Lapplisan kan på så sätt beskrivas som en kulturell ikon; ett fenomen de flesta hört talas om, känner till och tillskriver viss betydelse. Det gäller alltså även dem som i sitt dagliga liv aldrig kommit i kontakt med en trafikvakt. Textens inledande citat visar att också barn tycks känna till lapplisan och de negativa föreställningar hon förknippas med. Denna typ av framställning återkommer frekvent i olika sammanhang och skepnader. “En av de mest bespottade yrkesgrupperna”² är en formulering vars idémässiga innehåll upprepas då trafikvakter beskrivs i mediala sammanhang.³

Jag fann detta intressant: hur kan det komma sig att den negativa bilden av en kvinnodominerad yrkesgrupp, med uppgift att övervaka trafik och parkering av fordon, är så etablerad? För att undersöka saken samlade jag in ett material; bilder och berättelser av heterogen karaktär där det ingick

såväl mediala inslag, radio- och tv-dokumentärer, reklam, musiktexter, Internettexter som populärkulturella texter och bilder samt informationsmaterial. Gemensamt för materialets olika delar är att framställningarna alla är och har varit mer eller mindre offentligt tillgängliga.

Vid påbörjad analys av de olika typerna av skildringar framträdde dock en mer komplex och motsägelsefull bild av trafikvakten och hennes arbete. Många trafikvakter i materialet hävdade att den negativa bilden är betydligt överdriven och att de trivdes bra med sitt arbete: “Det är en myt att vi ständigt blir utskällda och elakt bemötta. Det finns ingen som skulle kunna ha ett sådant jobb där du hela dagarna blir utskäld”⁴ säger en intervjuad trafikvakt. “Ilskan och irritationen mot oss är egentligen liten...det har gått troll i det där...det är en gammal myt.”⁵ säger en annan. I den SKOP-undersökning⁶ där man undersökt inställningen till trafikvakter i Stockholms innerstad framträdde också en annan, mer positivt färgad bild:

I snitt tycker ca 80 procent att det är bra att det finns trafikvakter i Stockholm. Det positiva är att trafikvakterna håller ordning och ser till att regler följs. Baksidan av medaljen är att man anser trafikvakterna vara för nitiska och osmidiga – samtidigt som man oftast har blivit vänligt bemött i sina egna kontakter med trafikvakter. Det visar sig att intervjupersonernas egen uppfattning om trafikvakterna inte stämmer överens med hur man tror att andras uppfattning om trafikvakterna är.⁷

Här finns många röster som vittnar om att trafikvakten gör ett gott och viktigt arbete. Att uteslutande framställa trafikvakten som utskäld och föraktad ger alltså en snäv och skev bild. Samtidigt förekommer den negativa bilden i materialet som en tyst och allmänt tillgänglig kunskap vilken det går att hänvisa till och generalisera kring.

Paradoxen illustreras när en intervjuad trafikvakt skall beskriva sin yrkessituation:

Baksidan med jobbet är väl alla fördomar...En gammal klasskompis syrra, som jag träffade på gymmet, hennes reaktion när jag sa att jag var lapplisa, hon vart nästan förbannad på mig, hon bara: ‘Det är inte sant, hur kan du!’ Och berättade då självklart storys som hon hade varit med om, för det gör ju alla gärna, och tyckte liksom: ‘Jag hatar verkligen lapplisor, jag hatar verkligen er!’...Men jag tänkte att jag bryr mig inte, för jag gör inte det, jag menar,

¹ Danny i samtal med sin mamma Michaela Meiri, trafikvakt. Frisk, Johan, (2000) “Idérikedom ger klirr i kassan”, *Göteborgs-Posten*, 000210.

² Frisk, Johan, (2000) “Idérikedom ger klirr i kassan”, *Göteborgs-Posten* 000210.

³ Se exempelvis *Striptease*, TV2, 980211, *På jobbet*, P1, 910411, *Tendens*, P1, 941101, Rolfer, Bengt (1998) “Skylt inte på oss: Hotelser, gläpord, skäll och knäckt näsben”, *Chef*, 2:1998, Arnroth, Thomas (2002) “Därför skäller männen på lapplisorna”, *Hallandsposten*, 020318.

⁴ Intervjuad trafikvakt i radioprogrammet *Söndagsfönstret*, P1, 940515.

⁵ Intervjuad trafikvakt i radioprogrammet *Studio ett*, P1 980114.

⁶ Skandinavisk Opinion AB.

⁷ Pressmeddelande från Gat- och Fastighetskontoret angående den enkätundersökning man låtit SKOP göra om parkerarens inställning till trafikvakterna och deras arbete i Stockholms innerstad.

oftast är ju folk ganska negativa, men sedan när jag berättar om mitt jobb, då är det flera kompisar som sagt: 'Behöver ni folk, det låter ju kul det där, det jobbet skulle jag vilja ha!' när man berättar hur bra vi har det, att man får gå ut och röra på sig och träffa folk. Men hon [klasskompisens syrra] sa: 'Men herre gud, du är ju en bra tjej, hur kan du ha det där jobbet!?' Och jag sa då, 'Men snälla du, du vet inte vad du pratar om!'⁸

Trafikvakten i citatet beskriver sin yrkessituation som god, samtidigt som den negativa bilden hela tiden närvarar, finns med att referera och hänvisa till som någonting "alla" vet.

Således menar jag att det är viktigt att på ett plan skilja mellan å ena sidan den konkreta situation som samspelet mellan trafikanter och trafikövervakare iscensätter, och å andra sidan de bilder, de uppfattningar och uttryck som cirkulerar i kulturen, på en mer abstrakt nivå, där fantasi och verklighet samverkar. Givetvis är det så att den situation där trafikövervakare och trafikant agerar färgar av sig på de bilder och uppfattningar som förekommer, och vice versa, men det är också så att det finns stora och viktiga skillnader mellan trafikvaktens faktiska yrkessituation och de föreställningar som cirkulerar kring vad en trafikvakt är och gör. "The social interior of the traffic wardens' occupation contrasts sharply with the image perceived by outsiders"⁹ skriver Joel Richman i sin etnografiska studie av Manchesters trafikvakter. Tonvikten i den här texten kommer som tidigare nämnts att ligga på det senare, på den roll och position trafikvakten tilldelas i olika framställningar, de berättelser och beskrivningar av lapp-lisan som formuleras utifrån olika subjektpositioner.

De negativa framställningarna kring trafikvakter som jag i min underökning analyserat är påtagliga och uttrycker ibland starka känslor av avsky och förakt. Då jag studerade materialet framträdde lapp-lisan i tre typer av nedsättande skildringar vilka repetitivt återkom. Jag har kallat dessa tre figurer lapp-lisan som den lågstående Andra, lapp-lisan som Dålig Kvinna och lapp-lisan som Makthavare. Dessa tre typer av framställning skall här kortfattat beskrivas.

När trafikvakten framställs som den lågstående Andra beskrivs hon som mycket annorlunda och avvikande, som omänsklig, moraliskt och socialt lågstående. I dessa skildringar förpassas lapp-lisan nedåt och bort, till en marginaliserad och lågstående position belägen långt från berättar-subjektets. Exempel på detta återfinns i citatet nedan, där en butiksinnehavare intervjuas angående sin inställning till trafikvakter:

Peter: Det är väl de här som inte har så mycket utbildning, och trots allt så vill de ju jobba och försörja sig och få en löning... [skratt] ingenting jag skulle vilja byta med. Jag säger aldrig någonting till dem, aldrig någonting. Men kommer de in och handlar så är vi vänliga mot dem... men på gatan säger vi aldrig någonting åt dem... varken hej eller någonting... Man håller dem som nån... Man vill helst inte ha med dem att göra [mycket skratt]. Man vill

ha dem så långt ifrån sig själv som möjligt! Jag ser ju hur de gör på gatan, hur de smyger ibland, står bakom gathörnen och så rusar de fram och då kommer nån med andan i halsen och då säger de: "Nej det är redan för sent, lappen sitter redan på", och bara snäser av dem.

Int: Du menar att de gömmer sig?

Peter: Ja, ibland har de gjort det, visst! De står bakom nån gatukorsning, och sedan kommer de fram, blixtnabbt! /—/ Om de skall bli omtyckta så måste de uppföra sig som de flesta av de andra människorna skulle uppföra sig. De måste utbilda sig litet mera, de måste gå en kurs i uppförande och ordning.

Int: Vad är det de gör som är så omänskligt?

Peter: Ja, det går ju inte att prata med dem alls, utan har de satt lappen så sitter den där.¹⁰

En andra form av negativt färgad framställning utgör berättelsen där trafikvakten kallas hora och/eller skildras som en typ av dålig kvinna. Även i dessa skildringar framstår det som viktigt att göra skillnad mellan berättarsubjekt och objekt. Fokus ligger emellertid på lapp-lisan i egenskap av kön. Trafikvakten framställs här i nedsättande sexualiserad form. Berättelserna befäster könets betydelse, befäster kvinnlig underordning och sexuella normer. I följande citat illustreras dels den grova misogyni och explicita sexism som kan präglade den här typen av framställningar, men också det kontinuum som berättelsen utgör. Citatet är ett utdrag ur en radiointervju där en trafikvakt beskriver hur hon av en förbipasserande familjefar blivit kallad "din jävla kuksugare":

Kuksugare! Din jävla kuksugare! Just att han var en pappa med sin tjej och barn! Jag brukar inte bli ställd, med då jäklar anacka blev jag ställd... Jag menar ha fru och barn med sig... barnen... Det är så vulgärt! Det låter illa... det är fruktansvärda ord. Om han ändå sagt din jävla hora eller något sådant, det har man hört så många gånger... men det här var något nytt ... [skratt]¹¹

I den tredje formen av negativ framställning som återkoma repetitivt beskrivs trafikvakten som en person med anse-nlig makt, samtidigt som hennes auktoritet och kompetens ifrågasätts. Hon beskrivs som ovärdig de befogenheter hon har, och sägs också vara benägen att ägna sig åt maktmissbruk. På en Internethemsida beskrivs hon bland annat som "Kvinnan med makt över liv och död".

Lapp-lisorna och P-nissarna är i regel dåligt utbildat folk, som inte gått att använda i något "riktigt yrke"/—/ Det torde inte förekomma på något annat rättsområde att personer med så föga eller obefintlig utbildning utrustas med en sådan makt. Att detta bäddar för maktmissbruk är uppenbart.¹²

Vilken betydelse kan då dessa bilder och berättelser tillmätas,

⁸ Intervju med kvinnlig trafikvakt i centrala Stockholm, 000620.

⁹ Richman, Joel (1983) *Traffic wardens: An ethnography of street administration*, Manchester, s 7.

¹⁰ *Tendens*, P1, 941101.

¹¹ *Vi är både domare och åklagare*, P1, 920516.

¹² <http://www.banhof.se/-apell/park/fem.html>.

vilken roll spelar de?¹³

Upprepning blir här ett nyckelord. Genom att de negativa skildringarna upprepas, återanvänds och iscensätts i nya framställningar, vinner de också legitimitet. De ingår i det jag vill kalla en förhandling om betydelse, om hur vi skall se på trafikvakter, vilket värde de skall tillmätas. Det arbete som av flera trafikvakter beskrivs som fritt, attraktivt och aktivt framstår i de negativa skildringarna som någonting skamligt. De negativa framställningarna speglar inte en verklighet, de utgör snarare ett tankegods i form av värderingar, projektioner, fantasier och tolkningar av verkligheten, och som sådana har de inte bara inflytande över hur trafikvakter värderas av allmänheten, utan också över hur lapplisar själva uppfattar och värderar sin yrkesroll. Jag betraktar delar av empirin som både djupt kränkande och misogyna, de utgör prov på verbalt våld, och att just gå in i förhandlingen om betydelse genom att belysa och ifrågasätta de negativa framställningarna, att avnaturalisera dem genom att peka på den upprepningsprocess som i viss mån fungerar normerande har för mig varit viktigt i det här arbetet.

Under det att arbetet med undersökningen pågick kunde jag ibland möta påståendet att de negativa framställningarna kring trafikvakter inte kan förklaras utifrån ett könsperspektiv. Enligt ett återkommande argument är orsaken till den ibland mycket aggressiva tonen snarare att det är fullt normalt att bli väldigt arg och uppretad då en person blir ålagd att böta flera hundra kronor. Ett annat argument mot att kön överhuvud har med saken att göra gick ut på en hänvisning till situationen i andra länder, där parkeringsövervakningen sköts av män, och där aggressiviteten riktad mot parkeringsvakterna är minst lika stor som i Sverige. Andra åter förklarade situationen med att ilskan handlar om kränkning av revir i största allmänhet. Jag vill emellertid hävda att en analys utifrån ett könsmaktperspektiv kan kasta ljus över situationen. Dock tror jag inte att man kan närma sig problematiken endast utifrån det faktum att trafikvakten oftast är kvinna. Jag har istället lagt mina tolkningar på olika nivåer, men hållit fast vid kön som signifikant.

Grundläggande i sammanhanget är synen på trafikvaktens arbetsfält som könsordning.

Att biltrafikens diskurs är starkt könsordnad, med mannen som norm och med manliga spelregler har flera forskare framhållit, detta trots att såväl kvinnor som män kör bil idag.¹⁴ Biltrafiken är också en viktig arena för konstruktion av manlig könsidentitet eftersom bilen är ett statusobjekt starkt förknippat med manlig identitet och sexualitet.¹⁵ Bilen har beskrivits som en förlängning av jaget och ett skydd mot omgivningen, ett objekt förknippat med kraft, status och omnipotens. Män har också i allmänhet större tillgång till bilen än kvinnor, de har mer kontroll över fordonet, sitter

oftare bakom ratten och har mer ansvar för bilen och dess skötsel. Män talar också mer än kvinnor om bilen. Samtidigt blir bilens betydelse som bekönad artefakt möjligen svagare i det att kvinnor i allt högre utsträckning tar bilen och biltrafiken i besittning.¹⁶ Sonja Forward resonerar kring den föränderliga genusaspekten av bilism i radioprogrammet *Vetenskapsradion Humaniora*:

Här har vi då kvinnor som ger sig in i en miljö som tidigare har varit präglad av mannen, eftersom det är mannen som har kört bilen...nu börjar det bli mer och mer kvinnor i trafiken, men de ger sig samtidigt in på en arena...där spelreglerna satts upp av männen. Och då är det kanske inte så konstigt, att ger man sig in på den planen...så måste man också ta över reglerna, och det tror jag är det som har inträffat.¹⁷

Den mansdominerade diskurs som biltrafiken trots allt fortfarande utgör menar jag också speglas i de framställningar som behandlar och beskriver den kvinnliga trafikvakten. För att analysera de starka känslor som uppstår i samband med biltrafik, bilism och även parkering av bilar har jag inte främst tagit utgångspunkt i trafikvaktens kön, utan i den ordning där regelverket är skapat utifrån manliga normer och där kvinnor har anpassat sig. Den normativa könsordning som biltrafiken utgör ifrågasätts emellertid när trafikvakten som kvinnodominerad yrkesgrupp skall agera ordningsmakt och därmed på ett plan positioneras som överordnad bilisten. Inom ramen för biltrafiken, där mannen utgör norm och där bilen symboliserar frihet, status och sexualitet, blir den kvinnliga trafikvakten med sin aktivitet och befogenhet ett normbrott, ett inslag som bryter mot sammanhangets övriga ordning och hierarki. Den kvinnliga trafikvaktens aktivitet bryter mot såväl den frihet och omnipotens vilken förknippas med bilen, som mot trafikens genusordning, där mannen alltjämt utgör primat. Det sker i ett offentligt rum där kvinnors möjligheter att fritt röra sig länge uppfattats som ett hot och därför begränsats. Mot bakgrund av dessa antaganden kring kön och makt har jag analyserat de tre negativa framställningar som beskrivits ovan.

När trafikvakten beskrivs som den lågtstående Andra, som annorlunda och avvikande reflekterar det hur hon i biltrafikens genusordning utgör det omöjliga, hon passar inte in. Hon stör den maktordning som gör sig gällande i många andra sammanhang, där bilen, bilisten och mannen är överordnad, och där den som är lågavlönad, lågutbildad och kvinna, och som dessutom ofta tar sig fram till fots, saknar maktbefogenhet och därmed skall anpassa sig. När trafikvakten överskrider biltrafikens normer hotas (och synliggörs) den ordning som råder. För att bevara rådande normsystem formuleras reaktioner i form av framställningar av trafikvakten som lågtstående och starkt annorlunda.

Likaså i de framställningar där trafikvakten kallas hora är kön en viktig faktor att utgå ifrån. Parallellen till den prostituerade kan delvis förklaras utifrån trafikvaktens rörelser i det offentliga rum som utgörs av gator och torg. Att som kvinna

¹³ För analys och utförligare resonemang kring dessa tre framställningar, se Lundberg, Anna (2001) "Lapplisan som ikon – om sambandet mellan narrativ och offentlighet", *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, 2:2001.

¹⁴ Se exempelvis Polk, Merritt (1998) *Gendered Mobility. A Study of Women's and Men's Relations to Automobility in Sweden*, Institutionen för tvärvetenskapliga studier av människans villkor, samt Sandqvist, Karin (1997) *The appeal of automobiles: human desires and the proliferation of cars*, Kommunikationsforskningsberedningen (KFB).

¹⁵ Se exempelvis Richards, Barry (1994) *Disciplines of Delight. The Psychoanalysis of Popular Culture*, Free Association Books.

¹⁶ Polk, Merritt (1998) *Gendered Mobility. A Study of Women's and Men's Relations to Automobility in Sweden*, Institutionen för tvärvetenskapliga studier av människans villkor, s 162ff.

¹⁷ Forward, Sonja, *Vetenskapsradion humaniora*, P1, 000927.

ha gatan som arbetsplats har länge förknippats med sexuella konnotationer och med prostitution. Jämförelsen mellan lapp-lisa och prostituerad vilar också på gamla traditioner av verbalt våld. Synen på kvinnlig sexualitet är i den här formen av kränkning likadan som för tusen år sedan, och fortfarande smädas en kvinna lättast genom att angripa hennes sexuella moral. I det gamla bondesamhället var begreppet hora inte bara förknippat med prostitution; främst användes ordet för att beskriva den kvinna som definierades som omoralisk eftersom hon inte höll sig till de normer patriarkatet stipulerat. Begreppet hora används även i dag i den här urgamla bemärkelsen.¹⁸ Med den nedsättande jämförelsen reproduceras en ålderstigen föreställningsvärld, och de nedsättande skildringarna speglar den kulturella ordning som omgärdar könen. Genom framställningen tydliggörs de egenskaper vilka inte uppfattas som önskvärda. Om lapp-lisa i framställningen representerar kvinnan, och bilisten representerar mannen, blir lapp-lisas befogenheter och handlingar en omoralisk företeelse, en överskridelse av vad som är tillåtet och accepterat för en kvinna enligt gällande ordning. Precis som horans handlingar ryms inte trafikvaktens befogenheter inom gränsen för vad som i framställningen anses passande för en kvinna. Trafikvaktens överordnade ställning, hennes aktiva hållning i det offentliga rummet, hennes uniform och auktoritet faller inte under kategorin "kvinnligt" och gör hennes beteende olämpligt enligt de framställningar där hon kallas hora. Genom jämförelsen med den prostituerade sänks lapp-lisa till en nivå belägen långt nedanför berättarsubjektets, hon motas

¹⁸ Svahn, Margareta (1996) "Den omanlige mannen och den liderliga kvinnan – två urgamla stereotyper" *Kulturella perspektiv* nr 4, s 20ff.

in i det könsmonster hon bryter mot.

När trafikvakten slutligen beskrivs som makthavare kan också det tolkas utifrån ett gränsöverskridande gällande kön och makt. Utgår man från att könsmaktdordningen bygger på mannen som norm och mannens primat blir det problematiskt för kvinnor att representera och symbolisera ordningsmakten. Ofta har kvinnor uteslutits från de institutioner som har rätt att utöva makt sanktionerad av staten. Genom sitt kön kan alltså inte kvinnan i enlighet med denna norm uppfattas som en fullgod representant för ordning och lag eftersom den positionen är förbehållen män. Inte heller kan hon genom att som trafikvakt arbeta med ordningshållning bli bekräftad som fullgod kvinna. I skildringarna ovan passerar inte lapp-lisas beteende som kvinnligt. Hon framstår genom berättelserna som en paradox: varken "riktig" kvinna eller "riktig" makthavare.¹⁹

Könsmaktperspektivet har således löpt genom undersökningens alla delar. Naturligtvis kan även ekonomiska förklaringsmodeller fylla sitt syfte vid en granskning av empirin, men min slutsats är att ett sådant perspektiv inte kan förklara den emotionella arsenal som visas upp i de olika framställningarna. Det prov på ursinne vilket ofta kommer till uttryck när en grupp eller en individ överskrider sina könsbefogenheter i ett sammanhang och därmed utmanar den ordning som råder.

¹⁹ Se Åse, Cecilia (2000) *Makten att se. Om kropp och kvinnlighet i lagens namn*, Liber.

Kvinnors separata organisering

av Maria Jansson, FD, Statsvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet

Maud Eduards och jag skall skriva en artikel om kvinnors separata organisering inom olika fackförbund och vi har valt att titta på organisationer som "försvinner". Vi är intresserade av det som Maud kallar "dubbelheten i etablissemangets motstånd" som karaktäriseras av en stark kritik mot att kvinnor organiserar sig separat kombinerat med en uttalad vilja att ta hand om själva sakfrågorna.

De organisationer som vi kommer att studera är:

1. INFRA som startades 1988 och syftade till att bli ett tvärfackligt nätverk för kvinnor inom TCO, LO och SACO. INFRA väckte stort motstånd inom TCO och kom så småningom att upphöra, samtidigt som flera av deras frågor gjordes till TCO:s frågor.

2. Tjejligan som startade som en "gåva" från LO till Socialdemokratiska partiet inför valet 199? Och som sedan levde kvar inom LO, bland annat genom tidningen Clara som var ett ganska "glossigt" magasin som riktade sig till tjejer inom LO-kollektivet och utanför. När Clara lades ner försvann också tjejligan ur diskussionen.

3. Dagbarnvårdarnas Kommunal-sektion i Stockholm. Och det är nedläggningen av denna sektion jag kommer att tala om här.

Inledningsvis tänkte jag säga några ord om att vara statsvetare. Vårt studieobjekt är ju politiken. Det innebär att vi fascinerar av hur politiken görs, vad som händer i det offentliga samtalet och vad som händer i den "politiska apparaten". Det betyder att vi uttalar oss om och har synpunkter på vad som händer i politiken. I dagmammornas organisering som jag skall tala om är det mest intressanta vilket utrymme det finns för att "göra" en viss sorts politik.

Vilken typ av anpassningar till facket måste de göra för att få igenom sina krav? Vilka typer av argument är gångbara och vilka är det inte? Och vad betyder organisationens struktur och den rådande problemformuleringen för vad som är möjligt? Vad som är möjligt i en given kontext.

Fackföreningar och särskilt inom LO som Kommunal bygger på en tanke om klasskonflikt. Eller som det idag lite mildare ofta uttrycks en konflikt mellan arbetsgivare och arbetstagare. I en sådan organisation ger arbetet och dess organisering upphov till organisationens struktur. Samma görande – en gemenskap, samma arbetsplats – en gemenskap, samma arbetsgivare – en gemenskap. Och arbete handlar inte om KÖN. Det var väldigt tydligt i mitt material. Det tog faktiskt flera år för mig att komma på att kön i materialet om dagmammor översatt till moderskap var oerhört viktigt för att förstå materialet.

Moderskap (kön) utgjorde själva motsatsen till vad arbete var och hela projektet med att definiera dagmammor som arbetstagare kan alltså betraktas som ett sätt att sätta upp gränser gentemot moderskap.

Arbete är något man gör. Kön är något man är/mor är något man är. Arbete är i egenskap av ett görande något som inte essentialiserar eller säger något om den som utför det. Det är universellt (det är viktigt eftersom det också öppnar för kvinnor att få arbeta – Yvonne)

För att få vara med i facket och för att nå någon som helst framgång med sina krav måste man anpassa sig till förståelsen av facket som en organisation för arbetare.

Ett exempel: dagmamma – dagbarnvårdare:

1. Organisatoriskt, man kan inte komma och hävda andra organisationsprinciper.
2. Förståelsemässigt, man kan inte kräva att facket skall ge sig in i frågor som inte handlar om arbete i fackets egen förståelse av arbete. Man måste alltså acceptera den rådande definitionen av arbete. Annars kommer folk tycka att man är okunnig eller galen.

I intervjuer talar också fackliga företrädare om att dagmammorna lärde sig vad facket kan göra, att de blev fackligt medvetna, vilket innebar att delar av de krav de ställer som gäller för deras arbete definieras bort från dagordningen.

Detta innebär att man måste skilja kön och könsrelationer från arbete och arbetsmarknadsrelationer. Det finns dock ett undantag och det är när det är facklig fest. "det blir ju så mycket roligare" om dagmammorna har festen tillsammans med brandmännen. Det blir liksom heterokul.

Men tillbaka till berättelsen om dagmammornas organisering: 1969 blev dagmammor till följd av ett statligt beslut kommunalanställda. Tidigare hade de fått mer eller mindre skattefria bidrag från kommunerna, men nu skulle de alltså bli riktiga anställda. Eftersom det rädde sambeskattnings i Sverige vid den här tiden innebar det förmodligen en reell inkomstminskning för många dagmammor. Bland annat i Stockholm ville dagmammorna därför själva vara med och förhandla om ett avtal, och eftersom intresset för att ha dagmammorna som medlemmar var ganska svalt från Kommunalarbetarförbundets sida så startade man en egen organisation som kallades Dagmammornas Intresseförening. Denna förening levde i ungefär sex månader och gick sedan upp i Kommunal. Kommunalarbetareförbundet blev förstas rosenrasande av att Dagmammorna startade en egen förening och när Dagmammornas Intresseförening försökte värva medlemmar bokade Kommunal upp konkurrerande värningsmöten på samma platser och erbjöd kaffe och smörgås till alla som kom. Detta hade ju inte DI råd med förstas och det finns en del pressmaterial som beskriver de här lokala konkurrensförsöken rätt så spännande. Men vad var då dagmammornas argument för att ha en egen organisation:

1. Vi är en "liten" yrkesgrupp och vi är kvinnor. Vi kommer inte få något utrymme i facket. Killarna (parkarbetarna och sophämtarna) kommer att överrösta oss. (Kommunal var fortfarande ett relativt "manstätt" förbund

vid den här tiden)

2. De vill inte ha oss – vi klarar oss själva.
3. De förstår inte det speciella med vårt arbete, vi måste få artikulera oss själva.
4. Dagbarnvårdarna kände sig överkörda och omyn-digförklarade. De uppfattade det som att besluten hade fattats över deras huvuden.
5. Vi vill inte uppfattas som arbetare. Det här handlade både om partipolitik och om moderskap. Dagbarnvårdare var ofta kvinnor som ville vara hemma.

Fackets problem med dagbarnvårdare var:

1. De tjänade lite, och skulle därmed "kosta" mer än de kunde bidra med. (Låg lön)
2. Det är svårt att organisera människor som inte har en gemensam arbetsplats. (arbetets organisering)
3. Både LO och Kommunal hade uttalat sig mot dagmammor som omsorgsform. Det fanns således inte något intresse av att skapa villkor för denna grupp som instutionaliserade dem på arbetsmarknaden. Om dagmammorna gick med i Kommunal skulle detta bli en intressekonflikt mellan fackets politiska ställningstagande och deras skyldighet att verka för medlemmarnas bästa.

Det var omöjligt för facket att formulera dagbarnvårdarnas krav som illegitima. De var ju faktiskt anställda och att säga att de inte skulle ha rätt att själva vara med och påverka förhandlingar och arbetsvillkor vore att undergräva hela den fackliga idén. Här innebar alltså arbetets universella karaktär en hjälp för dagmammorna.

Sättet dagmammorna formulerade sina krav på och att de organiserade sig separat var dock en provokation. Det föll inte inom ramen för hur arbetstagare fick agera.

1. De åberopade kön.
2. De hävdade att facket gjorde fel.
3. Vilket ledde till att de undergrävde arbetarklassens gemenskap.

Dagmammorna blev därför, trots att de var få, och trots att kommunförbundet vägrade förhandla med dem ett hot mot Kommunal. Detta hot, menar jag var mer grundläggande än att de konkurrerade med facket. De utmanade den fackliga ordningen. Det innebar också att Kommunal faktiskt aktiverade sig i fråga om dagmammor. I förhandlingarna mellan Kommunalettan och DI hade DI två krav. Det som de tyckte var viktigast var att de skulle få ha en egen sektion, dvs man skulle inte splittra dagbarnvårdarna. Det andra kravet var att de skulle få en lägre avgift än den lägsta, eftersom de hade så låga inkomster. De fick igenom båda kraven efter ganska hårda förhandlingar.

Dagbarnvårdarnas egen sektion hette först 33 och sedan 17 och den överlevde ända till 1991. Denna sektion utmärktes av att den uteslutande hade kvinnliga medlemmar. I en "samorganisation" som Kommunal uppstår enkönade sektioner genom att arbetsmarknaden är segregerad. Det är alltså inte en uttalad princip utan mer en konsekvens av något annat. Det var också detta som gjorde det möjligt för dagbarnvårdare att bibehålla sin sektion trots att utvecklingen under hela 80-talet gick mot geografiskt indelade sektioner istället för yrkessektioner. Argumentet för sektionen var inte KÖN utan YRKESTILLHÖRIGHET.

Sektionen gav under sin levnad ut en tidning/informationsblad som hette DBV-Kommunal. Den började som ett myck-et livaktigt blad med dikter, noveller, annonser för byte av barnattiraljer osv blandat med fackliga nyheter osv. De första åren är det mycket tydligt att flera av de aktiva i sektionen ser verksamheten i termer av kvinnofrågor. Det finns tips på hur man kan få männen att "hjälpa till" mer hemma för att inte tala om en massa uppmuntran tillrop systrar emellan. Under 80-talet "professionaliserar" sektionen och allt mer tunga fackliga frågor kommer upp i DBV-Kommunal. Samtidigt som "vi-kvinnor"-tilltalet försvinner lyfts klassperspektivet fram allt tydligare i materialet. Att vara dagbarnvårdare formuleras allt mer som att vara arbetstagare och att arbeta. Och det har ju (som vi alla förstår) inte med KÖN att göra. Därmed kan man inte längre argumentera för att sektionen skall vara kvar för att dagbarnvårdare är kvinnor. Istället måste man argumentera för att "yrket" alltså arbetet är speciellt. Detta var förvisso inte svårt eftersom dagbarnvårdare först 1981 omfattades av de allmänna bestämmelserna i kollektivavtalen men ända fram till för två år sedan omfattades yrket av specialbestämmelser. I Stockholm var dagbarnvårdaravtalet så komplicerat att i princip ingen annan än sektionens ordförande "kunde" avtalet i sin helhet.

När man så sprängde dagbarnvårdarens yrkessektion och delade in dem efter stadsdelsnämndernas organisation 1991 mötte man ett extremt motstånd från dagbarnvårdarna. När jag var ute och samlade in material 97-99 hade det bildats en liten oppositionell grupp som ville ha tillbaka den egna sektionen och kritiserade facket.

Dagbarnvårdare efterfrågade:

1. Erfarenhetsutbyte
2. Gemenskap
3. Kunskap om det egna avtalet och det egna yrket för att förhandla så bra som möjligt.

Fackets argument för den nya organisationen:

1. Insyn i andra kommunala verksamheter.
2. Förståelse av arbetsmarknaden och förhandlingssituationen.
3. Alla kommunalarbetares gemenskap. Ökad förståelse.

Facket efterlyser alltså en "helhetssyn" att alla yrkeskategorier skall förstå varandra och samarbeta istället för att konkurrera med varandra. Detta torde också minska kritiken mot facket eftersom det leder till att medlemmarna vävs in i det klimat som omger förhandlingarna. Om man måste skära i de kommunala budgetarna till exempel förväntas alla ta del av detta även om efterfrågan på familjedaghem skulle vara ovanligt stor.

Det sammanfaller också med att dagbarnvårdare får avtal som liknar andra arbetstagares avtal mot att lönerna sänks. Dagbarnvårdare uppfattas ha haft mycket höga löner tidigare. Möjligheterna för dagbarnvårdare att hävda särart är mindre i blandade grupper.

Hur ska man då tolka det här?

Här kommer en grupp konventionella kvinnor och ställer krav på att man skall betrakta deras moderslika verksamhet som något speciellt, dvs. inte som ett arbete vilket som helst.

Det är ju precis det som facket också vill – dra gränser gentemot moderskap. Varför blir det sådana reaktioner mot att de skall få ha en egen organisation?

Utmaningen ligger förstås i att deras krav sker i en kontext där moderskap måste hållas helt utanför. Vill de vara med måste de vara arbetare på riktigt, inte bara lite grann.

Jag tror att dagmammornas organisering utmanar på olika sätt:

1. 70-talet innebär det att de tar klivet ut i offentligheten. Något som deras män protesterar mot. Det var inte själva arbetet eller lönen som gav upphov till protester utan att de gjorde något utanför hemmet. Jag menar att det leder till att (de äkta) männen tappar kontrollen i det privata och att alla män och facket får konkurrens i det offentliga. Tydligt i kampen om dagmammorna. De bekönade principer som är OK i det privata är inte OK i det offentliga. Därför upplevs det hotfullt bara att dagmammorna går samman.

2. Kvinnor gör saker tillsammans. Även om man inte får igenom sina krav vittnar många fackligt aktiva kvinnor om hur det stärker självförtroendet och synen på sig själv som subjekt att göra saker tillsammans med andra kvinnor. Systerskapet är kanske det viktigaste resultatet av organiseringen, menar bland annat Ulrika Thomsson som bla skrivit om grupp 8. Det upplevs också som hemligt och hotfullt att kvinnor gör saker när män inte är med. Detta kan dock inte uttalas. Man framställer det som att dagmammorna får mer kunskap om vad andra gör. Men det innebär också att facket får mer insyn i (och kontroll över) vad dagmammorna gör.

3. Karriärväg för kvinnor inom facket. I en enkönad organisation är det alltid en kvinna som är ordförande och givet den struktur som finns innebär det deltagande även högre upp i hierarkierna.

WORKSHOP M

**Sprickor i fasaden: samtidiga manligheter ur några
mans- och queerforskares perspektiv**

Homo/queerforskning som mansforskning

av Arne Nilsson, Docent, Institutionen för genusvetenskap, Göteborgs universitet

Homosexuella män är inga riktiga män, har det sagts. En riktig man är heterosexuell. Har då homo/queerforskningen något att säga om män och manlighet? ¹ Ja, en hel del. Och det har den till stor del just *på grund* av detta. ² Inte minst den forskning som behandlar uppkomsten av "den homosexuelle". En del av den forskningen sätter denna uppkomst i samband med manliga försök att upprätthålla skillnad gentemot kvinnor i tider då sådana skillnader hotas. Till exempel då män dragits in i familjens intimitet. Eller då kvinnor flyttat (eller försökt flytta) fram sina positioner i samhället. Det har då gällt att hålla könsarrangemanget med tydliga skillnader mellan könen under kontroll. En av dem som har skrivit om detta, i en mängd med böcker, är den brittiske sexualhistorikern Jeffrey Weeks. Han säger att allt oftare under 1800-talet knöts maskulinitet till fysisk styrka, emotionell självtillräcklighet och ekonomiskt oberoende, samtidigt som femininitet allt oftare knöts till fysisk svaghet, emotionalitet och ekonomiskt beroende. En viktig funktion hos "den homosexuelle" och "den lesbiska", som var "fel", sjuka, "onormala", var att bidra till att det rädde rättning i ledet bland män respektive bland kvinnor. Weeks söker förstå dessa förändringar mot bakgrund av konsolideringen av medelklasskulturen under 1800-talet. ³

Problematisering av den heterosexuella matrisen

Mycket av den internationella homo/queerforskningen under det senaste kvartssekle har handlat om "den homosexuelles" uppkomst och framväxt och betingelser för det. Forskare som gick i bräsch här är Jeffrey Weeks och Michel Foucault, som båda skrev viktiga pionjärarbeten i slutet av sjuttioalet: *Coming Out* respektive *Sexualitetens historia*, band 1⁴. Men redan nästan ett decennium tidigare, 1968, hade den brittiska sociologen Mary McIntosh skrivit artikeln *The homosexual role*, som i sig rymde mycket av detta. ⁵ Hon såg "den homosexuella rollen" som en historisk skapelse, avsedd att hålla folk, framförallt män, på plats i den normativa heterosexualiteten. ⁶

Den homosexuelles historiska framträdande är alltså förbundet med den heterosexuelles framträdande. Säger man "homosexuell" säger man indirekt "heterosexuell". De båda orden hänger inte bara ihop historiskt utan även betydelsemässigt; det ena finns i kraft av det andra, kan man säga. Steget är inte långt till att fokusera *heterosexualiteten*. Redan

för över 20 år sedan, minst tio år innan man började tala om Queer Theory, gjorde amerikanska lesbiska feminister en problematiserande granskning av heterosexualiteten som norm och institution. Den kanske mest kända av dessa är med sin artikel *Compulsory heterosexuality and lesbian existence*. ⁷ I dessa analyser sågs den homosexuella normen som inrättad som ett sätt för män att kontrollera kvinnor i syfte att upprätthålla mansmakt. Det är kanske inte förvånande att lesbiska var först med denna problematisering; de står ju underst i båda ordningarna, i den könsliga, som kvinnor, och i den sexuella, som homosexuella. ⁸

Senare har, som väl få har lyckats undgå, en mängd forskning satts igång som *aktivt problematiserar den heterosexuella normen*, eller, med Judith Butlers ord, *den heterosexuella matrisen*, det vill säga den förståelse av kön enligt vilken kvinnor och män är varandra uteslutande och varandras motsatser, med begär som enbart (eller normalt) riktas mot det så kallad motsatta könet. ⁹ Som historiska studier, som pekar på dess sociala och kulturella specificitet och sammanhang (ett känt exempel är Jonathan Ned Katz' *The invention of heterosexuality*). Eller som studier som tittar närmare på normala, "riktiga", män i vår typ av samhälle. Jag skall i det följande ta upp några exempel på dessa båda slag av studier.

Ett exempel på det senare slags studier är Steven Zeelands bok *The masculine marine. Homoeroticism in the U.S. marine corps*. Det framgår av boken, som bygger på långa intervjuer med ett tjugotal marinkårister, att marinkårens maskulinitet i hög grad är något som skapas och upprätthålls socialt. Marinkårister kommer vanligen från mindre bemedlade miljöer. Att bli marinkårist är ett av få sätt för dem som saknar pengar att överhuvudtaget skaffa sig utbildning och undvika "dead-end jobs". Men varför välja just marinkåren? Svaret är, säger Zeeland, att man vill bevisa att man är *man*. Har man klarat provet att bli marinkårist kan man inte få något bättre bevis. Under utbildningen utsätts man för fysiska och psykiska krav och påfrestningar utan motstycke. Där bryts den gamla identiteten ned och en ny skapas. Där utsätts man för skymfande behandlingar, även i form av fysiskt våld. Där lär man sig kontroll i extremt stressiga och till och med livsfarliga situationer. Där lär man sig döda med bara händerna. De intervjuade hade vanligen uppväxterfarenheter som gjorde dem särskilt angelägna att visa prov på manlighet. Någon ville visa föräldrarna, som inte trodde honom om mycket. Någon var kort till växten och ville visa att han "trots det" var en man. Någon sågs som grabb som feminin, vilket

¹ När jag här talar om homo/queerforskning så inbegriper jag forskning inom såväl Lesbian and Gay Studies som Queer Studies. Mellan dessa båda "traditioner" går det inte någon entydig skiljelinje - i båda uppmärksammas kön och sexualitet utifrån socialkonstruktivistiska perspektiv. Kanske kan man säga att Queer Studies är vidare genom sin inriktning på problematisering av den normativa heterosexualiteten.

² Även om innehållet i denna artikel i mycket skiljer sig från det i Nilsson 1998a, så sammanfaller argumentationen till stor del med den som förs där.

³ Weeks 1981

⁴ Weeks 1977, Foucault 1976.

⁵ McIntosh 1968.

⁶ Av dessa tre pionjärer är det, kanske lite orättvist, främst Foucault som senare har kommit att uppmärksammas. Han knöt inte heller, som de andra, den homosexuelles uppkomst till förändrade relationer mellan kvinnor och män.

⁷ Rich 1980.

⁸ Jag vill framhålla att (om)formuleringen av forskningsfrågor på detta område - inklusive formuleringen av queerteoretiska tankar - i stor utsträckning har skett inom eller med nära anknytning till gayrörelser och lesbiskt feministiska rörelser.

⁹ Butler 1990. För en presentation och diskussion av Butlers tankar, se Lindholm 1996. En del av denna nya forskning bedrivs inom ramen för Queer Theory, som bland annat starkt betonar språkliga och diskursiva aspekter. För en introduktion av Queer Theory, se Jagose 1996, på svenska se Lambda Nordicas temanummer om ämnet. För en kritisk granskning av Queer Theory, se exempelvis Prieur & Moseng 2000 och Borgström 1998.

fick honom att vilja bevisa att han var man. Ytterligare någon ville visa att han som homosexuell var en riktig man.

Zeeland visar på sprickor och motsägelser i marinsoldatens maskulinitet. Den är inte så enhetlig som man kan tro. Den extrema omsorgen om det yttre - den muskulösa kroppen, frisyren, hållningen, uniformen - skulle kunna ses som något kvinnligt. Byggandet och uppvisandet av muskulösa kroppar skulle kunna förväxla dem med "gay gym queens". I deras strävan efter att "bli mer manlig än vad någon man kan vara" skulle man kunna kalla dem för "butch drag queens", säger Zeeland. Och vad skall man säga om den starka sexuella underströmmen bland män som förhårligar det manliga över det kvinnliga och som lever och arbetar i en extremt mansdominerad miljö? Hur skall man se på män som riskerar och offerar sina liv av kärlek till sina marinsoldater, frågar han sig.

Det sammansatta i marinkårsmaskuliniteten är mer intrikat än så: det som för andra ter sig som kvinnligt kanske inte alls har den innebörden för marinsoldaterna själva. De har sedan lång tillbaka rykte om sig att gärna vilja bli sexuellt penetrerade. Det är ett rykte som inte saknar fog för sig, säger Zeeland; många bögar som träffat marinkårister, som trott och hoppats att de träffat en "riktig karl", har berättat om sin besvikelse. Att bli penetrerad tolkas inte sällan som att ta en kvinnlig roll. Flera intervjuade ser det dock som något manligt. För dem är det viktigt att de kan uthärda smärta, då bevisar de sin manlighet. Som någon säger: "att uthärda smärta är att driva ut det svaga ur kroppen". Här upprepas på det sexuella planet vad männen utsatts för under sin utbildning, en utbildning som var fuktansvärt påliggsam när den pågick men som de efteråt inte ville ha ogjord; att de klarade av den bevisade ju att de var riktiga män.

Zeeland säger att det inte bara är utbildningen som får män att finna njutning i smärta och förnedring (även om njutningen som sagt infinner sig först i efterhand). Han menar att män kan söka sig till marinkåren just för att de är attraherade av smärtan och förnedringen. En indikation på att det kan vara så är att antalet sökande till marinkåren ökade efter publiciteten kring en "dödsmarsch", då instruktörer som bestraffning tvingade 75 rekryter att marschera genom ett träskområde, varvid sex drunknade. Av de män som Zeeland intervjuat som sade att de blivit slagna av sina instruktörer ansåg de flesta att de förtjänade slagen. En del menade att de skulle ha blivit besvikna om de inte hade blivit pryglade. Det finns de som tolkar denna längtan efter smärta och förnedring som "missanpassade" unga mäns längtan efter en stark fadersfigur som de aldrig haft. Andra pekar på en latent homosexuell relation mellan instruktör och rekryt. En sådan relation är en del av initiationsriter i vissa kulturer - den unge mannen måste först acceptera den vuxne mannen penetration för att bli medlem i den vuxna gruppen.

Att njuta av att bli penetrerad behöver inte bara ha att göra med förmåga att uthärda smärta. Vad marinkårister än får ut av att bli knullade, så kan de mycket väl tänkas lägga självisk, lättjefull njutning i det, säger Zeeland. Stimulering av anus och prostata kan erbjuda fysisk extas. Det är här fråga om en sorts njutning som liknar den som män kan erfara av att bli avsugna. Och att låta sig bli avsugen är, till skillnad från att låta sig penetreras, något som vanliga män kan göra, säger han. Saken är dock den, säger han, att marinkårister inte är

vanliga män. Genom att de har överlevt utbildningens helvete är de utrustade med ett pansar av supermaskulinitet. Supermaskuliniteten kan tillåta dem att leka med man-kvinnabinarismen, säkra i sin övertygelse om att de alltid ändå till sist hamnar "överst". Det kan faktiskt vara så, säger Zeeland, att marinsoldaten som uppfattar sig som "straight" kan vara lite friare att leka med socialt kön än den, som han säger, ofta humorlösa man som identifierar sig som machobög (macho på grund av att han inte är nog maskulin). Zeeland frågar sig för övrigt här om inte det påtagliga intresset för "drag queens" bland många marinkårister beror på en känsla av frändskap - båda kategorierna är illusionister.

Zeelands bok visar hur många nyanser och motsägelser denna på avstånd till synes monolitiska maskulinitet rymmer. Dit hör att den, tvärt emot vanliga föreställningar, visar att maskulinitet inte bara kan gå väl ihop med utan till och med passa som handen i handsken med homosexualitet. Det är fråga om en form av manlig homosexualitet som sällan uppmärksammas, nämligen den icke uttalade, den som existerar bara så länge den är namnlös, hemlig. Här finns för övrigt ett möjligt problem med studier som denna: genom att göra denna homosexualitet offentlig kan de ju bidra till att rasera själva underlaget för den. Detta är också en anledning till att Zeeland är motståndare till att tillåta öppet "gaya" i det militära - det skulle hota existensen av denna form av manlig homosexualitet.

Den danske kultursociologen Henning Bech talar i sin bok *When men meet: homosexuality and modernity* om något som delvis påminner om den namnlösa homosexualitet som Zeeland undersökt: "frånvarande homosexualitet". Bech försöker visa på utbredningen av "homosexualitet" bland "vanliga" män i vår typ av samhälle. Han utgår från några kända former av institutionaliserade relationer med, som han säger, "fysisk-orgasmiskt" innehåll mellan män i icke-moderna samhällen, antingen som relationer mellan äldre och yngre ("pederasti", exempelvis unga pojkar som suger av vuxna män, vilket ger dem manlig styrka) eller som relationer mellan "kvinnliga" män och andra män ("berdache"). Dessa fall pekar på att sexuella relationer mellan män är en möjlighet för alla män. Men är sådana relationer förverkligade i moderna samhällen, frågar han sig? För att söka svar på den frågan granskar han surveyundersökningar, går igenom fångelsestudier och konsulterar psykoanalysen. Beskedet blir att denna universellt möjliga homosexualitet möjligen finns i moderna samhällen. Men den är svår att få syn på med hjälp av ordinära vetenskapliga metoder. Homosexualitetens vanligaste form i moderna samhällen karakteriseras nämligen av en dialektik mellan närvaro och frånvaro, kännedom och ignorans, begär och förnekelse. Därför kallar han den för "frånvarande homosexualitet".

Både Zeeland och Bech visar på utbredd förekomst av "homosexualitet" bland män i miljöer där den inte förväntas finnas, i marinkåren respektive bland män i moderna samhällen överhuvudtaget. Det gör också mer historiskt inriktade studier av erotiska relationer mellan män i moderna samhällen. Ett känt exempel på det senare slaget av studier är historikern George Chaunceys uppmärksammade studie av manlig homosexualitet i New York 1890-1940, publicerad i boken *Gay New York*. Chauncey visar att det bland arbetarklassmän i metropolen under första hälften av 1900-talet var

accepterat att vara tillsammans erotiskt med "fairies", feminina homosexuella män, vilka som sagt sågs som kvinnor i manskroppar. Han menar att en arbetarklassmans status och självförståelse inte byggde på att han var heterosexuell. Först omkring 1930 började det ske förändringar, förändringar vilka först tog fart i medelklassen, och som hade att göra med kvinnors framflyttade positioner, och som innebar att hetero/homobinärismen blev viktigare för förståelse och organisering av mäns sexuella relationer.

Även min egen studie av manlig homosexualitet i Göteborgs decennierna kring 1900-talets mitt visar en öppen inställning till samkönade erotiska kontakter och relationer bland arbetarklassmän.¹⁰ Män som deltog i homosexuellt liv i staden under den här perioden berättade om ett omfattande sådant liv, på platser som parker och bekvämlighetsinrättningar (sammanlagt berättade man om så många som 45 sådana som det kunde vara värt att ta vägen om), med promenadstråket "Rundan" som knöt ihop en hel del av dessa platser. I livet på dessa platser trädde två kategorier av deltagare särskilt fram: "såna" och "riktiga karlar". De förra såg sig som homosexuella och vanligen även som feminina. "Riktiga karlar" sågs inte som homosexuella. De bestod till stor del av unga arbetarklassmän. De var särskilt attraktiva för "såna", som var intresserade av "riktiga" män, något som de inte ansåg sig själva vara. Det förekom inte bara ett erotiskt liv på dessa platser, utan även ett socialt liv – man träffade vänner och bekanta där, umgicks i gäng och kretsar där. Men det var bara "såna" som bar upp det – här byggde och upprätthöll de en manlig homosexuell kultur, här skapades och reproducerades identiteter som "såna". "Riktiga karlar" besökte dessa platser i stort sett enbart för erotikens skull. De kunde besöka dessa platser utan att nedvärderas av sina gelikar för det – de var ju inte "såna", de var fortfarande "riktiga karlar".

Man kan delvis förstå "riktiga karlars" deltagande i det homosexuella livet utifrån "brister", såsom (speciellt unga) kvinnors sexuella svårtillgänglighet eller brist på pengar (man kunde kanske få en slant, en cigarett, en bit mat eller så, om man var ihop med en "sån"; man hade inte, som män i övre klasser, råd att betala för sex med kvinnliga prostituerade). Liksom brist på bostäder och bostadsutrymme, vilket bidrog till att det var många arbetarklassmän ute i staden (samtidigt som kvinnor i samma klass i hög grad var bundna till arbete i eget eller andras hem). Men det var inte bara fråga om brister. Att vistas ute i staden behövde exempelvis inte ses på det sättet – den täta kvartersstaden med sin blandning av verksamheter var exempelvis en händelserik miljö. Och denna stad var om kvällar och nätter mäns. Vidare ingick många, speciellt unga, arbetarklassmän ingick i en tillåtande kultur, en kultur som sociologen Mats Franzén beskrivit i sin bok *Den folkliga staden*. Det var en kultur som existerade mellan det opassande och det olagliga och som bars upp av folkliga skikt. En kultur som hade sin grund i materiell brist och trångboddhet.

Det homoerotiska livet hade också en *dragningskraft i sig* – det var fråga om lust. Men vad var det då fråga om för lust? I vilken grad var det till exempel fråga om att i den erotiska samvaron bekräfta sin manliga överordning? Jag vet inte – det var exempelvis inte ofta fråga om penetration, utan vanligen

om att låta sig bli avrunkad eller avsugen. Att "bli betjänad" kunde man benämna detta, vilket kanske pekar på en över- och underordningsdimension. Kanske var detta med att bli betjänad den enda position som "riktiga karlar" kunde tänka sig att inta i detta erotiska liv utan att förlora synen på sig själva som just "riktiga karlar"? Det fanns dock undantag, någon berättade exempelvis om hur förvånad han blev när en man, klädd i arbetarkläder kom in i en bekvämlighetsinrättning, och böjde sig ner för att betjäna honom, mannen som berättade. Man kan dessutom undra över hur mycket uppdelningen mellan "såna" och "riktiga karlar" egentligen strukturerade även de senares homoerotiska begär. Det var exempelvis inte alltid så lätt att utanpå se om en man var "sån" – få var i sin klädsel särskilt feminina. Det kan mycket väl ha varit så att många "riktiga karlar" var ute efter att vara ihop med andra "riktiga karlar" och också trodde att de var det, när de var ihop med en man som såg sig som "sån". Eller så kanske det var som i New York (enligt Chauncey): att det viktiga snarare var vad slags njutningar partnern kunde medverka till att åstadkomma än vilket kön partnern hade. Sen tror jag också att det var spännande för många män att vistas i dom här miljöerna. Vad skulle man få vara med om? Vem skulle man komma att möta? Mörkret. En känsla av fara. Jämför titeln på Judith Walkowitz' bok *City of dreadful delight* – om olika klassers och köns förhållande till storstaden London på Jack Uppskärarens tid.

"Riktiga karlars" deltagande i det homosexuella livet i den här miljön kan, liksom det faktum att det homosexuella erotiska livet i stort sett enbart bestod av den här sortens liv, dvs episodiska möten med främlingar, ses som uttryck för att åtminstone arbetarklassmäns sexualitet ännu inte fogats samman särskilt starkt med sådant som romantik och intimitet. Och som uttryck för att sexualiteten ännu inte blivit så viktig för självförståelser och identiteter. Det var vanligt att gå in i en moj på vägen hem från jobbet eller från bion, och där vara med om ett hastigt erotiskt möte. Någon berättade till och med om killar som han träffade i en moj, som lät fästmörna vänta utanför medan de själva blev betjänade där inne.

Zeelands, Chaunceys och mina studier visar på betydelsen av att uppmärksamma *social klass* i studier av män. Alla tre visar på en öppenhet för samkönad erotik bland arbetarklassmän och med specifika förutsättningar för detta. Ännu ett exempel är sociologen Gary Dowsetts studie av sentida manlig homosexualitet i Sydney och i en mindre industristad i Australien, presenterad i boken *Practicing Desire, Homosexual Sex in the Era of Aids*. Männerna som deltog i det homosexuella livet (som i mycket försiggick på liknande platser som de i Göteborg för några decennier sedan) i industristaden kunde inte identifiera sig med Sydneys medelklassbaserade gaykultur och till denna knutna identiteter.

Studier som dessa bidrar vidare till att *lägga till nya aspekter* till beskrivningar av "manliga" fenomen, som exempelvis detta med skötsamhet och brist på skötsamhet bland arbetarklassmän. Bland alla de studier som gjorts om detta ämne, så har, så vitt jag vet, ingen behandlat homosexualitet i sammanhanget.¹¹

¹¹ Det gör för övrigt inte heller Jari Kuosmanen i sin doktorsavhandling *Finnkampen*, vilken bland annat handlar om finska män som kom till Sverige för ca trettio år sedan och som levde i en homosocial miljö i anknypning till tillfällighetsarbeten.

¹⁰ Nilsson 1988a, 1988b. Se även Lindholm & Nilsson 2002.

Homo/queerforskning har bidragit med ännu en sorts kunskap av relevans för män och manlighet. Det handlar här om *homosexuella som förtrupper /eller modeller* för andra i det moderna och senmoderna samhället. Lynne Segal pekar exempelvis i sin bok *Slow motion: changing masculinities, changing men* på värdet av erfarenheter av att inte stå helt och fullt i "manslägret". Michel Foucault såg homosexuell sado-masochism som en potential för frigörelse av sexuellt begär från partnerns kön.¹² Henning Bech menar, i sin bok *When men meet* att homosexuella män tidigare och mer än andra utsatts för moderna livsomständigheter, något som de är presade till men även njuter av. Inte minst har de intensivare och tidigare än andra kastats ut i det urbana, i staden. Genom att alltfler män (och kvinnor!) följer i homosexuell spår och lever under moderna omständigheter kommer de alltmer att likna homosexuella. Bech säger att den homosexuelle inte bara så att säga passivt går före andra, utan att han också fungerar som accelerator i den process som leder till formering av ytor och till känsla för yta.¹³

Mansforskare om homo/queerforskning

Jag har nu nämnt några exempel på homo/queerforskning som jag anser är av hög relevans för att förstå av män och manlighet, ja, som i själva verket till stor del *är* mansforskning, dvs forskning om män/manligheter.¹⁴ Men hur ser sådana som betraktar sig/betraktas som mansforskare på homo/queerforskningen? Mitt intryck är att det framförallt är företrädare för den så kallade kritiska mansforskningen, det vill säga forskare som har en mer eller mindre feministisk förståelse av könsförhållanden, som lägger stor vikt vid homo/queerforskningen som bidrag till förståelse av män och manligheter. Så säger exempelvis den kände brittiske mansforskaren och sociologen Jeff Hearn att "critical studies on men" i mycket bygger på dels feministisk forskning, dels "gay and queer scholarship"¹⁵

Harry Brod och Michael Kaufman säger i introduktionen till den kända antologin *Theorizing Masculinities*, som de redigerat, att homoforskning (*gay studies*) har kommit att inta en mycket viktig plats i talet om maskuliniteter. De ser homoforskning som en nödvändig komponent i varje undersökning om män och maskuliniteter. De pekar på olika motiv. Ett är

att homosexuella män är socialt situerade så, att de har särskilt anmärkningsvärda insikter i den sociala konstruktionen av maskuliniteter överhuvudtaget. De beklagar att de inte har mer av homostudier representerad i sin bok. De säger att de försökt få homoforskare att medverka, men de svarade att andra böcker och tidskrifter redan hade anspråk på deras pågående arbeten. Det är uppenbart att homo/queerforskare till stor del har sin egen publikationsarena. Jag tror att det är så i Sverige och Norden också – man ser få homo/queerforskare i mansforskningsssammanhang.

Homo/queerforskning har spelat en stor roll för utveckling av i dag framträdande teoretiska perspektiv på män och manligheter. Jag tänker framförallt på R W Connells och hans australiska kolleger Tim Carrigans och John Lees förståelse av över- och underordnade maskuliniteter inom genusordningens ram, detta att genusrelationer finns även inom kategorin män, inte bara mellan kvinnor och män (och betydelsen av *sambanden* mellan dessa inom- och mellankönsrelationerna).¹⁶ Och det är framförallt homosexuella som i det moderna västerländska samhället representerar den underordnade kategorin (medan den överordnade kategorin, den hegemoniska maskuliniteten, är heterosexuell). I den förra kategorin placeras sådant som män som representerar och stödjer den hegemoniska maskuliniteten inte vill se hos sig själva, ett slags skräpkategori. Denna förståelse kommer också mer omedelbart från homo/queerforskning - Connell och hans kolleger (inklusive den nämnde Gary Dowsett) har ägnat sig en hel del åt studier av manlig homosexualitet. Det är viktigt att notera att homosexuella män som underordnad kategori finns inom, konstituerar, genussystemet självt, till skillnad från sådant som klass, ras, etnicitet, vilka också är inblandade i konstitutionen av konkreta maskuliniteter.

Ett begrepp som har blivit centralt i mansforskningen är *maskuliniteter*. Det kan ha många olika innebörder. Harry Brod säger i *Theorizing Masculinities* att såvitt han kan avgöra, så var Jeffrey Weeks den första att tillämpa det på ett sätt som liknar dess, som han säger, nuvarande historiska/sociologiska användning i en artikel 1984. Weeks är en av världens främsta homo/queerforskare. Brod säger att termen följer mönstret för ett antal viktiga begreppsliga innovationer: först framträdde det i gay studies, därefter i mansforskning.

Brod säger också något annat: att när begreppet maskuliniteter blivit populariserat i mansforskningen, så har det förlorat sin maktdimension och helt enkelt uttrycker mångfald, variation. Han pekar på att sådana som Connell, Carrigan och Lee håller kvinnor kvar i bilden även då deras huvudsakliga exempel på icke-hegemonisk maskulinitet är gay maskulinitet. När kvinnor började försvinna ur bilden var i analyser av grupper av män där normen var heterosexuell. Detta kan, säger han, ses som en bekräftelse av: 1) Carrigans, Connells och Lees argument att gay studies hittills har utvecklat en mycket mer sofistikerad förståelse av bekönad makt (gendered power) än mansforskning, 2) den radikala feministiska tesen att heterosexuell kärlek och romantik döljer manlig dominans.

¹² Halperin 1994.

¹³ Jag vill passa på att kommentera vad Bech säger. Det är inte bara så att alltfler människor lever under omständigheter och i former som Bech talar om, där sådant som ytor, blickar och iscensättningar är viktiga ingredienser. Det sker även annat, som går i motsatt riktning, inte minst sådant som i detta manliga sammanhang är intressant. Som att det under 1900-talet skedde en *intimiser*ing av det erotiska livet bland (arbetar-klass)män, en sammankoppling av sexualiteten med intimitet, romantik, Sammanboende, sexuella identiteter (hetero- och homosexuella). Detta är något som jag uppmärksammade i min Göteborgsstudie. Urbanisering i meningen att vi alltmer möts som "ytor" är inte det enda som präglar det moderna samhället. Till det hör även ett "förborgerligande" eller intimisering av livsstilen bland män, även bland dem som lever homosexuellt. Från ett liv med många "ytymöten" ute i staden till ett liv mer präglat av intimitet, samboende, familjebildande. Och här är det kanske mer homosexuella som "tar efter" andra än tvärtom. Homosexuella lever både i sin homosexualitet och i andra delar av sina liv, i en värld med en mängd andra kulturella budskap än sådana som hör det homosexuella livet till, och det vore konstigt om inte de vore påverkade av dessa andra budskap. Detta visar sig även i Margareta Lindholms och min studie av lesbiskt och manligt homoliv i Göteborg 1950-1980: parallellt med att en allt fastare identitet som homosexuell utvecklades, så flyttades det manliga homosexuella livet alltmer in från staden till klubbar, hem, parförhållanden och samboende. Samtidigt som en del av "det gamla" behölls, som exempelvis episodiska sexuella möten.

¹⁴ Detta är bara ett exempel på hur olika studiefält inom området kön och sexualitet flyter in i varandra, vilket enligt min mening skapar utmanande möten och därmed en fruktbar forskningsituation.

¹⁵ Hearn 2000.

¹⁶ Carrigan, Connell & Lee 1985, Connell 1995.

Även den amerikanske sociologen och framträdande mansforskaren Michael Kimmel pekar på homosexualitetens centrala plats: för honom är homofobi en viktig aspekt i skapandet av mycken av modern maskulinitet.¹⁷

Lynne Segal ger stort utrymme åt homosexualitet och homo/queerforskning i sin kända bok *Slow motion: changing masculinities, changing men*. Hon ser maskulinitet som något som hela tiden måste bekräftas, genom att skapa "andra", såsom kvinnor och kvinnolika män, eftersom det inte finns något "egentligt", "naturligt" manligt. Detta gör att sådant som osäkerhet, ambivalens, instabilitet präglar maskulinitet. Hon säger att det var först inom gaykulturen som kritik mot dominerande manlighetsformer fördes fram av män själva.

I *nordisk mansforskning* har inte homosexualitet uppmärksamats lika mycket som i angloamerikansk mansforskning. Liksom bristen på queerperspektiv kan detta ha att göra med att så mycket av forskningen försiggår i ett jämställdhetsmanhang, och handlar om (mer eller mindre uttalat heterosexuella) relationer mellan män och kvinnor, inte minst i förhållande till barn/familj och arbete. Mycket av nordisk mansforskning har handlat om män i relation till familj och barn.¹⁸

Litteratur

- Brod, H & Kaufman, M** (1994): Introduction. I: Brod, H & Kaufman, M (red.): *Theorizing masculinities*. Thousand Oaks/London/New Delhi: Sage.
- Bech, H** (1997/1987): *When men meet. Homosexuality and modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Borgström, E** (1998): "Queerstudier i USA – och i Sverige?". *Kvinnovetenskaplig Tidskrift* nr 1 1998.
- Brod, H** (1994): "Some thoughts on some histories of some masculinities: Jews and other others". I: Brod, H & Kaufman, M (red.): *Theorizing masculinities*. Thousand Oaks/London/New Delhi: Sage.
- Butler, J** (1990): *Gender Trouble. Feminism and the subversion of identity*. New York: Routledge.
- Carrigan, T, Connell R W & Lee, J** (1985): "Towards a new sociology of masculinity". *Theory and society*, vol. 14 nr 5.
- Chauncey, G** (1994): *Gay New York. Gender, urban culture, and the gay male world in New York, 1890-1940*. New York: Basci Books.
- Connell, R W** (1995): *Masculinities*. Cambridge: Polity press.
- Dowsett, G** (1996): *Practicing desire. Homosexual sex in the era of AIDS*. Stanford: Stanford University Press.
- Folkesson, P** (2000a): *Nordisk mansforskning. En förteckning med sammafattande kommentarer. Bilaga till Nordisk mansforskning – en kartläggning*. Karlstads Universitet: Jämställdhetscentrum/genusvetenskap.
- Folkesson, P** (2000b): *Nordisk mansforskning – en kartläggning*. Karlstads Universitet: Jämställdhetscentrum/genusvetenskap.
- Foucault, M** (1980/1976): *Sexualitetens historia. 1. Viljan att veta*. Uppsala: Gidlunds.
- Franzén, M** (1992): *Den folkliga staden. Söderkvarter i Stockholm mellan krigen*. Lund: Arkiv.
- Halperin, D** (1994): *Saint=Foucault. Towards a gay hagiography*. Oxford: Oxford University Press.
- Hearn, J** (2000): "The hegemony of men. On the construction of counter-hegemony in critical studies on men." I: Folkesson, P, Nordberg, M & Smirthwaite, G (red.): *Hegemoni och mansforskning. Rapport från nordiska workshopen i Karlstad 19-21 mars 1999*. Karlstads universitet: Jämställdhetscentrum/genusvetenskap.
- Jagose, A** (1996): *Queer theory. An introduction*. New York: New York University Press.
- Katz, J N** (1995): *The invention of heterosexuality*. Harmondsworth: Penguin.
- Kimmel, M** (1994): Masculinity as homophobia. Fear, shame, and silence in the construction of gender identity. I: Brod, H & Kaufman, M (red.): *Theorizing masculinities*. Thousand Oaks/London/New Delhi: Sage.
- Kimmel, M** (1997): *Manhood in America. A cultural history*. New York: Free Press.
- Kuosmanen, J** (2001): *Finnkampen : en studie av finska mäns liv och sociala karriärer i Sverige*. Hedemora : Gidlund.
- Lindholm, M** (1996): "Vad har sexualitet med kön att göra?" *Lambda Nordica* vol 2, nr 3-4.
- Lindholm, M & Nilsson, A** (2002): *En annan stad. Kvinnligt och manligt homoliv 1950-1980*. Göteborg: Anamma/Alfabeta.
- McIntosh, Mary** (1968): "The homosexual role". *Social Problems*, vol. 16, no. 2.
- Nilsson, A** (1998a): "Forskning om homosexualitet som mansforskning". I: Ekenstam, C m fl: *Rädd att falla. Studier i*

¹⁷ Kimmel 1994, 1997.

¹⁸ Folkesson 2000a, 2000b. Detta har naturligtvis med maktförhållanden att göra – de samhälleliga köns- och sexualitetsordningarna präglar ju även själva forskningsverksamheten inom såväl mansforskning som homo/queerforskning. Beträffande maktförhållanden inom det förre fältet, se Hearn 2000 och Nordberg 2000.

manlighet. Hedemora: Gidlund.

Nilsson, A (1998b): 'Såna' och 'riktiga karlar'. *Om manlig homosexualitet i Göteborg decennierna kring andra världskriget*. Göteborg: Anamma.

Nordberg, M (2000): "Hegemonibegreppet och hegemonier inom mansforskningsfältet". I: Folkesson, P, Nordberg, M & Smirthwaite, G (red.): *Hegemoni och mansforskning. Rapport från nordiska workshopen i Karlstad 19-21 mars 1999*.

Karlstads universitet: Jämställdhetscentrum/genusvetenskap.

Prieur, A & Moseng, B U (2000): "Sorry, we don't speak Queer". En kritisk kommentar till queer teori."

Kvinneforskning nr 3-4/2000.

Rich, A (1993/1980): "Compulsory heterosexuality and lesbian existence". I: Ablove, H m fl: *The lesbian and gay studies*

reader. New York: Routledge.

Segal, Lynne (1997/1990): *Slow motion. Changing masculinities, changing men*. London: Virago.

Walkowitz, J (1992): *City of dreadful delight. Narratives of sexual danger in late-victorian London*. London: Virago.

Weeks, J (1977): *Coming out. Homosexual politics in Britain from the nineteenth century to the present*. London: Quartet Books.

Weeks, J (1981): "Discourse, desire and sexual deviance". I: Plummer, K (ed.): *The making of the modern homosexual*. London: Hutchinson.

Zeeland, S (1996): *The masculine marine. Homoeroticism in the U.S. marine corpse*. Binghamton: Harrington Park Press.

Det urholkade patriarkatet

av Thomas Johansson, professor, Socialpsykologi, Högskolan i Skövde

Under 1970-talet användes ordet patriarkat frekvent. På svenska översattes detta ofta med begreppet "manssamhälle". Dessa begrepp pekar mot ett totalitärt samhälle där män härskar över kvinnor. Den starka versionen av begreppet patriarkat har på många sätt spelat ut sin roll. Det blir allt svårare att hävda att män i alla sammanhang och i alla relationer är överordnade kvinnor. Att denna struktur skulle vara helt ogenomtränglig och orubblig är det kanske ingen som tror på längre. Visserligen finns det länder i världen där det fortfarande är relevant att tala om ett fadersvälde. Men i många västerländska länder pågår det en utveckling mot ett mer könsjämligt samhälle. Hur ojämn och kantad av problem denna väg än är.

I sin svaga version är det därför fortfarande meningsfullt att använda begreppet patriarkat. Då avses en kritiserad och delvis uppluckrad struktur. Många av de tidigare identifierade strukturella över- och underordningsmönster som diskuteras inom ramen för feministiskt tänkande dröjer så att säga kvar i samhället. Men för att förstå dessa mönster krävs det också en förståelse för motkrafter, faktiska sociala förändringar, nya relationsmönster och genomgripande förändringar i livsvärlden. Utan en sådan dynamisk förståelseram riskerar vi att bidra till att reproducera de mönster vi i själva verket avser att förändra.

Under 1980- och 90-talet växer det fram en livskraftig "kritisk mansforskning" som har bidragit till att skapa en mer nyanserad bild av patriarkatet. Denna forskning har gett ett viktigt bidrag till den svaga versionen av patriarkatet. Genom att fokusera mäns sociala situation har man fokuserat den krackelerade manligheten. Utan att göra anspråk på att ge en fullständig bild av denna forskning skall vi ge en grov bild av dess bidrag till köns- och familjeforskningen. Diskussionen kommer att föras under fyra teman: projekt, fakticitet, transcendens och autenticitet.

Den kritiska mansforskningens projekt sammanfaller med en bredare våg av samtida könsforskning och livspolitik. Detta projekt är med nödvändighet emancipatoriskt. Det handlar om att kritisera och överskrida de könsmönster och identiteter som i allt för stor utsträckning faller in i klassiska över- och underordningsfigurer. Genom att visa upp "andra sidor" av den historiska och samtida manligheten bidrar forskningen till att öppna för en diskussion om förändring och alternativa mansbilder. Kritiken av patriarkatet leder vidare till ett försök

att lokalisera dolda dimensioner av den samtida manligheten, till att hitta en potential till förändring.

Det som i många fall utgör ett hinder för detta projekt består i de socialisationsmönster som fortfarande bidrar till en reproduktion av patriarkatet. Mäns och kvinnors kroppar, medvetande och deras vilja präglas av en fakticitet. Dvs. av en djup förankring i ett sätt att tänka och förhålla sig till kön som kan betraktas som relativt traditionell. På många nivåer sker det dock förändring och viljan att skapa nya könsidentiteter är stundtals stor. Samtidigt är det ofta svårt att säga exakt varuti hindren består. motivation, försvar av position, könskonserveratism, djupt förankrade psykiska dispositioner etc.? Att undersöka denna fakticitet utgör en viktig del av ovannämnda projekt. Vilka delar av patriarkatet faller sönder och runt vilka skapas det försvarslinjer?

En stor del av den samtida feminismen har på ett uttalat sätt formulerat visioner om nya könsidentiteter och ett överskridande (transcendens) av given könsordning. Dessa visioner upplöser patriarkatet. Vi talar inte längre endast om en kritik mot denna institution, utan om en radikal vision om ett annat samhälle. Visionerna tar sig olika former. Från att bejaka "det kvinnliga" till att propagera för en avveckling av alla fasta könsidentiteter. I vardagslivet möter vi allt fler unga människor som faktiskt försöker förverkliga sådana överskridanden och utveckla nya livsformer. Samtidigt kvarstår ett omfattande strukturellt förtryck. Det är i spännvidden mellan detta förtryck och alternativen som det skapas en öppning för förändring. Den kritiska mansforskningen har ännu inte på allvar tagit steget in i denna diskussion.

Att idag tala om autenticitet är givetvis problematiskt. Ofta har detta begrepp använts för att lyfta fram essentiella positioner, det "äkta" kvinnliga eller manliga" t.ex. Samtidigt är det svårt att undvika denna diskussion helt. Vad är syftet med hela projektet? Vad skall människor befrias från? Hur ser ett könsjämligt samhälle ut? Det är kanske först när dessa frågor ställs på allvar som det blir möjligt att även överskrida den svaga versionen av patriarkatet. Även om det aldrig går att nå en position som kan karakteriseras som autentisk, är ändå själva strävan dithän viktig. Det handlar om att formulera en fantasi, en tanke om vad som finns bortom det befintliga. Könsforskning kan inte endast nöja sig med att beskriva det befintliga och att kritisera det, den måste även innehålla en vision.

NIKK

Nordisk institutt for
kvinne- og kjønnsforskning

Postboks 1156 Blindern,
NO-0317 Oslo

Telefon +47 22 85 89 21
Telefaks +47 22 85 89 50
nikk@nikk.uio.no
www.nikk.uio.no

Nordiska

RÅDET & MINISTERRÅDET

- NIKK är finansierad av Nordiska ministerrådet • Nordiska ministerrådet är ett samarbetsorgan mellan de nordiska regeringarna
- Nordiska ministerrådet verkställer och leder nordiskt samarbete • Statsministrarna har det överordnade ansvaret
- Verksamheten koordineras av de nordiska samarbetsministrarna, den nordiska samarbetskommittén och fackministerråd • Nordiska ministerrådet inrättades 1971.

ISBN: 82-7864-014-9